ئەدەب و مێژوو

ئەدەب مێژوو

چەپکێ لێکۆڵینەوە لە ئەدەب
و
بەڵگەنامەی مێژوویی کورد

محەمەد حەمە باقی

هەولێر - ٢٠١٣

خانەی موکریانی بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە

- **ئەدەب و مێژوو (چەپکێ لێکۆڵینەوە لە ئەدەب و بەڵگەنامەی مێژوویی کورد)**
- نووسین: **محەمەد حەمە باقی**
- نەخشەسازی ناوەوە: **رێدار جەعفەر**
- بەرگ: محەمەد قادر
- نرخ: (٥٠٠٠) دینار
- چاپی یەکەم: ٢٠١٣
- تیراژ: ١٠٠٠ دانە
- چاپخانە: چاپخانەی موکریانی (هەولێر)
- **لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانەکان ژمارەی سپاردنی (١٥) ساڵی (٢٠١٢)ی پێ دراوە.**

زنجیرەی کتێب (٧١١)

هەموو مافێکی بۆ نووسەر پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com

ئیمەیل: info@mukiryani.com

پێرست

وەك بەرایی ٧
نامەیەکی مێژوویی بۆ شێخ بەزایی تاڵەبانی و هەواڵی تازە... ٩
چەپکێ نامەی شێخ مەحموودی حەفید ٣٣
مزگێنیی دۆزینەوەی مێژووی مەرگی شاعیری ناودار ١٠١
دیسان مزگێنی تازە و بەڵگەی تازەتر... ١٠٧
دوونامەی نێوان شاعیری ناسراو (میسباح دیوان ـ ئەدەب) و دۆستێکی........................... ١١٥
نامەی یەکەم:.. ١٢١
نامەی دووەم:.. ١٢٩
دەقی نامەکەی میرزا محەمەد ساڵح بۆ عەبدوڵلا بەگی میسباح دیوان ـ ئەدەب ١٣٥
دەقی وەڵامنامەی عەبدوڵلا بەگی میسباح دیوان ـ ئەدەب بۆ میرزا محەمەد ساڵح.............. ١٤١
وێنەی نامەی میرزا محەمەد ساڵح بۆ: عەبدوڵلا بەگی میسباح دیوان ـ ئەدەب ١٤٥
وێنەی وەڵامنامەی عەبدوڵلا بەگی میسباح دیوان ـ ئەدەب بۆ: میرزا محەمەد ساڵح ١٥١
دیتنەوەی (١٧) غەزەلی تازەی (ئەدەب ـ میسباح دیوان) ١٥٥
مەستوورە مێژوونووس و مرۆڤ (١٨٠٥ ـ ١٨٤٧) ١٨٩
نالی و مەستوورە ٢١١
نالی لەسەفەرنامەی باڵوێزێکی فرەنسادا (١٩٠٦ ـ ١٩٠٧).. ٢٣٥
ئەنجام ٢٤٩
مەولانا خالید (١٧٧٩ ـ ١٨٢٧ ز) ٢٥٧
بەشی یەکەم: ٢٥٩
مەولەوی! یان گەڕانەوە بۆ سەرچاوە؟ ٢٧٥
مەولەوی تاوەگوزی و موزیك و گۆرانی ٢٩٩
مەحوی میراتگری پەیام و هەڵوێستی جوامێرانەی مەلانا خالید ٣٦١

بەدواداچوونی وتارێکی مامۆستا تۆفیق وەهبی ٣٧٥
هەندێ ئاشنای نامۆ ٣٨٩
ئەم کتێبەم خوێندەوە (شاری سلێمانی ـ ململانێی گروپە کۆمەڵایەتییەکان: ١٨٢٠ ـ١٩٢٠)....... ٤٠٣
هێمن موکریانی و رۆژنامەی کوردستان (١٩٥٩ ـ ١٩٦٣)........................... ٤٣١
دیاری خوێنەران نامەی (هێمن) ٤٤٥
کوڕ: وەرگێڕاو لە کتێبی هەفتە ـ بەپێنووسی: مامۆستا هێمن ٤٥٦
مانای وشەی کوڕ.. ٤٦١
شینی گۆران ٤٦٤
بەرهەمی چاپکراوی نووسەر ٤٦٩
بەرهەمی داهاتوو ٤٧١

وەك بەرایی

ئەم کۆمەڵە بەڵگەنامە و وتارانەی لەباوەشی ئەم کتێبەدا جێگەی خۆیان کردۆتەوە، لە سەرەتادا لە چەند ڕێبوارێکی لە یەکتر دوور و دابڕاو دەچوون، کە مێژووی هەنگاوهەڵگرتنی پێشینەکانیان، بۆ زیاتر لە (٢٥) بیست و پێنج ساڵ دەگەڕێتەوە و پاشان لە درێژایی ئەم (٢٥) ساڵەدا، بەرەبەرە، بەڵگەنامە و وتاری تریان شوێن کەوتووە، تا وایان لێهاتووە بەهەموویان کاروانێکیان پێکهێناوە. هەرچەندە هەر یەکەیان بەجیا، بۆنە و بابەت مێژووی نووسینیان لەیەکتر جیاوازە و ئەم جیاوزییەش، کەشوهەوای تایبەت و سەربەخۆی پێ بەخشیون و هەندێکیشیان، وەك بابەتەکانی: مەولانا خالید (١٧٧٤ ـ ١٨٢٧ز)، مەولەوی تاوەگۆزی (١٨٠٦ ـ ١٨٨٢ز)، نالی (١٨٠٠ ـ ١٨٧٣ز)، ئەدەب ـ میسباح دیوان (؟ ـ ١٩١٦ز)، سەرەڕای ئەوەی نەفەسی بابەتەکانیشیان کورت و خێراشن، بەڵام هەریەکەیان ڕەگەز و کەرەسە و هەوێنی کتێبی سەریەخۆیان لەخۆیاندا هەڵگرتووە. بۆیە ئەگەر مردن مەودا بدات، هەریەکەیان وەك کتێبی سەربەخۆ، دەگەنە بەر دەستتان. هەر بەو مەبەستەش لێرەدا، ئەم کەرەسە و ڕەگەزانەی ئەو چەند بابەتەم (بەر لەهەمووکەس زیاتر، بۆ بەرچاوی خۆم) بەرجەستە و یادداشت کردوون، تائەرکی لە ئەستۆگرتن و بە ئەنجام گەیاندنیان، وەك کتێبی سەربەخۆ، لەیاد و بیرەوەریی هەمیشەییمدا بژین و نەچنە خانەی لە بیرکردنەوەوە. چونکە ئەگەر لەمەودای نێوان نووسینی هەریەکە لەم بابەتانەدا، کتێبی ترم، نۆرە بڕیی لێکردبن، بەڵام دیسانیش هەرخۆم دەزانم کە چەند لەگەڵ کۆکردنەوە و تەتەڵەو تاوتوێ پێکردنی ئەم بابەتانەدا ماندوو بووم و شەونخوونیم لەگەڵدا کێشاون و چەند بەدژواریی و ڕاکەڕاك و تەقەللای بێ پشوو، ئەم کاروانی نووسینەم بەڕێ خستووە. بەتایبەتی بۆ تەواوکردنی هەندێکیان، وەك بابەتی: چەپکێ نامەی شێخ مەحموودی حەفید و نامە و بەڵگەنامەکانی شاعیری ناوداری موکریان: عەبدوڵڵابەگی میسباح دیوان ـ ئەدەب (کە ئەم نموونانەی بەردەستتان لەبارەی

ناوبراوەوە، مشتێکی زۆر کەمی ئەو خەروارەن، کە لەسەر ئەم شاعیرە کۆمکردوونەتەوە) چەندان ماڵان و گوندانی خۆرهەڵاتی کوردستان بە دوایاندا گەڕاوم و دەستەودامێنی دۆست و نادۆست بووم و چەند رەنجی نەپساوم داوە و چەندیش تاسە و حەسرەتی چنگخستنیانم خواستووە!. چونکە هەریەکە لە کەرەسەکانی ئەم دوو بابەتەی ناوم هێناون، لەماوەی نزیکەی (٢٠) ساڵی تەمەنمدا، لەچەند ساڵی پچڕپچڕدا دەستم خستوون و سەریەکم ناون، کە دڵنیام هێشتا کەرەسە و نامە و بەڵگەنامەی بابەتی ئەمی دواییان (ئەدەب)، لە زۆر لەو گوندانە و قەڵەمڕەوی موکریاندا ماون و بەردەستی من نەکەوتوون و بە ئاواتی دەستخستنیانەوە دەژیم و خەونیان پێوە دەبینم. هەر بۆیەش ئەو کتێبەی بەناوی (نامە و بەڵگەنامە جێماوەکانی ئەدەب — میسباح دیوان)، لە دەمێکەوە ئامادەی چاپکردنم کرووە، بەو هیوایە دەستم راگرتووە و بەدوای دەخەم ، تا بەڵکو هەندێکی تریشم چنگ بکەوێ. جگە لە ئاواتی لە چاپدانەوەی سەرلەنوێی دیوانی (ئەدەب)، کە خۆشبەختانە، دوای دووجار چاپکردنەوەی دیوانەکەی، دیسانەوە شیعر و غەزەلی تریم دەست کەوتوون.

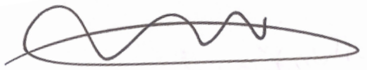

محەمەد حەمە باقی

هاوینی ٢٠١٢ ـ هەولێر

نامەیەکی مێژوویی
بۆ
شێخ رەزای تاڵەبانی و هەواڵی تازە

یەکەم:

(کەوثـــەر) نازناوی: قازی (مەلا مەحەمەد کەریم)ی سەقزی یە، کەبە (قازی کەوثـــەر) ناسراوە، کوڕی مەلامستەفای کوڕی مەلا محەمەد سەلیمی کوڕی مەلا شەریفی قازی یە و سالی (١٢٥٦) کۆچی، بەرامبەر سالی (١٨٤٨)ی زایین، لەسەقز هاتوّتە دنیاوە.

لەسەرەتای خوێندنیدا، لای ماموّستایان: مەلا محەمەدی مودەڕیسی مزگەوتی سەقز و دواتر لای مەلا عەبدولسەلام مودەڕیسی (بانە) و ماوەیەکیش لە(بۆکان) لای مەلا محەمەد شەریف و دووساڵیش لە(ئوتومیش) لای مەلا عەبدوڵای پیرەباب و دووساڵیش لە(تورجان) لای مەلا عەلی قزلّجی تورجانی خوێندویەتی...

دوای تەواوکردنی خوێندن لە(سەقز) بۆتە قازی، ناوناوەش دەرسی وتوّتەوە... لەدوای تەمەنی (٦٢) ساڵی، لە(**١٢**)ی جمادی الاخری ـ ی سالی (**١٣٢٨**)ی کۆچی، بەرامبەر (**١٩١٠/٦/٢١ی** ز) کۆچی دوایی کردووە. (کەوثـــەر) لە بنەماڵە کۆنەکانی سەقزـ ن، کە پشتاوپشت بەبنەماڵەی (شێخ الاسلام) بە

ناوبانگن. خۆیشی بە خەتخۆش و شاعیر و ئەدیب ناسراوە و دیوانێکی شیعری بە فارسی لەپاش بەجێماوە، کە هێشتا چاپ نەکراوە[1]

جگە لەم دیوانە، کۆمەلێك نامەی لەدوا بەجێماوە، کە ئەمانیش هەموویان بەزمانی فارسی و بە پەخشانێکی ئەدەبیی زۆر بالاّ دارێژراون و ئەم نامانە، وێنەی دووەمی ئەو نامانەن، کە لە ژیانی خۆیدا بۆ دۆستگەل و شاعیران و رووناکبیران و لێپرسراوان و وەزیری قاجار و نامەیکیشی بۆ (ناسرەدین شای قاجار ـ **١٨٤٨ز ـ ١٨٩٦ز**) نووسیونی...

ئەگەرچی لە دیوانە شیعرەکەی و لە ئەلبوومی ئەو کۆمەڵە نامە ئەدەبییانەدا، کە لە قازی کەوثـــەر جێماون، چ شیعرەکان و چ نامەکانیش هیچیان بەکوردی نین... بەلاّم دیارە کە کوردییەکی باشی بەخوێندنەوە و نووسین زانیوە و شیعری شاعیرانی کوردی لەبەر بووە و لەگەڵ هێندێکیشیاندا سەروبەندێکی هەبووە... چونکە یەکێك لەم نامە ئەدەبییانەی بۆ شاعیری گەورە (شێخ رەزای تاڵەبانی **١٨٣٦ ـ ١٩١٠ز**) نووسیوە..

ئەم نامەیەی (قازی کەوثـــەر)، بۆ (شێخ رەزای تاڵەبانی) مێژووی لەسەر نییە“ بەلاّم بەوەدا کە لە دووتوێی نامەکەدا، دێڕە شیعرێکی (شێخ رەزا) تێهەڵکێش دەکات، کە لەم شیعری خواستووە:

خزمینە، مەدەن پەنجە، لەگەڵ عەشرەتی جافا
مێرووله، نەچێ چاکە، بەگژ قوللەیی قافا!

وەك دواتریش باسی دەکەین، ئەم شیعرە، لە هاوینی ساڵی (**١٨٦٥ز**)دا نووسراوە، بۆیە دەبێ ئەم نامەیە، دوای ئەو ساڵە نووسرابێ.

---

(١) تاریخ مشاهیر کرد ـ تألیف: بابا مردوخ روحانی، (شیوا)، انتشارات سروش ـ تهران ١٣٦٦ ص ١١٨ ـ نامەکەم بەهۆی نەوەکانی بنەماڵەی بەڕێزی (قازی کەوثـــەر)ەوە، لە سەقز، دەست کەوت. سوپاسیان دەکەم.

ئەم نامەیەی (قازی کەوثـــەر)، چەند لایەنێکی گرنگی تێدایە، کەجێی سەرنجن:

١ ـ نامەکە لەبارەی داڕشتن و هەڵچنینی بناغەی رستەسازیی و وێنەی شیعریی و رەوانبێژییەوە، پارچە پەخشانێکی ئەدەبیی زۆر بالاّ و بەپیز و تۆکمەیە، کە نیشانەی شارەزایی و ئاستی تێگەیشتنی یەکجار بەرزی (قازی کەوثـــەر)ە. لە جیهانی ئەدەب و دەنگوباسی ئەدەبیی و ئاگاداربوونی لە باسوخواسی شاعیرانی کۆن و سەردەمی خۆی.

٢ ـ لەنامەکەدا، نیشانەیەکی ئاشکرای پێوەندی توند و تۆڵی نووسەرانی هەردوو بەشی کوردستانی دابەشکراوی نێوان قاجاری و عوسمانی تێدایە...

٣ ـ نامەکە، ئەوە دەسەلمێنێ، کە شیعر و شاعیرێتی و ناوبانگی (شێخ رەزای تالەبانی ـ کە هێشتا خۆی لە ژیان و لە هەرەتی لاوێتی و شاعیرێتیدا بووە، لە کوردستانی بندەستی قاجاریدا)، زۆر بەربلاّو و لەسەر زاران بووە و شیعری دەستاودەست و گونداوگوند و شاران گەڕاوە.. بۆیە بۆ رووناکیی خستنەسەر ئەو زانیارییانە، بەچاکم زانی لەناو نامەگەلە جێماوەکەی (قازی کەوثـــەر)دا، ئەم نامە گرنگەی لێ بکەمە کوردی، کە زۆری پێوە ماندوو بووم و هەوڵیشم داوە بناغەی رستەکان و مەبەستی ئەدەبیی و پەیامی (قازی کەوثـــەر) وەك خۆی بهێڵمەوە.... ئەمەش دەقی نامەکەیە:

بۆ خزمەتی جەنابی زمانپاراوترینی شاعیران: شێخ رەزا
بەسەرگەردی وجوودی بەختەوەرت بم.

دوای پێکەشکردنی ئارەزوومەندیی بێ بڕانەوە، لەبیری دەروشاوەی ئێوەی پایەبەرزدا، ئاشکرابێ و نادیار نەمێنێتەوە...

لەو رۆژەوە ئەم کەمینەیە، توانای ئەوەی بووە، مرواریی شایستەی شیعرەکانت و وتەی تەڕ و تازەی گەوهەری بیری دەست بۆنەبراوی ئێوەی بەڕێز (خواتەمەنیان درێژ بکات) لەسەدەف دەربهێنێ و لەگوێچکەی دڵدا بیکاتە گوارە و لەلاپەڕەی دڵەی خەمیندا ببنە مایەی سەردانەواندن و بەخشین و لەکۆشکی باخی بیری کەم و کورتیدا، ببنە حوور و غیلمانی بەهەشت و خزمەتگوزارانی سەردارانی تاجدار.. سەرومڕی ساڵ و مانگ و سەعات و رۆژ و شەو، ئارەزووی ئەم چاوە فرمێسکاوییە، دیتنی روخساری ئەو زاتە داوێنپاکەیە.. دڵخوازی ئەم ستەمدیدەیەی رۆژگار، بۆ هەمیشە، خوێندنەوەی شیعری ئەو پیرۆزوتارەیە، کە بەزمان و گیان و دیار و نادیار، لە پێشگای یەزدانی پەروەردگار، لە سینەی پڕ بڵێسەدا، مایەی هێوربوونی کڵپەی ئاگری دووری و هاوڕاز و هاوخەمییە...

بەڵێ لەم ماوەیەدا ئەوەی توانای لە ئەستۆگرتنی باسی ژانی دووریی و باری ئاوات و تاسەی ئەم کەمینەیەی لەباردا بوو، لە پاڵەوانی دەوران، برای میهرەبان، مەلا عەبدوڵلا[٢]، زیاتر بە چاك نەزانرا... بۆیە هەلی لەدەست نەدا و بەناردنی ئەم کورتە ئاوات نامەیە، کەوتە پەلە و بەکلیلی دەروازەی خستنەڕووی سکاڵا و پوختەی ئەم رازەوە، قفڵی سنووقی ئاواتی مێژینەی خۆی کردەوە و بە پشتیوانی

---

(٢) بە داخەوە نەزانرا ئەم (مەلا عەبدوڵلا)یە کێیە!.

کردگار، جوڵای باڵای سروشتکار، تانوپۆی سێ غەزەلی[٣]، لە پاڵاوتەی بیری خۆی، داڕشت و چنی:

سازم مگر سیاهی چشمان خود مداد
تا در لباس نامه ببینم جمال دوست[٤]

هەرچەند پێشکەشکردنی ئەم غەزەلانە و ناردنی ئەم دیارییانە، بۆ مەڵبەند و هەرێمگەلی دەوڵەتی عوسمانی، وەك ناردنی وردە(زیر)ەو (شاڵ)ە، بۆ(کرمان)[٥]، یان وەك لافی خەتخۆشییە لای هونەرمەندانی ئەسفەهانی[٦] بە تایبەتیش بۆ وڵاتی (کەرکووك)، کە بەبوونی تەشریفی موبارەکی ئێوە (خوا دەوامی گەورەییتان بدات)، وەك زێڕی قاڵی کەمعەییاری بێبرەوە، کە شایستەی بەکارهێنان نەبێ.. بەڵام ڕەنگە لەکاتی ناوبردنی ئەم کەمینەیەدا، ببێتە مایەی یادگار و لەکاتی خوێندنەوەشدا، بە گوێرەی ئایەتی: (لا یکلف الله نفساً الا وسعها)... ببێتە مایەی یادکردنەوە، بۆیە ناردمە خزمەتتان... چونکە وتوویانە:

---

(٣) ئەم سێ غەزەلەی (قازی کەوثـــەر)یش نەزنرا کامانەن، چونکە لەناو شیعرە جێماوەکانی ناوبراودا، شیعری وایان تیا نەبوو، کە ئاماژەیان بۆ ئەم مەبەستە لەسەربێ.

(٤) **واتە:** مەگەر لە ڕەشایی چاوی خۆم، قەڵەمێك ساز بکەم، تا لە دووتوێی نامەکەدا، جوانیی ئەو دۆستەم ببینم، کە پێشتر وێنەی ئەو دۆستە لە ڕەشایی چاومدا بووە.

(٥) ئەمە پەندێکی فارسییە، چونکە شاری (کرمان)ی ئێرانی، لە (زیرە) و (شاڵ)دا بەناوبانگە. واتە: کاری بێهوودەکردن، وەك چۆن بڵێین:خورما بۆ شاری بەسرە دەبا!. "سالم" هەرلەم بارییەوە دەڵێ:

زیرە، سەرمایەیە بۆ "سالم" و "کرمـــــان"ی دەبا
شیعری کوردی، کێ بدا جیلوە؟ لەلای شێخی کەبیر!

دیوانی سالم، ل٦٩

(٦) ئەمەش هەر وەك پەندی سەرەوە وایە، چونکە هونەرمەندان و خۆشنووسانی (ئەسفەهان) وێنەیان کەمە.

طاعت ار هیچ نباشد، گنهی باید کرد
در دل دوست بهر حیله رهی باید کرد[(٧)]

منیش بەناردنی ئەم شیعرە نارێکانە، رێگەی دۆستایەتیم لە دڵی ئێوەدا کردۆتەوە.. جەنابیشتان بەوپەڕی سۆز و ویژدانی خواپێداوی خۆتانەوە، چاوپۆشیی و پەسندی چەشی گەوهەرباری بفەرموون... داخواز و تکاکاریشم چەند لاپەڕەیەك، لە مرواری شیعری خۆتان، کە لە بەردەستدان و ئامادەن، لەهەر بابەتێك بن، چ لە بابەت ستایشی خوا و چ پیاهەڵدان و چ قەسیدە و چ لاقرتێ و توانج و داشۆرین و چ پارچە غەزەل و چوارینە، کە لەم هەرێمانە لەبەردڵن و داواکارییان یەکجار زۆرە، بە تایبەتی لای ئەم کەمینەیە، وەك گۆگردی سوور وایە، بەناوی دیاری و خەڵاتەوە، کەلای چاو و دڵڕوونەکان، دیارییەکی بێهاوتایە و لەگەڵ وەڵامنامەکەدا، بە مەلا عەبدوڵلادا بۆمی رەوانە بفەرموون، تا بۆ بڵاوکردنەوە و برەوپێدانیان، کەسانێکی زۆر لە وێژەی ئێوەی بەڕێز و دەسترەنگینیتان ئاگادار بکەمەوە... چونکە خۆت واتەنی (حەیفە بڕزێ تیغی مجەوهەر لە غیلافا)[(٨)]

---

(٧) **واتە:** ئەگەر خوا پەرستیی هیچ دادێ نەدا، دەبێ گوناهێك بکەیت، تا بەهەر فێلێك بێت، رێگەیەك بۆ ناو دڵی دۆست بکەیتەوە.

ئەم بەیتە، شیعری، (نەشاطی ئەسفەهانی ١٧٦١ز ـ ١٨٢٨ز) یە، بەڵام بەیتەکە لە دیوانی (نەشاطی ئەسفەهانی)دا بەمجۆرەیە:

طـاعـت ار دست نیاید، گنهی باید کرد

در دل دوست بهر حیله، رهی باید کرد

بڕوانە: گنجینهء دیوان نشاط اصفهانی ـ با تصحیح و مقدمة دکتر حسین نجفی ـ چاپ دوم ـ چاپ تابش ـ ١٣٦٢ شمسی ـ انتشارات شرق ـ ص ٩٦.

(٨) ئاماژەیە بۆ شیعرێکی شێخ رەزای تاڵەبانی کە سەرەتاکەی ئەمەیە:

خزمینە مەدەن پەنجە، لەگەڵ عەشرەتی جافا

مێرووله، نەچێ چاکە، بەگژ قوللەیی قافا

لەکۆتاییدا خوا تەمەنتان درێژ بکات و هەمیشەش چاوەڕوانی مژدەی سەلامەتی و فەرمانتانم...

بدون سابقه ابلاغ گفته‌اند خطا است
ولی بسوی هنرمند و اهل فضل، روا است
سؤال کردم، ازین نکته از وزیر خرد
جواب داد: که آری جناب شیخ رضا است(٩)

کێ بێ لە دلێرانی عەشایر، کە نەچووبێ
وەك تیری ئەجەل، نووکی رمی جافی بەنافا!
چونکو رەسەنن، ورد و درشتیان هەموو جەنگین
مەی سارییە نەشئەی، چ لەدوردا، چ لە سافا
وابێ خەم و پەروا دەچنە عەرسەیی هەیجا
تو ناچییە سەر دۆشەکی بووکێ لە زەفافا
خوێنرێژو شەرەنگێزو عەدوومەندو زەفەرمەند
کامیان کە گەنە، وەك شێرە لە مەیدانی مەسافا
عوسمان بەگیان، ئامرە، وەقتێ کە دەڵێ: دەی(*)
دێنە جەوەلان، هەروەکو ((حاجی)) لە تەوافا
یأتون الی الحرب صغاراً و کباراً
یسعون الی الامر ثقالا و خفافا
خواهم زخدا هرکه شود دشمن جاهت
کۆتی لەدەسا، دەس لەملا، من لە تەنافا
رەحمێ بکە با ((شێخ رەزا)) بێتەوە گوفتار
حەیفە بڕژێ تیغی مجەوهەر، لە غیلافا

بڕوانە: دیوانی شێخ رەزای تاڵەبانی، چاپی یەکەم ـ **١٩٤٦**ز، **ل ٣ و ٤**.

(٩) ئەم دوو بەیتەی دوایی، شیعری (قازی کەوپەر)ە.

واتە:

بەبێ پیشەکی، ئاگادار کردنەوە، خەتایە بەڵام بۆ هونەرمەندان و بەهرەوەران، رەوایە

لەم بارەیەوە پرسیارم لەوەزیری هزر کرد وتی: بەڵێ قەیناکە، جەنابی (شێخ رەزا)یە

❊ ❊ ❊

سەرنج: وشەی (کەمینە)م، لە جیاتی وشەی (حقیر)ی عەرەبی بەکاربردووە، بە پێودانی: سەنگین، دێرین، شیرین... تاد، دامڕشتووە، ئەگینا دەزانم وشەی (کەمینە) لە دیوی کوردستانی ئێراندا بۆ (مێینە) بەکار دێ.

(❊) ئەم نیوە بەیتە لەتێکڕای دیوانە چاپکراوەکانی شێخ رەزادا، بەهەڵەو بەجۆرێتر نووسراون.

دووەم:

هەر ئەو شیعرەی شێخ رەزا، کە لە نامەکەی (قازی کەوثـــەر)دا، نیوە دێڕێکی هاتبوو، واتە ئەو شیعرەی، کە سەرەتایەکەی بەم بەیتە دەست پێدەکات:

خزمینە، مەدەن پەنجە، لەگەڵ عەشیرەتی جافا
مێرووله نەچێ چاکە، بەگژ قوللەیی قافا

پێشتر، دەمێك بوو، هەمیشە لەخۆم دەپرسی: ئاخۆ مەبەستی شێخ رەزا لەم شیعرە و رووی دەمی و واژەی (خزمینە)ی بۆ کێ بێ؟ لە وەرامدا جارجارە ئەوەم بە بیردا دەهات، کە دەبێ مەبەستی لەخزمانی خۆی، واتە (تاڵەبانی) بێت... و تکایان لێ بکات، کە لەگەڵ عەشیرەتی ئازا و سەرکەشی (جاف)دا تێك هەڵنەچن... تا ئەم ساڵانەی دوایی، کە ژیانی ئاوارەیی، لە شاری جوانکیلەی (سەقز)دا گلی دامەوە. رۆژێ لەگەڵ هاوڕێیەکی ئەدەبدۆستمدا، (سەرهەنگ: رەشیدخانی ناهید)، لە هۆزی بەناوبانگ و بەربلاوی (فەیزوڵلا بەگ)[١٠] لە

(١٠) فەیزوڵلا بەگ (؟ ـ ١٨٨٢ز) کوڕە گەورەی ئەوڕەحمان بەگ بووە. بەو هۆیەوە کە منداڵی زۆر بووە، لە ناو بەگزادەکاندا لە هەموویان بەرچاوتر بووە. هەر بۆیە لەناو بەگزادەکاندا وەك تیرەیەکی تازە و جیاواز، پێیان وتوون: فەیزوڵلا بەگی. نووسەری ئەرمەنی: ئەسکەندەر غۆریانس، کە دۆستایەتی نزیکی لەگەڵیدا هەبووە، دەڵێ: (١٥) پازدە کوڕی هەیە و (١٠٠٠) سوارە و تفەنگچی هەیە. ئەمە ناوی (٩) کوڕی فەیزوڵلا بەگن: حاجی محەمەد، ساڵح بەگ، حاجی محەمەد حەسەن بەگ، شێر بەگ، حاجی سەلیم خانی سەرتیپ (کە شاعیریش بوو)، ئەمانوڵلا بەگ، کەیخسرەو بەگ، عەبدولڕەحمان بەگ.

بۆ زیاتر زانیاریی لەم بارەیەوە بنواڕە: محەمەد حەمە باقی: (شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵلا لە بەڵگەنامەی قاجاریدا، چاپەمەنی موکریانی، هەولێر، ساڵی(٢٠٠٠)، ل **٥٥٩**)

سەقزەوە بە ئۆتۆمبێل بەرەو (بۆکان) دەچووین.. لەنیوەڕێدا لە ئاستی (پیر یوونس)دا هاوڕێکەم لایەکی بۆ لای ڕاستی ڕێگەکە کردەوە و پێمی وت:

ئا لێرەدا عەشیرەتی (جاف) و هۆزی (فەیزوڵڵا بەگ)، شەڕە سەختەکەیان کردووە.

وتم: کامە شەڕ؟!

وتی: ئەو شەڕەی کە (شێخ ڕەزای تاڵەبانی) شیعرە بەناوبانگەکەی بۆ وتوون...

وتم: کام شیعرەیان؟!

وتی: ئەو شیعرەیان کە دەڵێ:

خزمینە! مەدەن پەنجە لەگەڵ عەشیرەتی جافا....

ئیتر هاوڕێکەم کەوتە گێڕانەوەی چۆنییەتی ڕوودان و ئاکامی شەڕەکە، کە وەك دەزانن: عەشیرەتی کۆچەری (جاف) لە دێرزەمانەوە، تا سەرەتای هەڵایسانی شەڕی یەکەمی جیهان، بەو هۆیەوە کە ئاژەڵدارییان کردووە و ئەم پیشەیەش چونکە پێویستی بە دۆزینەوەی لەوەڕگەی بەردەوام هەیە.. بۆیە هەموو هاوینان لە دەشتی (شارەزوور) و (کفری) و (کەلار) و (شاکەل) و ئەمبەروئەوبەری ڕووباری سیروانەوە، ڕوویان لە ناوچە کوێستانەکانی خۆرهەڵاتی خۆیان کردووە و بە بناری (هەورامان)و (مەریوان) و (شلێر) و (ناوخوان) و (بانە) و (نەکەرۆز) و (سەر شیوی سەقز)دا هەڵگەڕاون و گەیشتوونەتە ناوچە ساردەسێرەکانی وەك: (چل چەمە)ی (سەقز) و (بۆکان) و (هۆبەتوو)ی نێوان سەقز و (دیواندەرە) و ناوچەی (سارالّ) و تا (بان لێلاخ)ی خۆرهەڵاتی شاری سنە، پەرت و بڵاوبوونەتەوە و بەهەزاران هۆبە رەشماڵیان بەم ناوچە بەرین و زۆزانانەدا هەڵداوە و بەدەم کۆچ و ڕەوت و گوزەرانیانەوە، لەم هەرێمانەدا، تووشی ماندووبوونێکی زۆر و دەستە و یەخەبوونێکی هەمیشەیی دانیشتووانە ڕەسەنەکانی ئەو ناوچانە بوون، کە لەوەڕگەی سەوزی تێدا بووە و بەڵگەنامەکان و ڕێکەوتننامەکانی نێوان هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانیش پڕن لە باسی گێرە و کێشەی هۆز و تیرە پەرت و بڵاوەکانی (جاف) و گازندە و هاواری کۆچ و ڕەوی ئەو هۆزانەی هەمیشەیی جاف پێشێلی کردوون.. لاپەڕەکانی زنجیرە کتێبی (رشتەی مرواری)ی مامۆستا (عەلائەدین سەجادی)ش. پڕن لە باسوخواسی زۆر شیرین و دەوڵەمەندی ئەو

ڕۆژگارانەی (جاف).. لەبەرئەمە، ئەم داروباری ژیانە پڕ لە ڕووداوەی جافەکان، گیانێکی سەرچڵ و تووڕەی داونەتێ، کە ناچار بوون لەو کۆچە بەردەوامەیاندا، چەکی پێویست بۆ شەڕ و بەرنگاریی، لەگەڵ خۆیاندا هەڵگرن و لەگەڵ زۆر هۆز و خێڵی نیشتەجێدا، تووشی شەڕ و بەرهەڵستی بێن و بەم هۆیەوە ناوبانگیان بە ئازا و شەڕانیی دەربچێ! کە دیارە ئەم شەڕەشیان لەگەڵ هۆزی گەورەی (فەیزوڵلا بەگی)دا، کە لە دەمێکەوە لە ناوچەکانی دەوروبەری (سەقز) و (بۆکان) و (موکریان)دا نیشتەجێن ـ یەکێکە لەو شەڕ و ڕووداوانەی لە مێژووی (جاف)دا بەسەریان هاتووە.

شایانی وتنە هۆزی (فەیزوڵلا بەگی)، جگە لە پیاوی ئازا و جوامێر و ناودار، گەلێ شاعیر و هونەرمەندی دەنگخۆش و گۆرانیبێژی ناسراویشیان تێدا هەڵکەوتووە، کە دەتوانم بڵێم: زۆربەیان شاعیر و هونەرمەندن و ئەوەی وەك تاقیکردنەوەش لە بارەیانەوە دەزانرێ، لە دەمێکەوە لە کوردستانی ئێراندا، هونەری نیگارکێشیان، لەسەر دەستی هونەرمەندانی ئەم هۆزەدا پەروەردە دەبێ کە بەسەرکردنەوەی یەکەیەکەی ئەو هونەرمەندانە، جێگەیەکی تایبەتی بۆ وتار و لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ، پێویستە. بۆیە دەگەڕێمەوە بۆ کاکڵی مەبەستەکە و دەڵێم: کاتێ جافەکان لەناوچەکانی سەقز و بۆکاندا، لەگەڵ هۆزی (فەیزوڵلا بەگی)دا تێهەڵچوون و بەگژ یەکدا چوون، شەڕەکەیان خایاندوویەتی و هەردوو لایان هێز و لەشکریان بۆ سەریەکتر کۆکردۆتەوە.. کە بەم کارە، هەواڵی لەشکرکێشی و عەشیرەت کۆکردنەوە، بۆ شەڕەکە، کە ڕەنگە چەند مانگێکی خایاندبێ، بەناوچە دوورەکانی کوردستاندا بڵاوبۆتەوە و (شێخ ڕەزای تاڵەبانی)ش وەك زۆربەی خەڵکی ئەو ڕۆژگارە، بە پەرۆشەوە بە هەواڵەکە سڵەمیوەتەوە و بە نەفەسێکی زۆر کوردانە و جگەرسۆزانە، لە پارچەیەکی تری کوردستانی بندەستی ئیمپراتۆریەتی عوسمانییەوە، بەواژەی (خزمینە)! ڕووی دەمی لە هۆزی (فەیزوڵلا بەگی) دەکات و داوایان لێ دەکات لەگەڵ عەشیرەتی (جاف)دا تێهەڵنەچن..

هەرچەند هەڵوێستەکەی (شێخ ڕەزا) زۆر دڵسۆزانەشە، بەڵام لەهەمان کاتدا جۆرێ لایەنداریی و ئاماژەی سووکە هەڕەشەیەکیشی بۆ ئەوانە (هۆزی فەیزوڵلا بەگ) تێدایە، کە دەیانەوێ لەگەڵ (جاف)دا بجەنگن. چونکە (شێخ ڕەزا)ش، وەك

خەڵکی تر، وەك لەسەرووتریش وتمان، ناوبانگی (جاف)ی بە ئازا و دلێر بیستووە.. کەچی دیارە جوامێرانی (فەیزوڵڵا بەگی)یش رادەی بێزاریی و تووڕەبوونیان لە دەستدرێژیی و بێپەروایی هەمیشەی جافەکان (وەك دەڵێن) گەیشتۆتە سەر ئێسقانیان و ئەوپەڕی سنووری ددان بەخۆداگرتن و ناچار بوون بۆ سنووردانان، بۆ زیادەڕۆیی و پێ لە یاسا نانی جافەکان، کە بەهۆی ئەوەی لەنێوان هەردوو سنووری قاجاری و عوسمانیدا ژیاون، لەهەر پارچەیەکی ئەو دوو دەوڵەتەدا، بێ یاساییەك بکەن، خۆیان بگەیننە پارچەکەی تر و نەکەونە بەر سزا و تۆڵە لێسەندنەوە.. لەگەڵیاندا بجەنگن و لە ئاکامیشدا بەسەر جافەکان دا سەربکەون و بیانکێشنن. بۆیە سەرۆکێکی ئەو سەردەمەی هۆزی (فەیزوڵڵا بەگی)یش، کەناوی (حاجی سەلیم خان) و لەهەمان کاتدا شاعیر و نازناوی (حاجی سەرتیپ) بووە،[11] دوای بڕانەوەی شەڕەکە و سەرکەوتنی هۆزی (فەیزوڵڵا بەگی)، بە شیعرێکی جوان و پڕ لەنەزاکەت، کە بەهەمان کێش و قافیەش دەست پێ بکات.. وەڵامی شیعرەکەی (شێخ رەزا) بداتەوە، کە تێکڕای شیعرەکەی (شێخ رەزا) وەك لە لاپەڕەکانی (٣، ٤)ی دیوانەکەی و زۆر جێگەی تر و دواتر لە ژمارە (٢٠)ی مامۆستای کورددا بڵاوبۆتەوە، (٩) نۆ بەیتە.. بەڵام ئەم وەڵامەی (حاجی سەرتیپ) لەهەموو ئەو سەرچاوانەدا، کە بڵاویان کردۆتەوە، هەر تەنیا (٧) بەیتە و ئەمە یەکەمجارە هەموو شیعرەکەی حاجی سەلیم خانی سەرتیپ، کە (٩) بەیتە و لە رێگەی ماڵباتی فەیزوڵلابەگی یەوە چنگم خستووە، بە تەواوی و وەك خۆی بڵاودەبێتەوە، کە ئەمەیە:

(١١) سەفەرنامەیەکی هێشتا چاپنەکراوی بەفارسی لێ بەجێ ماوە و تایبەتە بەسەفەری ئەو رۆژگارەی (حەج)...

نەيبيستووە چەند ساڵە، لەمەوبەر، لە مەسافا
هەر جافە، دەچوو نووكى رمى موكريى بە نافا
حازر نەبوو ئەو دەم، كە بەڕم حاجى سەليم خان
دەيكرد جەوەلان هەر وەكو توفێ لە تەوافا
تيپى عەدوو، وەك پۆلى قولْنگ، ئەو وەكو شەمقار
تێكى دەشكاند، يەك يەك و دەيخست لە مەسافا
(شێخ) بێخەبەرە، لەم قسە مەشهوورە، لە ئافاق
حەربەی ڕمى ئەو بوو، كە بەجێما لە غيلافا
هەر وا كوڕە جاف بوو، لەبەر زەربى دلێران
ناڵينى دەهات، هەر وەكو بووكێ لە زەفافا
يـــــرمون من البأس تلالا و جـــــبالا
يكـــــنون مـــن الـــــرّوع شـــعاعاً و كفافا
زۆر كەس، لەجەوانانى ئەوان بوو، بە ئەسير هات
دەست بەستەو و تەن خەستەو و گەردەن لەتەنافا
چاك وايە، نەكات مەدحى ئەوان، نەك بڵێ مونسيف
ئەم مەدحە، كە (شێخ) فەرموويەتى، لاف و گەزافا
بۆ مەدحى ئەوان، كافييە (شێخ) بێت و نەزەر كات
مەعلوومە كە مـەعناى لـە لوغەتدا چييە: (جافا)

* * *

وەك وتمان، بەو هۆيەوە كە كۆچ و ڕەوى گەرميان و كوێستانى ساڵانە و بەردەوامى (جاف)، بەو ناوچە بەرينانەدا، گيروگرفتى زۆرى بۆ دروستكردوون و ماوەيەكە زۆريانم لەو بەڵگەنامانە لە بەردەستدان و زۆريانم بۆ كوردى تەرجەمە كردوون و پڕن لە سنووربەزندانى جافەكان.. بۆيە گەورە لێپرسراوانى هەردوو دەوڵەتى ناوبراويش، لەدەست (جاف) بێزاربوون و سەرئێشەيان بەدەستيانەوە زۆر

تووش بووە و پێیان خۆش بووە جافەکان تووشی تێکشکان و زیان بن، هەر لەبەرئەمەشە لە دوای ئەم شەڕەی نێوان ئەم دوو خێڵە گەورەیەی کورد (جاف و فەیزوڵڵا بەگی)، (ناسرەدین شای قاجار **١٨٤٨ز ـ ١٨٩٦ز**)، فەرماننامەیەکی لە شێوەی سوپاسنامەیەکدا بۆ (فەیزوڵڵا بەگی موکری ناردووە.. تیایدا دەستخۆشانەی (ناسرەدین شای قاجار) دەردەبڕێ، بەرامبەر بەو سەرکەوتنەی لەو شەڕەدا کە لەگەڵ جافەکاندا کردوویانە، وەك خەڵاتێکیش بەو سەرکەوتنە، فەرمان دەدا، کە مانگانەی (١٠٠) تمەنی ئەو رۆژگارە، بە سەرانی هۆزی (فیزوڵڵا بەگی) بدرێ.. کە تا ئێستا (فەرمانەکە) هەر وەك خۆی لە شووشە گیراوە و لە بەگزادە ماڵێکی (فەیزوڵڵا بەگی)دا لەشاری (بۆکان) بە دیواری ژوورێکیانەوە هەڵواسراوە و ئەوەی لەگەڵ ئەم چەند دێڕەدا (فۆتۆ)م کردووە، وێنەی ئەو **فەرماننامە ـ** سوپاسنامەی (ناسرەدین شا)یە، کە ئەگەرچیش **فەرماننامەکە**، دوای فۆتۆکردنەکەی من، بەباشی ناخوێندرێتەوە، بەڵام مێژووی ساڵی (**١٢٨٢ی** کۆچی، بەرامبەر **١٨٦٥ز**)ی پێوەیە. بەمەشدا دەردەکەوێ، کە شیعرە ئاماژە بۆ کراوەکەی (شێخ رەزای تاڵەبانی): **خزمینە مەدەن پەنجە**... لە ساڵی (**١٨٦٥**)ی زاینیدا و لە جەنگەی شەڕی ناوبراودا وتراوە و ئەمەش هەواڵێکی تازەیە، بۆ زانینی مێژووی شیعری ناوبراو[١٢]، کە بەداخەوە شیعری زۆربەی زۆری شاعیرانی پێشینەمان، بۆنە و مێژوویان نازانین و مەگەر لەمجۆرە بۆنە و بەڵگانەدا بتوانین رووناکی بخەینە سەر تەمەن و بۆنەی شیعری رابوردوومان. بەڵام دیارە شیعرەکەی (حاجی سەرتیپ)ی فەیزوڵڵا بەگی، درەنگتر و داوی شیعرەکەی (شێخ رەزا) وتراوە.

---

(١٢) هەروەها بۆ زانینی مێژووی تەمەنی شێخ رەزا (١٨٣٦ ـ ١٩١٠ز)ش، کە شێخ رەزا لەکاتی نووسینی ئەم شیعری بۆنەیەدا، هێشتا تەمەنی نەگەیوەتە (٢٠) بیست ساڵ! و شاعیرێتی گەیوەتە لووتکە.

دەقی (فارسی) نامەکەی قازی (کەوپـەر)، بۆ شێخ رەزای تاڵەبانی

سواد کاغذیست که جناب مستطاب آقای ملا محمد کریم قازی خدمت جناب مستطاب أفصح الشعراء آقای شیخ رضا سلمـەالله نوشته

فدای وجود مسعودت شوم. پس از عرض سلام واشتیاق بی اختتام در ضمیر منیر جناب مستطابعالی دام فضله مکشوف باشد و پوشیده نماند

از روزی که حقیر ارادت تخمیر لألی کلام آبدار ودرّ شاهوار اشعار ونتایج افکار أبکار جنابعالی را دام بقائه در گوش دل گوشوارو وبرصحیفه ضمیر اندوەبار جای تعظیم ونثار قصور ریاض طبع پر قصور را حورعین وغلمان شهریار ونفوس سلاطین تاج دار قرار داده در عموم سال وماه وساعات لیل ونهار، آرزوی این دیده اشکبار بمشاهده جمال آن وجود فرخندەتبار وتمنای قلبی این ستمدیده روزگار باستدامت مطالعه اشعار آن خجسته شعار زباناً وجاناً وپوشیده وآشکار از حضرت خالق پرودگار در لوح سینه پرشرار ومسکّن التهاب نایره فراق وندیم وغمکَسار خود ساختەاست.

ودر اینمدت کسی را که شرح درد فراق وبار آرزوی حقیر راحمل توان کرد بغیر پهلوان زمان برادر مهربان ملاّ عبدالله کسی را نیافت، لهذا روی ارادت از عنیمت وقت نتافت و بابلاغ این مختصر آرزونامه شتافت و بمفتاح تصویر این شکایت وکلید تحریر این مختصر حکایت قفل حقه آرزوی بسته دیرینه را شکافت باسنان نساج طبیعت شایقه به نسبح تاروپود دو سه غزل از نتایج افکار خود پرداخت ودریافت.

سازم مگر سیاهی چشمان خود مداد
تا در لباس نامه بەبینم جمال دوست

* * *

هرچند اهدای این قطعات غزل وارسال ارمغانی به نقاط ومراکز بُلدان در نواحی دولت عثمانی صورت ریزه زیره وکرمانی شال وادّعای حظ خط هنرندان اصفهانی دارد (علی المخصوص در ناحیه کرکوك باوجود جنابعالی دام فضلــه چون زرّ غیر مسکوك کم عیار وبی رواج محکوك مینماید). لکن چون امکان آن دارد که گاه بحث از حقیر یادگاری وهنگام مطالعه موجب تذکاری شود بمنطوق: لایکلّف الله نفساً إلاّ وسعها، اهدای خدمت شدند. یقین است چنانکه گفته‌اند:

طاعت از هیچ نباشد، گنهی باید کرد،

دل دوست بهر حیله رهی باید کرد). حقیر که بارسال این اشعار بی هنجار در دل جنابعالی راه دوستی را اختیار کرده، جنابعالی نیز درکمال مرحمت وانصاف خداداده خودتان از پستی پایه ابیات ونقص ارکان آنها صرف نظر فرموده ومقبول طبع گهربار خواهید فرمود)

مستدعی وخواهشمندم چند صفحه از لألی منظومهً کلام خودتان از هر قبیل که حاضر ونُسخه‌اش موجوداست خواه توحید وخواه نعت وخواه قصیده وخواه سخریه وخواه قطعه وخواه غزل وخواه رباعی که دراین صفحات بسیار مرغوب ومطلوبند خاصه در نزد حقیر صورت گوگرد أحمر دارد در صحابت ملا عبدالله برسم هدیه وارمغانی که در نظر ارباب بصیرت تحفه بی بدلند باجواب حقیر ارسال فرمایند، تا به نشر و ترویج آنها اکثیریا در اینصفحات بلفظ جنابعالی ممنون و بدیع صنایع آنها بیدار نمایم چنانکه خودتان در مدح ایل جاف فرموده‌اند:

حەیفە بڕژێ تیغی مجەوهەر لە غیلافا)

زیاده تطویل مهربان تحویل باد همه وقت منتظر مژده سلامتی وجودتان وارجاع خدماتم والسلام علیکم ورحمة الله.

بدون سابقه ابلاغ گفته‌اند خطاست ولی بسوی هنرمند و اهل فضل رواست سؤال کردم ازین نکته، از وزیرخرد جواب داد، که آری جناب شیخ رضاست

* * *

سواد کاغذیست که جناب مستطاب آقای حاج محمد کریم قاضی
خدمت جناب مستطاب افصح الشعرا آقای شیخ رضا سلمه الله
نوشته

فدای وجود مسعودت شوم پس از عرض سلام و اشتیاق بی اختتام بر ضمیر منیر
جناب مستطاب عالی دام فضله مکشوف باشد و پوشیده نماند)
از روزی که حقیر ارادت تخمیر لآلی کلام آبدار و درّ شاهوار اشعار و نتایج افکار ابکار جناب عالی
دام بقائه در گوش ال گوشوار و در صحیفه ضمیر اندوه بار جای تعظیم و نثار قصور ریاض طبع [illegible]
قصور احور عین و غلمان شهریار و نفوس سلاطین تاجدار قرار داده در عموم سال و ماه و در عالم
لیل و نهار آرزوی این دیده اشکبار مشاهده جمال آن وجود فرخنده تبار و تمنای قلبی این
ستمدیده روزگار بوده است مطالعه اشعار آن خجسته شعار زبانا و جانا و پوشیده [illegible]
از حضرت خالق پروردگار در لوح سینه پرشرار مسکن التهاب تب فراق و ندیم و همک[illegible] خود
ساخته است)
دوران خدمت کسی را که شرح درد فراق و بار آرزوی حقیر را تحمل توان کرد بغیر پهلوان زمان برادر مهربان

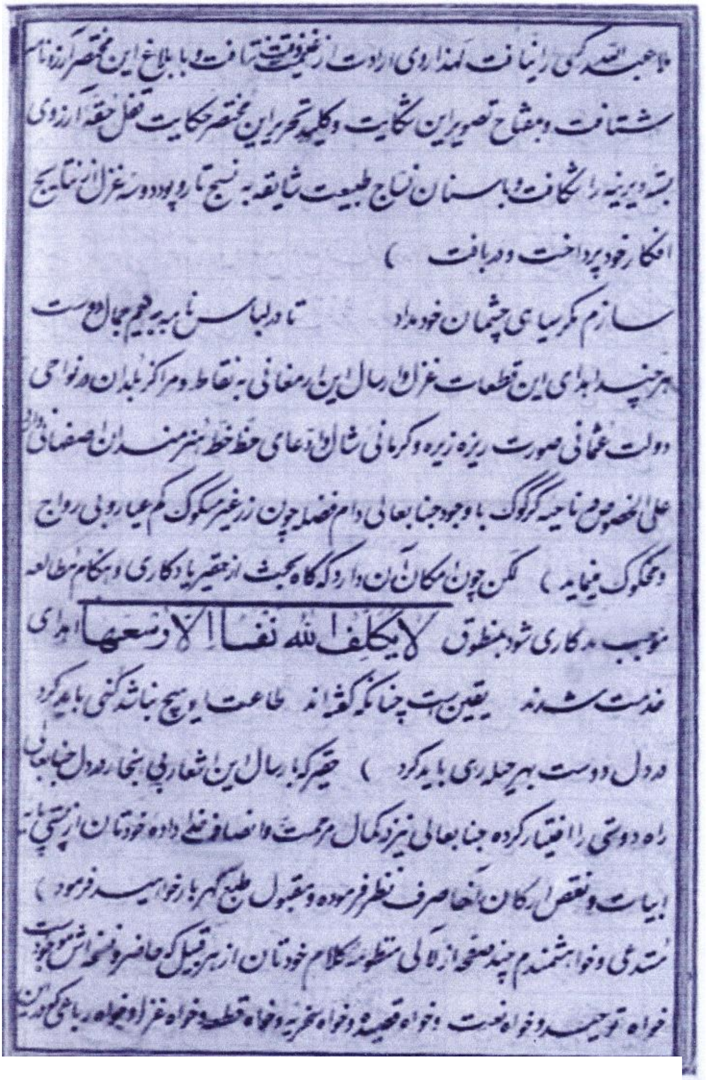

تا عجب السعد کسی را نیافت لهذا روی ارادت از غنودن ... برتافت و با بلاغ این مختصر آرزو نامه
نشتافت و بمفتاح تصویر این شکایت و کلید تحریر این مختصر حکایت قفل حقه آرزوی
بسته دیرینه را نگشاف و باستان نتایج طبیعت شایقه به نسیج تار و پود دوسه غزل از نتایج
افکار خود پرداخت و در بافت)
سازم مگر سیاهی چشمان خود مداد تا در لباس نامه بر هم رسم جمال دوست
هر چند ابدای این قطعات غزل را رسال این معانی به نقاط و مراکز بلدان و نواحی
دولت عثمانی صورت ریزه زیره و کرمانی شال را دعای حفظ خط هنرمندان اصفهانی دارد
علی الخصوص ناحیه کرکوک با وجود جناب عالی دام فضله چون زر غیر مسکوک کم عیار و بی رواج
و محکوک مینماید) لکن چون مکان آن دارد که گاه بحث از حقیر یادکاری و هنگام مطالعه
موجب مذاکری شود منطوق لا یکلف الله نفسا الا وسعها ادای
خدمت شده اند یقین است چنانکه گفته اند طاعت ار هیچ نباشد کسی باید کرد
در دل دوست بهر حیله رهی باید کرد) حقیر که با رسال این اشعار بی انجار در دل جناب عالی
راه دوستی را افتتاح کرده جناب عالی نیز از کمال مرحمت و انصاف خلع داده خودتان از رسیدن آن
ابیات و نقص ارکان آنها صرف نظر فرموده و مقبول طبع گهربار خواهید فرمود)
مستدعی و خواهشمندم چند صفحه از لآلی منظومه کلام خودتان از هر قبیل که حاضر و نسخه اش موجود است
خواه توحید و خواه نعت و خواه قصیده و خواه تخریه و خواه قطعه و خواه غزل و خواه رباعی کم و بیش

کۆپی نامەکەی: قازی کەوسەر ـ ی شێخ الاسلامی سەقز
بۆ: شێخ رەزای تاڵەبانی

صفحات بسیار مرغوب و مطلوب نبذ خالصه در ذخیره صورت گوگرد احمر دارد و صحابت ملا جنبه

برسم هدیه و ارمغانی که در نظر ارباب بصیرت تحفه بی بدل شد با جواب حقیر ارسال فرمایید

تا به نشر و ترویج آنها اکثیر از این صفحات بلفظ جناب عالی مزین و بمدیح صنایع آنها

بیدار نمایم چنانکه خودتان در مدح این جانب فرموده اند   حیفه برزی تیغ بجوهر نعلا ()

زیاده تطویل مهربان تحویل باد همواره منتظر مژده سلامتی وجودتان و از جام فیض تام و السلام علیکم و رحمة

بدون سابقه بلاغ گفتن اند خطاست   ولی بسوی هنرمند و اهل فضل رواست

سوال کردم ازین نکته از وزیر خرد   جواب داد که آری جناب شیخ رضا

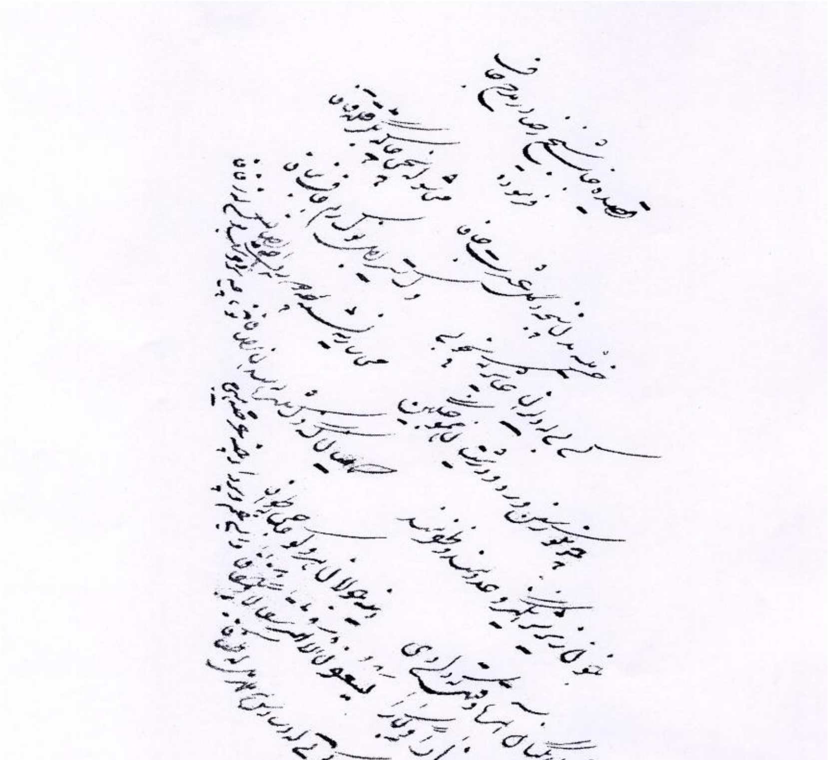

شیعری شێخ ڕەزای تاڵەبانی

لە ستایشی ئیلی جاف دا

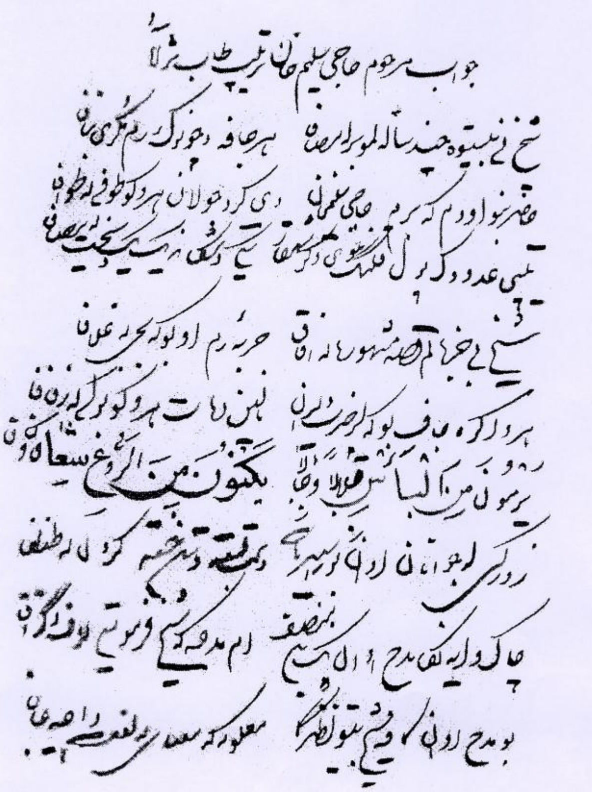

وەڵامە شیعرییەکەی حاجی سەلیم خانی سەرتیپ

بۆ شێخ رەزای تاڵەبانی

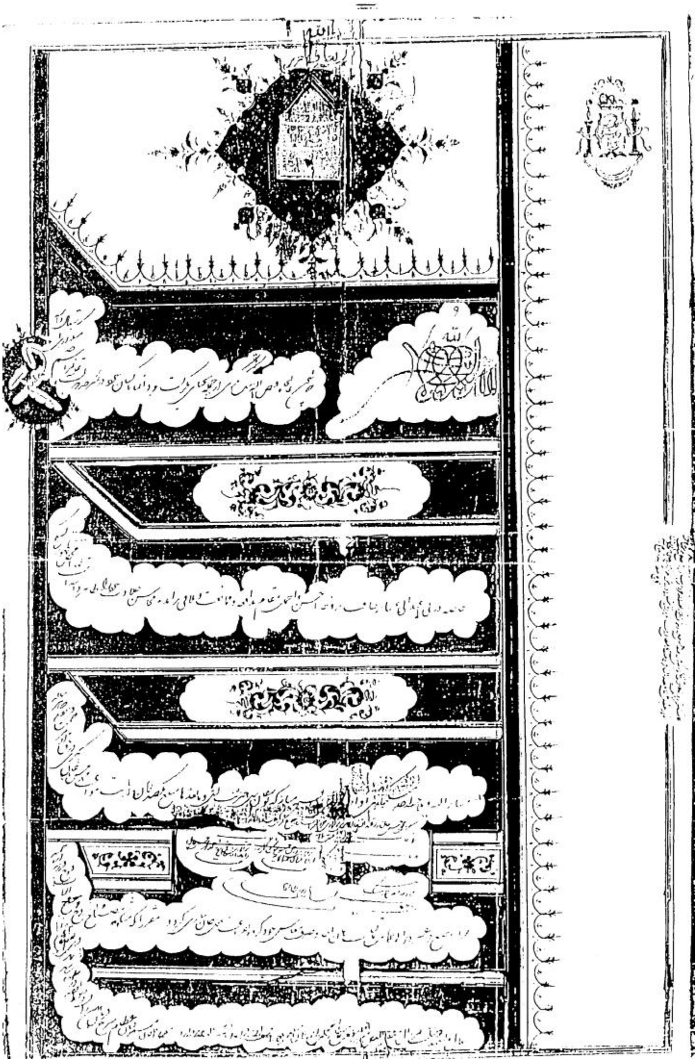

فەرمانامەی ناسرەدین شا سەبارەت بە بڕینەوەی مووچە بۆ سەرانی فەیزوڵلابەگی و دەستخۆشانەکردنیان

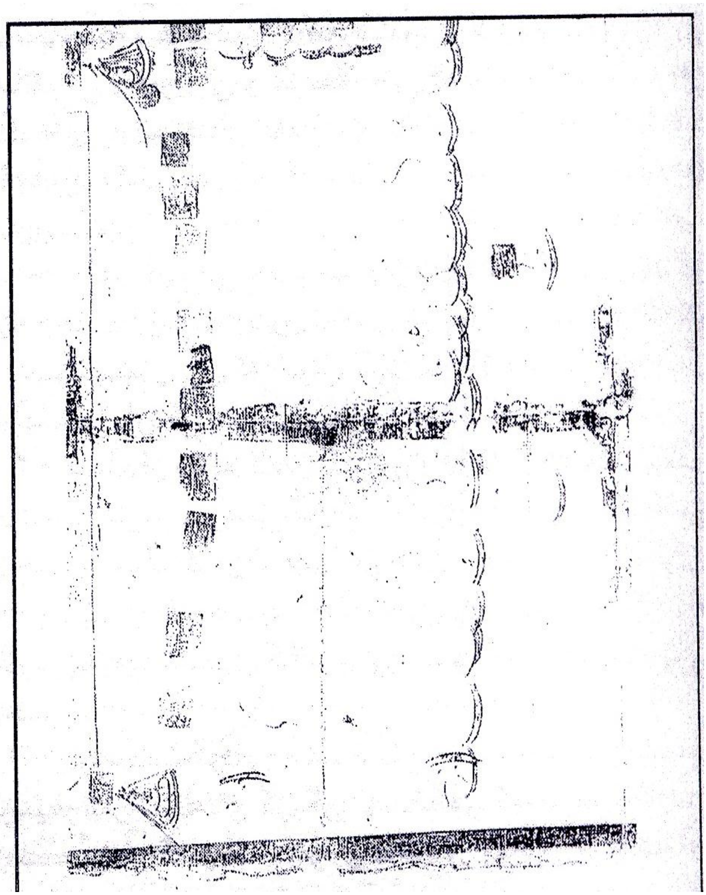

مۆر و ئیمزای سەرانی ئیلی فەیزوڵڵابەگی، بۆ سوپاسی ناسرەدین شا (رووبەری ئەم دوو بەڵگەنامەیە، زۆر لەم قەوارە فۆتۆکراوەی ئێستا گەورەترە)

چەپکێ نامەی شێخ مەحموودی حەفید

(١)

وتەیەکی پێویست:

سەرەتای بەهاری ساڵی ١٩٨٨ز، لەبەر شاڵاوی ئیقلیمگیریی ئەو هێرش و کیمیاویی بارانەی لەلایەن هێزەکانی (سەدام حسین)ەوە بۆ سەر ناوچە ئازادکراوەکانی کوردستانی عێراق کرا، ناچاربووین بە هەر دەردەسەریی و دژوارییی و لێبڕانێك بوو، لە بناری چیای (ئاسۆس)ەوە دەربازبووین و چووینە کوردستانی ئێران و لەوێش لە شاری (سەقز)ی شیرین و جوانکیلەدا گیرسامەوەو لەسەرەتادا هەر زوو بەهۆی هەندێ دۆستی دێرینەمەوە، لەگەڵ بنەماڵەی شێخەکانی گوندی (دۆزەخدەرە) ناسیاوییم پەیداکردو ئەوانیش لوتفیان نواند، نەوازشێکی زۆر کوردانەو جگەرسۆزانەیان کردین و لە سنووری توانای خۆیان بەدەر، یارمەتییان داین.

(دۆزەخدەرە)، گوندێکی زۆر بچکۆلەی سەر بە شاری سەقزەو نزیکەی (٥) کیلۆمەترێك لە خۆرهەڵاتی باکووری سەقزەوە دوور دەبێ. گوندەکە لە دەمێکەوە بەهۆی ماڵەباوانی بنەماڵەی سەیید عەبدولقادرەوە (١٨٧٣-١٩٥٧ز)، لەگەڵ بنەماڵەی کاك ئەحمەدی شێخ (١٧٩٢-١٨٨٧ز)ی

سلێمانییەوە، دۆستایەتی دێرین و ڕاستەقینەو پتەویان پەیدا کردووە، ئیتر نەوە دوای نەوەو تائێستاش ئەم دۆستایەتییە هەر بەردەوامە.

ئەم دۆستایەتییە لە سەردەمی شێخ مەحموودی حەفید (١٨٨١-٩/١٠/١٩٥٦)دا، زیاتر گەشەی کردووە، کە هاوتەمەنی (سەیید عەبدولقادر) بووە. دۆستایەتییەکەیان ئەوەندە توندو پتەو بووە، زۆر جار لە سنووری پێوەندی نێوان شێخ و خەلیفەی تێپەراندووەو وەك نەوەکانیان دەیگێڕنەوە، لە هەموو کات و سەردەمێکی خۆشی و ناخۆشیدا، لە سەردەمی ئەوپەڕی دەسەڵاتی شێخ مەحموودا، کە حوکمداری کوردستان بووە، تا ئەوپەڕی بێدەسەڵاتیی شێخی نەمر، کە لەدوای ژیانی ئاوارەیی و دەست بەسەرییەکەی، لە بەغداد هەڵاتووەو بۆ نیشتمان گەڕاوەتەوەو لە گوندی (داریکەلی) گۆشەگیر بووە، هەمیشە بەسەر سنووری توند داخراوو قایمکراوی هەردوو دەوڵەتی عێراق و ئێراندا، نامەی بەردەوام و هاتووچۆ لەنێوانیاندا بەردەوام بووە، هەر نەوەکانی سەیید عەبدولقادر دەیگێرنەوە، کاتێ کە هەواڵی کۆچی دوایی شێخی نەمر، بە شێخ عەبدولقادر گەیشتووە، ئیتر لە سوێی شێخ مەحموود، زۆر نەژیاوەو نەخۆش کەوتووەو دوو مانگ دوای کۆچی شێخ مەحموود لە (٢٣/١٢/١٩٥٧ز=٢/١٠/١٣٤٩هەتاوی) کۆچی دوایی کردووە، هەر لەبەر ئەمە، ئەوانەی لە نزیکی (شێخ)ەوە ئاگاداری دۆستایەتیی هەمەلایەنەی شێخ مەحموود بوون، چاکتر شارەزای ئەم پێوەندیو دۆستایەتییە قووڵە بوون، بۆیە شاعیرێکی میللی وەك: بەنگینە- حاجی باقی (١٩٠٨-١٩٧٢ز)، کە شێخیی نەمری خۆشدەویست، لەو شیعرە بڵاوەیدا، کە بۆ کۆچی دوایی شێخ مەحموودی نووسیوەو سەرەتاکەی بەجۆرە دەست پێدەکات:

ئەی دڵ ! کۆستی وا، هەر نەبینراوە
بۆ هەڵناقرچێی بەدەم جەفاوە!
هاوار ! بەندی دڵ، بڕا بە جارێ
قەڵای قەومی کورد، ڕووخایە خوارێ

لــە بەیتێکیــدا ئامــاژەی بــۆ ئــەو دۆســتایەتییە تونــدەی نێــوان شــێخ مەحموودو ماڵباتی شێخانی (دۆزەخدەرە)ی کردووەو دەڵێت:

ڕادیۆ بانگی دا، لە دۆزەخــدەرە
(شێخ) وەفاتی کرد، بۆ کورد خەتەرە[1]

* * *

لــەماوەی تەمــەنی دۆســتایەتیی (شــێخ مــەحموود) و (ســەیید عەبــدولقادر)دا، گــەلێ نامــەی شــێخی نــەمر، لای نــەوەکانی ســەیید عەبــدولقادر پــارێزراون، کــە شــێوەی پارێزگــاریی ئــەم نامانــە، ئەوەنــدە بــە پیرۆزیــی و ڕێــزەوە هــەڵگیراون، تەنانــەت زەرف (پاکــەت)ی نامــەکان وەك خۆیــان مــاون، بــەجۆرێکیش هــەڵگیراون، کە ئەگەر هــەر ســەیری پشــتی زەرفــەکان بکــرێ و ســەیری مێــژووی ســەر نامــەکانی ناویــان نــەکرێ، وا دەزانــرێ هــەر چــەند مانگێکــە نێــردراون، لەکاتێکــدا دوو نامــەیان، کــە هــی ســەردەمی حوکمــداریی کوردســتانە، مێــژوویان نزیکــەی (٨٠-٩٠) ساڵێك لەمەوبەرە.

ســەیر لەوەدایــە، شــێخی نــەمر ئەوەنــدە گونــدی (دۆزەخــدەرە)ی لا شــیرین بــووە، دڵــی نــەهاتووە لەســەر پشــتی زەرفــەکان و ســەردێڕی ســەرەتای نامــەکان بنووســێ: (دۆزەخــدەرە)، بــەڵکوو لای خۆیــەوە بــە (جەننــەت دەرە)ی ناونــاوەو تکای لە نزیکانی خۆیشی کردووە، تا هەر وای ناوبەرن[2].

شــایانی باســە، پێوەنــدیی شــێخی نــەمرو ماڵبــاتی شــێخانی (دۆزەخــدەرە)، لــە ســنووری ئــەم نامانــە بــەربلاوترو چــڕترە و (وەك پێشــتر وتمــان) دەگەڕێتــەوە بــۆ سەردەمی (کــاك ئەحمــەدی شــێخ)ی بــاپیری شــیخ مــەحموود و دواتــریش، کــە وەك

---

(١) دیوانی حاجی باقی (بەنگینە)، کۆکردنەوەو ئامادەکردنی عوسمان محەمەد هەورامی، سلێمانی، چاپەمەنی دیلان، چاپی یەکەم، ل٦٧.

(٢) بۆ دڵنیایی زیاتر، بنوارە نامەی مێژووی (١٣/٦/١٩٢٢ز)

نــەوەکانی بنەماڵــەی (ســەیید عەبــدولقادر) دەیگێڕنــەوە، لــەکاتی جــەنگی یەکــەمی جیهانیــدا، کــاتێ لەشــکری ڕووســی لــە خۆرئــاوای ئێرانــەوە، ڕووەو (مــەریوان)و (پێنجــوین) بــەرەو کوردســتانی باشــوور هــاتوون، شــێخی نــەمر بــۆ بــەرپێگرتنیان بــە لەشــکری کــوردەوە هاتۆتــە نزیــك پێنجــوین و ژمارەیــەکی زۆر لــە جــەماوەری کوردســتانی ئێــران، لــە لەشــکری (شــێخ)دا پێشــمەرگە بــوون، کــە ئەنــدامان و خزمــانی ماڵبــاتی شــێخانی (دۆزەخــدەرە)ش لــەم هەڵوێســتەدا بــە دڵ و بــە گیــان لەگــەڵی بــوون... دوای ئەمـــەش وەك بیرەوەرییـــەکانی **زێـــوەر** (١٨٧٥-١٩٤٦ز)[٢] ی شــاعیر لــە (گەنجینــەی مــەردان) و شــێخ لــەتیف حەفیــد (١٩١٧-١٩٧٢)[٣] دەیگێڕنـــەوە، لـــە تێشـــکانەکەی شـــەڕی (دەربەنـــدی بازیــان)دا، کــە ژمارەیــەکی زۆری لەشــکرەکەو بنەماڵــەی شــێخی نــەمر، ئاوارەبوون و ڕوویــان لــە کوردســتانی ئێــران کــردووەو لــە مــەریوان و بانــەو ســەقزدا گیرســاونەتەوە، لەلایــەن بنەماڵــەی دۆزەخــدەرەوە پێشــوازیی شــایان کــراون و داڵــدە دراون و حەســێنراونەتەوەو ســەرلەنوێ بــۆ مەیــدانی خــەبات ئامادەکراونەتــەوە.. دواتــریش لــەکاتی حوکمدارییەکەیــدا، ڕوونــاکبیری ناســراوی وەك (ســەیید ڕەئــووفی ضــیائی)، کە ئــەویش هــەر (ســەقز)ییەو لەگــەڵ شــێخانی دۆزەخــدەرەدا خزمــە، لــە سلێمانی لای شێخ هەمەکارە بووە.

نــاوەڕۆکی ئــەم چــەپکە نامەیــەی شــێخ مــەحموود بــۆ ســەیید عەبــدولقادری دۆزەخــدەرە، کــە (١٧) نامــەن، هــەموویان بــاس و بابــەتی دۆســتایەتی ئــامێزن و

---

(٢) مەلا عەبدوڵڵای زێوەر، گەنجینەی مەردان و یادداشتی ڕۆژانی دەربەدەری، محەمەدی مەلا کەریم پێشەکی پەراوێزی بۆ نووسیوە، ئەمینداریێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی (شرکة مطبعة الادیب البغدادیة)، بەغدا، ١٩٨٥، ل١٧٤، ١٨١، ١٨٩.

(٣) یادداشتەکانی شێخ لەتیفی حەفید لەسەر شۆڕشەکانی شێخ مەحموودی حەفید، شێخ مەحموودی کاوەی حەفید پێشەکی بۆ نووسیوە. ساغکردنەوەی کەمال نوری مەعروف، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندنی پارتی دیموکراتی کوردستان، چاپی یەکەم، سلێمانی ١٩٩٥، ل ٦٨

بـريتين لـه كاروبـاری تايبـەتی هـەردوو دۆسـت. بـەڵام ئـەوەی جێـی سـەرنج و دڵخۆشـييە، (٦) شـەش لـەم نامانـەی (شـێخ) بـە كـوردی، بـۆ دۆسـتێكی وەك عەبـدولقادر، لـە پارچـەيەكی تـری كوردسـتاندا نووسـراون، كـە لـەو سـەردەمەدا زمانی كوردی تێدا قـات و قـڕ كـراوەو نيشـانەی ئەوەشـە، كـە سـەييد عەبـدولقادر زانيۆێتی كوردی بخوێنێتەوە.

هاوكـات (٤) نامەشـيان لـەكاتی حوكمدارييەكـەی شـێخ مـەحموددا نووسراون، كه لـه دامێنـی هـەر نامەيەكيانـدا، لەسـەروو نـاوی خۆيـەوه دەنووسـێ: **مـەليكی كوردسـتان**. ئـەم چـەپكە نامەيـەی بـۆ سـەييد عەبـدلقادری دۆزەخـدەره نووسـراون، مێـژوويان لـه (١٩٢٠-١٩٥٦ز) دەخايـەنێ. هەرچـەندە لێـرەدا دەبـێ ئـەوەش بڵـێم، كـه چ ئـەو نامانـەی بـه فارسـی و چ ئەوانـەش بـه كـوردی بـۆ بنەماڵـەی دۆزەخـدەره نووسـراون، (جگـه لەنامـەی ١٩٤٣/٣/١١، كـه بەدڵنياييـەوه شـێخ مـەحموود خـۆی نووسـويەتی)، نووسـيارەكانيان كـوردی و فارسی زان نەبوون و ئاستی خوێندەواريشيان زۆر باڵا نەبووه.

وەك لەسـەرووتريش ئامـاژەم پێـدا، لەبەرئـەوەی نـاوەڕۆكی زۆربـەی ئـەم نامانـە، تايبـەتن بـه كاروبـاری دۆسـتايەتی هـەردوولاوه بـه پێويسـتم نـەزانی سەرنج و لەنگەری زۆريـان لەسـەر ڕابگـرم، بـەڵام دواتـر سـەرنجێكی گشـتی لەسـەر پوختەی ناوەڕۆكيان دەردەبڕم.

(٢)

هەر لەو ماوەیەدا کە لە سەقز بووم، زۆر زوو لەگەڵ بنەماڵەی بەڕێزان کاکە سەیید عەبدولقادری (سیادەت)ی شاعیر و کاکە سەیید مستەفای تورجانی، کوڕانی خوالێخۆشبوو: حاجی بابەشێخ (١٨٧٦-١٩٥٩ز)ی سەرۆك وەزیرانی کۆماری کوردستاندا، ناسیاویی و دۆستایەتی بەتین و بەتایبەتیش لەگەڵ کاك سەیید مستەفادا پەیدا کرد، کە بەهۆی پلەوپایەی دێرینەو ناوبانگ و پێوەندی کۆمەڵایەتی بەربڵاوی جەنابی باوکیانەوە، بەڵگەنامەیەکی هەمەجۆرەی زۆریان لەلا کۆبۆتەوە، لەناو ئەو بەڵگەنامانەشدا، وەڵامنامەیەکی شێخ مەحموود بوو بۆ "حاجی بابەشێخ" کە بە مێژووی (١٣/٩/١٩٣٠ز) نووسرابوو. نامەکە بە زمانی فارسی و خەتێکی خۆش و پەخشانێکی بەتین و چڕ داڕێژراوە.

لەم وەڵامنامەیدا دەردەکەوێ، کە پێشتر لەلایەن دەوڵەتی شاهەنشایی ئێرانەوە، تکا لە جەنابی حاجی بابەشێخ کرابێ، تا بەهۆی دۆستایەتییانەوە لەگەڵ شێخ مەحموودا، داوای گرتن، یان بەدەستەوەدانی (حەمە ڕەشیدخانی بانە: ١٨٩٧- ٤/٢/١٩٧٨)[٤]، لە شێخ مەحموود بکات، کە لەو کاتەدا (١٩٣٠) لە دەست ئێران هەڵاتووە. لەم کاتەش دا ئەم هەردوو کەسایەتییە کوردە، پلەو پایەیەکی دەوڵەت و ڕێکخراوو حیزبێکیان نییە، چونکە وەك دەزانین لەو ساڵانەدا (شێخ) دەسەڵاتی حوکمداریی کوردستانی نەماوەو بە تایبەتیش لەکاتی نووسینی ئەم نامەیەدا، سلێمانی جێهێشتووەو لە ناوچەکانی شارباژێڕو پێنجویندا دەژی

(٤) بۆ زانیاریی لەبارەی حەمە ڕەشید خانی بانە — وە، بنوارە: کەیوان ئازاد ئەنوەر، حەمە ڕەشید خانی بانە، چاپ و بڵاوکردنەوەی بەڕێوەبەراتی ڕۆشنبیری ـ سلێمانی، چاپی یەکەم ٢٠٠١، ل ٣٩، ٢٥٢

و ئـەم نامەیـەش ڕێکەوتـە لەگـەڵ هەڵچـوون و وڕژانـی جـەماوەری دەڤـەری سـلێمانی و دەوروبـەری بـە تایبـەتی و زۆربـەی ناوچـە کوردنیشـینەکانی کوردسـتانی عێـراق، چـونکە ئـەم نامەیـە هەفتەیـەك دوای خۆپیشـاندان و **ڕاپـەڕینی بـەردەرکی سـەرای سـلێمانی** (١٩٣٠/٩/٦ز) نووسـراوە، بەڵگـەی ئەوەیە، کە شـێخ مـەحموود لـەم کاتـەدا دەسـەڵاتی ئیـداریی و یاسـایی بەسـەر دەوڵەتی عیراقـدا نـاڕوات تـا داوا لـە هێـزو بەرپرسـانی عێـراق بکـات (حەمـە ڕەشـیدخانی بانـە) یـان بـۆ رادەسـت بکـات و بـە دەسـەڵاتدارانی ئێرانیـان بداتـەوە. هاوکـات (حـاجی بابەشـێخ)یش هێشـتا نەبۆتـە سـەرۆك وەزیرانـی کۆماری کوردسـتان. لەبـەر ئـەوە بەرپرسـانی دەوڵـەتی شاهەنشـایی ئێـران ئـەم هەلومەرجـەیان هەڵسـەنگاندووەو زانیویانـە لـەم سـەروبەندەدا شـێخ مـەحموود لـە دەوڵـەتی عێـراق تـووڕەو داخ لەدڵـەو خۆسازدانیشـە بـۆ تۆڵەکردنـەوەی قوربانیـانی ڕاپـەڕینی بـەردەرکی **سـەرای سـلێمانی** و ئەگـەر لـەم کاتـەدا سەرۆك خێڵێکی کـوردی وەك (حەمـە ڕەشـید خـانی بانـە)یش بـە نـاوی ئـەوەی لـە دەوڵـەتی ئێـران یـاخی ببـێ و بچـێتە پـاڵ دەوڵـەتی عـیراق، ئـەوا شـێخ مـەحموود بـە چـاوی ناحـەزو دوژمـنی کـورد سـەیری ئـەو سـەرخێڵە دەکـات و تۆڵـەی ئـەم هاوکاریکردنـەی دەوڵـەتی عێراقـی لێدەکاتـەوە. بۆیـە دەوڵـەتی ئێران بەزیرەکییـەوە ئـەم هەلـە دەقۆزنـەوەو لـەم دەرفەتـەدا داوایـان لـە حـاجی بابەشێخ کردووە، تـا تکـای دەسـتگیرکردنی (حەمـە ڕەشـیدخانی بانـە) یـان لـە شێخ مەحموود بـۆ بکـات، کـە لـەم سـەروو بەنـدەدا بـە خـۆی و لەشـکرەکەیەوە لە ناوچـەکانی شـارباژێڕو پێنجـوین دایـەو ئـەو هـەردوو ناوچـەیەیش سـەرەڕێی هاتوچـۆی دەربـازبوونی (حەمـە ڕەشـید خـانی بانە)یـە، لـە سـنوورەکانی هەردوو دەوڵەتی عێراق و ئێرانەوە.

نامەکـە جگـە لـەوەی بەڵگەیـە بـۆ پلەوپایـەو دەسـەڵات و ناوبـانگی ئـەم دوو کەسـایەتییە گەورەیـەی هـەردوو کوردسـتانی عـیراق و ئێـران، لای گـەورە بەرپرسـانی دەوڵـەتی ئێـران، هاوکـات بـە ناوەڕۆکەکەیـدا دەردەکـەوێ، کـە شـێخ مـەحموود هـەر لەبنەڕەتـەوە دەزانـێ کـە ئـەم داوایـە لەلایـەن دەوڵـەتی ئێرانەوە بـەرەو ڕووی (حـاجی بابەشـێخ) کراوەتـەوە، هـەر لەبـەر ئەمـە دەزانـێ

کــه وەڵامەکەیشــی بەرچــاوی کاربەدەســتانی ئێــران دەگاتــەوە، بۆیــە بــە گیــانێکی دیپلۆماســیانە، ســەرەڕای ئــەوەی گلــەیی زۆر لــە دەوڵــەتی ئێــران دەکات، لــە هــەمان کاتــدا خــۆی و (حــاجی بابەشێخ)یشــی لــەو داوایــە دەربــاز کردووە:

"ســەبارەت بــە بابــەتی نامەکــەو محەممــەد ڕەشــیدخانی وێنــەیی و ســەرلەبەری بــەگزادەی (بانــە)یش، وردەکارییــەکی واتــان فــەرمووە، کــە بــەگوێرەی بۆچــوونی هێــژاتان بــێ، دەبــێ نــاوبراو لــە عــەمرو نــۆی مــنی خزمەتگوزارتاندا هەڵسوکەوت بکـات! هــەر لەبــەر ئەمەشــە هــۆی نەوازشــی ئەوتان، لە من داوا فەرمووە! پەنا بەخوا لــەم بوختانــە گەورەیــە، کــە دەبــێ لای ئــەم دڵســۆزەی خۆتانــەوە ڕاستیی ببیســتن و بــە دڵســۆزییەوە عــەرزتان دەکەم، کە بەو هۆیەوە لە جەنابی هێــژاتان دۆســتتر، کــەمتر گومــان دەکــەم، بۆیە دەبێ باوەڕ بفــەرموون، کــە هەرچــییان عــەرزکردوون، هــەمووی دەســت هەڵبەستی ناحەزان و ناپاکان بــووەو هــەرگیزو بــۆ هــیچ کــارێکیش ڕووی لــە ئێمە نەناوە، تا ببمــە ڕاوێــژکاری، یــان بەرپرســیان، ئــەگینا گومــان دەبــرێ، کــە پێشــتریش و دواتــریش خزمــەتی هەمــەجۆرەم بــە حکوومــەتی مــەزنی ئێران کردبێ و بە (با)ی بدەم! خۆشــتان دەزانــن کــە هــیچ پاداشــتێکی کــاری چــاکەم لــە حکوومــەتی مــەزن وەرنەگرتۆتــەوە، لەکاتێکــدا هەمیشــەیش تەقەللای ئەوە دەدەم تــا ســەرەڕای ئــەوەی ڕەزامەنــدیی دەوڵــەتی مــەزن بــە دەست بهێنم، کەچی پاداشتەکەی هــەر بــە گــەوەرترکردنی ناحــەزانی مــن و نزمترکردنــەوەی دۆســتانی مــن شــکاوەتەوە. لــەپاڵ ئەمانەشــدا هێشــتا تــا گیان لــە جەســتەمدا بــێ، لــە چاکەی دەوڵــەتی مــەزن .... ســەرەڕای ئەوەی ئەو ئــامۆزا بــەڕێزەم دەیڵێــت، کــە هەرچــی لــەو بارەیــەوە بفــەرموێ، دەبێ بە گیان ئەنجامی بــدەم و بــە شــانازییەوە جێبــەجێی بکــەم. بــەڵام لــەم بابەتەوە ئەم دۆستەتان پۆزش دەخــوازێ، کــە ئەگــەر هاتوچــۆی خــەڵکی، بــە هۆیەك بــزانن، ئــەوا نــەخێرو خانــەدانی کــاك ئەحمــەد (خــوا ڕووی موبــارەك بکــات)، لــە هــەموو جیهــانی ئیســلامییەوە زیــارەتی دەکــرێ و ئــەوەش پێچــەوانەی ڕەوشــت و ئایینــە، ئەگــەر ڕێگــە لــە خــەڵکی بگــرین، جگــە

لەوەی کە ناوبراو، ناوبەناوێك هەر بە مەبەستی زیارەت هاتووەو ئەمەش نەبۆتە مایەی پێوەندیی ئێمەو ئەوان و لە عەقلیشەوە دوورە، کە بەبێ سەردانی ڕاستەوخۆی ئەوان، خۆمان بە ئامۆژگاریکارو بەرپرسی ئەوان دابنێین. هیوادارم لەم ڕووەوە گلەیی نەفەرموون و بەندەی موخلیسیشتان بۆ هەمیشەو بۆ بەسەرکردنەوەی کاروباری هێژاتان ئامادەم. تکاو خۆزگەشم ئەوەیە، بەڵکو بە سۆزەوە عەرزتان دەکەم، کە ئەو پلەو پایەو ڕێزەی لە سایەی خواوە ئێستا هەتانە، بیقۆزنەوەو کاروباری موسڵمانانی پێ ڕاپەڕێنن و نەبنە سۆنگەی تەنگ پێهەڵچنینتان، کە من پێم وایە ڕەزامەندیی خوای مەزن، دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەو مانەوەی هەمیشە. ئیتر (لوقمان)یش پێویستی بە فێرکردن نییە".

(٣)

لـه سـەرنجێكی گشـتیی نـاوەرۆكی ئـەم چـەپكە نامەیـەدا، دەگەینـە ئـەو ئەنجامـەی، لـە سـەرومڕی ڕسـتەو كۆپلـەو پـەرەگرافی ئـەم نامانـەدا، گیـان و بـاوەڕی شـێخ مـەحموودی حەفیـد، بـە ئـایینی ئیسـلامگەرایی، ڕەنـگ دەداتـەوە، كـە ئـەم بـاوەڕە لـە تەمـەنی چـارەكە سـەدەی ئـەم نامانـەو لـە قۆناغـەكانی ئەوپـەڕی دەسـەڵاتی شـێخ مـەحموددا، لـە حوكمـداری كوردسـتانەوە، بـۆ ژیـانی گۆشـەگیریی، لـە گونـدێكی وەك (داریكـەلی)دا، هـەمان هەسـت لـە یەكـەمین ئـەم چـەپكە نامەیـەدا، تـا دوایـەمین نامـە، بـە هـەمان جریـوە دەدرەوشـێتەوە، كـە ئـەم بـاوەڕە چەسـپیوە، دەشـێ بكرێتـە دەلاقەیـەك بـۆ ئەوانـەی فیكـری ئـەم سـەركردە كـوردە بخوێننـەوەو بـزانن ئـەم فاكتـەرەی ئایینـە، زەبـرو كاردانـەوەی چـەند لەسـەر چارەنووسـی كـوردو ناسـنامەی بزووتنەوەكـەی بـووەو لـەم بوارەشـدا ئـەم ڕسـتانە، لـە دەقـی چـەند نامەیەكی شێخدا، وەك نموونە دەهێنینەوە:

"هـەموو ئـاوات و كۆششـێكی مـن، لـەپێناوی پاراسـتنی ئـایین و ئـەم كۆمەڵـە كـوردە ئیسـلامەدایە، بـە هیمـەتی پێشـینانی خۆمـان، كـە هـەر بـەمجۆرەیان كـردووە، تەقـەللای پارێزگـاریكردنی موسـڵمان لـەژێر پەنجـەی كافراندا دەدەیـن. خـوای مـەزن سـەرتان بخـات و بـە پیشـتیوانی خـوا نائومێـد نـەبین. ئەوانـەش كـەوا ڕێبـازی تەریقـەت دەشـێوێنن و لەگـەڵ ئـەم زنجـیرەی بنەچـە پاكـەدا، دوژمنایـەتی دروسـت دەكـەن، پیرانـی تەریقـەت، بـەگوێرەی حـەق، حـەقیان لێ دەسـێنێ و بەسـزای خۆیانیـان دەگەیـەنن و لـە بـاوك و باپیریانەوە لە دین بێبەشیان دەكەن"[٣]

---

(٣)- نامەی ٧ی مارتی ١٣٤٠.

یان:

"هـەروەك چـۆن ئێمـە بـۆ بووژاندنـەوەی ئـایین تێدەكۆشـین، یـان چـۆن جـەنابی هێژاتان لەم دنیا، كەوتوونەتە نـاو دۆزەخـەوە، بـە پشـتیوانی خـوا لـە دنیـای دواییـدا لە بەهەشتدا دەبێ، لە دوعای خێریش نابێ لە یادم بفەرموون".

بـە پشـتیوانی خـوا هیواخـوازم بـە دوو ركاعـەتی نوێـژی سـوننەت، لەسـەر بەرماڵە موبارەكەكەتان، بە پلەی دەروێشی بگەم". (٤)

یان:

"قوربـان، بـەهۆی ئـەو خەونـەوە، كـە پێشـتر دیبـووم، كـاتێ خـۆی بـە خزمـەت حـەزرەتی سـەروەریی جیهـان گەیشـتم، ئـیتر لای خۆمـەوە هـیچ گومانێكم لە سەییدایەتی و نەجابەتی هێژاتانەوە نەماوە"(٥)

* * *

(١)

خالوی مدام مهربان شیخ عبدالقادر دام فضله

بعداز سلام و تحیات وافره محبتنامه اتان رسید از مژده سلامتی ان خالوی مسرور و متشكر شدم حمداً له نعمت صحت موجوداست أرجو جناب دارم دائماَ از ادعیەی خیریه غافلمان نفرمایند و همه وقت به مژده سلامتی خودتان تسرمان سازند. وضعیت اینجا دائماً كمری مجاهده با اعد درمیدان كارزاری دیانت استادەایم خداوند عظیم عالم اسلامتیرا موفق ساز دیگر بەخداوند عالمت می سپارم

م
محمود
١٧/شوال/ ١٣٤٠
١٩٢٢/٦/١٣

---

(٤)- نامەی ٣ی نیسانی ١٩٤٧.

(٥) نامەی ١٣ی ئەیلولی ١٩٣٠.

پەراوێزی نامەی سەربە مێژووی (١٧ی شەوالی ١٣٤٠ك)

بە قوربانت بم.

درین شبها از بارگاه کاکه احمد (دیدم) خیلی ان بارگاه علی (عالی) وشخصی معتدیل (معتدل) القامه ایستاده سراپاش سبز مرا خواست چنان معلومم گردید حضرت خضرالیاس است فرمود خبر چنان می باشد که (؟) سی کنم اشاره فرمود (؟) گل (؟) جمع فهموده درین مرقد و بسیار خلق (؟) جمع شره بودند و دران حالت دیدم تجدیدی شجره می فرمود عدد شجری تجدید نمود شجری حضرت علی بود خیلی اسمی بزرگ یعنی (؟) احسان فرمود اما افسوس درخاطرم نمانده (؟) شجره به پنجه مبارکش می نوشت. اما اینقدر درخاطرم مانده شیخ قادر جنت دره هم فرموند پس قبول ندرام کسی بگوید دوزخ دره إلا بجنت دره نباشد

م
محمود

خاڵۆی هەمیشە میهرەبان شێخ عەبدولقادر

سێبەری هەمیشەی بێت

دوای سەلام و سڵاوی زۆر. نامە خۆشەویستەکەتان گەیشت و مزگێنی سەلامەتیی ئەو خاڵۆیەمان بووە مایەی دڵخۆشیی و سوپاستان دەکەم. سوپاسیش بۆ خودا تەندروستیم باشە (؟) داواخوازم هەمیشە لە دوعای خێر، لەیادمان نەفەرموون (؟) لەم کاتەدا بە مژدەی سەلامەتیتان (؟) ساز. دەنگوباسی ئێرە هەمیشە پشتێنی جیهادمان لەبەرامبەر دوژمندا بەستووەو لەمەیدانی جەنگی ئاینیدا راوەستاوین. خوای مەزن و ئاگادار، ئیسلام سەر بخات و بیپارێزی (؟) بەخوای ئاگادارت دەسپێرم.

خۆشەویستتان

مەحموود

١٧ی شەوالی ١٣٤٠ك

١٩٢٢/٦/١٣

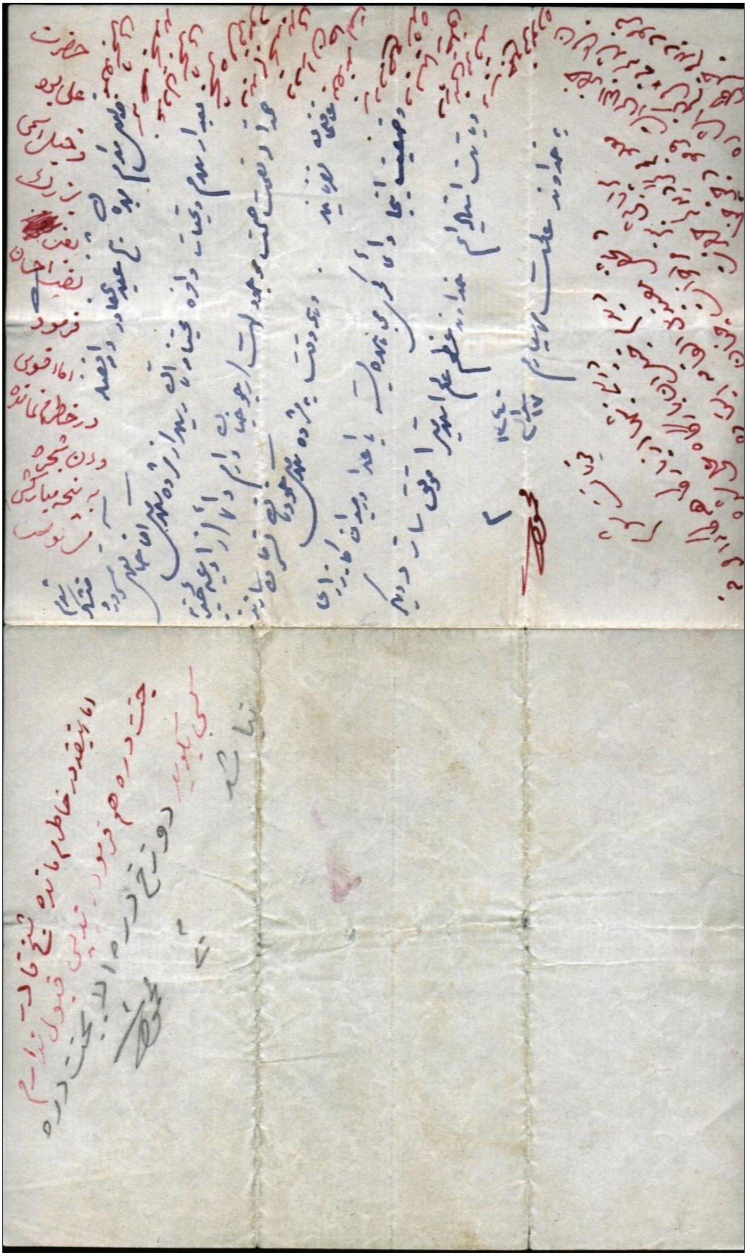

(٢)

بخدمت جناب شیخ عبدالقادر دام مجده

قوربان دەستت ماچ ئەکەم

کاغـذت رسـید از مــژده سـلامتی آن محـب خیلـی مسـرور شـدم از خصـوص رفـع حـرج هـرچــندی ممکـن باشـد سـعی خـواهم کـرد ایـن کاغـذرا بـرای معتمـد خـودم جنـاب یوزباشـی ماجـد افنـدی نویشـته کـه در حکومـت سـقز سـعی و تسـهیلاتی بکند پاکترا بـلا تأجیـل روانـه فرمائیـد. حـال پـاره بـرای خریـدن امـلاك نـدارم آن پـاره کـه (؟) امـلاك صـرف مـیکـنم در راه جهـاد اکـبر و بـرای مجاهـدین صـرف میکـنم. زیاده درحفظ خدا باشید محبم.

ملك کردستان
٢٥ تشرین اول ٣٩

بۆ خزمەتی جەنابی شێخ عەبدولقادر[٦]، خوا هەر سەروەریی بەردەوام بکات

نامەکـەتان گەیشـت لـە مـژدەی سـەلامەتیی ئـەو خۆشەویسـتە، زۆر دڵشـاد بـووم. سـەبارەت بـە لابردنـی خەرجییەکـەش ئەوەنـدەی لەتوانامـدابێ، دریغـیم نـەکردووە. ئـەم نامەیەشـم بـۆ جێمتمانـەی خـۆم، جـەنابی یووزباشـی ماجـد ئەفەنـدی[٧] نووسـیوە، کـە لـە فەرمانڕەوایـەتیی (سـەقز)دایە، تـا تەقـەڵلا بـداتو ئاسـانکاری لـەو ڕووەوە بکـات. نامەکـە بـەبێ ڕاگیرکـردن ڕەوانـە بفـەرموون. ئێسـتا بۆ کڕینی زەوی وزار، پـارەم نییـەو ئـەو پارەیـەی کـە بـۆ کـڕینی زەوی وزاری سـەرف دەکـەم، لـەپێناوی جیهـادی گـەورەو بـۆ موجاهیـدینی سـەرف دەکـەم. لـەوە زیـاتر، لە پەنای خوادا بن. خۆشەویستم.

٢٥ی تشرینی یەکەمی ٣٩[٨]
مەلیکی کوردستان

---

(٦) سەیید عەبدولقادری دۆزەخ دەرە کوڕی سەیید محەمەد کوڕی سەیید ئیسماعیلی دووەمە. پیوەندیی دۆستایەتیی لەگەڵ شێخدا هی ڕۆژانی شەڕی ڕووسە لە یەکەم جەنگی جیهانیدا. دوای بەدیل گیرانی شێخیش، کە بنەماڵەو کەسوکارو لایەنگرانی ئاوارەی ئەو دیو بوون، سەیید عەبدولقادر بەدەنگیانەوە هاتو هاوکاریو کۆمەکی کردن. دۆزەخدەرەیش، دێیەکی سەر بە شاری سەقزەو نزیك بە باکووری ڕۆژهەڵاتیەتی. شێخ لەبەر خۆشەویستیی سەیید عەبدولقادرو بۆ وەفاداری نواندن ناوەکەیی گۆڕیوە بە جەننەتدەرە.

(٧) مەبەست ماجد مستەفا (١٨٩٦ – ١٩٧٤/٨/٢)ی ئەفسەرێکی لەشکری شێخ مەحموودە.

(٨) ساڵەکە ڕۆمییەو دەکاتە ٢٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٣

بخدمت جناب شیخ عبدالقادر دام مجده

کاغذت رسید از مژده سلامتی آن محب خیلی مسرور گردیدم از اینکه

خرج هر چیزی ممکن باشد سعی خواهم کرد [illegible]

برای معتمد غضنفر جناب یوزباشی احمد آقا نوشته که در [illegible]

شوش سعی و کمک بکنند. با پنجاه [illegible]

حالا پاره برای خریدن املاک ندارم [illegible] پاره که [illegible]

صرف می‌کنم در باره جواد اگر در این [illegible] صرف

همیشه در حفظ خدا باشید محب ۱۵ ثور ۱۳۰۹ [illegible] ۲۹

ملک کوهستانی

(٣)

خدمت رشادت و سعادتمئ̆ب جناب شیخ عبدالقادر دام بقائه

بعد از عرض سلام واحترامات رقیمهء زیبا مرقم اینجانب فرموده بودید واصل دست تعظیم گردید از انسانیت و ألطاف و مژدهء عافیت آن جناب عالی بسیار مسرور و ممنون شدم امیداورم دائما در کمال عافیت وصحت بوده باشید، غایه و کوشش من صرف برای محافظهء دیانت و این کتلهء کورد اسلام است ما به همت اجداد خود (بدین گونه؟) بمحافظهء مسلمان از زیر پنجهء کفار تشبث کردهام (امل) است؟ خدای لایزال موفقتان فرمایند و محروم نشویم انشاءالله آنانکه از خط طریقت تجاوز وباین سلالهء طاهره عداوت پیش آورد پیران طریقه (؟) حق و اورا به مجازات خود میرساند وجدالجد دردنیاو قیامت از دین محروم میفرماید.

چون ما برای احیای دیانت سعی میکنیم دیگر چون جناب عالی دردنیا به دوزغ (دوزخ) افتادهاید انشاءالله در قیامت جنت مکانت میباشد باید از دعای خیر غافلم نفرماید.

٧ مارت ٣٤٠
ملك كردستان

بۆ خزمەتی جوامێر و بنەچە بەختەوەر

جەنابی شێخ عەبدولقادر خوا بیپارێزێ

دوای پێشکەشکردنی ڕێزو سڵاو. نامە جوانو ڕازاوەکەی بۆ ئەم لایەنەتان فەرمووبوو، بە دەستی سوپاسگوزاریم گەیشت، لە پیاوەتیو لوتفو مژدەی چاکبوونەی ئەو جەنابە، یەکجار دڵشاد بوومو قەدرزانیم کرد، هیوادارم هەمیشە لەوپەڕی لەش‌ساغیو سەلامەتیدا بن. هەموو ئاواتو کۆششێکی من، لەپێناوی پاراستنی ئایینو ئەم کۆمەڵە کوردە ئیسلامەدایەو ئێمەش بە هیممەتی پێشینانی خۆمان، کە هەر بەم جۆرەیان کردووە، تەقەللای پارێزگاریکردنی موسڵمانان، لەژێر پەنجەی کافراندا دەدەین. خوای مەزن سەرتان بخاتو بە پشتیوانیی خوا نائومێد نەبین. ئەوانەش کەوا ڕێبازی تەریقەت دەشێوێننو لەگەڵ ئەم زنجیرەی بنەچە پاکەدا دوژمنایەتی دروست دەکەن، پیرانی تەریقەت، بەگوێرەی حەق، حەقیان لێ دەسێنێو بە سزای خۆیانیان دەگەیەننو لە باوكو باپیرەوە لە دین بێبەشیان دەکەن.

هەروەك چۆن ئێمە بۆ بووژاندنەوەی ئایین تێدەکۆشین، یان چۆن جەنابی هێژاتان، لەم دنیا کەوتوونەتە ناو دۆزەخەوە[9]، بە پشتیوانیی خوا لە دنیای دواییدا، جێگاتان لە بەهەشتدا دەبێ. لە دوعای خێریش نابێ لەیادم بفەرموون.

٧ی مارتی ٣٤٠[10]

(٩) مەبەستی لەلایەکەوە لەوەیە، کە لە گوندی (دۆزەخ دەرە)دا دەژی و شێوە گاڵتەکردنێکی برایانەیشی تێدایە، لەلایەکی تریشەوە ستایشی ئەو خواپەرستییەی دەکات، کە لە هەموو خۆشیو بەختەوەريي ئەم دنیایە، دەستی داشتووەو ئازار لە خواپەرستییەکەیدا دەچێژێ.

(١٠) ڕۆمییەو دەکاتە ٧ی مارتی ١٩٢٤

خدمت نادرت سعادتمآب جناب شیخ عبدالقادر — ذیقعده

بعد از عرض سلام و احترامات صمیمیه با مرحم التفات و نوازش موعود

وصول دستخط گرامی که از انسانیت و التفات و مژده

عاقبت کار جناب عالی آسیا بسیار مسرور و ممنون شدم امیدوارم

دعا در کمال عافیت و صحت بوده باشید غایه کوشش

صرف برای محافظه ذات و این نقطه کوردستان است ما

به همت اجداد خودمان هم محافظه اسلام از زیر تیغ کفار

تشریف کدام امیر است خدای لایزال موفق نماید

محروم شویم تا ذره آخر از زیر تجاوز و ...

سلاله طاهره عداوت پیش آورد پیران طریقه اسلام

حق و اوامر ایجازات خود صرف ساند وجد امجد

در دنیا و عاقبت از دین محروم نماید

چون ما برای احیای دیانت سعی میکنیم / دیگر چون جناب عالی در دنیا به دروغ افتاده اید ۹ در حیات

منت تحکمات میباشد باید از دعا خیر خادم تمامید — پارت ۹۴۰ ملک کوردستان

(٤)

خذمت یادگار پیر روشن ضمیر شیخ عبدالقادر دام برکاته

با دو دست احتیرام (احترام) واعزام زیبا مکاتبه‌ی پر مودت گرفته و مطالعه نمودم حقیقت مژده‌ی سلامتی و زیادی مرحمت حضرتعالی موجب ممنونی و تشکر است گردید. از بارگاه احدی تمنی دارم در دنیا و اخرت موفق باشید. امیدوارم از دعای خیر فراموشم نفرماید، ۳ سه پارچه شال و یك جانماز ابعاث فرموده بودید واصل شد زیاده بدین و سیله تقدیم احترامات و دعایخیر طلب خواهم کرد. امل است از سایه فیض خدا (مجید؟) بثمره‌ی مساعی با احیای دین مبین و موفقیت اسلام قریباً نائل شویم.

محب

محمود

۳تموز ۱۹۲٦

بۆ خزمەت یادگاری پیری ڕۆشن دڵ: شێخ عەبدولقادر بەرەکەتی بەردەوام بێت.

بەدوو دەستی ڕێز و بەگەورە گرتنتانەوە، نامە شیرین و پڕ دۆستانەکەتانم بەدەست گەیشت و خوێندمەوە. بەڕاستی مزگێنی سەلامەتیتان و دڵسۆزیی زۆری حەزرەتی باڵاتان، سوپاسگوزاری کردووم. هیوادارم لە دوعای خێر، لە یادم نەفەرموون. (٣)سێ پارچە شاڵ و بەرماڵێکتان ناردبوو، گەیشتن. بەم بۆنەیەوە، ڕێزی زۆر عەرز دەکەم و داوای دوعای خێرتان لێدەکەم. هیوا هەیە بە پشتیوانی خوا (   ) و بەری تێکۆشانەوە، ئاییینی ڕووناکی ئیسلام زیندوو بکەینەوە و بەزوویی سەرکەوین.

خۆشەویستتان

مەحموود

٣ی تەمووزی ٩٢٦

خدمت یادگار پیر روشن ضمیر شیخ عبدالقادر دام برکاته

با درود بسیار احترام و اعزاز زیاد [illegible] بر عطف کرمنامه و نوازشنامه

حقیقت که سلامتی و زیادی رحمت حضرتعالی موجب ممنونی

و تشکرات گردیدم. از بارگاه احدیت تمنی دارم

در دنیا و آخرت موفق باشید امیدوارم از دعای

خیر خودم کم نفرمایید. سه پارچه شال و یک جانماز

التفات فرموده بودید واصل شد زیاده بدین وسیله

تقدیم احترامات و دعای خیر طلب میخواهم که

امید است از سایهٔ فیض جد امجد ثمرهٔ مساعی

با احیای دین مبین و موفقیت اسلام و مسلمانان نائل شوم

محب
محمود

۲ نومبر ۹۲۶

(٥)

جناب خالوی محترم خود عرض ارزومندی دارم

پس از عرض تفحص احوال مبارك ان جناب، كاغذی كه ارسال فرموده‌بوند رسید. اولا چون مشعر بر صحت ان خالوی بود خیلی مسرور شدم. چگونگی احوالات ماها كه عرض نموداند انشاء موافق دلخواه جنابتان میشود. فقط تا حال نتیجه مذكره ومراجعه تمام نشده قریباً انشاءالله وكیل ماها عودت و به امال خیریه نائل خواهیم شد. ( ) أز خبر سلامتی خودتان فراموشمان نفرمایند واز دعای خیر و موفقیت دایماً یادمان فرمایند. نورچشمان رؤف و باباعلی و لطیف دست مبارك میبوسند. انشاءالله بزودی تبشرتان خواهیم نمود. جناب خالوی شیخ محمد عریبی دست بوس است.

محمود

٣/٢٩ ربیع الاخر ١٣٤٥

(١٩٢٦/١١/٥ز)

جەنابی خاڵۆی بەڕێزی خۆم عەرزی ئارەزوومەندییم هەیە

دوای عەرزی هەواڵپرسی موبارەکی ئەو هێژایە، نامەکەتان گەیشت. سەرەتا بەو هۆیەوە کە زانیم تەندروستی ئەو خاڵۆیەم باشە، یەکجار دڵشاد بووم. دەنگوباسی ئێمەتان پرسیبوو، بە پشتیوانی خوا بەدڵی جەنابتان دەبێ. بەڵام هێشتا ئاکامی گفتوگۆ و هاتووچۆ تەواو نەبووە. خوا یار بێ بەم زووانە نوێنەرمان دەگەڕێتەوە و ئەنجامی خێری دەبێ. (   ) لە هەواڵی سەلامەتیی خۆتان لەیادمان مەفەرموون و لە دوعای خێر و سەرکەوتنیشمان لە بیرمان مەکەن. رووناکی چاوان: رەئووف و باباعەلی و لەتیف دەستی موبارەکتان ماچ دەکەن. بەپشتیوانی خوا بەم زووانە مزگێنیتان دەدەینێ. جەنابی خاڵۆی شێخ محەمەد عرێبی دەستتان ماچ دەکات.

مەحموود

٣/٢٩ ربیع الاخر ١٣٤٥

(١٩٢٦/١١/٥ز)

جناب خالوی محترم خود عرض ارادتمندی دارم

پس از عرض تعظیم احوال مبارک آن جناب کاغذی که از [illegible] مرقوم بوده
رسید اولاً چون متضمن به صحت آن خالوی بود خیلی مسرور شدم
ثانیاً از احوالات ما که عرض کرده باشد انشاءالله موافق دلخواه
جنابعالی بلکه فقط [illegible] نتیجه مذاکره [illegible] مراجعه تمام نشده
و ضمناً انشاءالله دیگر بار عودت [illegible] آمال خیر [illegible] خواهیم
شد البته [illegible] از خوشحالی [illegible] دارید [illegible]
خرده فرمایشی داشته باشید [illegible] [illegible]
لطف [illegible] مبارک پیوسته انشاءالله [illegible] تشریف خواهم
که جناب خالوی شیخ محمد [illegible] دست‌بوسی

[illegible]

۲۹/۰۰ [illegible] ۱۳۴۰

[illegible]

(٦)

خدمت یادگار حضرت پیری روشن ضمیر شیخ عبدالقادری جنت دره دامه (دام) إقباله

پس از عرض اخلاصیت و دست بوسی التفات نامچەتان باجناب برادری سید محمد امین هردو رسیدند بوی گل را از که جویم؟ از گلاب. باعث تسلاي قلب خزین محمود (عبد) گردید امیدوارم که بدین نزدیکی بدری هدایت شعله ور گردد رو بوطن عزیز أوریم دیگر بنده وهمه ها بعرض دست بوسی مصدعند وه (و) مخدومان را دست بوسم.

محمود

٢٩رجب ١٣٤٨

١٩٢٩/١٢/٣١

له التفاتی ایوەوه (ئێوەوه) گۆرەیم له پیێ کرد اما (ئەمما) دعا (دوعا) فرمون (فەرموون) له دەست نەچم.

بۆخزمەتی یادگاری حەزرەتی پیری رۆشن دڵ: شێخ عەبدولقاددری جەتەت دەرە – تەمەنی درێژبێ

دوای عەرزی دڵسۆزیی و دەست ماچکردن، هەردوو لوتفنامەکەتان، لەلایەن جەنابی سەیید محمەد ئەمینی برامانەوە گەیشتن. بۆنی گوڵ لای کێ پەیدا بکەم؟ لای گولاو. نامەکان ئۆخژنیان بەدڵی تەنگی مەحموود (ی بەندە) بەخشی. ئاواتە خواز بەم نزیکانە دەرگای هیدایەتمان لێ رووناك ببێتەوە و روو لە نیشتیمانی شیرین بکەینەوە. ئیتر ئەم بەندەیە (مەحموود) عەرزی دەست ماچکردنم هەیە و دەستی دەۆستاتیش ماچدەکەم.

مەحموود
٢٩رجب ١٣٤٨
١٩٢٩/١٢/٣١

لە ئیلتیفاتی ئێوەوە گۆڕەیم لە پێ کرد. ئەمما دوعا فرموون لە دەست نەچم.

خدمت یادگار حضرت پیری روشن ضمیر شیخ قادری
جنت دره دامه اقبالُه

پس از عرض اخلاصیت و دست بوس التفات نامچه آتان با جناب
برادری سید محمد آیامی هر دو رسید تَه بوی گل را از که جویم
از گل دیب باعث تسلای قلب حزین محمود گردید امید وارم که بدین
نزدیکی بدری هدایت شعله ور گردد و رو بوطنه عزیز ادریم دیگر
بنده خو هایعرض دست بوسی مصدعند وه تخدوحان را دست بوسم

محمد

٢٩ رجب ٣٤٨

له التفاتی ایوه دوه گوره
دیکم له یکرد ادا دعا فرموون له دست
تخم

(۷)

۳۰/۹/۱۳

خدمت حضرت مستطاب عموی زاده‌و محترم آقای حاجی بابا شیخ دام فضله العالی

پس از عرض سلام واحترام لایقه دستخط مبارك واصل و خواندن سطورش موجب ستر همه ألم و رفع همه غم گردید قربان سبب به رؤیای که سابق دیده‌ام وجناب سید عبدالحکیم میداند بلکه بمراتب بیان نموده‌ام وقتی بخدمت حضرت فخر عالم (ص) رسیدم شك از سیادت و نجابت جنابعالی ندارم مع هذا هرگز از صداقت و دوستی آن جناب بلکه هرچه اظهار فرموده مطابق واقع دانسته ومیدانم و ازینطرف نیز مخلص‌را بدوست حقیقی و ارادتمند صمیمی محسوب فرمایند راجع به مسئله مرقومهء محمد رشید خان وینه و سایر بگزادهای بانه شرحی بیان فرموده مبنی بأینکه بزعم جنابعالی درتحت امر و نهی ارادتمند حرکات مینمایند و ازاین جهت اظهار فراح جویی و نوازش ایشان از من فرموده‌اند سبحانك هذا بهتان عظیم از مخلص خودتان راستی بشنوند و صداقتاً عرض مینمایم زیرا از جنابعالی دوستی کمتر گمان میبرم باور بفرمایند هرچه عرض کرده‌اند بستهء مغرضین و مفسدین است و هرگز برای هیچ کاری مراجعت به ما نکرده‌اند تا که مستشار ویا آمر ایشان شوم والا گمان مبرند که سابق و لاحق خدمتی متعدده به حکومت علیه ایران رسانید به باد دهم و باوجود خودتان میدانند هیچ جزای نیکی از حکومت علیه ندیده‌ام دائما درصدد رضامندی حکومت علیه هستم وجزایش ترقی مغرضان اینجانب وپستی دوستان من است بهرحال تا جانی در بدن دارم از خیرخواهی دولت علیه .... باوجود اظهار ان عموی زادهء محترم که ما طالبم هرچه راجع به من .... در انجام آن بجان منّت دارم لیکن از این قضیه مخلص

معذرت مینمایم اگر آمدشد عامه‌را سبب میدانند خیر خاندان حضرت کاك احمد قدس الله روحه عالم اسلامی قصد نمایند و خلاف دیانت که مانع شویم غیر از این که گاه گاهی محض زیارت امده‌اند وسیله‌ٔ ارتباط ما وایشان نیست واز عقل دوراست بدون مراجعه‌ٔ ایشان خودرا به ناصح و آمر ایشان محسوب نمایم امیدوارم گله نفرمایند مخلص دائما برای ارجاع امورات به جنابعالی ما حاضرم. رجا و خواهشی دارم بلکه مشفقانه عرض مینمایم همین موقع احترام که حالا الحمد لله بدست دارند فرصت غنیمت شمارند واز اصلاح کار مسلمین مضایقه نفرمایند به خیالم رضای خدای تعالی واسطه‌ٔ ترقی پاینده و بی‌زوال خواهد بود دیگر لقمان را آموختن نشاید.

محب

(ئیمزای مه‌حموود)

بۆ خزمەتی حەزرەتی بنەچە چاك، ئامۆزای بەڕێزم جەنابی حاجی بابەشێخ، چاکەو پیاوەتیی هەر بەردەوام بێ

دوای پێشکەشکردنی عەرزی سڵاوو ڕێزی شایان، نامەی دەستنووسی موبارەکتان گەیشتو خوێندنەوەی دێڕەکانی بوونە مایەی بارکردنی هەموو ئازارو بارکردنی هەموو خەمێك.

قوربان. بەهۆی ئەو خەونەوە، کە پێشتر دیبوومو جەنابی سەیید عەبدولحەکیمیش دەیزانیو تەنانەت چەند جارێکیش گێڕاومەتەوە، کاتێ بە خزمەتی حەزرەتی سەروەری جیهان گەیشتم، ئیتر لای خۆمەوە هیچ گومانێکم لە سەییدایەتیو نەجابەتی هێژاتان نەماوە" بۆیە هەرگیز لە ڕاستگۆییو دۆستایەتیی ئەو جەنابە گومانێکم نییەو هەرچییان فەرمووە، هەمووی ڕاست بووەو وەك خۆی دەرچووە. دەزانم لە بەرامبەردا منی دڵسۆزیشتان بە دۆستی ڕاستەقینەو خزمەتگوزاری بێچەندو چوونی خۆتانم لەهەژمار دەفەرموون.

سەبارەت بە بابەتی نامەکەو محەمەد ڕەشیدخانی وێنەییو سەرلەبەری بەگزادەی (بانە)ش، وردەکارییەکی واتان فەرمووە، کە بەگوێرەی بۆچوونی هێژاتان، ناوبراو لە عومرونۆێ منی خزمەتگوزارتاندا هەڵسوکەوت دەکات ! هەر لەبەر ئەوەشە هۆی نەوازشی ئەوتان لە من داوا فەرمووە ! پەنا بە خوا لەم بوختانە گەورەیە، کە دەبێ لای ئەم دڵسۆزەی خۆتانەوە ڕاستیی ببیستنو بە دڵسۆزییەوە عەرزتان دەکەم، کە بەو هۆیەوە لە جەنابی هێژاتان دۆستتر، کەمتر گومان دەکەم، بۆیە دەبێ باوەڕ بفەرموون، کە هەرچییان عەرز کردوون، هەمووی دەست هەڵبەستی ناحەزانو ناپاکان بووەو هەرگیزو بۆ هیچ کارێکیش ڕووی لە ئێمە نەناوە، تابیمە ڕاوێژکار، یان بەرپرسیان. ئەگینا گومان دەبرێ کە پێشتریشو دواتریش خزمەتی

هەمەجۆرەم بە حكوومەتی مەزنی ئێران كردبێ و بە (با)ی بدەم ! خۆشتان دەزانن كە هیچ پاداشێكی كاری چاكەم لە حكوومەتی مەزن وەرنەگرتۆتەوە، لەكاتێكدا هەمیشەش تەقەللای ئەوە دەدەم تا سەرەڕای ئەوەی ڕەزامەندیی دەوڵەتی مەزن بەدەست بهێنم، كەچی پاداشتەكەی هەر بەگەورەتركردنی ناحەزانی من و نزمتركردنەوەی دۆستایەتیی من شكاوەتەوە. لەپاڵ ئەمانەشدا هێشتا تا گیان لەجەستەمدا بێ، لە چاكەی دەوڵەتی مەزن .... سەرباری ئەوەی ئەو ئامۆزا بەڕێزەم دەیڵێت، كە دەبێ هەرچی لەو بارەیەوە بفەرموێ، دەبێ بە گیان ئەنجامی بدەمو بەشانازییەوە جێبەجێی بكەم.بەڵام لەم بابەتەوە ئەم دۆستەتان پۆزش دەخوازێ، كەئەگەر هاتوچۆی گشتیی خەڵك، بەهۆیەك بزانن، ئەوا نەخێرو خانەدانی كاك ئەحمەد (خوا ڕۆحی موبارەك بكات)، لە هەموو جیهانی ئیسلامییەوە زیارەتی دەكرێو ئەوەش پێچەوانەی ڕەوشت و ئایینە، ئەگەر ڕێگە لە خەڵك بگرین، جگە لەوەی كە ناوبراو، ناوبەناوێك هەر بە مەبەستی زیارەت هاتووەو ئەمەش نەبۆتە مایەی پێوەندیی ئێمەو ئەوانو لەعەقلیشەوە دوورە، كە بەبێ سەردانی ڕاستەوخۆی ئەوان، خۆمان بە ئامۆژگاریكارو بەرپرسی ئەوان دابنێنین. هیوادارم لەم ڕووەوە گلەیی نەفەرموونو بەندەی موخلیسیشتان بۆ هەمیشەو بۆ بەسەركردنەوەی كاروباری هێژاتان ئامادەم. تكاو خۆزگەشم ئەوەیە، بەڵكوو بەسۆزەوە عەرزتان دەكەم، كە ئەو پلەوپایەو ڕێزەی لەسایەی خواوە ئێستا هەتانە، بیقۆزنەوەو كاروباری موسڵمانانی پێڕابپەڕێننو نەبنە سۆنگەی تەنگ پێهەڵچنینیان، كە من پێم وایە ڕەزامەندیی خوای مەزن، دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەو مانەوەی هەمیشە. ئیتر (لوقمان)یش پێویستی بە فێركردن نییە.

دڵسۆزتان

مەحموود

۳۰/۹/۱۳

خدمت حضرت مستطاب عمو زاده مکرم آقای حاجی باباشیخ دام فضله العالی

پس از عرض سلام و احترام لایقه دستخط مبارک رسید و از خواندن سطورش موجب مسرت گردیدم
و رفع اهم غم گردید قربان سبب رؤیای که سابق دیده‌ام و جناب سید عبدالحکیم میداند که چه به
بیان نموده‌ام وقتی به خدمت حضرت فخر عالم ۴۳ رسیدم شک از سیادت و نجابت جنابعالی ندارم
تا بحال هرگز از صداقت و دوستی آن جناب که هرچه اظهار فرمودید مطابق واقع دانسته و میدانم و از نظر
نیز مخلص را به دولت حقیقی و ارادتمند صمیمی محسوب فرمایید راجع به مسئله مرقومه محمد رشید خان و نیز
سایر یکنفر از اهالی بانه شرح بیان فرموده مبنی بر اینکه بزعم جنابعالی در حرکت اردهی ارادتمند حرکات
مینمایند و از این جهت اظهار ناراحتی و نوازش ایشان را امر فرموده اند سبحانک هذا بهتان عظیم
بر مخلص خود تنها راستی بشوند و صداقتاً عرض مینمایم زیرا از جنابعالی مستر گر گمان میبرم با ورلیغرها نیز
هرچه عرض کرده‌اند البته که مزخرفی و مفسدین است و هرگز برای هیچ کاری مرحمت به ما نکرده‌اند تا به
سمت دوستی ایران شدم والله گمان میبرند که سابق و لاحق خدمات متعدده به حکومت علیه ایران نموده
به هر وهم و با وجود حقائق میدانند هیچ جزای نیکی از حکومت علیه ندیده‌ام دائما در صدد
خدمتگزاری حکومت علیه هستم و جز این ترقی سرحدات اینجانب و ملت ... است بهر حال تا جان در بدن دارم
از خیرخواهی دولت علیه روگردان نخواهم بود ... زاده محترم ... طالبم ...

در انجام آن پیمان ملت دارم لکن از این قضیه مخلص معذرت بنمایم اگر آنچه شد عامه را سبب بشنیدند غیر
خاندان حضرت کاکا احمد قدس سره روضه عالم الهدی قصد بنمایند و خلاف دیانت است که ما مانع شویم
غیر از این که گاه گاهی مخفی زیارت آمده اند وسیله ارتباط ما و ان نیست و از حقیقت بدون مراجعه
ایمان خود را به جهت مصالح و امر ایشان محبوب نمایم امیدوارم که نفرمایند مخلص دائما برای ارجاع امورات
جنابعالی حاضرم ... رجاء و خواهش دارم بلکه مشفقانه عرض بنمایم بجای موقع احترام که عالم الهی اهمیت دارند
ز جهت خفت شاید و از اصلاح کارهای مسلمین مصالحه نفرمایند به خیالم رفعی خدا را که واسطه ترقی باشند
و بنا زوال خواهد بود دیگر آنها را توفیق نشاید

محمود

(٨)
دوست کامکار جناب شیخ عبدالقادر بەعای خیر یادأورم

بعداز اضهار اتحاد وبیان یکجهتی و موده مطلب اصلي که یافتن صحت شما بود ایندفعه دستگیرما (لجاب؟) گوید موجب محظوظیت خاطر شد و اینجانب نیز بمرام دوستان کمال عافیت و تندروستی داریم گذشته از ان بابت توصیه واگهداری محمد رشید نامان اظهار نمودبودند البته برای مخلصان خاندان کاك احمدی و مریدان بجان مي کوشیم وبرای بعضی کاروبار که درمیان عشیرت روغزادی داشتند کاغذ مخصص نزد رئیس عشیرت مذکور نوشتم که تا در ان اطراف باشند اگهداریشان بکنند و در وقت رجعت ما نیز انشاءالله از رعایت و چشم داری قصور نخواهیم کرد. زیاده سلامتی را نگرانیم

حفیدزاده
محمود

سەرنج: وەك دیارە ئەم نامەیەش تایبەتە بە کێشەی نامەی پێشوو: ژمارە (٣)ی (محەمەد رەشیدخانی بانە)وە، کەوەك چۆن داوا لە جەنابی حاجی بابەشێخ کراوە،، تا تکای رادەست کردنەوەی ناوبراو لە شێخ مەحموود بکات. بەهەمان شێوە کاربەدەستانی ئێران، داوایان لە شێخ عەبدالقادری دۆزەخ دەرە — ش کردووە، تا هەمان تکا لەو بارەیەوە لە شێخ مەحموود بکات. لەبەرئەوە ئەم نامەیەش، کە مێژووی پێوە نییە، دەبێ لە دەوروبەری هەمان مێژوودا نووسرابێ، بەڵگەش بۆ ئەمە، شێوەی نووسین و جۆری خەت و نووسیارەکەشی، هەر یەکێکن

دۆستی کامکار جەنابی شێخ عەبدولقادر بەدوعای خێر یادی دەکەم

دوای سەلماندنی یەکێتی و روونکردنەوەی یەکلایەنیی و خۆشەویستیی، خواستی سەرەکی، کە بەدەستهێنانی زانیاریی تەندروستی جەنابتان بوو، ئەنجارەش بەگیان بەدەستمان هێنا و مایەی دڵخۆشی بوو. منیش بە پێی خواستی دۆستان، لەپەڕی تەندروستی و باشیدام. جگە لەم باسەش، پێ سپێریی و ئاگاداریی محەمەد رەشید نامان- تان باس کردبوو، کە بێگومان ئەوەندەی پێوەندی بەدڵسۆزانی ماڵباتی کاك ئەحمەد و مریدانی ئەوانەوە هەبێ، بەگیان تێدەکۆشین و بۆ هەندێ کاروبار، کە لەنێوان عەشیرەتی رۆغزادی دا بوو، نامەی تایبەتمان بۆ سەرۆك عەشیرەتی ناوبراو نووسی، کە تا لەو دەوروبەرەدابن، ئاگادارییان بکەن و لەکاتی گەڕانەوەشماندا، بەپشتیوانی خوا، ئەوەندەی پێویستی بە چاودێریی و سەرپەرشتییەوە هەبێ، دریغی ناکەین و پەژارەم بۆ سەلامەتیتانە.

حەفید زادە
مەحموود

دوست کامکار رجب بگ شیخ عبدالقادر بیگی خیرپاردرم

بعد از اظهار اتحاد و بیان یکجهتی دوستانه مطلب اصلی که یافتنی صحت تا بود اینده فعه دستگیر

ماممیان نگوید موجب محظوظیت خاطر شد در اینجا نیز برادران دوستان کلاً عافیت

دارند چنانکه دارایم گذشته از آن از بابت توصیه و انگهداری محمد رشید آغا ان اظهار رضایت نموده اند

البته برای مخلصان خاندان کاکا احمدی و مریدان بجان می‌کوشیم در بعض کار دبارکه در میان هزاران

عشیرت زندغزادی داشتنه کاغذ مخصوص نزد رئیس عشیرت مذکور نوشتم که تا در آن

اطراف باشند انگهداری شان بکنند در وقت رجعت ما نیز ان شاء الله از رعایت

و حیثیم داری قصور نخواهیم کرد تا زیاده سلامتی شما را خواهانیم

حفید زاده

محمود

(۹)

مقام محترم خلیفه حچرت پیر روشن چمیر

سید عبدالقادر دام عمره

پس از ادای احترام لایقه، لطف نامەی حضرت عالی رسید یعقوب اسا بر دیدەی اشتیاق مالیدم، سبب ازدیاد نور دیده واحیای قلب مرده گردید. امیدوارم بەخدا برای امثال ما محتاجان پایەدار و برقرار الی مرید زمان بەزیور (عەرەب؟) مراتب دینی بگذارد، جهت بعضی احوال اصدار فرموده بودند عاقبت للمتقین. ۳ روز قاصد را تأخیر گردانیدم تاکه بەنامەی نهای مطلب اگاهداری نمایم. مع تأسف تأخیر گردید. قاصد هم عجله نمود. اگرچه اوِ گناهی نداشت. خود اورا رخصت دادم. امید به حضرت رب منان دارم که قریباً با قاصدی مخصوص مژدەی مطلب بەعرض حضور رسانم. باقی چشم مخدومان می بوسم. خدا برقراشان فرماید.

باقی حرمت
مخلص
محمود
۹٤۱/۹/۲۸

پێگەی ڕێزدار خەلیفەی حەزرەتی پیری ڕۆشن دڵ سەیید عەبدولقادر — تەمەنی درێژبێ

دوای پێشکەشکردنی ڕێزی شایان، لوتفنامەی حەزرەتی باڵا گەیشت. یەعقوب ئاسا بەچاوی تاسەبارمدا هێنا، بووە مایەی زیادکردنی ڕووناکی چاوم و زیندووکردنەوەی دڵی مردووم. لە خوادەخوازم بۆ هەمیشە بۆ نموونەی وەك ئێمە مانانتان پایەدار و ڕاوەستاو بکات و بە زێوەری (عەرەب؟) پلەکانی ئایین بڕبیت- لەم بارەیەوەیە کە فەرموویانە: العاقبة للمتقین. سێ (٣) ڕۆژ نامەهەڵگرەکەمان ڕاگیرکرد، تابەنامەیەك لەهەموو کارەکانتان ئاگادر بکەینەوە. لەم بارەیەوە نیگەرانین بۆ دواکەوتنی. نامەهەڵگرەکەش پەلەی بوو. هەرچەندە ناوبراو خەتایی نەبوو، بۆیە ئەومان ڕەوانەکردەوە. پشت بەخوا، بەم زووانە بە نامەبەرێکی تایبەتدا مزگێنی ڕاپەڕاندنی کارەکان بەحزورتان دەگەیەنین. لە کۆتاییدا چاوی دۆستان ماچدەکەم، خوا بەرقەرارتان بکات.

باقی حورمەت
دڵسۆزتان
مەحموود
٩٤١/٩/٢٨

جنت‌دره

۲۷/۹/۹۴۶

مقام محترم خلیفتی حضرت پیری روشن ضمیر السید عبدالقادر
دام عمره

پس از اداء احترام لایقه لطف نامه‌ی حضرت العلی رسید
بعقوب اسا بر دیده‌ی اشتیاق مالیدم بسبب از دیاد نوری
دیده و احیای قلب مرده گردید امیدوارم بخداوند برای
اشالی ما محتاجان پاینده دارد برقرار الی مدید زمان
به زیر سری عزیزت مراتب دینی ما بگذارد — جهت بعضی احوال
احضار فرموده بودند العاقبت للمتقین ۳ روز قاصد را
تأخیر گردانیدم تا که بنامه‌ی تنهای مطلب آگاه نداری
نمایم مع تأسف تأخیر گردید قاصد هم عجله نمود اگرچه
از گاهی نداشت خوام در رخصت دادم امید بحضرت
ربانی دارم که قریباً با قاصدی مخصوص مژده‌ی مطلب
بعرض حضور رسانم باقی چشم مخدومان می بوسم خدا
برقرار شان فرماید باقی حرمت مخلص

عموجم زاده‌ام عائشه بعرض دست بوسی مصدعت
سید و الیده مقامی عائشه خانم حرسا الله
دو تا بجده احضار فرموده بودند رسید
امیدوارم به برکت مبارکی علی
طاعت قبول گردد هر طاعتی که بجا گذارم
بی شبهه ~~حسنات~~ مقبول بارگاهی حضرت
باری گردد

(١٠)

بۆ مقامی بەرز و خەلیفەی پیری رۆشن ضمیر

جەنابی سەیید عەبدولقادر جەننەت دەرە (جەنەدەرە)

لــەدوای بــەیانی ئیخلاصــییەت کاغــەزی موبارەکتــانم وەرگــرت. خوێندمــەوەو بــووە ســەبەبی زیــادەی نــووری چــاوم ئــەحوالْت پرســیبووین، وایــن لــە داریکــەلی وە لــەطیــفیــش وا لــە بەغــدا. بــە کــەرەمی خــواوە چــاوەڕێی هاتنــەوەین. طــەلّــەبی دوعای خێــر ئەکــەین‌و ثــانییــەن بــە واسـیطەی دەروێــش کەریمــەوە جووتــێ گــۆرەوی و جووتــێ دەستکێشــتان نــاردبوو، پــێم گەیشــت. چــاوی کوڕەکــان مــاچ ئەکــەم. ئیظهاری تەئەسوفتان فەرمووبوو لە بەعضــێ ڕێگەوە، بلّێم چی ئەبێت:

یارب ســــــتەدی ملك زدســــتی چومەنی
دادی بە مخـــنثی نی مــــــەردی نی زنی
از گردش روزگار بندە معلومم شــــــد
پیش تو چە دەفزنی، چە شمشسیرزنی[1]

دووبـــارە بـــە فـــەحوای (لاتقنـــت- لاتقـــنط) ... نابـــێ مـــەئیووس بـــین. ان اللە معنا: باقی تەمەننای مەسرووریيەتی دینو (دینو) دنیاو ئاخیرەتتان ئەکەم[2].

مەحموود
١٩٤١/١٢/٢١

---

١ - ئەم چوارینە فارسییە، زۆر بەهەڵەوپەڵە نووسراوە و دوای هەندێ تەقەللا، بەمجۆرەمان راست کردەوە.

یارب ســــــتدی ملك زدســــتی چومەنی
دادی بە مخـــنثی نە مــــــەردی نە زنی
از گردش روزگار بندە معلومم شــــــد
پیش تو چە دەفزنی، چە شمشسیرزنی

واتە:

خوایە! دەسەڵاتت لەدەست یەکێکی وەك من دەرهێنا
لەدەستی نێرە مووکێکی ناپیاوت دانا
چەپگەردی گەردوون پێی سەلماندم
کەلای تۆ، مێرخاس و چاوەش، وەك یەکە

٢ - نامەکە لەبنەڕەتدا بە ڕێنووسی کوردی ئەو سەردەمە نووسرابوو. بۆ زیاتر تێگەیشتنی خوێنەران بەمجۆرەم نووسییەوە.

بو مقامی بەرزی خلیفەی پیری روشن ضمیر

جنابی سید عبدالقادر جەتەدەرە

لە دوای بیانی اخلاصیات کاغزی مبارکتانم وەرگرت

خویندمەوە بوە سببی زیادی نوری چاوم

احوالت پرسیبوینی فرمووبووی لە دایکی وە لطیفیی وا لە بغداد

بەکرمی خوا وە چاوەری هاتنەوەین طلبی دوعای خیر

ئەکەین و ثانیاً بەواسطەی دروپیشی کریمەوە جولی گورەوی

وجولی دستگیشتاً ناردبو پیم گەیشت چاولکا گورەکانم ماچ

ئەکەم اظهارنا تأسفاً قصوربو لە بعضی ریگەوە

بلیم چی بیت :

یارب ستەمدی ملکم زدستی چونەلی

دادی بە مخنثی لی مەردی لی زنی

از کس دشمنی روزگار بندە معلوم شد

پیشی تو چە دە فنزنی چە شمشیر زنی

دوباره به محتوای لا تقنطوا ... نابجا مأیوس اولمایینز

إن الله معنا : باقی تمنای مسرور ربه لی دلینو

دنیا و آخرتنان اکم

مخلص

[illegible]

٩٤١

١٢

٢١

(١١)

قوربان خاڵۆ سەیید عەبدولقادر دەستەکانت ماچ ئەکەم

کاغـەزت گەیشـت، خوێندمـەوە، لـە سـەلامەتیتان مەسـروورو بـە ئەحواڵپرسـی مـەمنوون بـووم. بـۆ جیهـەتی بەنـدەزادە: لـەتیف ئیظهـارتـان فـەرمووە ئـەوا حکومـەت وەعـدەی داوە بـەم نزدیکانـە (نزیکانـە) بیهێنێتـەوە، ئـەمما پـەنا بـەخوا. جووتـێ جـوارب (گـۆرەوی)ت هەدییـە فـەرمووبوو، گەیشـت، تەشـەککورو دوعـای خێرتـان ئەکـەم، چـاوی مەخـدوومان مـاچ ئەکـەم، خـوای عالـەمییان بەرقـەراریان بفەرموێ. لەسەر ئـەمری ئێـوە کاغـەزمان نووسـی بـۆ سـەلیم خـان. ئـەمڕۆ هەشـت ڕۆژە جـەلال[11] چـووە بـەد(وای) لـەتیفدا، بـزانین خـوا تەقـدیری چۆنە. بـاقی ئیحتیرام

موخلیستان مەحموود
١٩٤٢/٣/٤

ئەبێ دائیمە بەچـاوی لوتفـەوە تەماشـای کـاک عەبـدوڵلا بکـەن (بەکـەن!) کوڕێ بەئەدەبە.

---

(١١) جەلال، مەبەست لە شێخ جەلال (١٩٠٧-١٠/١٠/١٩٦٢)ی شێخ ئەحمەدی برای شێخ مەحموودو (دواتر زڕکوری شێخ مەحموود)ە.

قربان خالو سید عبدالقادر دست کانت ماچ اکم

کاغذت گیشت خوندمەوە لە سعتی تان مسرور و بە احوالیر ممنون بوم
بو جیهة بندە زادە لطف اظهارتان فرموە ادا حکومت وعدەی
داوە یع نزدیکانە بی هتی توە الجا پناە بجوا جو تە جوابیت
بە سیر فرموبو گیشت تشکر دە دعا ی خیرتان اکم چاو ی مخدومان
ماچ اکم خوای عالمیان بر قرار یان بفرموی لە سرا مرلی اکوە
کاغذتان نوسی بو سلیم خان امرو هشت روژە جلال چوە
بیرو لطفەدا بزانین خوا تقدیری چونە باقی احترام

١٩٤٢

مخلصتان
محمود

جناب سید عبدالقادر

(١٢)

مەقامی موحتەرەم پیری (پیری!) ڕۆشن چهمیر جەنابی ئەسسەید عەبدولقادر جەننەتدەرە

لـــەدوا(ی) عـــەرزی دەســت ماچــکردن، پیاوەکانمــان گــل دایـــەوە، تـــا (لــەطیـف) دێتــە ئێــرەو جــەنابی کۆڵۆنێــڵ (لایــن) تەشــریف بێــرن (بێــرن!)، ئەمرەکـەی (ئــەمری کــە) لێ وەرگـرین بـو سـەر حـاکمی سیاسـی (سـفە)، تـا ئیسـتیرادی ئەملاکـەکان بکاتــەوە. ئــەمرتان فــەرموو تیـغبەنـد بـۆ مەخـدوومی مەخــدوومزادە (وە) بــرازات کاکەحەمـــە، شـــەش دانـــەمان تەقــدیم یـــەعنی هەدییــە کــرد. شـێخ عــەلی لــە خوشەویسـتانی (نــە!) ئێمەیــە، وامــان بەچـاك زانی لە خزمەت ئێـوە (ایـوە) دابـێ، تـا جـواب ئەگێڕمـەوە (اگیرمـەوە). بـاقی ئیحتیرام !

مەحموود

١٩٤٢/٣/٢٩

مقام محترم خلیفه‌ی پیری روشن ضمیر جناب السید عبدالقادر

جنت دره

له دوا عرضی دست ماچ کردن پیاده‌ی کاغان گلدایه ده تا لطیف دینه ایره
و جناب کولونیل لایک تشریف بیه رن امری که لی ورگیری بو سر حاکم سیاسی
سنه تا استردادی املاکه کان بکا تو ده امرتان فرموبو تیغ بیز
بو مخدوم مخدومزاده ده برازاته کاکه حمه شش دانه مان تقدیم بیعز
هدیه کرد ـ ـ . شیخ علی له خوشه ویستانه ایمه بیدوامان بکاته
زانی له خدمت ایوه دایه تا جواب اگیرمه وه یا حق احترام

٢٩/٣/١٣٤٢

(١٣)

حضوری اقای محترم

السید عبدالقادری یادگاری حضرت پیری روشن ضمیر حضرة کاك احمد

پس از عرض اخلاص و آرزومندی (آرزومندی)، لطف نامەی (لطفنامەء) مبارکتان (مبارەکتان) رسید زیارت نمودم اظهار گلە از تکاهل نمودند مخلص فرمودە حاشا در حین مراسلەء (مراسلە) بە اول یا اولیای اموری بریطانیای عظمی مراجعت شد وعدە گرفتم کە قصور از نیکی ننمایند. قربان بحسب حقوقی دولی و (وە) معاهدەی بین دولتین اولیای امور بریطانیا (باید !؟) دست تصرف بە اموری حکومت علیەی ایران نمی برند امر بسفارت از طهران و (وە) او بحکومت پارسیان التماس میفرمایند دولتین عظمی برای شخصی یا عمر و زید معاهدەی (!) دولی برایشان (بریشان) نمی نمایند ... دیگر حضرت خجستەصفات (تان !) مسلکی شیخی التماس برای فقرا وە (!) تن دادن تکیە (تون داوەن) وە شکری حضرت باری جلّە (وە !) علی کاری دیگر ندارند بی‌شك اولیایانی (اولیاهای) امور بنا بخاطری مسلك هیچ نوع ید معاملەی بیفراز نیکی نمیفرمایند. لطیف و(وە) کاکە حسین و شیخ محمد بعرض دست بوسی مصدّعند !

و (وە) نوری چشمان شیخ بهاالدین (بهاءالدین) و (وە) کاکە حسین و حسام الدین و (وە) محی الدین و (وە) علاالدین (علاءالدین) دیدە بوسانم وبرادرزادە کذا دیگر همەرا بحضرت منّان سپردم. باقی احترام

مخلصتان

محمود

لاحقە: مخلص خدای حضرت تان شیخ علی بعرض دست دامن بوسی مصدع است (مصدعست !)

١٩٤٢/٥/٢٤

بۆ خزمەتی جەنابی بەڕێز عەبدولقادری یادگاری پیری دەروون ڕووناک حەزرەتی کاك ئەحمەد

دوای پێشکەشکردنی ئیخلاس‌و ئارەزوومەندی، لوتفنامە موبارەکەکەتان گەیشت‌و زیارەتم کرد. گلەییتان لە تەماڵی بەندەی موخلیستان فەرمووبوو، نەخێرو حاشا، چونکە هەر لە سەروەختی نامەکەدا، پێوەندی بە بەرپرس یان بەرپرسانی کاروباری دەوڵەتی مەزنی بریتانیاوە کراوەو بەڵێنم وەرگرتووە کە ئەوانیان هەرچی کارێکی باشیان لەدەست دێت، دریغی نەکەن. قوربان ! بەگوێرەی یاسای نێودەوڵەتی‌و پەیماننامەی نێوان هەردوو دەوڵەت، بەرپرسانی کاروباری بریتانیا .... دەست لە کاروباری حکوومەتی ئێران وەرنادەن‌و کارەکەی باڵیۆزخانە، یا لەڕێگەی تارانەوە، یان داوا لە حکومەتی پارسیان (ئێران) دەفەرموون‌و دەوڵەتانی گەورەش لەبەر خاتری کاری شەخسی، یان فلان‌و فیسار پەیماننامەی نێودەوڵەتی پێك ناهێنن. ئیتر حەزرەتی ڕەوشت موبارەکانەتان بۆ ڕێبازی شێخایەتی‌و بۆ ڕاپەڕاندنی کاری هەژاران‌و پشت پێ‌بەستن‌و سوپاسی حەزرەتی یەزدان تەرخان بفەرموون‌و ئەو شتانەی تر، کاری خەڵکانی ترەو بێ‌گومان بەرپرسانی کاروبارەکانیش، لەبەر خاتری هیچ جۆرە ڕێبازێك، لە چاکە زیاتر، لە کاری کەس وەرنادەن.

لەطیف‌و شێخ حسێن‌و شێخ محەمەد، عەرزی دەست ماچکردنیان بۆ نووری چاوان شێخ بەهادین‌و کاکەحسێن‌و حیسامەدین‌و محێدین‌و عەلادین هەیەو چاویان ماچ ئەکەم‌و دیسانیش بۆ برازاکانم بە حەزرەتی خوای گەورە دەسپێرم. باقی ئیحتیرام.

موخلیستان مەحموود
٩٤٢/٥/٢٤

پاشکۆ: موخلّیس‌و فیدای حەزرەتتان: شێخ عەلی، عەرزی دەست ماچکردنتانی هەیە.

* سەرلەبەری دەقی نامەکە، بە زمانێکی فارسی زۆر شپرزەو بێسەروبەرو بێ هیچ بناغەیەکی یاساو ڕێسای ڕێزمان نووسراوەو لە زۆر شوێندا، خۆم بەزۆرو بە بۆچوونی خۆم ڕستەسازیم بۆ ڕێك خستووە.

حضوری ای کرام محترم السید عبدالقادر ری یارکاری حضرت پیری روشن ضمیر

حضرت کاک احمد

پس از عرض اخلاص دارە زور منوی لطف نامەی میارەکتان رسید زیارت

نمودم اظهاری گلە از تکالیف نمودن مخلص فرمودە حاشا درحین مراسلە

بە ادلیا و ادلیای اموری بریطانیای عظمی مراجعت شد وعدە گرفتم کە

ایشان قصور از بنگی نمی بیند قربان بحسب حقوق دولی دە معاهدەی

بین دولتین اولیای اموری بریطانیا بالذات دست تصرف بە اموری حکومت

علیەی ایران نمی برند امر سفارت از طهران دە اوجکومت

با رسیان التماس میفرمایید دولتی عظما برای تسخیر یا عمرو زید

معاهدەی دولی پریشان نمی نمایند . . . دیگر حضرت نجیب عصر

تان مسلکی شیخ التماس برای فقرا دە تون دادەن تکیە دە شکوری

حضرت یاری جلە دە علی کاری دیگر ندارند بی شک اولیای امور

بنا بخاطری مسلک هیچ نوع بدمعاملەی بیغرض بکی تغیر فایند

لطف دە شیخ حسین و شیخ محمد بعرض دست بوسی مصدعند ا

دە نوری چشمان شیخ بهاالدین دە کاکە حسین و حسام الدین دە محی الدین

دە علاالدین دیدە ئە بوسانم دبرادرزادە کذا دیگر همە را بحضرت قتان

سپردم با فی احترام

مخلصتان

محمود

٩٤٢
ـــــ
٥
ـــــ
٢٤

لاحقە مخلص فدای حضرت تان شیخ علی

بعرض دست دامن بوسی مصدعست

(١٤)

٩٤٣/٣/١١

قوربان هەرچەندە موحیبەتی فارسی دارم ئەمما بەکوردی نووسینم بەفەرض ئەزانم.

مامە گیان دەستت ماچ ئەکەم. جەنابی خالۆ شێخ تەشریفی هێنا بە بەشارەت و هەدایاوە، قوربان نەختێ دڵم عاجز بوو بوو، تەمام بوو قبووڵ نەکەم من بردە بەرماڵم، وام تەمابوو پێ لە بەرماڵت نەنێم، سەر لە بەرماڵت نەدەم. ئەمما نە بەهاری تۆ بە (شکن) می رسد، چەچارە کونەم! خالۆ شێخ محەمەد ئەمین تەجدیدی ئیمامنی پێ کردمەوە. زین تۆبەی نادروست. یارەب تۆبە و وامان بەموناسیب زانی. خۆم کاغەز بنووسم بۆ عەلی خان. چاوی جەنابی کاکە بەهائەددین و شێخ محەمەد و شێخ حسام الدین و کەشکەدین[١] ... و زۆر سەلامی کاکە حەمە ئەگەیەنم. خوای عالەمیان و عالەم قبوول کا لەخوا طەلەب ئەکەم هەمیشە پڕسروور و مەسرووری (   ) و هەرکەس تەعەڕضی ئەو خانەدانە بکا (   ) بە جاهی

محمد (صلی علیم و سلم)

برازات
محمود

---

(١) کەشکەدین: وەك دیارە بۆ گاڵتەو پێکەنین بەکەسێکی بنەماڵەکە وادەڵێ، کە خۆشی دەوێ.

٩٤٣/٣/١١

قربانت بم هرچندە حیفە فارسی دارم اما بە کوردی نوسیم
بە فرقی ازانم

ماچی گیانە دست ماچ اکم جناب خالو شیخ تشریف هینا بەشارتو
هەتا یادە قربانت تحتی دلم عاجز بو بو غام بو قبول نکم من
بر دە بر عالم دام تالیو پی لە پر حالت نم سر لە بر حالت
بندا اما [illegible] نیهاری تو بە شکلی می رسد چیارە کونم
خالو شیخ محمد امین تیجدیدی عاتان پی کرد مەوە زری توی نادریت
یا رب تو یە داماون بغنا سید زانی خوم کاغد بنوسم
بو علی خان چاوی جناب کاکە بهاالدین و شیخ محمد و شیخ
حسام الدین دە کشک الدیکە -- . دزو رسلی کاحم اگە نم
خوای عالیلی دعای قبول کا لە خوا طلب اکم همشە پر سرور و سرور لە
دارین بتی و هر کسی تعرفی او خانە دانە بکا الله هر تیو لی
بجاه محمد صلى الله ... وسلم

برازات
[illegible]

بە سریکای کاحلیلا لەوادە حاکم تاری
بەدی ریو اسەدە تاردم قطع بجم بە تونادی

(١٥)

بۆ یادگاری حەضرەتی پیری ڕۆشن ضەمیر سید عبدالقادر دام عمره

لــەدوا(ی) عــەرضــی ئیحتیرامــی لائیقــە، کاغــەذی پــڕ دوعــاو بەرەکــەتان گەیشــت. لــە هیممــەتو لــوطفتــان طــەلــەب ئەکــەین دائیمــا بــۆ هــەموومان لــە دوعــا (دوعــای؟) غافلّمــان مەکــەن وەکــوو نــەتان کــردووین. حــامیلی کاغــەذ(ز) سەیید ئەحمەد بەیانی ناساغی کــرد، خــوا لــە ئێمــە (ایمــە)ت نەســتێنێ. هەدییــەی دەروێشــانەتان کــە زیــاترە لــە کــەرەمی پادشــایەك گەیشــت. بــۆ جیهــەتی موڵکەکان تەشەبوث بێشك ئەکەم بە قونسوڵی سلێمانی.

عــەرضــی ســەلامم لــە جــەنابی خــاڵۆ شــێخ ئــەمین تەقــدیم ئەکــەم. چــاوی کوڕەکــانی مــاچ ئەکــەم. دوعــای خێریــان بــۆ ئەکــەم و لــەطیــفو باباعــەلی دەستتان ماچ ئەکەن. والسلام.

حەفید زادە مەحموود

١٩/٤/٩٤٤

هو

بو یادگاری حضرتی پیری مرشد حفید سید عبدالقادر دام عمره

لە دوا عرضی احترامی لائقە کاغذی پر دعا و برکتتان گەیشت لە همت
ولطفتان طلب ئەکەین دائما بو هەمومان لە دعای غافلمان نەکەن وەکو
نەتان کردوین . حاملی کاغذ سید احمد بیانی ماهاسانی کردخوا
لە ئایەتە نەبی . هدیەی درویشانەتان کە زیاترە لە کرمی
پادشاهیک گەیشت بو جەژنی مکەکان تشبثی شکر ئەکەم
بە قونسلوسی سلیمانی .
عرضی سلام لە جنابی خالو شیخ امین تقدیم ئەکەم . جیاوازی گورەکان
ماچ ئەکەم دعای خێریان بو ئەکەم
حلال ولطیف وبابا علی دەستتان ماچ ئەکەن ایتر والسلام

حفیدزادە

١٩-٤-٩٤٤

(١٦)

مقـامی منیـع خیلفـی پیرروشـن ضـمیر خـالوی شـیخ عبـدالقادر افنـدی جنت دره انشاءالله في جنت عاليه

پـس از اهـدای اخلاصـیت و محبـت خویشـاوندی (خـوی شـاوندی !) وارثیـت التفات نامەرا بدو دسـت اعتـزاز گرفتـه و بدیـدەی اشـتیاق خوانـده همـه وقـت دعـا (لــ ؟) دوام بقاتــان از حــق تعــالا (تعــالی) تمنــا (تمــنی) دارم امیــدوارم هــیچ وقــت در حــین حضــور داعــی را فرامــوش نفرماینــد و بحضــوری قلــبی (ارتــد) چشــمی (چشــم) مخــدومان مــی بوســم از رب منّــان در طلــبم بــردوام بطول عمر (بحشم !؟) رانی مرتبی درویشی (دروی یشی!) وسرافراز گردید.

انشــاءالله امیــدوارم بخــدا بــدو رکعــت ادای ســنت بــر ســری ســجّادەی مبارکتــان بمــرتبی درویشــی (دروی یشــی) برســم. بــە کــوردی عــەرضت ئەکــەم گۆرەوەیەکانت لە پێئەکەم، لە دەست نەچم پشت بەخوا.

عــەرضــی اخلاصــیّت و محبــت در خــدمت بهاالــدین (بهاءالــدین) پربهــا دارم.

کاکە بهاالدین ئاگادار (ئاگاهداری) عالی ! با کاك عەبدوڵڵا رجادارم

محمود

١٩٤٧/٤/٣

مقامی منیع خلیفه پیر روشن حمید خالوی شیخ عبدالقادر افندی

جنت دره انشاالله فی جنت عالیه

پس از اهدای اخلاصیت و محبت خوی شاوتدی وارثیت التفات نامه را
بید دست اعتزاز گرفته و به دیده ی اشتیاق خوانده هم وقت دعای
دوام و بقای تان را از حق تعالی تمنا دارم . امید دارم هیچ وقت
در حین حضور داعی را فراموش نفرمایید و بحضوری قلبی از ته
چشمی مخدومان می‌بوسم از رب منان در طلبم به دوام بطول عمر
بجشم رانی مرتبه درویشی ~~[illegible]~~ و سرافراز گردید .

انشاالله امید دارم بخدا بدو رکعت ادای سنت برسی بجاده ی
مبارکتان بمرتبه درویشی برم —. به کوردی عرضت الکم
گوره و یه کاته له یکم له دست نچم پشت بخوا

عرض اخلاصیت و محبت در خدمت بهاالدین ربها دارم
کاکه بهاالدین اگاهداری عالی با کاک عبدالله رجا دارم

٩٤٧ / ٤ / ٣

(١٧)

١٩٥٦/١/٢٧*

قوربان خاڵە شێخ عەبدولقادر

عەرزی حورمەت و ئیخلاصم هەیە و هەمیشە تەمەننای صیحەت و سەعادتتان ئەکەم.
بەلێ پرسینەوەتان لەم نەخۆشییەمدا زۆر مەسوور بووم و بەدیارییە موبارەکەکەتان دڵخۆشبووم. ئومێدەوارم کە خوا هەمووڵایەکتان مەسعوود (؟) و بەرقەرار کات.
الحمدالله ئیستە صیحەتم بە ئارەزووی هەموو دۆستێکە و جارێ وام لە بغداد، بەینێ ئیستراحەت ئەکەم پێش گەڕانەوەم بۆ سلێمانی (؟) . ئیتر خۆشیی ئێوە قوربان. بە ئیشتیاقەوە چاوی کاك بە هائەددین ماچدەکەم و دوعای خێر بۆ هەمووتان دەکەم .
بابا عەلی دەستت ماچدەکات و دوو شووشە دەرمانی چاوی تەقدیم کرد. لە پێش ئیستیعمالدا ئەم دەرمانە ئەبێ بە شوشەکەوە باش بشڵەقێ، تاکو هەموو تێکەڵ ببێ دوا(ی) ئەوە لە وەقتی ئازاردا هەر جاری دوو قەترە (ئەخرێتە)[1] ئەو چاوەوە کە ئازاری هەیە

عەرزی سەلامم بە جەنابی خاڵۆ شێخ ئەمین
پێشکەش ئەکەم. ئەمجا بە خوام سپاردن

موخلیصتان
مەحموود

* ئەم نامەیە نزیکەی (٩ – نۆ) مانگ بەر لەمەرگی شێخ مەحموود نووسراوە

(١) ئەم وشەیەم لە دەقەکەدا بۆ ساغ نەکرایەوە، بەڵام بەگوێرەی شێوەی بەکارهێنانی مانای رستەکە، دەبێ هەر ئەو وشەیە بگەیەنێ.

٢٧/١/٩٥٢

قوربانت خاڵه شێخ عبدالقادر،

عرض حرمت واخلاصم هیه و همیشه تمنی صحت و سعادتتان اکم.

بەلی پرسینەوەتان لە خوشیەمدا زور مسرور بوم وە دیاریە
مبارکەکتان دلخوشبوم امیدەوارم کە خوا هەموڵا یکتان مقصود
و برقرار کات.
الحمدلله ایستە صحتم بە آرەزوی هەمو دوستیکە وجاری
وام لە بغداد بی استراحت اکم پیش گرانەوەم بو سلیمانی
ایزنی ئیوە قوربانتا . بە اشتیاقەوە چاوی خاڵه
بهاءالدین ماچ ئەکەم و دوعای خیر بو هەموتان اکم.
باباجی دەستت ماچ ئەکات و دو شوشە دەرمانی چاوی
تقدیم کرد . لە پیش استعمالی ام دەرمانە ابێ بە شوشەکەوە
باشی بشلقی تاکو هەموی تیکەل بی دوای ئەوە لە وقتی آزاردا
هەرجاری دو قطرە اخریتە او چاوەوە کە ئازاری هیە.
ایتر حرمت
مخلصتان
محمود

عرض سلام بجنابە خانومی ئەمایە
پیشکش اکم انجا بجام سپاردن

(١٨)

بشرف حضور مبارك حضرت مستطاب عالى[(١)]

بعد از عرض بندگی و ارادت که در خدمت دارم چند مدتی می شود از احوال ان جناب مقدس بی خبر بودم تا امروز یکشنبه این ماه مبارك خبری وحشت ( )[(٢)] که دلم به هم خورد که اقازاده روسیاه حق پرستاری چند ساله را به حضور مبارك تقدیم کرد. قربان! خدا رحمتش کند **شیخ رضا**، که فرموده: اولاد أم عصره[(٣)]..! قربان! حالا دنیای دیگراست. امیدوار بکرم خداوند و همت مشایخان بزودی افاقه حاصل شود. قربان بنده چنان میدانم که دنیا را برسر بنده زده‌اند باور فرمایید به هیچ خبری به أندازه این خبر متأسف نشده‌ام وین است حاجی عبدالله را حضور مبارك اعزام کردم به‌بهبودی خودت بنده را ارشاد فرمائید.

زیاده سلامتی انحضرت از خداوند و همت
حضرت رسول صلی الله می خواهم
محمود

---

(١) ئەم دوونامەیەی دوایی: (١٨) و (١٩)، کە مێژووشیان پێوەنییە، وەك دیارە بۆ جەنابی شێخ عەبدولقادری دۆزەخ دەرە نەنووسراون و ناوی ئەویشیان لەسەر نییە. بەڵام چونکە لەگەڵ ئەو چەپکە نامەیەی پێشوودا کە بۆ شێخ عەبدولقادر نووسرابوون و لای جەنابی (شێخ ئازاد)ی نەوەی ناوبراوەوە چنگم خستبوون، پێدەچێ بۆ یەکێك لە دۆستانی گوندی دۆزەخ دەرە ـــی نووسیبن. بۆیە پێم باش بوو ئەمانیش لە تەك (١٧) نامەکەی پێشوودا بڵاو بکرێنەوە.

(٢) ئەو وشەیە نەخوێندرایەوە.

(٣) ئاماژەیە بەشیعرە بەربڵاوەکەی شاعیری ناودار: شێخ رەزای تاڵەبانی (١٨٣٦ – ١٩١٠) کە سەبارەت بە بێ وەفایی منداڵی رۆژگاری خۆی، وتوویەتی:

تڕی ئەولادی ئەم عەسرە، بە .....

ئەگەر مردم، مەگەر گوو بکات بەخێرم

بۆ شەرەفی حزووری موبارەکی حەزرەتی پاك و هێژا

دوای پێشکەش کردنی ئەو هەستی بچووکیی و دۆستایەتییەی لە خزمەتتاندا هەمە، ماوەیەکە لە دەنگو باسی ئەو جەنابە پیرۆزە بێ هەواڵ بووم، تا ئەمڕۆ یەکشەممەی ئەم مانگە موبارەکە، ئەو هەواڵە بەسامەی ( )[1] دڵمی لەرزاند، کە کوڕە رووڕەشەکەتان، چاکە و ئەجری سەرپەرشتی کردنی چەندین ساڵەی بەو جۆرە بە حزووری موبارەکتان دایەوە. قوربان! **شیخ رەزا**، خوا لێی خۆشبێت، کە فەرموویەتی: "ئەولادی ئەم عەسرە[2]..."! قوربان! ئێستا رۆژگار جۆرێکی ترە. ئاواتم ئەوەیە بەکەرەمی خوا و هیمەتی مەشایەخان، بەزوویی چاك ببیتەوە. قوربان! ئەم دۆستەتان وادەزانێ دنیای بەسەردا رووخاوە. باوەڕ بفەرموون هیچ هەواڵێك بە ئەندازەی ئەم هەواڵە، داخی نەداومەتێ. بۆیە حاجی عەبدوڵلا ـ م ناردە حزووری موبارەکتان و لە سەلامەتی و چاکبوونەوەی خۆتان، ئەم دۆستەتان رێنوێنی بفەرموون.

لەوەزیاتر، سەلامەتیی ئەو حەزرەتە، لە خواو
هیمەتی حەزرەتی پەیامبەر (د. خ) داوادەکەم
مەحموود

---

(١) ئەو وشەیە نەخوێندرایەوە.

(٢) ئاماژەیە بەشیعرە بەربلاوەکەی شاعیری ناودار: شێخ رەزای تاڵەبانی (١٨٣٦ – ١٩١٠) کە سەبارەت بە بێ وەفایی منداڵی رۆژگاری خۆی، وتوویەتی:

تڕی ئەولادی ئەم عەسرە، بە .....
ئەگەر مردم، مەگەر گوو بکات بەخێرم

بشرف حضور مبارک حضرت مستطاب

بعد از عرض عبودیت و ارادت که در حضرت داریم حضور مبارک [illegible]

[illegible]

(١٩)
بشرف حضور مبارك حضرت مستطاب عالی میرساند

خیلی وقت است از احوال حضرت عالی بی خبر بودم صوفی سعید را حضور مبارکت اعزام دادم برای احوال پرسی وجود مبارك عالی امیدوار بکرم خداوند وجودت سلامت و برقرار باشی (   )[١] گاه گاهی احوال این بنده ارادت می پرسید.

بنده از مرحمت خداوند و همت حضرت حسام الدین روحنا فداه و همت حضرت عالی امسال حالم خوب تراست هرچند ارزوی این زمانه ندارم ولی خداوند عالم بمیل خود میکند غیر شکر چارهای نیست. عرض دیگر یکهزار تومان بهوسیله صوفی نامبرده حضور مبارك فرستادم. بهجناب برادر مهربان شیخ (   )[٢] واز قول بنده بنفرات بفرمایید. باقی را (   )[٣] خدمت می فرستم.

زیاده منتظر دعای خیر برای اخرت هستم

محمود

---

(١) ئەو وشەیە نەخوێندرایەوە.

(٢) ئەو وشەیە نەخوێندرایەوە.

(٣) ئەو وشەیە نەخوێندرایەوە.

بگاتە شەرەفی حزووری موبارەکی حەزرەتی پاك و بالاّ

دەمێکە لە دەنگوباسی ئەو حەزرەتە بلّندە، بێ هەوالّ بووم. سۆفی سەعید بۆ هەوالّپرسی موبارەکی هێژاتان، دەنێرمە لای حەزرەتی موبارەکتان. هیوادارم بەکەرمی خوا، تەندروستیتان باش و سەقامگیربێ.(   )[1]یش جارجارە هەوالّێکی ئەم دۆستە دلّسۆزەی بپرسێ.

ئەمسالّ، ئەم دۆستەتان لەسایەی خواو هیمەتی حەزرەتی حیسامەددین (رۆحمان بە قوربانی بێت) و هیمەتی پایەبەرزتانەوە، تەندروستیم باشترە. هەرچەندە ئەم بچووکەتان ئارەزووی ئەم رۆژگارەم نەماوە، بەلاّم خوا خۆی دەزانێ چی دەکات و بەخواستی خۆی دەکات و لە سوپاسیش زیاتر، دەسەلاّتیێکی ترمان نییە و شتێکی تریش نییە تا عەرزتان بکەم. هەزار تومانم بە (سوفی)ی ناوبراودا بۆ حزووری موبارەکتان نارد. بە جەنابی برای میهرەبانیش (   )[2] و لەزمانی ئەم بچووکەتانەوە، بەوانیتر بفەرموون. پاشماوەکەی بە (   )[3] بۆ خزمەتتان دەنێرم.

لەوەزیاتر چاوەنوارِی دوعای خێرم، بۆ ئەوە دنیام

مەحموود

---

(١) ئەو وشەیە نەخوێندرایەوە.

(٢) ئەو وشەیە نەخوێندرایەوە.

(٣) ئەو وشەیە نەخوێندرایەوە.

بشرف حضور مبارک [illegible]

عرض میشود مدتی است از احوال حضرت [illegible] بی خبر [illegible] سعید [illegible] از حضور [illegible]

اجازه دادم برای احوال پرسی و جواب [illegible]

امیدوارم که [illegible] و [illegible] وجود [illegible] برای [illegible]

[illegible] احوال این [illegible] ارادتمند برسید

بعد از [illegible] و [illegible] همه [illegible] این [illegible]

و همه [illegible] عالم [illegible] چیز [illegible]

این [illegible] عالم [illegible]

غرض دیگر [illegible]

[illegible] برادر [illegible]

[illegible]

[illegible]

مزگێنیی دۆزینەوەی مێژووی مەرگی شاعیری ناودار

عەبدوڵڵا بەگی میسباح دیوان (ئەدەب)

ساڵی بەدنیا هاتن‌و مەرگی (ئەدەەب-عەبدوڵڵا بەگی میسباح دیوان)، لە دووتوێی سەرجەمی ئەو نووسینانەدا، کە تا پێش چاپی یەکەمی دیوانی (ئەدەب)، کە لەلایەن ئێمەوە چاپکرا،[1] بەپێی بەڵگەیەکی ئاشکرا، هێشتا تەماویی بوو، بۆ نموونە: مامۆستا حسێن حوزنی موکریانی، لە یەکەمین چاپی دیوانی (ئەدەب)دا، بەبێ هیچ بەڵگەیەك، ساڵی (١٩١٢ز)ی بۆ مەرگی (ئەدەب) دەستنیشان کردووە!. دوای ئەمەش لەو روانگەیەوە کە بیستوویەتی، یان زانیوێتی (ئەدەب) لە قۆناغێکی تەمەنیدا، تووشی نەخۆشی ئیفلیجی‌و لەرزۆکی (شەپلە) بووەو هەر بەو نەخۆشییەش مردووە، ئەوسا وای بۆچووە، کە دەبێ (ئەدەب)، هەر (٥٠) پەنجا ساڵێك ژیابێ!، بۆیە وتوویەتی: ئەدەب نزیکی پەنجا ساڵێك ژیاوە.[2]

بەدوای ئەمدا، مامۆستا عەلائەدین سەجادی، هەمان قسەکەی حوزنی موکریانی، واتە: ساڵی (١٩١٢ز)ەکەی بۆ ساڵی مەرگی (ئەدەب) دووپات کردۆتەوە!. بۆ ئەمەش، هەمان قسەکەی حوزنی موکریانی، لەمەڕ (نزیکەی) پەنجا ساڵ ژیانەکەی (ئەدەب)، بەگوێرەی مێژوویەك پیادە بکات‌و بیگونجێنێ، بەمەزەندە ئەم (نزیك پەنجا) ساڵەی کردووە بە(٥٣) پەنجاو سێ ساڵ‌و بۆ ئەوەش (٥٣) پەنجاو سێ ساڵێك بۆ مێژووی پێش مەرگی (ئەدەب) بگەڕێتەوە، هاتووە ساڵی (١٨٥٩ز)ی بۆ مێژووی هاتنە دنیای (ئەدەب) دیاری کردووە.[3]

دوای ئەمان، مامۆستا گیوی موکریانی هەمان ساڵی (١٩١٢ز)ی هەر حوزنی موکریانی وەرگرتووە، بەڵام ئەم، بۆ ئەوەی ساڵی لەدایکبوونەکەی (ئەدەب)،

کتومت بکاتە ئەو (٥٠) پەنجا ساڵەی، کە حوزنی موکریانی باسی کردووە، هاتووە ساڵی (١٨٦٢ز)ی بۆ ساڵی هاتنە دنیای (ئەدەب) دیاری کردووە.(٤)

دوای ئەمان، مامۆستا ئەبو بەکر خوانچە سپەهرەدین، ساڵی (١٩١٨ز)ی بۆ مەرگی (ئەدەب) دیاری کردووە.(٥)، بەڵام دکتۆر عێزەدین مستەفا رەسووڵ، بەبێ هیچ بەڵگەو سەرچاوەیەك دەڵێ: (ڤاسیلی نیکیتین) ساڵی (١٩١٧ز) لە مەهاباد چاوی بە (ئەدەب) کەوتووە.(٦)

دکتۆر مارف خەزنەدار-یش، بەبێ هیچ بەڵگەیەکی زانستی دەڵێ: (ئەدەب) لە نێوان ساڵانی (١٩١٥-١٩١٨ز)دا مردووە.

هەروەها دکتۆر عەبدوڵڵا ئامێدی، بەپەیڕەوی لە گیوی موکریانی، هەمان ساڵی (١٨٦٢ز)ی بۆ ساڵی هاتنە دنیای (ئەدەب) دووبارە کردۆتەوەو بەبێ دیاریکردنی سەرچاوەیەکیش، ساڵی (١٩١٧ز)ی بۆ مێژووی مەرگی (ئەدەب) داناوە.(٨)

مستەفا ئێلخانی زادە-ش، کە خۆی خەڵکی ناوچەی بۆکانە، واتە: زێدو مەڵبەندی لەدایکبوون و ژیانی (ئەدەب)ە، کەچی بۆ نووسینەوەی ژیننامەی (ئەدەب)، زانیاریی ناکۆکی لە نووسینەکانی حسێن حوزنی موکریانیو گیوی موکریانیو عەلائەدین سەججادی، بۆ کتێبەکەی خۆی گواستۆتەوەو دیسانەوە ئەمیش ساڵی (١٨٥٩ز)ی بۆ هاتنە دنیاو ساڵی (١٩١٢ز)ی بۆ مەرگی (ئەدەب) دیاریکردووە.(٩)

دوایین نووسەر لەم بوارەدا، مامۆستا محەمەد سەعید نەجاری (ئاسۆ)یە، کە بەگومانەوە نێوان ساڵانی (١٩١٢-١٩١٦ز)ی بۆ گریمانی مەرگی (ئەدەب) داناوە.(١٠)

* * *

وەك دەردەكەوێ ئەو ساڵانەی لە سەرووتر ئاماژەمان پێكردنو بۆ مێژووی هاتنە دنیاو مەرگی (ئەدەب) دیاری كراون، هیچیان وەك (مێژوو)، ناكرێنە مێژووی ژیننامەی (ئەدەب)و مێژووش چونكە بەر لەهەمووشت (زانست)ەو زانستیش پێویستی بەبەڵگە هەیە، بۆیە ناتوانرێ ئەو مێژووانە بسەلمێنرێن.. هەرچەندە لە كاتی نەبوونو دەست نەكەوتنی بەڵگەی مێژووییدا، وەك كاری ناچاریی، پەنا بۆ (مەزەندە) بردنو (گریمان) دەبرێ، بەتایبەتیش ئەگەر (یەكێك لە ساڵی هاتنەدنیا، یان: مەرگی بزانرێ)، بەڵام دیسانەوە (زانست) بەگومانەوە وەریان دەگرێو نایان سەلمێنێ، بەتایبەتیش هەردوو ساڵی مێژووی مردنی (ئەدەب)، كە حسێن حوزنی موكریانیو دكتۆر عێزەدین مستەفا رەسووڵ دیارییان كردووە، واتە: ساڵانی (١٩١٢ز-و- ١٩١٧)، چونكە:

١.لەناو ئەو دەیان نووسینو نامە تایبەتییانەی (ئەدەب)دا، كە بەدەم گەڕانو پشكنینو سۆراخماندا، بۆ كۆكردنەوەی بەرهەمی (ئەدەب)، لای نەوەو نزیكانو بەتایبەتیش لای (مەلا قادری كوڕی میرزاساڵحی كیانی)ی نووسیارو میرزای تایبەتی بەردەستی خودی (ئەدەب)، لەگوندی (ئەرمەنی بلاغی)ی باكووری خۆرهەڵاتی (بۆكان) چنگمان كەوتوون، چەندان نامەیان بەخەتە خۆشەكەی خودی (ئەدەب) تێدایە، كە هەموویان دوای ساڵی (١٩١٢ز)، واتە: لە نێوان ساڵانی (١٩٠٩-١٩١٤)دا نووسراون.

٢.لەو دیدارو یەكتر ناسینەی نێوان (ئەدەب)و كوردناسی ناودار (ڤاسیلی نیكیتین: ١٨٨١-١٩٦٤ز)، كە لە شاری سابلاخ (مەهاباد) سازیان داوە، نیكیتین بەڕوونی دەڵێ: ساڵی ١٩١٥ز- لە سابلاخ یەكتریان دیوە.(١١)

٣-هەر لەئەرشیفی ڤاسیلی نیكیتیندا، نامەیەكی (عەلی بەگ سالار سەعید)ی برای (ئەدەب) هەیە، كە بەمێژووی (٢٦ی زی حەجەی ساڵی ١٣٣٥هیجری) نووسراوەو تیایدا دەڵێ: (بعداز عرض ارادت و بنگی هنگام مرخص از خدمت عالی كە بەساو جبلاخ مراجعت كردم اشعار مرحوم (مصباح-دیوان) اخوی نمودە كە حضور حضرت عالی بفرستم).(١٢)

واتە: (دوای پێشکەشکردنی ڕێزو بچووکایەتیم، ئەو دەمەی لەخزمەتتان مۆڵەتم خواست، بۆ سابڵاخ گەڕامەوە، شیعرەکانی خوالێخۆشبوو (مصباح دیوان)ی برامم ئامادەکردن، تا بۆ پایەی بەرزتانی بنێرم).

بەم پێیەو بەگوێرەی ئەم نامەیە، کە لەکاتی گۆڕینی مێژووی (٢٦ی زی حەججەی ١٣٣٥هیجری)دا، بۆ مێژووی زایین، دەبێتە (١٤س تشرینی یەکەمی ١٩١٧ز)[١٣]، کاتێ عەلی بەگ سالار سەعیدی برای (ئەدەب)، ناوی (عەبدوڵڵا بەگ-ئەدەب) دێنێ، بە(خوالێخۆشبوو)ی ناودەباو دەردەکەوێ کە (ئەدەب) لەپێش ئەو مێژووەدا، کۆچی دوایی کردبێ.

٤-دیسان لەسەرچاوەیەکی خودی (نیکیتین)دا، کە (بیرەوەرییەکانێتی)، باسی ئەوە دەکات کە لەپاییزی (١٩١٥ز)دا، واتە: لە کۆتایی ساڵی ١٩١٥دا، سەردانی سابڵاخی کردووە. بەم پێیەش ، دەبێ مەرگی (ئەدەب)، لە نێوان پاییزی (١٩١٥ز)و (١/١٠/١٩١٦ز)دا بووبێ.

مزگێنی تازە:

لە دوایین سەردانمدا (پێش چاپی یەکەمی دیوانی ئەدەب) بۆ (بۆکان) لە کۆتایی مانگی نیسانو سەرەتای مایسی ٢٠٠٥دا، هاوڕێم: کاکە یونسی ئەمین پوور، بەخۆشییەوە ئاگاداریکردم لەوەی کە کاک (جەعفەر)ی نەوەی (میرزا ساڵحی کیانی)ی میرزاو نووسیاری تایبەتی بەردەستی (ئەدەب)، کاتێ زانیبووی لە گۆڤاری (سروە)دا گلەییم لەبنەماڵەکەیان (مەلا قادری کیانی)ی کوڕی میرزا ساڵح-ی ئەرمەنی بڵاغی کردووە، لەسەرئەوەی بەرهەمو پاشماوەی نووسراوی (ئەدەب)یان بەلاوەیەو ناماندەنێ، بەکاك (یونس ئەمین پوور)ی وتبوو: دەبێ بۆ قەرەبووکردنەوەی ئەو گلەییانە، مزگێنیو بەڵگەیەکی گرنگتان لەبارەی (ئەدەب)ەوە بدەمێ. مژدەکەش ئەوە دەبێ: کە (میرزا ساڵحی کیانی) لەکاتی مەرگی (ئەدەب)دا خەریکی خوێندنەوەی کتێبێکی مێژوویی بووەو بەدەستییەوە بووە، مێژووی مەرگی (ئەدەب)ی لە دامێنی لاپەڕەیەکی ئەو کتێبە مێژووییەدا نووسیووە، ئەو کتێبەش ئێستا بەلای (جەعفەر)ەوەیەو بەڵێنیشی دابوو، کە دەبێ بەدەستی خۆی کتێبەکەمان لە مەهابادەوە بۆ بهێنێ.. بۆ ئەمەش کاك یونس

هاوئاهەنگیی لەگەڵدا کردبووو، تـا رۆژی (١٣٨٤/٢/١٥ هـەتاوی -٢٠٠٥/٥/٥ زایینی) کتێبی ناوبراومان بۆ (بۆکان) بۆ بهێنێ.

دەمەو نیوەڕۆی هەمان رۆژ، کاك جەعفەرو هەندێ لەخزمـەکانی، کتێبەکـەیان بۆ (بۆکان) بۆ هێناینو بەئامادەبوونی کاکە ناسری وەحیدی (چیرۆکنووس)، کـاك یونسی رەزایی (شاعیر)و کاك یونسی ئەمین پـوور (نووسـەر)، بەئەمانـەت لێمـان وەرگرتو بەتاسەوە سەیری دامێنی ئەو لاپەڕەیـەمان کـرد کـە مێـژووی مـەرگی (ئەدەب)ی بەقەڵەمێکی مۆر (کـەمێك کاڵـەوەبوو)و بـەمجۆرە یادداشـت کردبـوو: (وفات مرحوم عبدالله خان مصباح دیوان شب شـنبه ١٩ جمـاد الاخـر ١٣٣٤). واتە: (کۆچی خوالێخۆشبوو عەبدوڵڵا خانی میسباح دیـوان، شـەوی شـەممە: ١٩ی جەمادی دووەمی ١٣٣٤ هیجری).

ئیتر هەر دوای دیتنو خوێندنـەوەی مێژووەکـە، بەپەلـەو خورپـەو خۆشـییەکی زۆرەوە، لەگەڵ کاکە ناسری وەحیدیدا چووینە بەڕێوەبەرایەتی (ثبت احوال)ی شاری بۆکانو لای کاك عەبدولڕەحمان ساڵح زادە (١٩٦٤ز)ی بەڕێوەبەرو کـاك جەعفـەر سەلیم زادە (١٩٥٨ز)ی کارمەند (کە هەردووکیان هاوڕێی دێرینـەی کـاك ناسـری وەحیدی بوون)، تا لەشێوەی یادداشتکردنی مێژووی مەرگەکە بنوارنو لـە هـەمان کاتیشدا تا مێژووی مەرگی (ئەدەب)، کە بە مێژووی (هیجری) یادداشت کرابـوو، بـۆ سـەر مێـژووی (هـەتاوی) بگـۆڕن.. ئـەوانیش دوای دڵنیـابوون لـە چـۆنێتی یادداشتکردنەکە، بەگوێرەی لیستی رۆژژمێری تایبـەت بـەو کاروبارانـە، کـە لـە شێوەی کتێبی چاپکراودا بەلایانەوە بوو، مێژووی (١٩ی جەمادی دووەمی ١٣٣٤ هیجری)یان بەمجۆرە بۆ مێژووی (هەتاوی)و (زایینی) گۆڕی:

-١٩١٦/٤/٢٣ زایینی(١٤)
-١٢٩٥/٢/٢ هەتاوی

دوای ئەم ئـالۆگۆڕەش، یەکسـەر چـووینە مـاڵی هاوڕێمـان کـاك عەبـدولخالق یـەعقووبی (رەخنـەگرو نووسـەر)و لـەوێش کاکـە رەشـید کرمـانج (نووسـەر)، بەکۆمپیوتەرەکەی کاك عەبدولخالق، لاپـەڕەی مەبەسـتی ئـەو کتێبـە مێژووییـەو دامێنی لاپەڕەکەی، بەچەند جۆرێك بۆ (سـکێن) کـردین‌و هـەر لـەوێش، هـەمان لاپەڕەمان خستەسەر (C.D)و هەمان رۆژیش کتێبەکەمان بەسـوپاس‌و پێزانینـەوە بۆ کاك جەعفەری کیانی گەڕاندەوە.(١٥)

بەمجۆرە ئـەم بەڵگـە زینـدووەمان لەسـەر مێـژووی مـەرگی (عەبـدوڵڵا بـەگی میسباح دیوان-ئەدەب) چنگخست، کە وەك وتمان رێکەوتی (شەوی شـەممەی ١٩ی جەمادی دووەمی ١٣٣٤ هیجری-١٩١٦/٤/٢٣زایین)ی کردووە، دەکەوێتە نێـوان دوا دیدەنی (ڤاسیلی نیکیتین) لەگەڵ (ئەدەب ـ پاییزی ساڵی ١٩١٥ز)و نامەکەی سالار سەعیدی برای (ئەدەب)دا، کە وتمان لە (١٩١٧/١٠/١٤ز)دا، واتە: نزیکەی ساڵ‌و نیوێك دوای مەرگی (ئەدەب) بۆ (ڤاسیلی نیکیتین) نووسرابوو.

*　*　*

دیسان مزگێنی تازە
و
بەڵگەی تازەتر

ئەم تەقەللایەمان سەبارەت بەگەڕان بەدوای مێژووی ژیننامەی (ئەدەب)دا، تا پێش ماوەی چاپی یەکەمی دیوانی (ئەدەب) بوو، بەڵام دوای لەچاپدانی دیوانەکەو گەیاندنی بەدۆستانو ئەو هاوڕێیانەی هەریەکەیان بەجۆرێك لە جۆرەکان لە ئامادەکردنی دیوانەکەدا هاوکارو یارمەتیدەربوونو لە ناویشیاندا: بەشی نەوەکانی (ئەدەب)و تەنانەت بۆ ئەو (مەلا قادر)ەی کوڕی (میرزا ساڵیح کیانی)ی نووسیارو میرزای (ئەدەب)یش، کە پێشتر ئاماژەمان پێکردو وتمان گەلێ شیعرو نامەو نووسراوێکی زۆری (ئەدەب)ی بەلاوەیەو زۆر نەخوێندەوارانە لە ناویان دەبات..!. ئیتر چ دۆستانی قەدرزانو چ نەوەکانی (ئەدەب)یش، کە قەدری رەنجو ماندووبوونو لەهەمان کاتیشدا زیندوو راگرتنی یادی (ئەدەب) یان زانیبوو، سەرکۆنەی زۆری (مەلا قادر)یان کردبوو.. هەر لەو سەروبەندەدا خۆشم چەند مانگێ دوای چاپی یەکەمی دیوانەکە، سەردانی ناوچەی موکریانو نەوەکانی (ئەدەب)و لەگەڵ کاکە ناسری وەحیدیو مەولوودی حەیدەری (نەوەی ئەدەب)دا، سەردانی (مەلا قادر)یشمان لە گوندی (ئەرمەنی بلاغی) کردەوە، مەلا قادر حەسرەتو پەشیمانیی زۆری لەهاوکاری نەکردنی پێشووتری خۆی دەربڕیو پۆزشی هێنایەوەو بۆ قەرەبووکردنەوەی ئەو سەرکۆنەو گلەییانەش، کە لەم بارەیەوە لێی کرابوو، هەندێ شیعری تری بلاونەکراوەی (ئەدەب)و لەگەڵیشیاندا بەڵگەیەکی مێژوویی زۆر گرنگی لە بارەی مێژووی مەرگی (ئەدەب)ەوە داینێ، کە ئەم بەڵگەنامەیەش بریتی بوو لە شیعرێکی (ئەحمەد)[17]ی کوڕی خودی (عەبدوڵڵا بەگی میسباح دیوان)، کە تایبەت بوو بۆ بۆنەی مەرگی (عەبدوڵڵا بەگ-

ئەدەب)ی باوکی نووسیبووی‌و ئەم بەڵگەنامەیەش وەك دەیان‌و سەدان بەڵگەنامەی تری بەجێماوی (ئەدەب)، کە (میرزا ساڵح)ی باوکی مەلا قادر و میرزای بەردەستی (ئەدەب)، بەدڵسۆزییەکی زۆرەوە پاراستبوونی‌و دواتر کەوتبوونە لای (مەلا قادر). پاراستنیشی تا ئەوکاتە (لە چاو ئەو هەموو سامانە کلتوورییەی **ئەدەب ـ میسباح دیوان** دا، کە زۆریان بەهەدەر لە ناوبردبوون) جێی سەرسوڕمان‌و لەهەمان کاتیشدا جێی بەختەوەریی مێژووی ئەدەبی کوردی بوو.

ئەگەرچی ئەم بەڵگەنامە گرنگە، زۆریش باش هەڵگیرابوو، بەڵام بەو هۆیەوە کە تەمەنی نزیك (٩٠)نەوەد ساڵ دەبوو، بۆیە کاغەزەکەی زۆر ناسك‌و تەنك‌و خەریکیش بوو دەپواو هەڵدەوەری.. لەبەرئەوە هەر لەگەڵ چنگخستنیدا، بەپەلە لەگەڵ دوو هاوڕێی ناوبراودا، گەڕاینەوە بۆکان‌و خۆمان گەیاندە ماڵی هاوڕێی نووسەر: کاکە ئیبراهیمی حەسەنی‌و بەئامێری (سکێن)ەکەی ئەوان، بەهەمان ڕەنگی خۆی (زەردێکی مەیلەو قاوەیی)، کۆپییەکی ڕەنگییمان لێگرت‌و ئەسڵەکەیمان بۆ **مەلا قادری کیانی** گەڕاندەوە.

لەم بەڵگەنامەیەدا (کە ڕووبەرەکەی ٢٧سم×١٩سم-ە)، شیعرەکەی (ئەحمەد)ی کوڕی عەبدوڵڵا بەگ ـ میسباح دیوان، کە بۆ مێژووی مەرگی باوکی نووسیوێتی، بەزمانی فارسییەو بریتییە لە پێشەکی‌و (٤) چوار بەیت شیعرە:

(قطعه ی است که در تاریخ وفات مرحوم عبدالله خان مصباح دیوان مکری طاب ثراه حقیر سروده است وتمامی مصرع مقطع منظور است. کاتبه: احمد حیدری یوم شنبه نوزدهم شهر جمادی الاخر تحریر شده، لوی ئیل[١٨] ١٣٣٤ه– حرره ابن المؤرخ احمد العاصی الحیدری[١٩] مکری مصباح زاده).

واتە:

قطعه ایست که در تاریخ وفات مرحوم عبدالله خان

مصباح دیوان مکری طاب ثراه حقیر سروده است

و تمامی مصرع موقع منظور است کاتبه احمد

حیدری در یوم شنبه نوزدهم شهر جمادی الآخر

تحریر شد لوی ئیل ۱۳۳۴

حرره ابن المورخ احمد العاصی حیدری مکری

مصباح زاده

از جمادی دوم نوزده رفت تمام ⁂ در شب شنبه چون که ساعت ... نیم بود از ...

همه در آن سال همانا که نهنگ آمده نام ⁂ همه آفاق پر از ظلمت بگشته ظلام

لمعه روح ز مصباح تنش گشته جدا ⁂ سال تاریخ وفاتش ز خرد جستم و گفت

با فردوس جز امید در آنکه دمقام ⁂ از همان خلد برین قلب ادیبای مقام

(پارچە شیعرێکە بۆ مێــژووی وەفــاتی خوالێخۆشــبوو عەبـدوڵڵاخان-میســباح دیوان موکری- گۆڕەکەی پڕ نووربێ- لەلایەن ئەم کەمینەیەوە نووســراوەو هــەموو نیوە بەیتێکیشی مەبەستێکی تێدا هەیـە. نووســەرەکەی: ئەحمــەد حەیــدەری. لــە ڕۆژی شەممە، نۆزدەیەمی مانگی جـەمادی دووەمــدا نووســراوە. ســاڵی نەهــەنگی ٣٣٤ کۆچــی، نووســیارەکەی: کــوڕە مێــژوو ڕاگرەکــەی: واتــە: ئەحمــەدی یــاخی حەیدەری موکری میسباح زادە).

ئەمەش (٤) چوار بەیتە شیعرەکەیە:

١.از جمادی دوم نوزده چون رفت تمام
همد انسال همانا که نهنگ امده نام
٢.در شب شنبه کەساعت شش ونیم بود زمان
همه افاق پر از ظلمت شب گشته ظلام
٣.لمعه روح ز مصباح تنش گشته جدا
تا بفردوس خرامید در ان کرد مقام
٤.سال تاریخ وفاتش ز خرد جستم وگفت:
از همان خلد برین قلب ادب جلی مقام.

واتە:

١.کە نۆزدە ڕۆژی تەواو، لە جەمادی دووەم تێپەڕی
لەو ساڵەدا کە ناوی (نەهەنگ)ی لێ نرا
٢.لە شەوی شەممەدا، کە سەعات شەش‌و نیو بوو
ئاسۆ، هەمووی ڕەش هەڵگەڕاو تاریکیی شەوی داگرت
٣.بروسکەی ڕۆح، لە جەستەی (میسباح) جیابووەوە
تا بەرەو بەهەشت بچێ‌و لەوێ جێیەك بگرێ
٤.ساڵی مێژووی مەرگیم لە عەقڵم پرسی‌و وتی:
هەر لەبەهەشتی بەریندا، دڵی (ئەدەب) نیشتەجێ بووە.

بەم پێیە نیوەی دووەمی دوا بەیت (واتە: بەیتی چوارەم)، کە مێـژووی مـەرگی (ئەدەب)ی تێدایەو بریتییە لەم رستە فارسییە: (از همان خلد برین قلب ادب جـای مقام).

بەگوێرەی لێکدانەوەی بەیتیی ئەبجەد، ئاوا دەکات:

-از همان= ١٠٤

-خلد= ٦٣٤

-برین= ٢٦٢

-قلب= ١٣٢

-ادب= ٧

-جای= ١٤

-مقام= ١٨١

کۆی هەمووی= ١٣٣٤ هیجری قەمەری

ئەم مێژووی (هیجری)یەش، کە کردییە سەعات شەش‌و نیـوی شـەوی شـەممەی بەرامبـەر (١٩ی جـەمادی دووەمـی ١٣٣٤ی هیجـری)، لـە کـاتی گۆڕینـدا بـۆ مێژووی (هەتاوی)و (زایین)ی، ئاوای لێ دەردەچێ:

-١٢٩٥/٢/٢ هەتاوی

-١٩١٦/٤/٢٣ زایینی

ئیتر ئەم بەڵگە زیندووەو بەڵگەی پێشووتریش، کە لەلایەن نەوەکانی (میرزا ساڵح کیانی)ی نووسیارو میرزای خودی (عەبدوڵڵا بەگی میسباح دیوان)ەوە چنگمان خستو لە چاپی یەکەمی دیوانی (ئەدەب)دا بڵاومان کردەوەو پێشووتریش ئاماژەمان پێکرد، چ لەڕووی یاساییو چ لەڕووی زانستەوە، دڵنیایی یەکجارییو ئەرخایەنی تەواون لەبارەی مێژووی مەرگی (ئەدەب)ەوە، کە نزیکەی (٩٥) نەوەدو پێنج ساڵێك بوو، لای مێژووی ئەدەبی کوردی، بەشاراوەیی مابووەوە.

پەراوێزەکان:

١.چاپی یەکەمی دیوانی (ئەدەب) کە (کۆکردنەوە، بەراورد، ساغکردنەوەو فەرهەنگ نووسینی لەلایەن ئێمەوە ئامادەکرا، دەزگای چاپو پەخشی (ئاراس)، لە ساڵی ٢٠٠٥ز-دا، چاپو پەخشی کرد.

٢.دیوانی ادب، عبداالله بگ مصباح، رواندز ١٩٣٦، ل(١)، پێشەکی حسین حوزمی موکریانی.

٣.عەلائەدین سەججادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەغدا چاپی دووەم ١٩٧١، ل٤٣٧-٤٤١.

٤.دیوانی ئەدەب، یادگاری عبدالله بەگی مصباح الدیوان، چاپی سێیەمین، هەولێر ١٩٦٦، پێشەکی گیوی موکریانی.

٥.ابوبکر خوانچە سپهرالدین، زندگینامەی عارف ربانی حضرت شیخ یوسف ملقب به شمس الدین برهانی، انتشارات صلاح الدین ایوبی، راومیە، چاپ اول ١٣٦٨ش، صص: ٣٦٢-٣٧٢.

٦.د. عزالدین مصطفی رسول، الواقعیة في الادب الکردي، بیروت ١٩٦٧، ص ٨١، حاشیة ٣.

٧.دکتۆر مارف خەزنەدار، عەبدوڵڵا بەگی میسباح دیوان، چاپخانەی ئیرشاد، بەغداد ١٩٧٠، پێشەکی، ل٧-٨.

٨.د.عەبدوڵڵا یاسین ئامێدی، پەیدابوونی رەخنەی ئەدەبی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا، هەولێر، ئاراس، چاپی یەکەم ٢٠٠٣، ل.١٠٩

٩.دیوان مصباح الدیوان ادب، مستەفا ئێلخانی زادە، انتشارات محمدی، سقز، سال چاپ؟ پێشەکی، ل٦-١٠.

١٠.دیوانی مصباح الدیوان ئەدەب، شەرحو لێکدانەوە: محەمەد سەعید نەجاری (ئاسۆ)، انتشارات صلاح الدین ئایوبی، چاپ ١٣٨١ش، پێشەکی: ل.١١

١١.واسیللی نیکیتین، کرد وکردستان، ترجمە (فارسی) محمد قاضی، چاپ اول، تهران ١٣٦٦ش، انتشارات نیلوفر، ص ٥٨٣-٥٨٤. دیسانیش تەرجەمەی

عەرەبی هەمان سەرچاوە، کە بەم ناونیشانەیە: باسیل نیکیتین، الکرد وکردستان، دراسة سوسیولوجیة و تاریخیة، نقلة من الفرنسیة الی العربیة الدکتور نوری طالبانی، منشورات ئاراس، الطبعة الاولی ٢٠٠٤، ص.٣٤٣

١٢.دکتۆر مارف خەزنەدار: عەبدوڵڵا بەگی میسباح دیوان، شاعیری گەورەی خاکی موکریان، چاپخانەی ئیرشاد، بەغداد ١٩٧٠، پێشەکی، ل.٨

١٣.دکتۆر مارف خەزنەدار، دیسانەوە ئەم مێژووی هیجرییەیشی بەهەڵە بۆ مێژووی (زایین) گۆڕیوەو راستییەکەی ئەوەی سەرووترە، کە ئێمە گۆڕیومانە، نەك گۆڕینە هەڵەکەی ئەو، کە کردوویەتییە (١٣ی تشرینی یەکەمی ١٩١٦ز)و جیاوازیی لەگەڵ ئەوەی ئێمەدا (ساڵێكو رۆژێکە!).

١٤.لە چاپی یەکەمی دیوانی (ئەدەب)دا، بەهۆی هەڵەی چاپەوە- کە بەسەرماندا تێپەڕیبوو- بەتەنیا ئەم مێژووی زایینە، ئاوا نووسرابوو: ١٩١٦/٥/٢٢ز- کە راستییەکەی دەکاتە ئەوەی سەرووتر، واتە: ١٩١٦/٤/٢٣ز.

١٥.کتێبەکە ئەگەرچی زۆر جوان هەڵگیرابوو، بەڵام لەبەرئەوەی زۆر کۆن بوو، چەند لاپەڕەیەکی بەروپێشی، پێوە نەمابوو، بۆیە نەمانزانی ناوی چییە.

١٦.(ئەدەب) چوار کوڕی بووە: محەمەد کەریم، محەمەد رەحیم، ئەحمەد، عەزیزخان. بەم پێیە (ئەحمەد) یان سێیەمین کوڕی عەبدووڵڵا بەگە، کە بە (ئاغا چکۆلە) بەناوبانگ بووە.

١٧.لوی ئیل: دوو واژەی لێکدراوی تورکییە، بەمانای: ساڵی نەهەنگ. فرهنگ دهخدا، جلد ١٣، ص١٩٨٤١.

دوو نامەی نێوان شاعیری ناسراو

(میسباح دیوان – ئەدەب)

و

دۆستێکی

رونکردنەوەیەکی پێویست

سالّی (٢٠٠٥ ز)، دوای گەڕان و ماندووبوونێکی پشوو درێژ و هاوکاریی دلّسۆزانەی چەندان هاوڕێی نووسەر لە خۆرهەلاّتی کوردستان، توانیم دیوانی شیعری شاعیری ناوداری موکریان: عەبدوللا بەگی میسباح دیوان – ئەدەب (؟ - ١٩١٦/٤/٢٢ ز)، بە لێکدانەوە و بەراورد و پەراوێزەوە ساغ بکەمەوە و لە دەزگای (ئاراس) بە چاپی بگەیەنم.. سەیر لەوەدا بوو هەندێ لە نەوەو نزیکەکانی میسباح دیوان (ئەدەب)، بەر لەوەی چاپی دیوانەکە، بەو شێوە جوان و قەوارە (٩٢٠) لاپەڕەییە چاپ بێت، زۆر سەخت و بە چەڵەمە، شیعر و نامە و نووسینەکانی ئەم شاعیرەیان لە چنگ دەردەهێنرا. بەتایبەتیش (وەك لە پێشەکی دیوانە چاپکراوەکەدا ئاماژەم پێ کردووە، ل ١٩)، مەلایەك بە ناوی مەلا قادر (١٩٤١ز)ی کوڕی میرزا سالّح، لە گوندی (ئەرمەنی بلاّغی – گوندەکەی ئەدەب)، شیعر و نامە و نووسراوێکی زۆری (ئەدەب)ی بەلاوەیە. چۆنیش ئەم شوێنەوارە بەنرخانەی (ئەدەب)ی کەوتۆتە لا، بەسەرهاتەکەی ئاوایە: باوکی ئەم مەلایە، واتە: میرزا سالّح (؟ - ١٩٧٨ ز)ی کوڕی محەمەد ئەمین کوڕی عەبدولڕەحمانی کیانی، هەر بە لاوێتیی لەبەردەستی (ئەدەب)دا پەروەردە بووەو بەو هۆیەوە کە زیرەك و خەتخۆش بووە، زۆری خۆش ویستووە و برازایەکی خۆیشی لێ مارە کردووە. ئەم میرزا سالّحە، کاری نووسیاریی – میرزایی لەبەردەستی (ئەدەب)دا کردووە و زۆرینەی شیعر و نامەی تایبەتی و شوێنەواری ئەدەبیی و هونەریی و کتێبخانەکەی (ئەدەب)ی بەلاوە بووە و دوای مەرگی (ئەدەب)یش، هەموو ئەو شیعر و نامە و شوێنەوار و بەرهەمانەی (ئەدەب)، هەر لای ئەم میرزا سالّحە ماونەتەوەو بە شێوەیەکی زۆر جوان و بە ئەمانەتەوە لای خۆی پاراستوونی و وەك سەرمایەیەکی پیرۆز و بەهادار، نرخیانی زانیوەو نەیهێشتووە تەنانەت لەتە کاغەزێکیشی لێ بفەوتێ.. بەلاّم مخابن! دوای مەرگی میرزا سالّح، هەموو ئەو شوێنەوارانە کەوتوونەتە لای ئەم (مەلا قادر)ە نەخوێندەوارەی کوڕی و هەندێ لە خزم و نزیکانی هاوشێوەی ئەم مەلا قادرە.

ئەم مەلا قادرە، کە نرخی ئەم شوێنەوارانە نازانیٚ، لە بەرامبەر هەندیٚ دەستکەوتی زۆر کەمدا، بەم و بەویان دەفرۆشیٚ و لەناویان دەبات و جۆری لەناوبردنەکانیشیان ئەوەندە دڵتەزێنانەیە، هیچ کەڵکێکیان بۆ فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی و تەنانەت بۆ کڕیارەکەش نامێنیٚ، چونکە (بۆ وێنە) ئەگەر شیعر، یان نامەیەکی (ئەدەب)، بریتی بن لە چەند لاپەڕەیەك، ئەوا هەر تاکە لاپەڕەیەکیان بە کەسێك دەفرۆشیٚ و تەنانەت ڕوودەدات، هەر لەناو تەنیا لاپەڕەیەکدا، کە نامەیەك، یان شیعرێکی لاپەڕەی پێشووتری تێدا تەواو دەبێت، بە دوایدا چەند دێڕ لە نامەیەك، یان چەند بەیتێکی سەرەتای شیعرێکی تری تێدا نووسرابیٚ و هەر بەم شێوەیەش کاك یونس ئەمین پوور-ی گوندی (ڕەحیم خان)ی هاوسێی گوندی (ئەرمەنی بلاّغی)، توانیبووی هەندیٚ شیعر و نامە و تابلۆی نیگارکێشی (کاری خودی — ئەدەب)، لە مەلا قادر وەربگریٚ و بە لوتفەوە هەندێکیانی بۆ من هێناو منیش چەند جارێك لەگەڵ ناوبراو و هاوڕێیاندا: کاکە ناسری وەحیدی چیرۆکنووس و یونس ڕەزایی شاعیردا، بۆ لای مەلاقادر لە ئەرمەنی بلاّغی چووین و بەهەر شێوەیەك بووبیٚ، هەندیٚ شیعری بلاّونەکراوەو چەند نامەیەکی تایبەتی (ئەدەب)مان لە چنگ دەرهێنا، کە دیسان هەر بە شێوەی پچڕ پچڕ و نیوەو ناچڵ بوون.

بەلاّم دوای چاپی دیوانەکە و لەو قەوارە جوان و شایانەدا (کە وتمان)، زۆر لەو کەسانەی دڵخۆش و سەراسیمە کرد، کە هێشتا شوێنەواری نووسینی (ئەدەب)یان لای خۆیان گل دابووە و خۆیان لیٚ نەبان دەکرد. کە خۆشبەختانە بە دنە و هاندانی هەمان هاوڕێیانی دڵسۆز، کەوتنە دەرخستنی چەندان نامە و شیعری نەدیتراوی (ئەدەب) و بەڵگەنامەی گرنگ و لە ناویاندا بەڵگەنامەی مێژووی ڕاستەقینەی ڕۆژ و سەعاتی مەرگی (ئەدەب)، کە (ئەحمەد)ی کوڕی خودی (ئەدەب)، بە شێوەی شیعر نووسیبووی و پێش ماوەیەك کردمانە وتارێك و لە گۆڤاری (ئاینده)ی ژمارە (٨٢)دا بلاّومان کردەوە.

لەم نامەیەدا لەلایەکەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەویٚ کە (ئەدەب)یش پێش ساڵی (١٩١٤ ز) سەردانی تورکیای بەتێر و تەسەلیی کردووەو لە لایەکی تریشەوە، زانیاریی ئەوەشمان دەست دەکەویٚ، کە (ئەدەب) لە سەروبەندی نووسینی ئەم

نامەیەدا (مانگی مایسی ١٩١٤ ز)، نیشتەجێی گوندی (ئەرمەنی بلاغی)یە.. لە سەروو ئەمانەشەوە، گیان و هۆشی کوردپەروەرانەی (ئەدەب)مان بە زەقیی و بە ئاشکرا لە ڕۆژگارێکدا بۆ دەردەکەوێ، کە هێشتا جەنگی یەکەمی جیهان رووی نەداوەو هێشتا ئەو جۆرە هۆشیاریی و بیروباوەڕانە لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا بڵاونەبوونەتەوە، کە دواتر بوونە هۆی زەمینە خۆشکردن بۆ کرانەوەو گەشانەوەی بیروباوەڕی زۆرینەی خەڵك، بۆ ئازادی و ژیانی سەربەستانە.. کە (ئەدەب) ئەم هەستەی بەر لە (٩٥) نەوەد و پێنج ساڵ دەربڕیوە.

بە مانایەکی تر: لە ڕێگەی ئەم نامەیەوە بۆمان روون دەبێتەوە، کە (ئەدەب) هەر بە تەنیا خەریکی (شیعر) و خەیاڵ کردنەوە لە وێنەی شیعریی نەبووە، بەڵکو هاوکات ڕووناکبیرێکی هۆشیاری ڕۆژگاری پێش یەکەمین جەنگی جیهانەو پێش مێژووی ئەم نامەیەی(ئەدەب)یش، نامەی شاعیرێکی تری کلاسیکی کوردمان لەبەردەستدا نییە، تا بەمجۆرە و لە ڕێگەی (نامە — پەخشان)ەوە، هەستی کوردانەی خۆیمان بۆ دەربڕێ.

نامەی یەکەم

نامەی میرزاساڵح کیانی – بۆ:

عەبدوڵلا بەگی میسباح دیوان (ئەدەب)

بۆ: ئەرمەنی بلاغی – هەرێمی موکری

مێژوو: ١٨ی مانگی جەمادی یەکەمی ١٣٣٢ کۆچی (١٩١٤/٤/١٤) ز

نمره: ٢

لە دەوری دەرکەوتن و درەوشانەوەی پڕ سۆزتان گەڕێم دوای پێشکەشکردنی دوعای تەمەنی درێژو بەرزیی و شکۆمەندیی و دەسەڵاتداریی، ئەم بەندەیەی حەزرەتی هێژا و پایەبەرز و رەسەنتان، دەست پێشکەریی و پڕکێشیی دەکات و ئەم پوختەنامەیەتان پێشکەش دەکات.

هەرچەندە هەفتەی پێشوو، هەر کە گەیشتمە کۆشکی بەختەوەریی: ئیسلامبول، باسێکی تێرو تەسەلم سەبارەت بە داروباری خۆم و چۆنێتی ڕێگەو بان بۆ نووسین و هاوپێچ لەگەڵ نامەکەی جەنابی حاجی میرزا عەبدوللەتیفدا ناردمە خزمەتتان و بە پشتیوانی خوا تا ئێستا گەیشتووەو ئێوەی پرشنگداری رازی کردووەو دیسانەوەش بەپێی بەجێهێنانی نوێکردنەوەی ئەرکی نۆکەرایەتیی، ئەگەر لوتف بفەرموون، سەرنجێك بە دەنگوباسی نۆکەردا دەگێڕن، چونکە هەروەك پێشتریش عەرزم کردبوون، بەو هۆیەوە کە بەدەم رێوە، سەرمام ببوو و جلوبەرگیشم گۆڕیبوو، ئەم یەك دوو ڕۆژە، هەڵامەتێکی درێژخایانم تووش هاتووەو بەکەڵکی چوونە دەرەوەو دەرچوون نەهاتووم. بەڵام ئێستا لە سایەی خوای گەورەو بەخشندەوە، چاك بوومەتەوەو لەگەڵ جەنابی هێژا و قیبلەم: مەلا عەبدوڵڵا ئەفەندی برامدا، سەرقاڵی بەسەرکردنەوەی قسە و باسی ساڵانی رابووردووین و دوعاگۆی لەش ساغیی و سەلامەتیی، ئێوەی بەختەوەر و پیرۆزین. لە ڕاستیشدا ناوبراو لە باری پیاوەتیی و سۆز و میهرەبانیی خودا پێداویی جەنابتانەوە، کە بەرامبەر بەم نۆکەرەتان نواندوتانە، سوپاسگۆتانە و لە سایەی خواشەوە، پەژارەیەکمان نییە و لە هیچیشمان کەم نییە، جگە لە پەژارەی بێ تۆیی، کە لە تەکماندا نیت.

ئەگەر دەنگوباسی تری بەندەتان و جەنابی کاکی ناوبراوم، لوتف دەفەرموون، هەرچەندە روونکردنەوەی (...)(١)، یان لە سایەی نەفەسی پیران و لوتفی تایبەتی پایەبەرزتانەوە، لە هیچ ڕوویەکەوە لە هیچمان کەم نەبووەو نییە و لەوپەڕی کامەرانیی و رابواردنی خۆشداین. بەڵام هۆگربوون بە نیشتمانەوە، شتێکی ترە. لە

خوای گەورەم داوایە، ئەوەی بووە سۆنگەی لەبەریەك هەڵتەکاندنی خێزانەکەمان و ئاوارەبوونی جەنابی براکەم(٢) و کوژاندنەوەی چرای بنەماڵەی باوانم و پەکخستن و چۆڵکردنی ئەم هەموو کتێبخانەیەی کە پشتاوپشت لە باپیرەوە بۆ باوك مابوونەوەو هەمووشیان کتێبی زانایانی ناوداری رۆژگاری خۆیان بوون، هەر بە ڕاستی سۆنگەی هەموو ئەمانەش: نا حاجی! (سەیید میرزا) بایەزیدی خاڵۆم بوو، خوا هەقی لێ بسێنێ.

لەم پەلە پەلەشدا شتێك لەبارەی ئەم قسانەوە، لەگەڵ جەنابیاندا باس نەکراوەو جارێ پەناش بۆ شتێك نەبراوە، تا بزانین لە داهاتوودا بە پشتیوانی خوای مەزن، چ چارەنووسێکی لە پشتی پەردەی غەیبەوە، دیاری فەرمووەو گەڵاڵەی ئاییندەی ئێمە، لەلایەن هەڵسوڕێنەرانی قەزاو قەدەرەوە، بە چ جۆرێکیان داڕشتووە!. هیوادارین بە پشتیوانی خوا، بەم زووانە ئەم لەمپەری غەریبایەتییە بە یەکجاریی لابچێ و بە کامی دڵ و بە گوێرەی ئارەزوو، ئەم چەند رۆژەی تەمەن، بەدەم دوعاگۆکردن بۆ سەلامەتیی جەنابتان، بەبێ پەژارە بەسەر بەرین و بێگومانیش هەمیشە و هەموو کات، جەنابتان لە هەواڵی ئەم بەندەیەتان و دەنگوباسی کاکیشم بێبەش ناکەم و گەرەکیشمە لە هیچ کاتێکدا، درێغیم لە مەرج و ئەرکی نۆکەرایەتیمدا نەکردبێ.

لە پاڵ ئەمانەشدا، پێویست بوو پوختەیەکی دەنگوباسی دنیای شارستانیی و پێشکەوتووی ئیسلامیی ئێرەتان بەرچاو بخەم، تا لەگەڵ داروباری ئێستای خۆماندا سەرنجی بفەرموون، کە هەرێمەکەی ئێمە و ئەم (کورد)ە نارێك و شپرزە و کلۆڵەی ئێمە، چۆن لە چاڵی نەزانیندا گیری خواردووە و لە تاریکیدا، سەرلێشێواو ماوەتەوە!. بەو هۆیەشەوە کە روونکردنەوەی ئەم شتانە، بە نووسین نەدەتوانرا، بۆیە بۆ ئەمە، سێ رۆژنامەتان پێشکەش دەکەم. هەرچەندە تورکی ئێرە، لەگەڵ تورکی(٤) ئەوێدا، جیاوازیی هەیە، بەڵام سوپاس بۆ خوا، بەهۆی سەلیقەی هەمیشە ئامادە و زیرەکیی زگماکیی خوداپێداویتانەوە، بەلاتانەوە گرنگ نابێ.

دوای ئەمانەش، کە بێگومان خۆتان پێشینەتان لەم بارەیەوە هەیە و دڵنیان، دەبێ لە بیری ئامادەکردنی جەنابی (ئاغازادەی چکۆلە)(٥)دا بن، تا بەڵکو بە پشتیوانی خوا، لە نێوان ئەو کرمانجانەدا ون نەبێ و هەرچۆنێك بێت، دەبێ لە

تەوریز خوێندەوارییەك بەدەست بهێنێ، تا وەك ئێمە چاوبەستراو نەمێنێ و سوپاسیش بۆ خوا، کە سێبەرێکی وەك جەنابی موبارەکتانی بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی ژیانیان بەسەرەوە هەیە و خواش پلەو پایەی پێ دەبەخشێ. ئەی ئیتر بۆچی بۆ خوێندن نەچێ و نەبێتە مرۆڤ!؟ کە ئەگەر ئێستاکە نەچێ، لە دواییدا، واتە: لە نێوان ئەم یەك دوو ساڵەدا، بۆی دەردەکەوێ کە دەبێ بەرد بە ئەژنۆیدا بدات(٦). حەزرەتی پایەبەرزیشتان بۆ دەبێ بە قسەی ئەو بکەن و گوێی لێ بگرن؟!. لەبەرئەوە بە هەر شێوەیەك بێ، دەبێ هەتا زووە، چاکتر وایە رەوانەی بفەرموون. لە راستیشدا من لاپرەسەنیم کرد و داوای لێبووردن دەخوازم و لەبەر بەرژەوەندیی، پرکێشیم کرد و چاکەی مەملەکەتیش، خودی دەسەڵاتدارانی دەیزانن(٧).

سەبارەت بە ماڵەوەی نۆکەریشتان، پێویست بەوە ناکات لەم بارەیەوە شتێ روون بکەمەوە. بەڵام خودی حەزرەتی پایەبەرزتان ئاگادارن، لە کاتی بەرێکەتنمدا، بۆ ئەوەی ماڵەوەمان و خوشکەکەم نەگرین و دڵتەنگ نەبن. تا رادەیەك لەوەم دڵنیاکردن، کە سەفەری ئیسلامبول ناکەم و لای ئەوان هەر تەنیا باسی سەفەری ساوجبلاغ (سابلاخ) م کردووە و ئەم سەفەرەی بەندەتان، هەر بە تەنیا حەزرەتی پایەبەرزتان دەیزانێ، لەبەر ئەوەیە دەزانم کاتێ بۆیان دەردەکەوێ بۆ ئێرەوە هاتووم، خوشکم و خێزانەکەم، زۆر پەژارەیان دەبێ، بەتایبەتیش خوشکم، کە دەزانم چ حاڵەتێکی بەسەردا دێت. لەبەرئەوە لەم رووەوە لە بەرامبەر پیاوەتیی جەنابی پایەبەرزتاندا تکاکارم، بەڵکو کەسێك لای ئێوەی دڵسۆزەوە، بچێتە لایان و دڵنەواییان بکات. چونکە ئافرەت بە دڵدانەوە ئارامی دەبنەوەو سەلامەتیی بەندە و جەنابی هێژای کاکمیان بگەیەنێتێ و دڵنیایان بکات و وایان بێنێتە پێش چاو، چۆن چوار ساڵ لەمەوبەر، بۆ ماوەی چواردە مانگ، لە خزمەت پایەبەرزتاندا لە سابلاخ، خەریکی خزمەتگوزاریی جەنابتان بووم، ئێستاش هەر وابزانن لە سابلاخم و لە بارەی منەوە پەژارە نەبن و لە سایەی خواوە، بەندە، بە سەلامەتیی، بە شەرەفی دیدەنی و دیداری جەنابی کاکی بەرێزم گەیشتووم و پەناش بە خوا، لەمەودوا دڵئێشانێك روو نادات.

لە بارەی خەرجیی ماڵەوەمان، هەرچەندە بەهۆی میهرەبانیی هەمەلایەنەی جەنابتانەوە، بێ خەرجیی نەبوون و نابن، بەڵام بۆ ئەوەی لە رووی پۆشاك و قەند و

چایی و شتی ترەوە، کەموکوڕییەکیان نەبێ، با "محەمەد ئەمین"ی کوڕم، کە بەلای خوشکەکەمەوەیە، ئەمر بفەرموون بچێتە خزمەت ئاغازادەی مەزن: جەنابی محەمەد کەریم خان(٣) و لەو پارەیەی بەلایانەوەیە، بە پەلە (٣ — ٤) تمەنێك بداتە خوشکم و خودی جەنابی بەخشندەشتان، پسوولەیەکی لە بەرامبەر پارەکەدا لێ وەربگرن. دیسانیش ئەمر بفەرموون با سوڵتان کوێخا ئیبراهیم، شەوان بچێتە ماڵی ئێمە و لەوێ بخەوێ. ئیتر پێویست ناکات هیچی ترتان عەرز بکەم.

ساڵی پاریش ماڵەوەمان نەخۆش کەوتبوو، هەتا دەهات لاواز و بێ هێز دەبوو. جەنابی خۆشتان چەند جارێك لوتفتان فەرموو (دژەتاڵ) و هەندێ شتی ترتان بۆ راسپاردبوو. ئەو کاتەش کە بەندەتان بەڕێ دەکەوتم، هەر باسی بێ هێزیی خۆی دەکرد. منیش هەرچی جارێ بەخزمەتتان گەیشتووم، نەخۆشییەکانیم بە وردیی عەرزکردوون و ئەو دەرمانانەش کە دەبوایە لەسەر ئەمری جەنابتان بەکاریان بهێنێ، نازانم تا ئێستا ئامادەکراون، یا نا؟ داواکارم ئەو دەرمانانەی بۆ چارەی دەست دەدەن، لوتف بفەرموون لە ڕێگەی (کاکەمەم) ەوە بیدەنێ.

هەرچەندە شایانیشی نییە، بەڵام هەر بۆئەوەی نامەکەم تەنیا نەبێ، چواردە دانە کارت پۆستاڵ-م لە پاکەتێکدا پێچایەوە و پێشکەش حزووری موبارەکتانی دەکەم. لەبەرئەوەش لەم پەلە پەلەدا، لە گەیشتنی ئەمانە دڵنیا نەبووم، بۆیە جارێ زیاترم پێشکەش نەکردن. بەڵام جەنابی هێژا: مەلا عەبدوڵلا بڕیاری داوە لەمەودوا هەر جارەی چەپکێ وێنەی گەورە و کارتی چاك و نایاب، کە شایانی بەڕێزتان بن، بە ناوی دیارییەوە، بە پۆستدا رەوانە فەرمووەو ئێستاش کە هیچ یەکێك لەمانەتان پێنەگەیشتوون، ئەوا لەم بارەدا بەندەتان وای بە چاك زانی، تا ئەو کاتەی بۆم دەردەکەوێ کە ئەوانەی تر گەیشتوون، یا نا! لە ڕاستیشدا بەندەتان زۆرم خەمی نەگەیشتن و لەناوچوونی ئەوانە خواردووە.

یەکێکیش لەو کارتانە، کە بە ناوی جەنابی (ئاغا چکۆلە)وە پێشکەشم کردووە، لوتف بفەرموون پێی بگەیەنن و بەمەش بەندەتان سوپاسگۆ و پێزان دەبێ.

لە پاڵ ئەمانەشدا داواکارم دەنگوباسی کێشەی گوندی گۆگتەپە، تا ئێستاکە بە کوێ گەیوە! پێمی بفەرموون، تا پەژارەم بڕەوێتەوە. بە پشتیوانی خوا تا ئێستا

دەبێ مشتومڕی لەسەر دوایی پێهێنرابێ و گەڕابێتەوە ژێر دەسەڵاتی خۆتان. ئەگەر جەنابی بەڕێز (شەمسە)ش لەوێیە، ڕێز و بچوکیی و عەرزی ئەدەب لە خزمەتیاندا پێشکەش دەکەم. خوا یاربێ مەسەلەی (کانی مەملی)ش خراوەتە بەر باس و دانوساندن.

هەر بەم ناونیشانەش نامەم لە سابڵاخەوە بۆ (میاندواو) ڕەوانە بفەرموون. بە پشتیوانی خوا بە جەنابیان دەگات و ئەوانیش بۆمی ڕەوانە دەکەن. منیش کە نامە دەنووسم، دەیسپێرمە ئەوانەی لە سابڵاخەوە دێن و دەیاننێرمەوە خزمەت قازی لەتیف و حاجی ساڵحیش بچێ وەریان بگرێ و بەخزمەت جەنابتانی بگەیەنن.

بەندەتان

محەمەد ساڵح

نامەی دووەم

نامەی عەبدوڵلابەگی میسباح دیوان (ئەدەب)

بۆ: میرزا محەمەد ساڵح

بۆ خزمەت حەزرەتی سەروەرم

میرزا محەمەد ساڵح – سەروەریی زیاتر بێت

١٨ی جەمادی دووەمی ١٣٣٢ هیجری (١٥/٤/١٩١٤)ز

سەرەتا سوپاسی ئەم نیعمەتە بێ وێنەیەی خوای مەزن دەکەم، کە کەڵکەڵەی دڵمی هێنایەدی، تا ئێوە بۆ ئەم سەفەرە خێرە بنێرم و جەنابتانیشی بۆ ئەمە رێنوێنیی کرد، کە دیارە بە هۆی دڵ و دەروون پاکیتانەوە بووە، تا ئەم سەفەرەتان بۆ کۆشکی بەختەوەریی: ئیسلامبول (ئەستەمووڵ) بۆ برِەخسێنێ و بە دەمیشییەوە شەرەفی دیدار و دیدەنی جەنابی بن و بنەچە سوپاسکراو: حاجی مەلا عەبدوڵڵا ئەفەندی براتان (خوا بیپارێزێ) بکەن، کە ساڵانێکە لە تاو ئارەزووی دیداری ئێوە، هەر بە تاسەتانەوە هەڵدەقرچێ و پێی شاد دەبێ و هاوکاتیش ئەوەندەی هەلتان بۆ هەڵدەکەوێ، گەشت و گوزار و سەیرانی گیانبەخشی هەر سێ شاری (ئاستانە)، یان بە واتەیەکی تر: (قوستەنتەنیە) دەکەن، کە بریتین لە (ئیسلامبول) و (بەگ ئۆغلی) و ئۆسکۆدار) و بەدیتنیشیان بەختەوەر و دڵشاد دەبیت.

وەك دەزانین سەردانی (ئیسلامبول)یش، لەو سەیران و گەشتانەیە، کە وەك مانگی مایەی رۆشنایی چاوو رووناکایی گۆی زەوی دێتە ئەژمار، بێگومان خۆتان بەهای ئەم لایەنانە دەزانن و سەیران و دیتنی هەندێ لەو جوانییە پڕ لە شادی بەخشانە، لەوە بە چاکتر دەزانن، کە کاتەکانتان لە ماڵەوە بەسەر بەرن.

لە ناو ئەمانەشدا، سەردانی چەندان جارەی (بوغاز) لەدەست مەدەن و رۆژانەش هەر بە سەیری (بوسفۆر)ی بەسەر بەرە و تێپەڕێنە. (بۆسفۆر)یش واتە هەمان زەریاچەی گەردن و مل ئاسا، کە (زەریای رەش) بە زەریای (داردەنیل)، یان (زەریای مەڕمەڕە)، یان (زەریای سپی) بەیەك دەگەیەنێ و هێڵی جیاکەرەوەی نێوان هەرسێ شاری (ئاستانە)یەو لە هەمان کاتیشدا، ئەو سنوورە ئاوییەی نێوان هەردوو بەشی (ئاسیا) و (ئەوروپا)(٨)یەو دەبێ تێر لە سەیرکردنی نەخۆیت، چونکە ئەو رۆژەی کە رێبوار پێدەنێتە ئەمجۆرە جێگا تایبەتانە، ئاستی خوێندەواریی، هەرچەند باڵابێ و سەرنجیشی چەند تیژ و ورد بێت، کەچی هێشتا وەك ئەو کەسە وایە، کە نابینا، یان چاوبەستە بێت.

بۆیە بۆ کەسێکی وەك جەنابتان، کە خۆتان خاوەن قەڵەم و نووسین و لێکدانەوەن، لە سەرتان ئەرك و پێویستە، کە ئەگەر هەر رۆژێك بۆت رێکەوت، بە (...)(٩) بگەڕێیت، یان ئارەزووی گەشت و گەڕانت نەبوو، ئەوا هەر دوو، یان سێ

ڕۆژ جارێك، دوو سەعات، یان دوو سەعات و نیو بەر لە خۆرئاوابوون، بە سواری ئەو ئامێرە بچووکانەی کە تایبەتن بە گەشت و گەڕان، لە خزمەت جەنابی حاجی مەلا عەبدوڵلا ئەفەندیدا، یان یەك دوو کەسی تری شارەزاو ئاگاداردا، کە جێی متمانە و بڕوای ناوبراوبن و لەم چەند ساڵەی مانەوەی خۆیدا لە ئیسلامبول بە دەستپاکیی و دیانەتەوە، تاقی کردبنەوەو هەڵیبژاردبن، بچنە سەردان و گەڕان و بە چاوی کراوەو سەرنجەوە، لەو هەموو کۆشك و تەلارە رەنگاو ڕەنگە ورد ببنەوە، کە سەر لە ئاسمان دەسوون و ئەو هەموو دارو درەختە بەردار و گوڵ و باخە لە ئەژمار نەهاتووە ببینن، کە بە درێژایی رۆخ و لێواری زەریادا نێژراون و چێژ لە دیتنیان وەربگرن و لە بەرامبەریاندا سوپاسی پەروەردگار بکەن و بڵێن: ئەی ئەو پەروەردگارەی کە کەس نەیدیویت، ئێمەی (کورد)، لەگەڵ خەڵکی ئەم وڵاتە، هەردوولامان، کە دەستکردی خۆتین، ئەی بۆچی بەشی ئێمەی داماو، هەر کلۆڵیی و سزادان بێ و بەشی خەڵکی تریش، کە هەر دەستکردی خۆتن، چ سەیرانگەیەکت پێ بەخشیون؟. ئێمەت چۆن خولقاند و چیت بە ئێمە رەوا بینی و بە خەڵکانی تریش، چیت پێ رەوا بەخشین؟ چ داماویی و تەنگانەیەکت بە ئێمە بەخشی و چ ژیانێکی پڕ سەروەریی و شکۆمەندیت بە خەڵکی تر بەخشی؟. ئێمە خراینە بەر چ تەقەللایەکی دژوار و خەڵکانی تریش، لە چ ژیانێکی خۆش و ئاساندان؟ ئێمەت لە چ دواکەوتوویی و خەڵکانی تریشت لە چ ژیار و پێشکەوتندا ئەفراند؟ چ ئاکارێکی رەق و دزێو، بەشی ئێمە و بەشی خەڵکانی تریش، چ نەرمیی و لێبووردەییەك؟. بەشی ئێمە، چ نزمیی و سووکایەتی و بەشی خەڵکی تریش، چ سەروەریی!. بەشی ئێمە، چ کەللە ڕەقییەکی زگماك و بەشی خەڵکی تر، چ خۆشەویستییەکی سروشتیی؟! بەشی ئێمە ، چ ناکۆکی و بەشی ئەوانیش، چ تەباییەکی گشتیت پێ ڕەوا فەرموون؟! الحکم لله واحد القهار.

دەبێ ئەوەش بزانیت کە ئەم هەموو حەسرەتە، بە دوای سامان و دەسەڵاتدا، رووکەش و رواڵەت نییە، چونکە ئەمە لە هەموو دنیادا هەیە و زۆرە. بەڵام ئەم حەسرەتە و مخابنە، کە رۆژ و شەو، لە قوڵایی دڵمدا دەکولێ، بۆ ئەو جیاوازیی و بەراوردەی نێوان دنیای پێشکەوتن و شارستانێتی هەمەجۆرەی میللەتانی ترە، لە چاو ئەم (کورد)ە کەمەدا(١٠)،کە لە دواوە ماوەتەوە و لە هەموو جۆرە

پیشەسازیی و داهێنانێکی نوێ چێژ و کام لە زانست و هونەر وەرگرتن بێبەشە، کە هەڵبەتە لەم ماوە کورتەی مانەوەی خۆتاندا، ئەمەتان بۆ تاقی بۆتەوەو کەم تا کورتێك، دنیای ئێرەتان لە چاو دنیای ئەوێدا بەراورد کردووە.

ئەگەرچی خۆشتان پێشتر شارەزاییتان لە دارو باری ئێرەش هەیە، بەڵام بە گوێرەی ئەو قسەیەی کە دەڵێ: (قسە، قسە دێنێ)، منیش هەر بەدەم نووسینەوە، ئەمەم بە یاددا هات، تا لایەنێکی ژیانی (کورد) بە یادی جەنابتان بهێنمەوە.. بۆ نمونەش: ئەگەر لای ئێمە، خێزانی یەکێکی ساماندار دەگمەن (جیاواز لەو خاوەن زەوی و زار و داراییە لە رادەبەدەرانە)، دوای یەك ساڵ ئازار چەشتن بە دەست نەخۆشییەوە، بیەوێ بچێتە لای پزیشك، یان بە ناوی میوانییەوە سەردانی جێگەیەك بکات، کە ماوەی نێوانیان نزیکەی پێنج – شەش (قۆناغ) فرسەخێك دەبێ، ئەوا لەگەڵ ئەوەشدا کە ئافرەتەکەی، لەسەر خواست و ئارەزووی خۆی، بەپێی پەتی لەگەڵ خۆیدا دەبات و دەبێ ئەو قۆناغە رێیەش هەر بە پیادە بڕوات، بەڵام سەرباری ئەوەش، دەبێ بەپێی داب و بەلای کەمەوە، هەندێ دیارییش بۆ خزم و خوێشان و دۆستانی، ببات، کە ئەمانەش هەر بە ئافرەتەکەی، وەك کارەکەرێك هەڵدەگرێ!.

پەراوێزەکان:

١- شوێنی ئەو واژەیە دڕاوە.

٢- مەبەستی لە حاجی مەلا عەبدوڵلای برایەتی، کە لەو کاتەدا سەری خۆی هەڵگرتووە و لە ئەستەمووڵ دەژی.

٣- ئەمیش هەر کوڕی عەبدوڵلا بەگی میسباح دیوان-ە (دووەمین کوڕێتی)

٤- مەبەستی زمانی تورکی ناو قەڵەمڕەوی عوسمانی و ناوچەی موکریانە.

٥- ئاغاچکۆلە: مەبەست لە (ئەحمەد)ی کوڕی (ئەدەب)ە، کە (ئاغاچکۆلە)ی پێ وتراوە و سێیەمین کوڕی (ئەدەب)ە.

٦- لە کوردیدا دەڵێن: کاڵەك بە ئەژنۆ دەشکێنێ.

٧- ئەمە پەندێکی فارسییەو لە دەقەکەشدا ئاوایە: صلاحی مملکت خویش خسروان دانند.

٨- لە دەقەکەدا ئەو شوێنانە لە کەوانەدا بوون.

٩- شوێنی ئەو واژەیە لە دەقەکەدا، دڕابوو.

١٠- لە دەقەکەدا (مشتێك کورد) نووسراوە.

دەقی نامەکەی میرزا محەمەد ساڵح

بۆ

عەبدوڵڵا بەگی میسباح دیوان ـ ئەدەب

الی ارمنی بلاغی ولایت مکری

۱۸ شهر جمادی الاولی ۱۳۳۳ ه.ق[۱]

تصدقی حضور مرحمت ظهور مبارکت شوم... بعداز عرض دعای بقای عمر و شوکت و دولت بندگان حضرت مستطاب اجل امجد بمقام عرض این مختصر مبادرت و جسارت میرود هرچند هفته قبل لدی الورد دار السعاده اسلامبول شرح مجملی را مبنی بر کیفیت احوال خود و وضع راه عرض و در لف پاکت جناب حاج میرزا عبداللطیف قازی روانه داشته و انشاءالله تابحال رسیده و خاطر انور مستحضر شده مجددا باقتضای وضایف چاکری تجدید مصادعت[۲]؟ مینماید مرحمتا حالات چاکر را تفقدی فرمایند چنانکه سابقا عرض شده بود بواسطه سرماخوردگی راه و تغیر البسه این یکی دو روزه بزکام مزمنی مبتلا و حالت بیرون آمدن نداشت لیکن حالاها از

۱- ئەم مێژووە بە (زایین) دەبێتە: ۱۹۱٤/٤/۱٤ز

۲- لە ساغکردنەوەی ئەم وشەیە بەگومان بووم.

یمن توجه بندگان اجل اکرم افاقه دست داده و باجناب مستطاب قبله‌گاهی ام ملاعبدالله افندی اخوی مشغول صحبتهایی از سنه‌ی سوابق دعاگویی وجود مسعود مبارک هستیم حقیقتا جناب معزی الیه نیز از آقائی و مرحمتهای بندگان اجل اکرم که نسبت بچاکر مبذول فرموده‌اند متشکر میباشند و لله‌الحمد نگرانی بسوای محرومی از استفاضه حضور سعادت صدور صورت وقوع ندارد.

سایر احوالات چاکر و جناب اخوی معزی الیه را مرحمتا بخاهند هرچند از توضیح (.....)[٣] ویا من انفاس پیران و توجه خاص حضرت اجل عالی از هیچ ممری قصوری نداشته و ندارد و در نهایت کامرانی و خوشگذرانی است لیکن الفت وطن چیز دیگراست از حق تعالی مسئلت است که باعث تفرقه‌ی خانه‌ی ما و اختیار نمودن غربت جناب اخوی خاموش شدن چراغ خانواده‌ی ابوی و تعطیل و خالی شدن آن همه کتبخانه‌ی یک دودمان که ابا عن جد (عنجد) از مشاهیر علمای زمان و عصر خودشان بوداند حقیقتا باعث هم ناحاج (سید میرزا؟) بایزید خالوی ام بوده خدایش جزا دهاد.

عجالتة ازین مقوله چندان با جناب ایشان صحبت ننموده و موقتا بچیزی تشبث نشده تا در آتیه بنام خدا تعالی در پس پرده‌ی غیبت چه تقدیری فرموده و لایحه‌ی آینده ما را کارگزاران قضا و قدر به چه (بچه) منوال صحه گذاشته‌اند امیدوار است که انشاءالله عن (عما) قریب حجاب فرقت و غربت از میان بکلی برچیده و باجناب ایشان حسب المرام در نقطه‌ی آمال این چند روز عمر را بدعاگوی وجود مبارک صرف نموده بدون نگرانی و خیالی بگذرانیم بدیهی است که همه وقت خاطر مبارک از وضعیت چاکر و جناب صاحبی ام بی اطلاع نبوده و مسحضر خواهم بود و هیچوقت در ادای شرایط چاکری کوتاهی نمیشود.

٣- ئەم وشەیە نەخوێنرایەوە.

علاوه لازم است از مختصری از وضع عوالم ترقی و مدنیت اسلامی مسبوق گشته و بنظر دقت بوضع حاضره ملاحظه فرمایند که همین ولایت ما (واکرده؟) چشم بسته (نی تربیت؟ بی ترتیب؟) بیچاره ما در قعر چاه جهالت مانده در تیه ضلالت سرگردان میباشند چون کتبا عرض آن ممکن نبود لهذا این است سه جریده غزته یعنی روزنامه تقدیم داشت. هرچند ترکی اینجا بانجا تفاوتی دارد لیکن للهالحمد در نظر فطانت استعداد و ذکاوت فطری حضرت اجل اهمیتی ندارد.

بعداز اینکه خاطر مبارک کاملا مسبوق بدیهی است که در فکر تهیه‌ی جناب آقازاده محترم (آقا کوچولو) بوده که بلکه انشاءالله در میان کرمانجها ضایع نشده و لامحاله در تبریز تحصیلی بنماید و مثل ماها چشم بسته واقع نشود خداوند للهالحمد چنین سایه‌ی مثل وجود مبارک برای ترفیع احوال ایشان که خداوند پایدارش فرماید عطا فرموده چرا باید از رفتن بتحصیل و آدم شدن نکول نماید حالا که نمیرود در آخر یعنی همین اثنای یکی دو سال معلومش خواهد شد که باید سنگ بزانو بزند حضرت اجل عالی چرا باید گوش بحرف او بدهد بهر قسمی باشد زودتر اورا روانه فرمایند اصلحتراست حقیقتا فضولی نمودم عفو میطلبم باقتضای دولتخواهی جسارت نمودم صلاحی مملکت خسروان دانند.

در باب خانه‌ی چاکر هرچند لازم نیست در آن باب چیزی عرض نماید لیکن خود حضرت اجل مسبوقند که حین عزیمت بملاحظه‌ی اینکه خانه و همشیره‌ام گریه نکند و نگران نباشند تا یک درجه از سفر اسلامبول آنها را اطمینان داده و فقط در نزد آنها ساوجبلاغ را ابراز داده و عزیمت چاکر بسلام فقط ذات الحضرت اجل عالی مسبوق بوده‌اند ازآنجا که‌میدانم بعداز اطلاع از عزیمت چاکر همشیره و خانه از طرف چاکر نگران همشیره و خانه از طرف چاکر نگران شده‌اند اجل علی الخصوص همشیره‌ام که میدانم حالش چه طور است در این صورت از آوائی حضرت مستطاب اجل عالی استدعا مینمایم که یکنفر از طرف ذیرآف نزد آنها رفته و استمالت که اقتضای حالت

طایفه‌ی نسوان است داده و سلامتی چاکر و جناب مستطاب اخوی را بانها رسانیده را اطمنانشان بدهد و چنین تصور نمایند مثل چهار سال قبل چهارده ماه در ساوجبلاغ مشغول خدمتگذاری حضرت اجل عالی بودم و از طرف چاکر نگران نباشند لله‌الحمد چاکر که سلامة بشرف ملاقات جناب مستطاب اخوی ام نایل آمده من بعد انشاءالله تکدری نخواهم داشت

در باب مصارف خانه اگر چه از مرحمت شامله بی خرجی نبوده و نخواهند بود لیکن بنده زاده محمدامین که در نزد همشیره‌ام میباشد محض اینکه در لباس و قند و چایی و غیره کسری نداشته باشند بجناب آقازاده معظم آقای محمد کریم خان قدغن فرموده از پولی که در خدمتشان میباشد عجالة سه چهار تمانی بهمشیره‌ام تسلیم فرموده و خود بندگان اجل اکرم باید قبض رسید آنرا مرحمت و روانه فرمایند و علاوه بسلطان کدخدا ابراهیم نیز قدغن فرمایند که شبها خودش در آنجا بخوابد در هیچ ممر لازم نیست چنیری عرض نمایم.

و خانه‌ی چاکر از پارسال مختضر ناخوشی داشتند که ضعیف و بی قوت واقع شده و خود بندگان حضرت اجل چند دفعه (دژه‌تالّ) و غیره بایشان مرحمت میفرموده‌ند حالت عزیمت چاکر از ضعف خود تشکی داشت چاکر هردم که حضور آمده تفصیل را عرض نموده دوای که تجویز میفرمایند بخورد نمیدانم آمده یا خیر مستدعی است بتوسط کاکه مه‌م دوای که مستشفی است باو مرحمت فرمایند.

هرچند قابلیتی ندارد لیکن محض خالی نبودن عرضه چهارده (١٤) دانه کارت پوستال در لف پاکتی تقدیم حضور مبارک داشت چون عجالتاو در نرسیدن آنها نگران بودم زیادتر تقدیم نشد زیرا از قراری تقریرات جناب مستطاب ملا عبدالله افندی بدفعات متعدد رسمهای بزرگ و کارتهای خوب و اعلا برای آقائی دست میدارد بعنوان سوقات با پست روانه فرموده و حال آنکه هیچ یک از آنها نرسیده در اینصورت چاکر باینملاحظه از تقدیم داشتنی این قبیل چیزها عجالتا خود داری نموده‌ام تا ببینم آنها میرسند یا

خیر حقیقتا چاکر خیلی افسوس میخورم که آنها نرسیده‌اند و در میانه رفته‌اند.

و یکی از کارتها را که باسم جناب آقازاده‌ی محترم (آقا کوچولو) تقدیم نموده‌ام مرحمت فرموده باو عطا فرمایند که موجب امتنان و تشکر چاکر خواهد بود.

و علاوه مستدعی است مسئله‌ی قریه (گوکتپه) که تا حال بکجاها رسیده محض رفع نگرانی مرقوم فرماید انشاءالله تاکنون ختم گفتگو شده و در تصوف خودتان میباشد در خدمت جناب اقای شمسه اگر آنجا است عرض بندگی و ادای ادب دارم انشاءالله مسئله‌ی (کانی مملی) را نیز مطرح و مذاکره فرموده‌اند.

بهمین عنوان مرقوم از ساوجبلاغ با میاندوآب روانه فرماید انشاءالله خدمت ایشان رسیده و ایشان نیز بچاکر میرسانند و چاکر نیز که‌عریضه عریضه مینویسم آدمها که از ساوجبلاغ میایند هم خدمت قاضی لطیف هم حاجی صالح بروند عریضه گرفته حضور مبارک برسانند. چاکر محمد صالح.

دەقی وەڵامنامەی عەبدوڵڵا بەگی میسباح دیوان ـ ئەدەب

بۆ

میرزا محەمەدساڵح

١٨- جمادی الثانی ١٣٣٢ ە.ق[١]

مقرب الحضره اعزی میرزا محمد صالح زید عزه

اولا شکر میکنیم بنعمه بی مثال خوداوند متعال که مرا ملهم و موفق باجازه آن سفر خیریه شما نمود چنانکه بصرافت طبع و طیب نفس شما را رخصت عزیمت به دارالسعاده اسلامبول داده که ضمنا هم بشرف ملاقات جناب محامد نساب حاجی ملا عبدالله افندی اخوی سلم الله که سالهاست در آرزوی دیدار شما در سوز و گداز است شاد و خرم گشته هم بقدر وقت و فرصت از سیاحت روح افزای مداین ثلثه (آستانه) یا بعبارت دیگر (قسطنطنیه) که متشکل است:اسلامبول و (بگ اوغلی) و (اسکودار) است محظوظ و مسرور شده باشید.

و از آنجا که سفر اسلامبول از جمله سیاحتهای قمارەی دیده گشای بهجت افزای کره ارض بشمار میآید البته شما هم قدر این (......)[٢] را جمیل

١- ئەم مێژووە بە (زایین) دەبێتە: ١٩١٤/٥/١٤ز

٢- ئەم وشەیە نەخوێنرایەوە.

شمرده انزوا و نشستن منزل را بر سیاحت فرح بخش غمزدای بعضی نقاط ترجیح ندهید.

از جمله از سیاحت مکررهٔ (بوغاز) نگذرید و بتماشای روز عبور از (بسفور)، یعنی همان دریاچه‌ی گردن مانند که (بحر سیاه را) با بحر (دردانیل) یا (بحر مرمره)، یا (بحر سفید را) بهم وصل نموده و خط فاصل در بین مداین ثلثه‌ای (آستانه) و همچنین حد مائی در بین قسمتین (آسیا) و (اوروپا) است اکتفا ننموده زیرا که روز ورود مسافر بجائی خاص اینچنین سواد اعظم هر قدر دقیق و فهیم باشد باز بشخص میماند که چشمهای اورا بسته باشند.

پس بر شما که فی الجمله صاحب قلم و خط و ربط هستید واجب و حتمی است که اگر هر روزه را بر سپهر ستار فرصت نکرده یا راغب بگردش نبوده باشید اولادر دو، یا سه روز یک مرتبه بجهازچه‌های کوچک که مخصوص سیاحت است دو ساعتی یا: دو نیم بغروب مانده در خدمت جناب حاجی ملا عبدالله افندی، یا یکی دو نفر دیگر صاحب بصیرت و اطلاع که طرف وثوق و محل اعتماد جناب حاج معزی الیه بوده و در مدت توقف چندین ساله‌ی خود در اسلامبول ایشان را بامانت و دیانت ممتحن و آزموده باشد بگردش و تفرج بروید و با چشم بینا بآن همه قصور رفیعه سر به فلک کشیده رنگارنگ مشجر باشجار و بساتین مستطر از ازهار و مغاریس مجوهر باثمار و طریق بیشمار واقع در امتداد ساحل و شاطی را ببینید و حظ ببرید و ظمنا خالق پروردگار را شکرها گذارده و بگوئید ای آفریننده‌ی که ترا کسی ندیده ما اکراد و اهل این بلاد را حکمت صانعه تو آفریده بما بیچارگان چه مقام سزاوار دیده و باینها نیز که مخلوق تواند چه نزهتگاهها بخشیده بما چه خلقی روا، به اینها چه خلیقی عطا فرموده، بما چه ذلت و عشرتی داده، باینها چه معیشت با عزتی نهاده، ما را چه سان بزحمت تلاش

انداخته و اینها را تا چه درجه (....)[۳] معاش پرداخته و همچنین مارا در چه سببیت و اینها را با چه مدنیت آفریده‌اید. بما چه قباحت اطوار، به اینها چه سماحت آثار بما چه حقارت، به اینها چه امارت، بما چه عناد فطری، به اینها چه وداد طبعی، بما چه نفاق نزومی، باینها چه اتفاق عمومی عطیه فرموده‌اید الحکم لله واحد القهار.

و دانسته باشید که اینهمه حسرت برای ثروت و مکنت ظاهری نیست، زیرا که ثروت و مکنت فقط در هرجای عالم بفراخور موجوده است بلکه اینهمه حسرت و افسوس که شبانه روز در کانون قلب میجوش تباین و تفاوت عوالم ترقی و تمدن ملل مختلفه نسبت باین یک مشت (کرد) در پشت درمانده‌ی محروم از هر گونه صنایع و بدایع جدیده و لذایذ علم و هنر است که البته در این قلیل مدت توقف بر خود شما هم واضح و مبرهن گشته کم و بیشی عوالم اینجا را بانجا میزان کرده‌اید،

هرچند خود شما از وضع ولایت کاملا مسبوقید ولی بمصداق الکلام یجرالکلام حین تحریر چنین بخاطرم رسید که یک شق زندگی ملت (کرد) را بشما یادآوری نمایم. مثلا اگر در ولایت ما عیال یکی از متمولین باستثناء (معدودی از ملاک و صاحبان املاک و ثروت بیحد) بمطب طبیبی بعداز یک سال گرفتاری بمرض، یا برسم مهمانی بجائی که تقریبا پنج و شش فرسخی مسافت داشته عزیمت نماید. پس ضعیفه مسافره پا برهنه علاوه بر اینکه پیاده‌روی این یک منزل راه را باکمال میل و رغبت بر خود هموار و ملایم شمرده بر حسب آداب دانی که اقلا مختصر سوقاتی برای اقوام واحبا برده باشد با حالت کلفت حمل هم

۳- ئەم وشەیەمان بۆ ساغ نەکرایەوە.

وێنەی نامەی میرزا محەمەد ساڵح

بۆ :

عەبدوڵڵا بەگی میسباح دیوان ـ ئەدەب

۱۳۳۲
۱۸ جمادی الاولی

۲

به ارزنی عارفی و دیده نگر

تصدق حضور مبارکت شوم بعد از عرض دعای بقای عمر و عزت و دولت بندگان حضرت اقدس

اجل امجد بمقام عرض این مختصر مبادرت و جسارت ورزیده هرچند شقه قبل از این اورده در ارسال ...

شرح مجملی را از کیفیت احوال خود در ضمن عرض در لف پاکت جناب حاج میرزا عبداللطیف ...

روانه داشته ام تا بحال رسیده و خاطر انور مستحضر شده مجدداً با قضای وظایف چاکری تصدیع ...

رحمت عالی حالات چاکر را تفقدی نشده چنانچه سابقاً عرض شده بواسطه سرما خوردگی ...

این چند روزه بکام ... کسالت بیرون آمدن ... لیکن حالا ...

اجل اکرم اقامت ... با جناب مستطاب قبله گاهی ... شغلشان صحبت ...

از ... در ... حقیقة جناب ... نیز از آقای ...

اجل اکرم ... بسیار ... باشند و الحمد ... بودن ...

حضور مبارک صدور صدارت ... ...

... حالات چاکر ... جناب اخوی ... خواهند ...

و ... توجه ... حضرت اجل عالی ...

کارها ... لیکن ... زحمت ...

... خانه ... جناب اخوی ...

... آنچه ... علمای ...

بگیرد حقیقه باعث ... ...

دیگر باب خانه جاکر هرچند لازم نیست در این باب چیزی عرض نمایم لیکن حفظ حضرت اجل تسلی قلب بنده

حالی غربت بلاد ملاحظه اینکه خانه و همشیره ام گریه نکنند و نگران نباشند تا یکدیگر را از زبان اهل بلد

آنها را اطمینان دهم و فقط در نزد آنها سابق جعلی را ابراز دهم و غربت جاکر با اهل بلد بود

فقط ذات حضرت اجل عالی سبقت نشد از آنجا که میدانم بعد از اطلاع از غربت جاکر همشیره

و خانه از طرف جاکر نگران شده اند علی الخصوص همشیره ام که میدانم حالش چه طور است

در این صورت از آنجا که حضرت مستطاب اجل عالی استدعا مینمایم که [illegible] از طرف [illegible] نزد آنها رقعه

داشته باشید که احوالات جاکر خوب است و طایفه نسوان است دلهم و سلامتی جاکر و جناب مستطاب آخوند را با آنها

رسانیده و اطمینان بدهید و چیزی تصور ننمایند نهایت چهار سال قبلی چهار ماه در سابق جلفا

شغلی که [illegible] حضرت اجل عالی بودم و از طرف جاکر نگران نباشند الله اکبر جاکر را سعادت تا

شرف ملاقات جناب مستطاب آخوند را نایل آمده [illegible] تکرار نخواهم داشت..

دیگر باب مصارف خانه اگرچه از مرحمت شاءالله به خرج منبعد نگران نخواهند بود لیکن [illegible] الله [illegible]

و در نزد همشیره ام میباشد بطوریکه در اوایل [illegible] و غیره کسری [illegible] نباشد [illegible]

منظم تا [illegible] قدغن فرمایید [illegible] باشد [illegible] به همشیره ام

تسلیم فرموده و خود بندگان اجل اکرم با این قبض رسید آن را مرحمت و روانه فرمایند

و علاوه [illegible] قدغن فرمایند که [illegible] در اینجا [illegible]

لازم نیست چیزی عرض نمایم..

و خانه جاکر را [illegible] داشته اند در ضعیف [illegible] واقع شده و خود بندگان

حضرت اجل چند دفعه [illegible] و غیره با آنها مرحمت میفرمودند حالت غربت جاکر

[illegible]

چنانکه از این تقریر چند ماه با جناب ایشان صحبت نموده و ترقی فکری تثبیت نشده تا دیروقت به من فرموده خداوند تعالی

در پس پردهٔ غیب چه تقدیری فرموده و البته آنچه ما را [illegible] قرین [illegible] به عنوان صحه گذاشته‌اند

امیدوارم که ان شاء الله الرحمن هر قدر جناب فرقت و غربت روزهای آن بکشم بر [illegible]

و با جناب ایشان حسب المرام در نقطهٔ آمال این چند روز عمر را به [illegible] وجود مبارک صرف نموده [illegible]

[illegible] و خیالی [illegible] هر وقت خاطر مبارک را از ضعف [illegible] جناب [illegible]

به اطلاع نموده [illegible] خواهم [illegible] در ادای شرایط [illegible]

علاوه لازم است [illegible] از رفع [illegible] و مدنیت [illegible]

ملاحظه فرمایند [illegible] ما را [illegible] به تربیت [illegible]

مانده [illegible] ضلالت سرگردان باشند چون کتب [illegible]

[illegible] روز [illegible] تقدیم داشت هر چند ترجمه آنها [illegible]

فطانت و استعداد و ذکاوت فطری حضرت [illegible]

بعد از آنکه خاطر مبارک [illegible]

توجه [illegible] در [illegible] ان شاء الله [illegible]

با چشم بسته داخل شود خداوند [illegible] وجود مبارک برای ترقی [illegible]

ایشان را خداوند [illegible]

[illegible]

حضرت [illegible]

هر چند که بلیتی هزار و یکش مخصوص فاتح بودن عریضه ۳۴ دانه کارت پستال در لف یکی تقدیم حضور مبارک [illegible]

چون عیالات در رسیدن آنها متزلزل بودم زیادتر تقدیم نشد زیرا از قرار تقریر جناب جلالتمآب [illegible]

افندی بدفعات متعدد رسمهای بزرگ و کارتهای خوب [illegible] [illegible] پیدا نشد

بعنوان تحفه با پست روانه فرموده و حال آنکه یکی از آنها نرسیده در اینجا کمیاب [illegible]

با ملاحظه از تقدیم داشتن اینها تحفه که عیالات عفو داری نموده ام تا به این اندازه [illegible]

حقیقه جلالتمآب افندی بعضی از آنها نرسیده‌اند و در میانه رفته‌اند

یکی از کارتها را بنام جناب [illegible] محترم آقا [illegible] تقدیم نموده ام که مرحمت فرموده [illegible]

موجب امتنان و تشکر حاکی خواهد بود.

و علاوه شرحی از مسئله قریه [illegible] که تا حال بکلی [illegible] رسیده مخفی [illegible] [illegible]

الآن تا کنون هم تلفظ شده و در تصرف [illegible] باشد [illegible] [illegible]

عرض نکردم [illegible] دوات [illegible] [illegible] [illegible] ...

وێنەی وەڵامنامەی

عەبدوڵلا بەگی میسباح دیوان ـ ئەدەب

بۆ: میرزا محەمەد ساڵح

۱۸ جمادی الثانی
۱۳۳۲

مقرب الحضرة اخوی میرزا محمد رضا زید عزه

اولا شکر میکنیم به نعمت بیمثال خداوند متعال که بما ملهم و موفق باجازه [illegible] شما نمود چنانچه [illegible] طبع و طلب نفس

شما را رخصت عزیمت بدار السعاده اسلامبول داده که شما هم بشرف ملاقات جناب حمیده نصاب حاجی محمد عبد الله

افندی اخوی سلمه الله که سالها است در آرزوی دیدار شما در سوز و گداز است شاد و خرم گشته هم بقدر وقت و فرصت

از سیاحت روح افزای مداین ثلثه (دار الستانه) یا بعبارت دیگر (قسطنطنیه) که متشکل از (اسلامبول)

و (بک اوغلی) و (اسکودار) است محظوظ و مسرور شده باشید.

و از آنجا که سفر اسلامبول از جمله سیاحت های ممتازه دیده گشای بهجت افزای کره ارض شمار میاید البته لازم است قدری

جلب توجه از زندان نشستن منزل را به سیاحت فرح بخش عزیزدار بعضی نقاط ترجیح نهید.

از جمله از سیاحت مکرره (بوغاز) بگذرید و به تماشای روز عبور از (بوسفور) یعنی آن دریاچه گردنه مانند که از بحر (سیاه)

با بحر (داردانیل) یا (بحر مرمره) یا (بحر سفید) را بهم وصل نموده و خط فاصل در بین مداین ثلثه (دار الستانه) و همچنین خط فاصل

در بین قسمتین (آسیا) و (اروپا) است اکتفا نموده زیرا که روز و شب را در کنار خاصه چنین سواد اعظمی [illegible]

و فهیم باشد باز تشنه می ماند که چشمهای او را بسته باشند.

پس شما که فی الجمله صاحب قلم و خط در ربط هستید واجب حتمی است که اگر هر روز و را به سیاحت [illegible] فرصت نکرده [illegible]

گردش نموده باشید اقلا در هر هفته روزی یکمرتبه بجهازها یا کرجی های کوچک که مخصوص سیاحت است و در ساحل [illegible]

در خدمت جناب حاجی محمد عبد الله افندی یا یکی دو نفر دیگر صاحب بصیرت و اطلاع که طرف وثوق و محل اعتماد جناب حاجی

افندی الیه بوده و در مدت توقف چند ماهه خود در اسلامبول [illegible] امانت و دیانت ممتحن [illegible] نموده باشد [illegible]

وشوخ برویده و با چشم بینا با آنهمه قصور رفیعه سر بفلک کشیده رنگارنگ شجر با شجار و بساتین معطر از ازهار و ریاحین

مجوهر با ثمار و حدایق پر شمار واقعه در امتداد ساحل و شاطی را به بینید و حظ ببرید و ضمناً خالق پروردگار را شکر

گذارده و بگوئید ای آفریننده که ترا کسی ندیده ما اکراد و اهالی این بلاد را حکمت صانعه تو آفریده با چه جارکات چه

مقامی سزاوار دیده و با نها نیز که مخلوق تواند چه نعمت گاهها بخشیده با چه خلقی روا با نها چه خلقی عطا فرموده با چه

ذلت و حقارتی داده با نها چه مشیت با عزتی نهاده ما را چه سان برحمت تلاش انداخته و انها را با چه رنج و محنه

معاش پرداخته و همچنین ما را در چه شیت و انها را با چه مدنیت آفریده با چه قباحت اطوار با نها چه

چه ساحت آثار با چه حقارت با نها چه امارت با چه خفا و فقری با نها چه وداد طبیعی با چه نفاق لزومی با نها

چه اتفاق عمومی عطیه فرموده الحکم لله الواحد القهار.

دو نسته باشید که این همه حسرت برای ثروت و تخت ظاهری نیست زیرا که ثروت و تخت فقط در هر جانب عالم اعلا بخور

موجودات بلکه این همه حسرت و افسوس که شبانه روز در کانون قلب ما پرورش شده برای تباین و تفاوت عوالم تربیت و تمدن

ملل مختلفه نسبت باین مملکت (کرد) درشت در مانده محروم از هر گونه صنایع و بدایع جدیده و لذا از علم و معارفت

که البته درین قرن مدنیت توقف بر خود نموده ایم واضح و مبرهن گشته و کم و بیش عوالم انجا را با اینجا میزان کرده ایم.

هر چند خود ما از وضع ولایت کاملاً مسبوقیم ولی بمصداق الکلام یجر الکلام حین تحریر چنین بنظرم

رسید که یک شق زندگی ملت کرد را ثبتاً یادآوری نمایم مثلاً اگر در ولایت عیال یکی از متمولین هم شما

(مسعودی ازبرک و صاحبان املاک و ثروت هستند) بسبب طبی بعد از یکسال گرفتاری بمرض یا به سم مهلکی

بسیار که تقریباً پنج و شش فرسخی مسافت داشته عزیمت نماید پس ضعیفه سا... با برهنه علاوه بر اینکه

پیاده روی اغلب منزل راه را با کمال میل و رغبت بر خود هموار و ملایم شمرده برحسب آداب دانی که آنقدر محترم

سرقاتی برای اقوام واجب برده باشد با حالت کلفت حاضر

دیتنەوەی (١٧) غەزەلی تازەی

(ئەدەب ـ میسباح دیوان)

ئەم چەپکە شیعرە تازە دۆزراوەیەی (ئەدەب)م لەسەرەتای مانگی حوزەیرانی (٢٠١٠)، لە ڕێگەی بنکەی هەمیشە پڕ بەخشین و خۆشەویستی (بنکەی ژین ـ سلێمانی)یەوە دەست کەوت، کە نووسەری دڵسۆز: د. ئەفراسیاب هەورامی، ماوەیەك بەر لەمەرگی کتوپڕ و چاوەنوارنەکراوی، بۆ بنکەی ناوبراوی ناردبوو.

ئەم چەپکە شیعرە، (ئەدەب) خۆی و بە دەستنووسی خۆی و بەزەخرەفەیەکی رەنگاوڕەنگی زۆرجوان و هونەریی رازاندۆتەوە، کە بریتییە لە ژمارەی (١٧)هەڤدە غەزەلی خۆی بۆ کونسوڵی رووسیا لە سابڵاغ (مەهاباد) ناردووە لە کۆتایی غەزەلەکاندا ، بۆنەو مێژووی نووسین و ناردنی ئەم غەزەلانەی بەمجۆرە نووسیوە :

(در شب سە شنبە دویم شهر ذیحجە الحرام مطابق سیچقان[1] ئیل[2] سنەو یکهزار و سی هجری قمری تسوید این اوراق کە عبارت از هفدە غزل اشعار کردی و و گفتەء این بندە عبداللە مکری متخلص ب (ادب) است باتمام رسیدە و تقدیم حضور مبارك جناب جلالتماب کاپتان دوپلاس کونسول مقیم ساوجبلاغ مکری گردید انشاءاللە مطبوع طبع اجل عالی خواهد شد. فی تاریخ فوق).

واتە : (لەشەوی سێ شەممە: دووەمی مانگی زیحجەی حەرام، رێکەوتی ساڵی مشك: هەزارو سێ سەدو سی — ١٣٣٠ هیجری قەمەری — کە بە مێژووی زایین دەکاتە : ١٩١٢/١١/١٢ -، لە نووسینەوەی ئەم رووپەڕانە بوومەوە ، کە بریتین

١- سیچقان: واژەیەکی تورکی یە، بەمانای (مشك)

٢- ئیل: واژەیەکی تورکی یە، بەمانای (ساڵ) و هەردوو وشەکەش پێکەوە بە مانای (ساڵی مشك.)

له هەڤدە (١٧)غەزەلی شیعری کوردی و لەلایەن ئەم بەندەیەوە: عەبدوڵڵای موکری و ناسراو بە : ئەدەب – بێژراون، پێشکەش بە حوزوری موبارەکی جەنابی جەلالەتمەئاب کاپتان دوپلاس، کونسوڵی نیشتەجێی[٣] ساوجبلاغی موکری کراون. پشت بە خوا، لای ئەو پلە بالآیەوە جێی پەسند دەبێ. لە مێژووی سەرووتر ئاماژەپێکراودا)[٤].

ئەم چەپکە غەزەلەی (ئەدەب)، لەکاتی سەرلەنوێ چاپکردنەوەی دیوانی (ئەدەب)دا، بەراوردیان لەگەڵ نوسخە چاپکراوەکانی دیوانی (ئەدەب)دا پێدکرێ و لێکۆڵینەوەو پەراوێزی پێویستیان بۆ دەنووسرێ.

٣- ئەگەرچی (ئەدەب) ئەوەی لێرەدا ئاماژە پێنەکردووە، کە کاپتان دۆبلاس – کە لە سابلاخ نیشتەجێ یە – کونسوڵی کامە وڵاتە ! بەڵام بەوەدا کە ئەم چەپکی (١٧) هەڤدە غەزەلە، د. ئەفراسیاب هەورامی لە ئەرشیفی رووسیاوە، بۆ (بنکەی ژین)ی ناردووە، بۆیە دەبێ کاپتان دۆبلاس، لە ساڵی (١٩١٢ز)دا، کۆنسوڵی نیشتەجێی (رووسیا) بووبێ لە سابلاخ.

٤ – لەناو ئەو (١٧)هەڤدە غەزەلەدا، شیعریان تێدایە، کە لە هیچ یەکێك لە دیوانە پێشتر چاپکراوەکانی (ئەدەب) و لە هیچ دەستنووسێککی تری (ئەدەب) و تایبەت بە (ئەدەب)دا بەرچاو نەکەوتوون. جگەلەوەی بەوهۆیەوە کە ئەم (١٧)هەڤدە غەزەلە، بە خەتی خودی (ئەدەب) و وەك هەڵبژاردەی خۆی، لەناو تێکڕای شیعرو غەزەلەکانی تریدا، نووسیونی و بەدیاری ناردوونی، ئێمەش هەر ئەم دەستنووسەی (ئەدەب)مان کردە بنەمای پێداچوونەوەو راستکردنەوەی ئەو غەزەلانەی تری (ئەدەب)، کە هاوکات لەم چەپکە دەستنووس و لەم لاپەڕانەی ئێستای بەردەستتاندان.

ئەی حەددی کبریات، وەرای فەهمی ماسیوا
وەی حەصری ئیعتیلات لە وەهمی مە، ماوەرا
چبکەم! ئەگەر نەکەم سەری نامە، بەنامی تۆ
چ بلێم! ئەگەر نەڵێم سەری دەفتەر: هُوَ العُلا
ئەووەڵ ئەتۆی و ئاخر ئەتۆی، هەرچی هەی، ئەتۆی
نەت ئیبتیدا لە ئەووەڵ و نەت ئاخر، ئینتیها
خەللاقی ئینس و جانی یو ڕەززاقی دام و دەد
سەتتاری عەیب پۆش وخەتا بەخشی(ذُو العَطا)
تۆی سانیعی بەدیع، لە یەك قەترە ئاوی خام
چەندین هەزار چیهرە، دەکەی: یەك لە یەك جودا
تۆی موبدیعی موحیتی سەماواتی سەرنگوون
تا کەشتی یی کەواکیبی تێدا بکەن شەنا
سەتح و فەزا، ئەگەر بەنەزەر پڕ مەئاثیرن
(لا شَيَء غَير ذاتك في السَّطح والفَضا)
گەر دوو جیهان بەضدی قەزا، مەشوەرەت بکەن
ئانێ بە غەیری حوکمی قەدەر، ناگەڕێ قەزا
گەر نۆ سیپهر و حەفت زەمین ببنە یەك زبان
یەك زەڕە، کەی سەنایی سیفاتت دەکەن ئەدا!

خوانێکە نیعمەتت، بەسەراپایی دوو جیهان
لەو خوانە، هەرکەسێ بەقەدەر قیسمەتی دەبا
تۆی خالیقی غەفوور و ئەمە عەبدی پڕ قسوور
تۆی واهیبی عەتا وو ئەمە: ساحێبی خەتا
گەر تۆ، گوناهی ئێمە نەبەخشی، بەمەغفەرەت
کێی دی هەیە بچینە پەناهی بەئیلتیجا؟
غەیرەز ئەوەی موقیڕڕە، بەحەققییەتت (ئەدەب)
کوا تاعەتێ کە بیبێ بەڕۆژی جەزا، سزا!
خۆت دەستگیری گومڕەھ و عاسیی، بەڕەحمی خۆت
هەر خۆت مەگەر ئەمە، لە مەعاصی بخەیتە: لا

ئەگەر تووبایە وەك تۆ، جەننەت ئارا
لە سایەی قامەتی تۆیە، نیگارا
چە سیحرێکە! بەدوو زولفی چەلیپات
کە مەقبوولی، بەئیسلام و نەصارا
لە دڵدا: ئاتەشێکی عالەم ئەفرۆز
لە دیدە: گوڵشەنێکی عالەم ئارا
هەتا دوورم، دەڵێم دەتگرمە باوەش
کە دێمە ڕووبەڕووی تۆ، نیمە: یارا
نەهانیی بوو لە دڵدا سوزی عیشقت
لە دوودی سەرمەوە بوو ئاشکارا
بەدیدارت، ئەگەر تاریێ لە زولفت
بەموڵکی (کەی) بدەم، یا تەختی (دارا)
بەخوێنی من، ئەگەر سەرخۆش دەبی تۆ
وەکوو جامی صەبوحت بێ گەوارا
لە جەوری تۆ، دڵم نەشکاوە، قەت من
عەجەب لەو شیشەیەی نەشکا، بەخارا
دەڵێم: جانا، مودارایەك، دەفەرمووی !
دەگەڵ عاشق، ئەگەر بووبێ مودارا
(ئەدەب)، بەو غایەتی تۆ پای بەندی
بە فریادت بگا شاهیبوخارا

ئەبرۆیی کەشیدەت لە پەنا طورڕەیی سەودا
ماهێکی نەوە، گۆشەیی کێشاوە لە شەودا
فەرمووتە: دەبێ گیان بەفیدای تیغی برۆکەم
ئەی ماهی دوو هەفتە، بەمنت موژدەیی نەودا
خاڵ و خەتی رەنگینی بەر ئەو گەردەن و سینەت
شایستەیە سەد تەعنە، لە خاڵ و خەتی کەو دا
ئەمشەو، کە گوتم: دەردی دڵم، چی هەیە دەیڵێم
حەیفێ، کە دەمی وەسڵەتی تۆ، کورتە لە شەودا
نەمزانی چییە سیڕڕی دەهانی وەکوو نوقتەت
خۆی نوقتەیی مەوهووم و جیهان قەیدییە لەودا
هەمدەرس کەنین: بەختی من و چەشمی سیاهت
بۆچی وەکوو یەك ڕۆژ و شەون، هەردوو دەخەودا!
سۆفی، کە دوێ مەنعی ئەمەی کرد و مەلامەت
ئەمڕۆ لە خەراباتە، عەمامەی لە گرەودا
هەرچەندە مەتاعی سوخەن، ئەم عەهدە کەسادە
ئەمما گوهەری شیعری (ئەدەب) هەر لە برەودا

قەت بووە دڵبەری مە، جاریٚ لەمە یاد نەکا؟
بەسەلامیٚ، بەپەیامیٚ، دڵی مە شاد نەکا؟
ئەی خودا عەشقی .... بەچە دڵ خۆزگە بەوەی[5]
کەس خەرابەی دڵی خۆی قەت بووە ئاباد نەکا ؟
رەهرەوی بادیەیی عیشق، بەپێی شەوق ئەوەیە
فیکرەتی رەحمەتی ڕیٚ و راحیلە و زاد نەکا
عاشق و مەنزل و مەئوا! ئەمە لافێکە درۆ
عاشقی سادق ئەوەیە: خانە لە بونیاد نەکا
وەك دەڵێن مەیلی بەئازادیی بەندانە، گوڵم
گەر منم بەندە، خودایە قەتم ئازاد نەکا
چی دەبیٚ جاریٚ ئەگەر ڕیٚ بخەیە خەستە دڵان
با لە دووری، دڵی هێند ناڵە و فەریاد نەکا
سایەیێ لەو قەد و باڵایە بخە سەحنی چەمەن
تا چ کەس سەیری قەد و جیلوەیی شمشاد نەکا
جەورەکەت خاریجی قانوونە ، دەفەرمووی: مەکە داد
چی بکا جەورکەشت ، جاریٚ ئەگەر داد نەکا
تا نەسیمیٚ لەسەری زولفەوە دیٚ، چاترە سوز
بۆیە سووتاو دەبیٚ، ڕوو قەت بەتەرەف باد نەکا
هەر کەسیٚ دیدەیی وەك شەتتی منی دیبیٚ (ئەدەب)
ڕەنگە قەت سەیری(کۆڕ)و(دیجلەیی بەغداد) نەکا

---

٥ - ئەم نیوە بەیتەم بە تەواوی بۆ ساخ نەکرایەوە.

گەر مەتڵەعە بۆ ماهی موقەننەع، چەهی نەخشەب
ماهی مە، تلووعی لە چەهی غەبغەبە هەر شەب
گوڵزاری جەماڵە، موتەشەککیل بەدوو سونبول!
یا بەدرە درەخشەندە، لە مابەینی دوو عەقرەب؟!
ئەی سەروی چەمانی قەمەری نووری ، قەمەر ڕوو
وەی خونچە دەهانی شەکەری نوتقی شەکەر لەب
تاکەی بەجەفا، ئێمە خەتابار و گونەهکار
تاکەی بە ستەم، ئـێمە گرفتار و موعەززەب؟
گەر لوتفە، هەتاکەی دەگەڵ ئەغیارە خیتابت !
گەر قەهرە، هەتاکەی منی بێچارە موخاتەب
سەد حەیفێ کە بۆ دەردی دڵی مە، دەمی وەسڵت
فرسەت کەم و شەو کورتە و تووڵانییە مەتڵەب
گەر بادە، فەرحبەخشە، بەیادی لەبی تۆیە
نەشئەی چییە، بێ شەهدی لەبت: جامی لەبالەب!؟
گەر لۆمەیە، گەر مەنعە، ئەگەر کفرە، گەر ئیسلام
گەر تابعی قانوونە، ئەگەر خاریجی مەزهەب
تا جان لە بەدەندایە، (ئەدەب) تۆ دەپەرستێ
زونناری ملم: زولفی خەمت، قیبلەمە: غەبغەب

ئەی شەککەرین دەهانی شەکەر نوتقی، لێو نەبات
شیرین هەموو شەمایل و شیرین هەموو ئەدات
جارێ لە حالّی خەستە دلاّنت بە نازەوە
بۆچی دەبێ نەپرسی، کە چۆنن لە خاکی پات!
جان و سەرم بەبادی فەنادا لە خاکی ڕێت
نەمزانی تا سەرت نییە، ئەی بێ بەقا: وەفات
عومرێکی بێ لەبت گوزەرا، بۆ مە مردنە
وەك مردنی بەرابەری تۆ، بۆ مەیە حەیات
یاڕەب! دەبێ هەر ئەمن و ئەتۆ بین و بێ ڕەقیب
بگرم، لە گەردنی بخەم، ئەو زولفی تا بەتات
وەعدەت بەوەسڵ بێنییە جێ، هاتی دەولّەتە
چ بکەم ئـەگەر نەهاتی! چ دەکرێ دەگەڵ نەهات!
بۆ ئیمتیازی بەینی من و جەمعی عاشقان
یەك بووسە کافییە، کە کەرەم کەی بەئیلتیفات
خوێنی منت حەلاّلە، بەشەرتێکی خۆت بلێی:
ماچێ لەکونجی دوو لەبی خوێنیمە، خوێن بەهات
شام و سەحەر دوعاتە (ئەدەب) بۆ ویسالّی یار
جارێکی وا نەبوو، بەئیجابەت بگا: دوعات

ساقیا !جانم فیدای جیلوەی قەد و ئەندامەکەت
تا سەحەرگاهان پەیاپەی بێو لەبالەب جامەکەت
چاوەکەت جامی شەراب و ماچی لەب: بادام و قەند
جامەکەت دا، یەك مەزەش لەو گوڵشەکەر بادامەکەت
جامی مەی لەب ڕیزکە، با تێی کەوێ عەکسی جەماڵ
تا ببینی چۆن لە هەنیەت، جەمعە: سوبح و شامەکەت
خاڵەکەت مەحوە لە تیشکی تەلعەتی مەه، ئەلعەجەب
ئیحتیراقی زوهرە واقیع بوو، لە ماهی تامەکەت
کەی دەبێ شەو تا سەحەر، هەمبەستەری من بی وئەمن
بیکەمە باڵین: شەدەی زولفی حەریری خامەکەت؟
مودەتێکە مەیلی جارانت نییە جانا بەمە
گەرنە، جارێکم دەدی، یا نامە، یا پەیغامەکەت
خاڵی تۆ، دانەی فەریب و زولفەکەت: دامی بەڵا
مورغی دڵ، چوو دانە بچنێ، کەوتە حەڵقەی دامەکەت
گەرچی بێ شیرینیی نامت، مەزەی نابێ کەلام
هەر لەبەر تەعنەی ڕەقیبانە، کە نابەم نامەکەت
پێش ئەوەی بمرم، وەرە دیداری ئاخر لێت بکەم
مەیخە دیدار ئاخیرەت، ئەو بەندەیی ناکامەکەت
بۆ بەتیری غەمزەکانت، زەخمی دیکەم لێدەدەی؟
خەستەیە وێستا (ئەدەب(سەرتۆژی نەبووە زامەکەت

عومر گەییییە ئاخر و ماچێکی جانانم نەکرد
یەك نەزەر تێرم تەماشای ماهی تابانم نەکرد
دامەنم پڕ خونچەیی فرمێسکی گریانە و قەتم،
خونچەیێ لەو گوڵشەنی خەندان لە دامانم نەکرد
نەشئەبەخشی ڕۆحە بادەی لەعلی جانان، یا العجب
بۆچ ئەمن قەت لەو مەیەم، قەترێك لە فنجانم نەکرد
کێ شەوێکی هەمدەمی ئەمنی نزاری خەستە بوو
تا بەئاه و نالەوە، تا ڕۆژ هەراسانم نەکرد؟
ئەی نیگاری بێ وەفا، چەندم جەفای تۆ دی و ئەمن
یەك سەری موو، قەت خیلافی عەهد و پەیمانم نەکرد
تا لەبی لەعلی ئەتۆم دی، بەو لەبی لەعلت قەسەم
قەت چ جاران یادی یاقووتی بەدەخشانم نەکرد
سوبحدەم هاتم بەشانەی کەم، سەری زولفی سیات
چونکە (با) نامەحرەمی تۆ بوو، پەرێشانم نەکرد
تیری موژگانت لە دڵدا، غەمزەکەی تۆیە، دەوای
ئینتیزاری مەرهەمی تۆ بوو، چ دەرمانم نەکرد
لەو دەمەی چاوم بەگوڵزاری جەماڵی تۆ کەوتقەت خەیاڵی گوڵشەن و یادی گوڵستانم نەکرد
وەسڵی تۆم ئەووەڵ کە دی، نەمزانی هیجرانی لە دوون
لەززەتی خولدی بەرین بوو، یادی نیرانم نەکرد
ئەو دەمەی ماچی لەبت، خەوفی عیتابی تۆم نەبوو
خاتەمم پێ بوو، کە من یادی (سلەیمان)م نەکرد
تۆ گوتت: مەرجانە لێوم، من گوتم: جانا، بەهای!
غەیری ئەم سەودایە جانا، من چ تاوانم نەکرد
چەندە واعیز، وەعزی دا و فەرمووی:کە(العشق جنون)

چ ڕادەبێ، کە بپرسی دەمێ لە حاڵی نزار!
فیدای خونچەیی زارت، هەزاری وەك منی زار
دڵی من و سەری زولفت، دوو تەوئەمن هەمزاد
نە ئەو دەمێکی سکوونە، نە ئەم دەمێکی قەرار
چ ڕەونەقێکی هەیە گوڵ، بەپێنج ڕۆژە دەوام !
بەهاری تەلعەتی تۆیە، گوڵی هەمیشە بەهار
بەدەوری گوڵشەنی حوسنت، دوو خاڵ و دوو گیسوو
دوو زەنگبار غولامن، دوو عەنبەرینە حەسار
بەخاکی پات، مەگەر ئەو دەمە بگا: سەری مە
غوباری پەیکەری خاکی، بگاتە چەرخی چەهار
مەماتی دەرگەهی تۆ، دۆزەخە ئەگەر! ئاسان
حەیاتی بێ لەبی تۆ، جەننەتە ئەگەر! دشوار
ئەوەندەیی کەوا، ڕەقیب لە ئێمە دلگیرە
هەزار ئەوەندە بەدیداری تۆ، لەوم بێزار
لیقایی یاری موافیق، غەزایێکە بۆ ڕۆح
هەرا، لە سوحبەتی ناکەس، ڕەفیقی ناهەموار
لە نیشی ئەفعی و ئێشی موساحەبەی نادان
موخەییەری کەن: (ئەدەب(گەر، بەسەر دەچێ بۆمار

ئەی یادی لەبت، هەمدەمی شەوگاری درازم
وەی زولفی خەمت، یەك بەیەكی مەحرەمی رازم
شەوگارە دە خەودا، بەخەیاڵی ڕوخ و گیسووت
گا مەجمەرە ئەفروز و دەمێ چەنبەرە سازم
تیری موژە دڵدۆز و غەمی هیجرە جگەرسوز
تۆ خۆت بدە ئینساف، دەگەڵ كێهە بسازم!
هەرچەندە برِا پای ئومێدم لە جەنابت
دیسان بەسەری زولفەوەیە: دەستی نیازم
میهری ڕوخی زیبات بەئەفسانەیی زاهید
دەرناچێ لە دڵ، زەحمەتی بێهوودە، چ لازم!
مەحكوومیی بەندە، بەشەهان ڕەسمە، بەڵا من
مەحموودم و بەندەی سەری دوو زولفی ئەیازم
كەعبەی ئەمەلی ئەهلی وەفا، تۆی بەحەقیقەت
بنوارِە من و ڕەنجی بیابانی (حیجاز)م
بەم تەرزە، كە تیرت لە دڵی مە گوزەری كرد
زیبەندەیە بەو شەست و كەماندارە بنازم
هەر تاوە بەرِەنگێ بە(ئەدەب) خۆ دەنوێنێ
هاوارە لە نەیرِەنگی بوتی شوعبەدەبازم

جانا ! وەرە تا جانی عەزیزت بەفیداکەم
جارێکی ئەدا و سەد کەڕەتیشت بەقەزاکەم
لایێ کەششی غەمزەتە، لایێ یۆرشی مووت
لەو نێوەوە داماوم، ئەمن ڕوو لە چ لاکەم!
تا مەحرەمی هەر چین و خەمی طوڕڕەیی تۆ بم
پێوەم قەدەرێ هەمنەفەسی بادی سەبا کەم
ڕەنجووریی من، دووریی گوڵ قەندی لەبی تۆن
بێهوودەیە خۆم ڕەنجە بەحەبب و بەدەواکەم
فەرمووتە لە پاش مردنی من، دێیە مەزارم
مردم بەخودا، هێندە بە ئەو وەعدە دوعاکەم
خەیمەی دڵی مە، تەنگە بەلەشکرگەهی عیشقت
پێوەم کە فەراخور بەسوپەهـ، بارە بیناکەم
هەر نامە سیا جەننەتییە، گەر وەکوو زولفت
چاتر کە بەعەمدەن ئەمنیش نامە سیاکەم
مەعلوومە کە تەئسیری نییە، ناڵە لە لای تۆ
چ بڵێم ! چ بکەم ! بۆچی فەغان! بۆچی هەراکەم؟
مەعشووقە لە لا، جام بەکەف، مەنزڵی خەڵوەت
چیدی هەیە نیعمەت ! کە تەمەننا لە خوداکەم؟
شەرتی (ئەدەب)ە، جانی فیدای ئەو کەفی پاکا
بتوانم ئەگەر لەوسەری گیسووتی ڕەهاکەم

هاوارە! لەبەر گەردشی دەور و ستەمی تۆ
فەریادە! لە بێ میهریی ئەییام و غەمی تۆ
تا لەحظەیەکی سایەیی تۆ، بێتە سەر ئێمە
وەك زولفی کەجت بۆیە دەکەومە: قەدەمی تۆ
سەد میحنەتی تۆم (دی)[6] ، نەشکا شەرت و قەرارم
کوانێ بەفیدات: ئەو هەموو عەهد و قەسەمی تۆ!
مەدحی خەتی تۆ، زینەتی دیوانە، کە دەفتەر
گونجایشی بێ، بۆ خەتی میشکین ڕەقەمی تۆ
بێ عەیبە سەراپا، قەد و ئەندامی لەتیفت
عەیبێ کە هەتە، لێمە، کەمێ زوود ڕەمی تۆ
سەد خۆزگە بەئەو وەقتە، کە تۆم یار و منیش بووم
مەحرەم بەهەموو چینی سەری زولفی خەمی تۆ
عاشق نییە هەر کەس، لە جەفای یاری بناڵێ
ئارامی دڵی ئێمەیە: ڕەنج و ئەلەمی تۆ
جانم، بەبەهای ماچی لەبت حازرە قوربان
مەنوارە: کەم و زۆریی، کەمی مە و کەرەمی تۆ
ئیمکانی (ئەدەب(، هەر: سەر و جانێکە، وەگەر نا
حەددی چییە جان بێتە بەهای ماچی دەمی تۆ

---

٦ – لە دەستنووسەکەدا (دی) نەبوو، خۆمان بۆمان زیاد کردووە.

خاڵی سیەهی تۆ، لەسەر ئەو عاریزی مینوو
داغێکە لە حەسرەت، بەجگەر لالەیی خود ڕوو
ئەبرۆ و ڕوخ و دیدە و خاڵی خەمی گیسووت
قەوسە و قەمەرە و زوهرە و پەروین و تەرازوو
شێری دەشکێنن نیگەهی چاوی غەزالت
نیرووی غەزەنفەر، کە بەسەر پەنجەیی ئاهوو
مەنظوور لە عومری مە، ئیمڕۆیە: کە تۆم دی
عومرێکی بەبێ تەلعەتی تۆ، چوو، بەهەدەر چوو
هێندەم نییە فورسەت، شەوەکیی وەسڵی جەماڵت
بتوانم ئەدا کەم غەمی هیجرانت، ئەوی بوو
ڕێی طورڕەیی خوێنخوار مەدە، هێندە بەڕوخسار
ئەو جەننەتە، حەیفێ کە دەیئەسپێریی بەهیندوو
ڕەنجووریی هیجرانی (ئەدەب)، بێ لەبی شەهدت
باوەڕ مەکە گەر بێتو شیفای بێ بە: ئەرەستوو

من لە دنیادا هەر ئەو یاری وەفادارم بەسە
ئەو دڵارامەم بەسە، ئەو یار و خەمخوارم بەسە
بمکەنە موختاری گەنجی عالەم و کونجی لەبی
خەندەییێ لەو دوو لەبی لەعلی گوهەربارم بەسە
دەردی بێ دەرمانی عیشقت، بۆ دڵی زارم بەسە
جەور و میحنەت تا بەگەنگیێ، ڕەنج و ئازارم بەسە
دەردی بێ دەرمانی عیشقی، گەر دڵی کردووم نزار
غەمزەییێ لەو چەشمی بیماری پەرستارم بەسە
با نەبم مەحرەم وەکوو بولبول، بەهەر ئەسراری گوڵ
لەحزەییێ سەیری گوڵی گوڵزاری ڕوخسارم بەسە
با نەبێ ئەمساڵەکەت غەیری ستەم، دەرحەق بەمن
یادی شەوگاری ویساڵی لوتفەکەی پارم بەسە
بۆ بەتەحریکی ڕەقیبت، زەخمی دیکەم لێدەدەیت؟
بەو خەمی ئەبرۆت قەسەم، زەخمی ئەوەڵ جارم بەسە
بۆچمە میننەت لە ئاهووی کیشوەری چین و خەتا!
ڕایحەیی لەو طورڕەیی وەك میشکی تاتارم بەسە
دڵبەرا ! فەرمووتە: بێ قەندی لەبی تۆ، چۆن دەژیم؟
زیکری قەندی لێوت و تیکراری گوفتارم بەسە
ماتەمی کوژرانی خۆم ناوێ، ئەقاریب بیگرن
زولفی میشکینی سیەهپۆش و عەزادارم بەسە
ئاشنای بێگانە نابم، تۆ کە لێم بێگانە بووی
تەعنەیی ئەعدا و لۆمەی یار و ئەغیارم بەسە
تازە من دەربەندی نام و نەنگی خۆم بۆچی ببم
ئیسمی رسوایی، سەری کۆڵان و بازاڕم بەسە
تا(ئەدەب) بەستەی کەمەندی زولفی مەفتوولت نەبوو
ئەی شەکەر لەب، بۆچی نەت فەرموو: گرفتارم بەسە؟

ئەو جەعدی موسەلسەل، کە لەسەر چیهرە بڵاوە
هەر دانەیی سەد سیلسیلە، سەد حەلقەو داوە
حیرەت نییە پابەندیی مە، بەو خەتی زیبای
ڕۆژی ئەزەلێ ئەو خەتە، وا بۆمە کشاوە
گریانی بەیانانی منە، عیللەتی خەندەت
مەعلوومە کە پشکووتنی خونچە، بەشەواوە
قەترەی عەرەقی جەبهەتە، نەقشی قەمەری ڕوو
یا تەلعەتی خورشیدە، موجەددەر لەسوهاوە!
فەرمووتە نەڵێم نوکتەیی عیشقت بەڕەقیبان
ئەم ئاتەشی سووزەندە بەمن چۆن دەشەراوە!
ئاشوفتەگیی خۆم بەسە، ئەو زولفی سیەهـ فام
بۆچی بەشەو و ڕۆژ، دەگەڕێ لێم، بەچراوە!
تەرغیبی عیلاجم دەکەی و بێخەبەری لێم
چارەی دڵی بێچارە، نەماوە بەدەواوە
سەردان و گەیشتن، بەویساڵی لەبی لەعلت
نرخێکە لە بازاڕی وەفا، بۆ مە بڕاوە
بۆ شەککەری خامت، کە نەبوو چارێ بکا خەم
ئەم جیسمی نزارەم لە نمی دیدە تواوە
بیستوومە، کە: شیرینە بەری سەبر لە ئەنجام
ئەمما بەمن، ئەو دارە، بەری لێ نەچناوە
کێ بێت و بکا جیلوە، لە لای تۆ، کە نەزاکەت
جامێکە دەڵێی بەو قەدد و باڵایە بڕاوە
سەودایی سەری طوڕڕەتە، جانا لە سەریدا
مەنعی مەکە ئەمڕۆکە (ئەدەب) فکری بڵاوە

ئەو زولفی تابەتا، کە پەرێشانی شانەیە
هەر داوە، بۆ خەرابیی دڵ، یەك نیشانەیە
مەمکت: هەناری نەوڕەسی بێ دانە، ئەلعەجەب
غەبغەب: تورنجی کاڵ و لەبت: نار دانەیە
خاڵی سیەهتە، نەقشی دەمی دورجی گوهەرت
یا: هیندووە، قەراوڵی دەوری خەزانەیە؟
سەد مەرحەلەی تەفاوەتە، وەعدەی ویساڵی تۆ
تا ئەو بەهەشتی وەعدە، کە هەر جاویدانەیە
مەیدە بەدەم بادی سەباوە، سەری زولفی تابەتا
با تێك نەچێ لە مورغی دڵ: ئەو ئاشیانەیە
کێشتی ئومێد هاتە بەر، ئەمما چ فایدە!
دایم ڕەقیبی تۆ، لەمە، داسی ڕەمانەیە
تێکەڵ نەبێ هەتا غەمی: تازە و قەدیمی تۆ
جەعبەی دڵم، کە جێی غەمتە: خانە خانەیە
جانم بەهای ماچی لەبت دا، گوتت: کەمە
قەسدت کەمیی (بەها) نییە، بەڵکە بەهانەیە
بەعدەز لەئیم: سیم و زەڕە، یادگار و بەس
بەعدەز مە، یادگاری ئەمەش: ئەم قسانەیە
ساحێب هونەر: لە زاویەو و بێ هونەر: بەکار
چبکەم خودا! لە کەچ نەزەریی ئەو زەمانەیە!
جەوری زەمانە خۆشە، (ئەدەب) تەعنە لێ گەڕێ
تیری جگەر، مەلامەتی ئەو ناکەسانەیە

خزمە! لەو دنیایەدا، بۆ قەت کەسی یارم نەدی!
هەمدەمێکی مەحرەم و قابیل بە ئەسرارم نەدی!
هەرکەسێ لافی لەیاریی دا، کە تیفکریم ئەمن
باطنی وەك زاهیری مەزمونی گوفتارم نەدی
هەر فریشتە تەلعەتێك فەخری بەزیبایی دەکرد
تەرزی رەفتاری موطابیق حوسنی روخسارم نەدی
کامەبوو ئەو یاری جانیی مە، دەگەڵ مە عاقیبەت
بێ حقووق و سپڵە و و حەق نانیگەهدارم نەدی!
کامە شەهبازە، کە پەروازی بە باڵی سەفوەتە
تا بە چاوی خۆم لەسەر سەد لاشە مردارم نەدی!
کامە زاهید بوو لەسەر سەججادەیی تەقوا، کەمن
سەد کەڕەت پەنهان قەدەح، پەیماو و مەیخوارم نەدی!
کێ وەکو (مەنصوور) گەییە مەرتەبەی سوکر و فەنا!
تا بە ئیغوای عامەوە، ناحەق لەسەر دارم نەدی
واعیزی وا، دەچتە سەر مینبەر، بە قەسدی مەوعیزە
یەك سەرە دەرزی موافیق وەعزی کردارم نەدی
سەعد و نەحسە، گەر قڕانی سەبعەی سەییارە، بۆچ
قەت ئەمن غەیری بەڵا، چی دیکە ئاسارم نەدی!
موختەسەر هیندەی لە دنیادا، کە تێفکریم (ئەدەب)
کەس بەوەجهی تەسمیەیی ئیسمی سزاوارم نەدی

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد کبریات دراً فهم ماسوا — و یکھر اعتلات لو همیمه ما ورا

چبلکم اگر نگم سر نامه بنام تو — چبلیم اگر بلیم سر دفتر هو العلا

اول اتوی و آخر اتو هر چه هپای تو — نت ابتدا له اول و نت آخر انتها

خلاق انس و جانی و رزاق دام و دد — ستار عیب پوش و خطابخشی ذوالعطا

توی صانعی بدیع له یکقطره او خام — خندین هزار چهره دکی یک له یک جدا

توی مبدعی محیط سموات سرنگون — تا کشتی کواکبی تید ابکن شنا

سطح و فضا اگر بنظر پر ماثرن — لاشیئ غیر ذاتک فی السطح و الفضا

گردوجهان بضدّ قضا مشورت بکن   آنی بغیر حکم قدر ناگرے قضا

گرنه سپهر وهفت زمین بنه بگریان   یکذرّه سے کے ثنای صفاتت دکن ادا

خوانیکه نعمتت لبرابای دوجهان   لو خوانه هر کسی بقدر قسمتی دبا

توی خالقی غفور و امه عبد پرقصور   توی واهبی عطا و امه صاحبی خطا

گرتو گناه امه نبخشی بمغفرت   کی دی هیه بچینه جنابی بالتجا

غیر ازاوی مقدّره بحقیقت ادب   کوا طاقتی که پیبی بروز جزا سزا

خوت دستگیر کره وعاصی برحم خوت
هر خوت مگر امه لمعاصی بنجیه لا

اگر طوطیّه وک توجنّت آرا   لبایه قامتی تو به نگارا

چه سحریکه بدْ وزلفی چلیپات   که مقبولی باسلام ونصارا

لدل دا آتشیکی عالم افروز   لدیده گلشنیکی عالم آرا

هتا دورم دلیم دگرمه باوشت   که دیمه رو برویی تونیمه یارا

نهانی بو لدل دا سوز عشقت   له دودی سرمنوه بو آشکارا

بدیدارت اگر تاری زلفت   بملکی کی بدم یا تحت دارا

بنجوینی من اگر سرخوش دبی تو   وکو جام صبوحت بی گوارا

لجورے تو دلم نشکاوه قط مین | عجب لو شیشه یی نشکا بنجارا
دلیم جبانا مدارایے دو زنجیر موے | دگل عاشق اگر بوبے مدارا

ادب بو غایتی تو پای بندی
بفربادت بگا شاهی بنجارا

قط بوه دلبر مه جاری لمه یاد نکا | بلاجی به پیاجی دلیمه شاد نکا
ایسحدا عشق نخاره بچه دل خوز گه گوی | که خبه ایه دلیجوی قط بوه آباد نکا
رهروی بادیه عشق به بی شوقی ویه | فکری رحمتی ریو واحله وزاد نکا
عاشقو منزل وماوی لمه لافیکه دره | عاشقی صادق اوه خانه له بنیاد نکا
وک دلین میلی بازادی بندانه گلم | گرمنم بنده خدایا قطم آزاد نکا
چه دلی جاری اگر بخیه خسته دلان | بالدورسے دل امند ناله وفریاد نکا
سایه نیک لو قدو بالایه بحه صحن چمن | تا چه کس سیر قد جلوه شمشاد نکا
تا نسیمی سبری زلفوه دے چاره سوز | بویه سو تا دلی رو لطف باد نکا

هرکسی دیده وک شطی منی دبتی ادب
رنگه قط سیر گرد دجله بغداد نکا

امرو به لطفی باده وه ها تی که بردا | هینا توه برجان سفر کرده لدرا

بو خشه سرو بصفا دسته گیسو
وعده وطنیک بنز پیان سفردا

یک حلقه وصد سحره سری پرچین ابرو
دلیا نوه داخوچه خیالیکی لسردا

بو طرزه که جان پروره نطقی شکریت
انفاس مسیحایه لبنا ودرج گهردا

او طلعت غلمانی وشیوهٔ ملکی تو
حاشا که کسی دیویه ترکیب بشردا

زلف وسری تکمه ات بنویته منجم
حکمی چیه عقرب لمحاذات قمردا

قدری چیه خورشید له لایر تو جنت
جلوهٔ چه دکا قطره لدریای خزردا

بو صورت زیبات که روحیکه مجسم
وک صورت دیواره اوی روی بتردا

لو روژوه جانا نظرت لیمه کلا کرد
چونی سهر و مالم نجدا هر له نظردا

سینه ام سپری ناوک دلدوز مژه ات بو
نمرانی که نادوستی خدنگت لسردا

او ماچی شو یدی بمنبت نخشی بصد ناز
امروکه لذوقی ادبی طعم شکردا

گر مطالعه بو ماهی مقنع چه نخشب
ماهسیمه طلوعی له چهی غبغبه هر شب

گلزار جماله تشکل بدو سنبل
یا بدره درخشنده لماین دو عقرب

ایسر و چمانی قمری نور قمرو
و یغنچه دهانی شکری نطق شکر لب

تاکی بجفا ایمه خطابار و گنه بار
تاکی بستم ایمه گرفتار و معذب

گر لطفه هستاکی دگل اغیاره خطاب
گر قهره هناکی من بیچاره خطاب

صد حیف که بو درد دلیمه دم و صحبت
فرصت کم و شوکوته و طولانیه مطلب

گر باده فرح بخشه بیادی لب توبه
نشأه چه بی شهد لبت جام لبالب

گر لوسیه گر منعه اگر کفره گر اسلام
گر تابع قانونه اگر خارج مذهب

تا جان دیدن دایه ادب تودیر تشنه
زنار قدم زلفی خمه و قبله مه غبغب

ساقیا جانم فدا جلوه قد و ابدا مکنت
تا سحرگاهان پیاپی بیو لبالب جام مکت

چاوکت جام شراب و ماچ لب بادام و قند
جامکت دایکمزه اش لو گلشکر بادام مکت

جام می لبریز که با تیکوی عکس جمار
تا به پینی چون له هنیه ات جمعه صبح دستان مکت

خالکت جحوه له تیشکی طلعت ماه آب تعجب
احتراقی زهره واقع بولماهی تا مکت

کی دلی شو تا سحر هم بستری من بیوه اسن
بیکمه بالین شده زلفی حریر جا مکت

مدتیکه میل جارانت نیه جا با مه
گر نه جار بکیم دده یا نامه با پیغام مکت

خال تو دانه فریب و زلفکت دام بلا
مرغ دل چو دانه بیچی کوته حلقه دام مکت

گرچه بی شیرینی نامت نمره ای هابی کلام
هر لبر طعنهٔ رقیبانه که نابجم نامکت

پیش اوی بمرم وره دیدار آخر لبت بکجم
میخه دیدار آخرت او نبدهٔ ناکام مکت

بو به تیری غمزه کانت زخم د یکم لیدی
خسته یه ولیتا ادب سر توری بوه زمالکت

ای شکرین دهان شکرنطق لب نبات
شیرین همو شمایل و شیرین همو ذات

جاری لحال خسته دلانت بنازوه
بوچی د بی نپرسی که چونن لحاکبات

جان و سرم بباد فنا د الخاک تربت
نمزانی تا سرت نیه ای بی لقا و قات

عمر یکی بی لبت گذرا بوبه مرونه
وک مردن برابر تو بوبیه حیات

یارب دلی هرامن و اتو بین و بی رقیب
بگرم لگردنی نجخسم اوزلفی تا بتات

وعده ات بوصل بغیه جی مات د دولته
چیکم اگر نهاتی چه دگری د گل نهات

بو امتیاز بین من و جمع عاشقان
یک بوسه کافیه که کرهم کی باثبات

خونی منت حلاله شرطیکه خوت بسیلی
باچی له کنج د لب خونیمه خونبهات

شام و سحر دعاته ادب بووصال یار
جار یکی وانبو با جابت بگا دعات

ای یا دلبت همدم شوگار درازم
وزلف خمت یک بکی محرم رازم

شوگاره د خود الخیال رخ و گیسوت
گاجهره افسر وزو دمی چنبره سازم

تیری شره دلدوز و غمی هجر د جگر سوز
تو خوت بده نصاف د گل کبهیه لیسارم

هەرچەندە برا پای ئەسیدەم لجنابت — دیسان بسری زلفویە دستنیازم

مهری رخ زیبات بافسانە زاهد — ورناچی لدل زحمت بیهودە چە لازم

محکومی بندە بشهان رسمە بلا من — محمودم و بندەی سیر دورلفی ایازم

کعبەء اهلی اهل وفا توی بتحقیق — بنوارە من و رنج بیابان حجازم

بم طرزە کە تیرت لدلیمە گذری کرد — زینپسندیە بوشیت و کماندارە بنازم

هەر تاوە برسگی بادب خود نونی
وارە لە نیرنگی بتی شعبدە بازم

جانا ورە تا جان عزیزت بفدا کم — جاریکی ادا صبر گریتشی بقضا کم

لائی کشش غمزە تە لائی یە دیرش سنوت — لونیوە داماوم امن رو لیچە لا کم

نامحرم هرچین و خمی طرەء توبم — پیوم قدری همنفسی بادصبا کم

رنجوری من دوری گلگشد لبی تون — بیهودیە خوم رنجبە نحب و بدوا کم

فرموتە لیاش مردن من و دینیە مرارم — مردوم بخدا هیندە باو وعدە دعاکم

خیمەء دلیمە تنگە باشگرە عشقت — پیوم کە فراخورلبسیە بارە بنا کم

هرنامە سیا جنتیە گروکو زلفت — جاترکە بعمداً انیش نامە سیا کم

معلومە کە تاثیری نیە نالە لا تو — چبلیم چبکم بوچی فغان بوچی هرا کم

معشوقه له لا جام بکف منزلی خلوت / چی دی هیه نعمت که تمنّا لخدا کم

شرطی او به جان لفدا او کف پا کا
بتوانم اگر تو یه گیسوتی رها کم

چه راوبی که بپرسی دمی لحالِ نزار / فدای غنچهٔ زارت هزاری وکمنی زار

دلی من و سرِ زلفت دو تو امن همزاد / نه او دمیکی سکونه نه ام دمیکی قرار

چه رو نقیکی هیه گل به بنچ وژه دوام / بهارِ طلعت تو یه گلی همیشه بهار

بدورِ گلشن حسنت دو خال و دو گیسو / دو زنگبار غلامن دو عنبرینه حصار

بنجا کپات مگر او دمه بگا سر مه / غبار پیکر خاکی بگاته چرخ چهار

مماتِ درگهی تو دوزخه اگر آسمان / حیاتِ بی لب تو جنّته اگر دشوار

اوندی واکه رقیبت له ایمه دلگیر / هزار اونده بدیدار تو لوم بیزار

لقای یار موافق غذائیکه بو روح / هه راله صحبت ناکس رفیق ناهموار

له نیشی افعی والیشی مصاحبی نادان
مخیّری کن ادب گر ببر دحی توبا

عمر گیسیه آخر و ماچیکی جانانم نکرد / یک نظر نیسرم تماشای ماهِ تابانم نکرد

دامنم پر غنچهٔ فرمیسکی گریانه وقطم / غنچهٔ لو گلشنی خندان لداما نم نکرد

نشاه بنجشی روحه باده لعل جانانی عجب
بوچ امن قط لو مَیَم قط یک له فنجانم نکرد

کی شو یکی بهمدمی امنی نزاری خسته بو
تا به آه و ناله وه تا روژ هیهر اسانم نکرد

ای نگاری بیوفا چندم جفای تو دیوانه من
یکسری مو قط خلافی عهد و پیمانم نکرد

تا لب لعلی اتوم دی بو لبی لعلت قسم
قط چه جاران یاد یاقوتی بدخشانم نکرد

صبحدم هاتم بشانه کم سری زلفی سیاست
چونکه با نامحرمی تو بو پریشانم نکرد

تیر تیژ کانت لدل داغمزه کی تو یه دوای
انتظاری مرهمی تو بو چه درمانم نکرد

وصل توم اول که دی نمزانی هجرانی لدوون
لذتی خلد برین بو یادی نیرانم نکرد

اودمی ماچی لبت خوفی عتابی توم نبو
خاتمم پی بو که من یادی سلیمانم نکرد

چنده واعظ وعظی داد و فرموی که العشق جنون
عاقلیم کرد ای ادب بو پند نادانم نکرد

تا واره لبر گردش دوروستمی تو
فریاده له سپهری ایام و غمی تو

تا لحظه یکی سایه تو بتیه سر همه
وک زلف کجت بو یه دکو مه قدمی تو

صد محنت توم دی لشکا شرط و قرارم
گوانی بغدادت او همو عهد و قسمی تو

مدحی خطی تو زینت دیوانه که دفتر
گنجایشی بی بو خطی شاکین رقمی تو

بی عیبه سرا پا قد و اندامی لطیفت
عیبی که هته لیمه کمی زود و رحمی تو

صد خوزگه باو وقته که توهم یار و بلنمیشتوم — محرم بهمو چیننی سیر زلف خمی تو
عاشق نیه هرکیس لجنغای یاری بیلنالی — آرام دلی امیمیه رنج و المی تو
جانم به بهای ماچ لبت حاضره قربان — منوارکم زوری کمی منوکرمی تو

امکان ادب هرسرده جانیکه وگرنه
حدّی چیه جان پیته بهای ماچ دهمی تو

خالی سیهی توسر او عارض مینو — داغیکه بحسرت بجگر لاله خودرو
ابرو و رخ و دیده و خال و خم گیسوت — قوسه و قمره و زهره و پروین و ترازو
شیری دشکینین نگهی خشم غزالت — نیزوی غضنفرکه ببر پنجه آهو
منظورله عمری مه امرو بیه کیتودی آیتی — عمر یکی بی طلعت تو چو بهدر جو
هیندم نیه فرصت شوکی وصل جمالت — تبوانم اداکم غم هجرانت اوبچو
ری طرّه خونخوارمده هیندو بر خار — او خستهٔ حیفی که دیسپیری بهندو

رنجوری هجران ادب بی لب بهدشت
باور مکه گر بیتو شفای بی بار سطو

من لذ نیاداهر او باری وفادارم بسه — او دلارامم بسه او یار غمخوارم بسه
بمکنه محشار گنجی عالم و گنجی لبی — خندهٔ لودولبی لعل گهر بارم بسه

درد بیدرمان عشقی گردلی کردم هزار
غمزه لو چشم بیماری پرستارم بنم

با بنم محرم دکو بلبل بهار ایر از گل
لحظه سیری گلی گلزار رخسارم بنم

بانی امسالکی غیری ستم نسبت بمن
یاد شوگار وصال و لطفکی یارم بنم

بو چمه منت له آهوی کشور چین و ختا
رایحه لو طره وک مشک تاتارم بنم

دلبرا فرموته بی قندی لبی تو چو ندیم
ذکر قندی لیوت و تکرار گفتارم بنم

ماتم کرزانِ خوم نادی اقارب بیگرگن
زلفِ مشکینت سیه پوش و عزادارم بنم

آشنای بیگانه نایم تو که لیم بیگانه بوی
طعنه اعدا و لومهٔ یار و اغیارم بنم

تازه من دربندِ نام و ننگی خوم بوچی دیم
اسم رسوائی سرِ کولان و بازارم بنم

زخم دیکم بو تبحر یکی رقیبت لیده دی
بو خسمی ابروت قسنم زخمی هو لجارم بنم

تا ادب بستهٔ کمندی زلفی مقتوله تنه
الشکر لب بوچی شفر مو گرفتارم بنم

او زلفِ تا بتا که پریشانِ شانه یه
هر داده بو خرابیِ دل یک نشانه یه

ممکنت انار نورس پیدانه یعجب
غبغب ترنجِ کال و لبت نار دانه یه

خالِ سیهته نقشِ دمی درجِ گوهرت
یا هندوِ قراولی دورِ خزانه یه

صد مرحله لقا وته وعده وصالِ تو
تا اد بهشتِ وعده که هرجا ودانه یه

میده بدوم صباوه سیری زلفِ تابتا
باسیک نچی لمرغِ دل اد آشنانه یه

کِشت امید ما نه بر آما چه فایده
دایم رقیب تو لمه دا سیی زمانه یه

تیکل نیی هستا غمِ تازه و قدیمِ تو
جعبهٔ دلم که جی غمته خانه خانه یه

جانم بجایِ ماچ لبت داگُت کمة
قصدت کمی بجا نیه ملکه بهانه یه

بعد از لبسیم سیم وزره یادگار و بس
بعد از مه یادگارِ رامش ام قصانه یه

صاحب هنر لزاویه و بهنر بکاره
چبکم خدا له کج نظره اوزمانه یه

جوری زمانه خوشه ادب طعنه لیگری
تیری جگر ملامت او ناکسانه یه

اد جعد مسلسل که سر چهره بلاوه
هر دانهٔ صد سلسله صد حلقه و داوه

حیرت نیه پابندی مه تو خطار نیا
زوری ازلی او خطه وا بومه کشاوه

گر پانی بیاتانی منه علتِ خنده آت
معلومه که پشکوتن غنچه نشو آوه

فرموته تلیم نکتهٔ عشقت بر قیبان
ام آتشِ سوزنده بمن جونِ شراوه

آشفتگی خوم لبه او زلفِ سیه فام
بوچی لشو ورزور دگرے لیم جراوه

ترغیب علاجم دکی و پنجری لیم
چارهٔ دل بیچاره نماده بدواوه

سردان وگیشتن بوصالی لبِ لعلت
زخیکه له بازارِ وفا بومه براوه

پیستومه که شیرینه بر صبر له انجام
اما بمن اوداره بری لی نجبا وه

کی بیتو بکا جلوه له لای تو که نزاکت
جامه بنیکه دلی بو قد و بالایه براده

سودای سری طره ته جانا لسیریدا
منعی مکه امروکه ادب فکری بلاوه

خزینه لو دنیایه دا بو قط کسی یارم نبی
همدمیکی محرم و قابل با سیرارم نبی

هرکسی لافی له یاری و اکه تیفکریم من
باطنی وک ظاهر مضمون گفتارم نبی

هر فرشته طلعتیک فخری بزیبائی دکرد
طرز رفتاری مطابق حسن رخسارم نبی

کامه بوا و یار جا نیمه دگلمه عاقبت
بیحقوق و سپله و حق بانگهدارم نبی

کامه شهبازه که پروازی ببالی صفوته
تا بنجادی خوم لسر صد لاشه مردارم نبی

کامه زاهد بو لسر سجاده تقوی که من
صد کرت پنهان قدح پیمای میخوارم نبی

کی وکو منصور گیه مرتبه سکر و فنا
تا باغوای عامه وه ناحق لسر دارم نبی

واعظی وادچه سر منبر بقصد موعظه
یکسر درزی مواقق و عظی کردارم نبی

سعد و نحسیه گر قرانی سبعه سیاره بوچ
قط امین خیر بلا چیدیکه آثارم نبی

مختصر هیندی لدنیادا که تیفکریم ادب
کس بوجهی تسمیه اسمی سرادارم نبی

در شب سه شنبه دوّم شهر ذی الحجه الحرام مطابق توشقان ئیل
سنه یکهزار و سیصد و سی هجری قمری تسوید
این اوراق که عبارت از هفده غزل اشعار کردی و گفته
این بنده عبداللّه مکری متخلّص بادب است با تمام رسیده
و تقدیم حضور مبارک جناب جلالتمآب کاپیتان
دمویلاس قونسول مقیم ساوجبلاغ مکری
گردید انشاالله مطبوع طبع
اجلّ عالی خواهد شد
فی تاریخ ۲

مەستوورە

مێژوونووس و مرۆڤ

(١٨٠٥ ـ ١٨٤٧)

سەرنج:

وەك تا ئێستا زانراوە مەستوورە ئەم بەرهەمانەی بووە:

١ ـ شیعر ـ کە دواتر سەرجەمی شیعرەکانی بە ناوی "دیوانی مەستوورە"وە ٤ جار چاپکراوە.

ـ جاری یەکەم، ساڵی ١٣٠٤ هیجری هەتاوی (١٢٩٥ز) لە سنە، لە لایەن حاجی یحیی معرفت کردستانییەوە چاپ و بڵاوکراوەتەوە.

ـ جاری دووەم، ساڵی ١٣٦٢ هیجری هەتاوی (١٩٨٣ز) لە تاران "نشرما" لە لایەن احمد کرمییەوە.

ـ جاری سێیەم، ساڵی ١٣٧٧ هیجری هەتاوی (١٩٩٨ز) لە تاران "انتشارات امیر بهادر" لە لایەن سدیق سەفی زادە (بۆرەکەیی)یەوە.

ـ جاری چوارەم، ساڵی ٢٠٠٦ز، لەلایەن دەسگای (ئاراس)ەوە چاپکراوەتەوە.

شیعرەکانی ناو چاپی یەکەم و دووەمی دیوانەکەی فارسین. بەڵام چاپەکەی "بۆرەکەیی"، جگە لە شیعرە فارسییەکانی، ٤٦٢ بەیتی کوردی تێدایە، کە زۆربەی شیعرە کوردییەکانی بە دیالێکتی "گۆرانی"ن. هەندێ شیعری تری بە دیالێکتی کرمانجی خواروو بەپاڵ دراون، کە زمانەکەی و جۆری داڕشتنی و سۆزەکەی لە شیعری مەستوورە ناچن.

٢ـ مجمع الادباء، کە بیۆگرافی شاعیرانی کوردە.

٣ـ عقاید ـ ساڵی ١٩٩٨ لە لایەن عەبدوڵڵا مەردۆخییەوە لە سوێد لە چاپ دراوە.

٤ ـ شەرعیات ـ ساڵی ٢٠٠٦ز، دەسگای چاپ و پەخشی ئاراس چاپی کردووە.

٥ ـ تاریخ اردلان ـ ساڵی ١٣٤٣ هیجری هەتاوی (١٩٦٤ز) لە لایەن (ناصر آزاد پور) لە چاپخانەی بهرامی لە سنە لە چاپ دراوە. دواتر دکتۆر حەسەن جاف و مامۆستا شکور مستەفا، کردوویانەتە کوردی و بەناوی "مێژووی

ئەردەڵان"ەوە، لە ساڵی ١٩٨٩ لە بەغدا لە لایەن (دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی)یەوە چاپ و بڵاویان کردۆتەوە. دیسانیش بۆ دووەمین جار، دەسگای چاپ و پەخشی (ئاراس)، ساڵی ٢٠٠٦ ئەم بەرهەمەی لە چاپدایەوە.

ئەم تەقەللایەی ئێمە لەم چەند لاپەڕەیەی بەر دەستتان دا، خوێندنەوەیەکی ئەم بەرهەمە مێژووییەی مەستوورەیە، کە بەناوی (مێژووی ئەردەڵان)ەوە ناوی دەبەین.

* * *

میرنشینی (ئەردەڵان) دووەمین میرنشینی کوردە، کەدوای میرنشینی (بتلیس) مێژووی فەرمانڕەوایانی خۆی بەرێکوپێکی تۆمار کردبێ. خۆ ئەگەر (بیرەوەرییەکانی مەئموون بەگی کوڕی بێگەبەگ)[٤]، وەك "مێژووی فەرمانڕەوایانی ئەردەڵان"، بە یەکەمین سەرچاوەی مێژوویی وەربگرین، کە ساڵی (٩٨٥ کۆچی ـ ١٥٧٧ زایینی)، واتە: (٢٠) ساڵ پێش تەواوکردنی "شەرەفنامە ـ ١٥٩٦ز"[٥] نووسیوێتی، ئەوا میرنشینی ئەردەڵان دەبێتە یەکەمین میرنشینی کوردی، کە مێژووەکەی لە لایەن مێژوونووسانی ئەردەڵانەوە، سەرلەبەر و بەسەریەکەوە نووسرابێتەوە.

مەستوورەی کوردستانی: ماهشەرەف خانم (١٨٠٥ ـ ١٨٤٧ز) شەشەمین مێژوونووسی دوای ئەو پۆلە مێژوونووسەیە، کە مێژووی فەرەمانڕەوایانی ئەردەڵانیان نووسیوەتەوە، واتە: مەستوورە دەکەوێتە دوای: مەئموون بەگ، شەرەفخان، مەلا محەمەدی شەریف[٦]، محەمەد ئیبراهیمی ئەردەڵانی[٧] و خوسرەو بەگی ئەردەڵان[٨].

١- بیرەوەرییەکانی مەئموون بەگی کوڕی بێگەبەگ، ڕاپۆرتێکە ناوبراو مانگی ڕەبیعی ئاخری ساڵی ٩٨٥ کۆچی (سەرەتای مانگی گوڵانی ١٥٧٧ز) لە ماوەی زیندانیکردنیدا، لە زیندانی "حیللە ـ کە ١٢ ساڵ و ١٠ مانگ تیایدا هێڵراوەتەوە"، لە شێوەی سکاڵانامەدا بۆ سوڵتان موڕادی عوسمانی نووسیوە.

ئەم نامەیە ـ کە مێژووی میرانی ئەردەڵانە ـ لە حەفتاکانی سەدەی ڕابوردوودا، لە لایەن لێکۆڵەری تورك: عیصمەت بارماقز ئۆغڵو دۆزراوەتەوە و ساڵی ١٩٧٣ز، لە گۆڤاری "بولتن"دا بڵاوی کردۆتەوە و دواتر مامۆستایان: محەمەد جەمیل ڕۆژبەیانی و شکور مستەفا لە تورکییەوە کردوویانە بە عەرەبی و پەراوێز و لێکدانەوەیان بۆ نووسیوە و ساڵی ١٩٨٠ز لە بەغدا چاپ و بڵاویان کردۆتەوە.

٢- شەرەفنامە ساڵی ١٠٠٥ك ـ ١٥٩٦ز نووسینەوەی دوایی هاتووە، بەڵام زۆر پێشتر دەست بە نووسینەوەی کراوە.

٣- مەلا محەمەد شەریف (قازی ئەردەڵان) مێژووی "زبده التواریخ" (پوختەی مێژووەکان)ی لە ساڵی ١٢١٤ کۆچی ١٧٩٩ز نووسیوە.

لەناو ئەمانەشدا جگە لە مەئموون بەگ و شەرەفخان ـ کە هەردووکیان خۆیان فەرمانڕەوا و میرزادە بوون ـ ئیتر مەلا محەمەد شەریف، محەمەد ئیبراهیمی ئەردەڵانی، خوسرەو بەگی ئەردەڵان لەسەر ڕاسپاردە و داخوازیی ڕاستەوخۆی میرانی بەرودوای ئەردەڵان: خوسرەوخانی ئەردەڵان (؟ ـ ١٧٩١ز)، ئەمانوڵڵاخانی ئەردەڵان (١٧٧٥ ـ ١٨٢٤ز)و خوسرەوخانی ناکام (١٨٠٠ ـ ١٨٣٤ز)، دەستیان بە نووسینەوەی مێژووی فەرەمانڕەوایانی ئەردەڵان[٩] کردووە، کە دیارە دەبێ بزانین (مەستوورەی کوردستانی)یش، لە سەردەمی "محەمەد ئاغا"ی باپیری خۆیەوە، کە خەزوور و فەرماندەی لەشکر و باوەڕپێکراوی نزیکی ئەمانوڵڵاخانی گەورە بووە، تا ڕۆژگاری "ئەبولحەسەن بەگ"ی باوکی، کە ژنبرای ئەمانوڵڵاخان و جێی متمانەی بووە، تا ژیانی ڕاستەوخۆی خودی مەستوورە ـ کە هاوسەری خوسرەوخانی دووەم (ناکام) بووە ـ لەگەڵ سەرلەبەری مام و خزمەکانیدا، لە ناوجەرگەی داودەسگای فەرمانڕەوایەتی ئەردەڵاندا، هەمەکارە و نووسەر و

٤- محەمەد ئیبراهیم ئەردەڵانی مێژووی "ذیل شرفنامە" (پاشکۆی شەرەفنامە)ی لە ساڵی ١٢٢٥ کۆچی (١٨١٠ز) لەسەر ڕاسپاردەی ئەمانوڵڵاخانی گەورەی ئەردەڵان نووسیوە.

٥- خوسرەو بەگی ئەردەڵانی "لب التواریخ"، (کاکڵەی مێژووەکان)ی ١٢٤٩کۆچی (١٨٣٣ز) لەسەر ڕاسپاردەی خوسرەوخانی دووەم ـ ناکام (١٨٠٠ ـ ١٨٣٤ز)ـ بە زمانی فارسی نووسیوە. مەستوورە لە کتێبەکەی خۆیدا (تاریخ اردلان) ئەم کتێبە، بە "تاریخ الاکراد" ناو دەبا و دواتر دکتۆر ئیسماعیل ئەردەڵان، لە میهر مانگی ساڵی ٢٥٣٦ی شاهەنشاهی لە تاران بەناوی "لب التواریخ" چاپ و بڵاوکردۆتەوە. دوای ئەویش "ڤاسیلیڤا" پەراوێز و پێڕستی بۆ ڕێکخستووە و پێشەکی بە زمانی ئینگلیزی بۆ نووسیوە و ساڵی ١٩٨٤ز لە مۆسکۆ، بەناوی "تاریخ خسرو بن محمد بنی اردلان" چاپ و بڵاوکردۆتەوە

٦- مستەفا ئەمین، نەوشیروان، لە پەراوێزی مێژووی ئەردەڵاندا، دەسگای چاپ و پەخشی سەردەم، ساڵی چاپ ؟، ل١٥.

کاربەدەستی باڵابوون و لە سەرچاوەی هەواڵ و فەرمان و بڕیارەکانی فەرمانڕەوایانەوە نزیك بوون[١٠].

کەواتە مەستوورە جگەلەوەی پشتاوپشت و بەبنەماڵە، لە دەسگا باڵاکانی فەرمانڕەوایەتی ئەردەڵاندا بوون. لەهەمان کاتدا خۆیشی لەناو خێزان و کەش و هەوایەکی خوێندەواریی و ڕووناکبیریدا پەروەردە بووە و لەکتێبخانە دەوڵەمەندەکانی ئەردەڵانیشەوە نزیك بووە و ئەمانەش هەموویان، یارمەتی و پشتیوانیی مەستوورەیان داوە، تا "مێژووی ئەردەڵان"ەکەی بە بەراورد لە چاو مێژوونووسانی بەر لە خۆیدا، تێروتەسەلتر و دەوڵەمەندتر بێ.

مێژوونووسەکانی ئەردەڵان (بە مەستوورەشەوە ـ جگەلە مەئموون بەگی بێگە بەگ)، هەموویان لەو کاتەوە مێژووی میرانی ئەردەڵان و میرنشینەکەیان و ڕووداوەکانی کوردستان دەنووسنەوە، کە پێشتر شەرەفخانی بتلیسی (١٥٤٣ ـ ١٦٠٤ز)، لە (شەرەفنامە)دا، مێژووی میرانی ئەردەڵانی تا ساڵی ١٥٩٦ز باسکردووە، واتە: هەموویان لە باسی مێژووی ئەردەڵاندا، زانیارییەکانی "شەرەفخان"یان دووبارە کردۆتەوە، کە تا ساڵی ١٥٩٦ز. باسکردووە.

لەپاڵ ئەمەشدا، لەکاتێکدا هەموویان ڕووداوەکانی میران و میرنشینی ئەردەڵان و کوردستان، بەجیا لە ڕووداوەکانی ئێران، تۆمار دەکەن و وەك مێژوویەکی سەربەخۆ دەینووسنەوە. ئەمانەش هەمووی نیشانەی هەستی نیشتمانیی و نەتەوەیی ئەم پۆلە مێژوونووسەیە، بەوەی بەشانازییەوە باسی سەربەخۆیی کاروباری ناوخۆیان و ستایشی جوامێریی و ئازایەتی و بەخشندەیی میر و مەزنەکانیان دەکەن و داستانی قارەمانێتی شەڕەکانیان دەگێڕنەوە[١١] و دەیانەوێ بەرێچکەی (شەرەفخان)دا (مێژووی کوردستان) بنووسنەوە.

لەمانەش لەبەرچاوتر و سەرباری ئەو پەیامەش، مەستوورە پێچەوانەی مێژوونووسەکانی پێش خۆی و ئەوانەش لەدوای مەستوورەوە مێژووی میرانی

---

١٠ سەرچاوەی پێشوو، ل١٤.

٨- مەستوورە، مێژووی ئەردەڵان، وەرگێڕانی لە فارسییەوە بۆ کوردی: د.حەسەن جاف و شکور مستەفا، وەزارەتی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن چاپی یەکەم، چاپخانەی دار الحریە، بەغدا ١٩٨٩، ل١٤.

ئەردەڵانیان نووسیوەتەوە، تاقانە مێژوونووسێکە، کە بنەچەی میرانی ئەردەڵان، بۆ سەر بنەچەی "ئەردەشێری بابەکان"دەباتەوە[12]. کە دیارە ئەمەیشی لەو بڕوایەوە هێناوە، گوایە زنجیرەی دەسەڵاتدارانی "ساسانی"، لە کوردانی "شوانکارە"ن.

ئیتر هەر لێرەوە لە ڕەهەندەکانی بیری مەستوورە دەگەین، کە لەلایەکەوە پێمان دەڵێ: لە بەرنامەیەکدا لە ئاکامی گەڕان و پشکنینەکانیدا، بە شوێن ڕەسەنترین ڕەچەڵەکی کورددا چووە و لەلایەکی تریشەوە پێمان دەڵێ: دەبێ بە چاوێکی جیاواز و تایبەت سەیری بیرکردنەوە و کەسایەتی مەستوورە بکەین، نەك وەك ئافرەتێکی سێبەری ئەو پۆلە "پیاو"ە مێژوونووسەی، بەر لە مەستوورە، مێژووی ئەردەڵانیان نووسیوە.

بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە، کە لە نووسینەوەی "مێژووی ئەردەڵان"ەکەیدا، سەرپێچی لە ڕێباز و بەرنامەی مێژوونووسانی پێش خۆی بە گشتی و لە "شەرەفخان" بەتایبەتی کردبێ، چونکە ئەمیش وەك ئەوان و ئەوانیش پەیڕەویان لە ڕێبازەکەی "شەرەفخان" کردووە[13]و هەموویان ڕێبازەکەیان بریتی بووە لەوەی: سەرباسەکانیان بەناوی "میرەکان"، یان "کەسەکان" دەست پێبکەن و لەوێوە، لەژێر ناوی ئەواندا ڕووداوەکانیان گێڕاوەتەوە.

جگەلەمەش لە هەمان کاتدا ئاماژە بەو سەرچاوانەش دەکات، کە لە نووسینەوەی "مێژووی ئەردەڵان"دا، کەڵکی لێ وەرگرتوون. بەتایبەتی هەردوو مێژووەکەی "زبده التواریخ"ی مەلا محەمەد شەریف (قازی ئەردەڵان) و "لب التواریخ"ی خوسرەو بەگی ئەردەڵان[14]. جیا لەوەی لە زۆر پەرەگرافدا، کە بە پێویستی زانیبێ، شیعری فارسی، شیعری شاعیرانی تر، پەندی عەرەبی و ئایەتی

٩- هەڵبەتە بۆ ئاگاداریی خوێنەر، دەبێ بڵێم کە (شەرەفخان)یش پەیڕەویی لە ڕێچکە و شێوازی مێژوونووسانی (سەفەوی) کردووە.

١٠- سەرچاوەی پێشوو، ل١٤ ـ ١٥.

١١- سەرچاوەی پێشوو، ل١١.

قورئانی لەگەڵ گێڕانەوەکاندا گونجاندووە. کە ئەمانەش هەمووی، بەڵگەی ئەوەن مەستوورە، خاوەن پلەیەکی باڵای ڕۆشنبیریی بووە.

مەستوورە لەمەڕ چۆنێتی دەستپێك و نووسینەوەی "مێژووی ئەردەڵان"ەوە، لە بەراییەوە هەندێ وشەی برووسکەئاسا دەنووسێ، کە بۆ ئاگاداریی لەسەر بەرنامەی نووسینەکەی، دەبێ ئاوڕی خێرایان لێ بدەینەوە.

١ـ مەستوورە دەنووسێ:"پاش متاڵاو و نامە گۆڕینەوە..."[١٥] ، واتە:بەرلەوەی قەڵەم بخەمە سەر کاغەز و تاکە وشەیەکیش بنووسم، دەستم بە خوێندنەوەی سەرچاوە و کەرەسەی

نووسینی مێژووەکەم کرد، ئەوسا کەوتمە

نامەنووسین و پرس و ڕاوێژ گۆڕینەوە لەگەڵ شارەزایان و ئاگاداران و ڕووناکبیراندا[١٦]، تا زۆرترین زانیاریی لە زۆرترین سەرچاوەوە کۆبکەمەوە و لێیان هەڵبژێرم. کە ئەم بەرنامەیەی مەستوورە، لەهەمان کاتدا فراوانترکردنی ئەو ڕوانگە و ئاسۆیەیە، کەمێژوونووسانی بەر لەمەستوورە، لێیانەوە نواڕیوە و زانیارییەکانی یەکتریان دووبارە کردۆتەوە.

هەڵبەتە کەدەڵێ: (پاش متاڵاو..)، مانای وایە مەبەستی خوێندنەوەی سەرچاوەیە لەسەر کەرەسەی خاو و بابەتی مێژوویی، ئەگینا مەستوورە زۆر پێش دەستپێکردنی نووسینەوەی (مێژووی ئەردەڵان)، بەردەوام لەکتێبخانە دەوڵەمەندەکانی خۆیان و سەرانی ئەردەڵاندا خەریکی خوێندنەوە و موتاڵا بووە و هەر دوای فێربوونی نووسین و خوێندنەوە، وەك خۆی دەڵێ: "کە دەستم خامەی

١٢- خۆزگە لەم بوارەدا مەستوورە ناوی چەندانێکی لەو مامۆستایانە ببردایە، کە لەم بارەیەوە نامەی لەگەڵدا گۆڕیونەتەوە و ڕاوێژی پێکردوون، تا لەو ڕێگەیەوە زانایان و نووسەرانی ئەو ڕۆژگارەمان چاکتر و ئاسانتر بناسیبایە.

١٣- مەستوورە، مێژووی ئەردەڵان، ل١١.

ئاشنایی گرت ... مەیلی سروشتیم و ئارەزووی زگماکم، بە متالای کتێبان دەبزووت...[17] .

٢ـ مەستوورە لەبارەی بەرنامەی مێژووەکەیەوە دەنووسێ: "بە سروشتی بلێسەدار و زەینی ڕەخنەگرانەوە..."[18] ، واتە: بە شەوق و تاسەیەکی ئاگرینەوە کەوتمە سەر کەلکەڵە و خولیای نووسینی مێژووی ئەردەلان. بەڵام لەکاتی نووسیندا، سنوورم بۆ ئەم تاسە و پەرۆشە ئاگرینە دیاری کرد و نەمهێشت سنووری هۆش و زەینی ڕەخنەگرانەم بتەنێتەوە، بەڵکو بەگیانی ڕەخنەگرانەوە، ڕەخنەم لە ئەزموونی نووسەرانی پێش خۆم و هەڵسەنگاندنەکانی خۆمیش دەگرت و هەمیشە بەگیانی پرسیار لەخۆ کردن و توێژینەوەوە، لەگەڵ ڕووداوەکاندا دەژیام.

بۆیە لەکاتی نووسینەوەی مێژووەکەیدا و لەبەرامبەر هەر ڕووداوێکدا، کە زۆر لێی دڵنیا نەبووبێ و بۆی بووبێتە جێی لەسەر وەستان و دڵەڕاوکە، دەنووسێ: "ئەقڵی بێ خەوش و چێژ و سەلیقەی ڕاست، ئەم قسەیە ناسەلمێنێ"[19] یان: "خودا هەر خۆی لەڕاستیی هەموو شتێ ئاگادارە"[20] یان: "خودا بۆ خۆی دەزانێ"[21] "زانست هەر لای خودایە"[22] .

ئەم هەست و هۆشە پڕ لە ڕامانەی مەستوورە، لە نووسینەوەی مێژووی ئەردەلاندا هەر بە تەنیا لەم چەند ڕستە خێرایانەدا دەرناکەون، بەڵکو لە یەکەمین خوێندنەوەی مێژووەکەیدا، هەست بەوە دەکرێ کە مەستوورە، هەر لە سەردەمی منداڵیی و هەرزەکارییەوە، بە چاوی سەرنج و توێژینەوەوە، ڕووداوەکانی نزیك و

١٤- سەرچاوەی پێشوو، ل١٢.

١٥- سەرچاوەی پێشوو، ل١٥.

١٦- سەرچاوەی پێشوو، ل١٥.

١٧- سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕەکانی: ٣٠، ٥٠، ٦٦.

١٨- سەرچاوەی پێشوو، ل٣٤.

١٩- مەبەستی لە: ئەمانوللاخان (١٧٧٥ ـ ١٨٢٤ز)ی گەورە، واتە: باوکی خوسرەوخانی هاوسەرێتی.

دووری خۆی هەڵسەنگاندووە و دەرکی بەوە کردووە، کە ئەو جوگرافیا و پلەو پایەیەی خۆی و بنەماڵەکەی تیایدا دەژین، لە لووتکەی داودەسگاکانی میرنشینەکەوە نزیکە و دەبێ سەرنجی وردیان بدرێتێ.

لەم بوارەدا مەستوورە لەباسی ناوبانگی قەڵای "حەسەن ئاوا"دا دەنووسێ: (باسوخواسی لە هەموو دیرۆك و مێژووی دنیادا تۆمار کراوە و پەسن و وەسفی لە پەڕتووك و دەفتەری زۆرینەی جیهاندا نووسراوە.. من ئەم کەمینەیە، بەچاوی خۆم دیتم باڵیۆزی ڕووس و ئینگلیز، لەسەردەمی فەرمانڕەوایەتی ئەمانوللاخانی[٢٣] والیدا بەناوی دیتنی ئەم قەڵایەوە بەسەر کوردستان (سنە)دا تێپەڕین و لەگەڵ ئەوەشدا، کە قەڵاکە وێرانە بوو، سەردانی شوێنەوار و کەلاوەکەیان دەکرد"[٢٤].

ئەم بیرەوەرییەی مەستوورە دەیگێڕێتەوە، یادگاری ساڵانی پێش چوونێتی بۆ حەرەمسەرای خوسرەوخانی هاوسەری، کە لە تەمەنی ٢٥ ساڵیدا، واتە: لە ١٨٢٨ز.دا بۆتە هاوسەری، کە دیارە مەبەستیشی لە باڵیۆزی ئینگلیز هەر دەبێ: جان مالکۆڵم (١٧٦٩ز ـ ١٨٣٢ز)[٢٥] بێت کە ٣ جار سەردانی شاری سنەی کردووە، بەڵام ٢ جاریان پێش سەدەی نۆزدە و جاری سێیەمیش ساڵی ١٨٠٨ز چۆتە سنە و لەم ساڵانەشدا دیارە مەستوورە تەمەنی هەر نزیکەی ٤ ساڵانە بووە و بۆ ئەو تەمەنەش، مایەی زیرەکییە، ئەگەر بزانێ ئەو گەڕیدەیە باڵیۆزە، یا نا!

بەڵام ئەو کاتەی (کلۆدیوس جێمس ڕیچ) لە هاوینی ساڵی (١٨٢٠ز)دا، سەردانی شاری سنەی کردووە، تەمەنی مەستوورە لە دەوروبەری (١٦ ـ ١٧) ساڵاندا بووە. (ڕیچ)یش کە چۆتە "سنە"، باسی ئەوە ناکات سەردانی "قەڵای حەسەن ئاوا"ی کردبێت. لەبەر ئەوە ـ وەك وتمان ـ هەر دەبێ مەستوورە، مەبەستی لە باڵیۆزی ئینگلیز، (جان ماڵکۆڵم) بێت، نەك "کلۆدیوس جێمس

٢٠- سەرچاوەی پێشوو، ل٤٢.

٢١- سەرنج ئەم قەڵایە کەوتۆتە ٦ کیلۆمەتری باشووری شاری "سنە"وە.

٢٢- بۆ زیاتر زانیاریی بنواڕە: " گەشتنامەی ڕیچ بۆ کوردستان وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە بۆ کوردی حەمەباقی، محەمەد ، چاپی سێیەم، ل٢٠١، هەروەها: فرهنگ دهخدا، بەرگی ١٤، ل٢١٤٦٩.

ڕیچ"[26]. خۆ ئەگەر (ڕیچ) لەو سەردانەیدا، کە لە هاوینی ساڵی ١٨٢٠زدا، بۆ شاری (سنە)ی کردووە، چووبێتە سەردانی (قەڵای حەسەن ئاوا) و دواتر لە (گەشتنامە)[27] کەیدا باسی نەکردبێ، ئەمەیان شتێکی ترە و دەکرێ گریمانی ئەوەش دابنێین، کە مەستوورە، مەبەستی لە باڵیۆزی ئینگلیز (کلۆدیوس جێمس ڕیچ) بووبێ، کە لە هەردوو بارەکەدا، (جان ماڵکۆم) و (ڕیچ)یش، هەردووکیان نوێنەری ئینگلیز بوون و لە هەر دوو گریمانەکەشدا، سەرنجی وردی (مەستوورە)مان مەبەستە.

هەر لەبواری گێڕانەوەی بیرەوەری سەردەمی منداڵێتی خۆیدا، بیرەوەرییەکی گرنگ سەبارەت بە ناکۆکی و ناتەبایی نێوان میرنشینی ئەردەڵان و بابان دەگێڕێتەوە، کە لەکاتی خوێندنەوەیدا دەم و دەست خوێنەر هەست بە پەژارەی مەستوورە دەکات و لە دوتوێی گێڕانەوەکەدا خۆزگەیەکی شاراوەی مەستوورە هەست پێ دەکات، بۆ ئەوەی ئەنجامەکەی بەجۆرێکی تر بکەوتایەتەوە، کە ئەنجامی برایەتی و تەبایی نێوان میرانی ئەردەڵان و بابان بووایە و پوختەکەیشی بەمجۆرە بووە:

ساڵی (١١٣٦ك ـ ١٧٢٣ز)، خانەپاشای میری بابان هێرش دەکاتە سەر شاری "سنە" و دەیگرێ و دواییش وەك مەستوورە دەڵێ:

"لەو جێگایەی کە ئێستا باخێکە و نموونەی بەهەشتی بەرینە و نزیکی کۆشك و تەلاری مەرکەزی میرنشینە و بە فیردەوس بەناوبانگە، قوتابخانەیەکی بنیات نا و لەمەودایەکی کورتدا، منارەیەکی جوانیشی لێ دروستکرد، تا سەردەمی فەرمانڕەوایی پڕ شانازیی ئەمانوڵلاخانیش هەر مابوو و منیش دیتم، ئەمانوڵلاخان لەبەرئەوەی بوونی ئەم منارە و ئاسەوارەی بە مایەی سەرشۆڕیی

٢٣- گەشتنامەی (ڕیچ)، لە لایەن نووسەری ئەم دێڕانەوە کراوەتە کوردی و تائێستا (٣ سێ) جار چاپکراوەتەوە.

٢٤-مەستوورە، مێژووی ئەردەڵان، ل٨٩ ـ ٩٠.

ئەردەڵانەکان دەزانی، وێران و خاپووری کرد و داری بەسەر بەردییەوە نەهێشت..."[28].

مەستوورە ساڵی ١٨٤٥ز دەستی بە نووسینی (میرنشینی ئەردەڵان) کردووە، کە لەم کاتەدا تەمەنی مەستوورە ٤٢ ساڵە و ئیتر دڵنیایە لەوەی لەو تەمەنەدا زەخیرەیەکی زۆری ئاگاداریی ڕاستەوخۆی لە ڕووداوەکانی سەرومڕی نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدە هەیە و ئەم نیو سەدەیەش بۆ هەموو میرنشینەکانی کورد، ناسکترین قۆناغی وەرسووڕانە، لە هەموو ڕوویەکی سیاسی، کۆمەڵایەتی و ڕووناکبیریی و دیاریکردنی چارەنووسیانەوە.

مەستوورەش وەك نووسەرانی پێش خۆی، هەر لە شاری سنەدا دەستی بە نووسینی "مێژووی ئەردەڵان" کردووە. کە شاری "سنە" نزیکەی (٢١٠) ساڵ پێش ئەم مێژووەی مەستوورە، وەك دوایین پێتەختی ئەردەڵان بنیات نراوە. بەڵام شاری "سنە" یەکەمین پێتەختی میرنشینەکە نەبووە، بەڵکو لە ماوەی نزیکەی (١٥٠) ساڵێکدا، (٤) جار مەڵبەندی دەسەڵات و پێتەختیان لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر، جێگەگۆڕکێ پێکردووە.

لە سەرەتادا لە (قەڵای زەڵم) (٥٦٤ك ـ ١١٦٨ز) و دواتر لە (قەڵای مەریوان) (٩٦٩ك ـ ١٥٦١ز) و دواییش لە (قەڵای پڵنگان) و دوای ئەمیش بۆ (قەڵای حەسەن ئاوا) و دوایین جاریش شاری (سنە)ی ئێستایان لە (١٦٣٦ز)دا دروستکرد و بە یەکجاریی تیایدا مانەوە.

مێژوونووسەکانی ئەردەڵان دەڵێن: نیاز لە ڕووخاندنی قەڵاکانی (زەڵم)، (پڵنگان) و (حەسەن ئاوا) لەبەر ئەوە بووە، تا ئیتر هیچ کام لە میرەکانی ئەردەڵان، نەتوانن لەکاتی سەرپێچی و یاخیبووندا، لە پاشاکانی ئێران، خۆیانی تێدا قایم بکەن.

٢٥- حەمەباقی، محەمەد، میرنشینی ئەردەڵان، بابان، سۆران، لە بەڵگەنامەی قاجاریدا، چاپ و پەخشی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٥، ل٣٠(پەراوێز). هەروەها: مستەفا ئەمین، نەوشیروان: لە پەراوێزی مێژووی ئەردەڵاندا، ل٦٦.

بەڵام ئەم قسانەیان بۆ دڵنەوایی و دڵنیاکردنی پاشاکانی ئێران نووسیوە، ئەگینا نیاز لەم جێگەگۆڕکێ و خۆ گەیاندنەوە ناو باوەشی ئێران، خۆ دەربازکردن بووە، لە سنووری دەسەڵاتی عوسمانی و دەستدرێژییەکانی پاشەڕۆژی[٢٦] و خۆپاراستن بووە لەو چەرمەسەریی و کارەساتە پڕ مەینەتییانەی بەسەر (وەك نموونە) میرنشینی "بابان"ی هاوسنووری میرنشینی "ئەردەڵان"یاندا هێنا.

چونکە ئەگەرچی هەڵکەوتی جیۆپۆلیتێکی قەڵەمڕەوی ئەردەڵان، شێوە نزیکایەتییەکی لەگەڵ قەڵەمڕەوی "بابان" بووە و لە ماوەی حوکمڕانی میرەکانی ئەردەڵاندا، تووشی گەلێ شەڕ و کێشەی گەورە و خوێناویی بوون، بەڵام بە درێژایی چەند سەدەیەك لە زۆر لایەنی کۆمەڵایەتی، ئابووری، سیاسییەوە، لە چاو (بۆ نموونە) میرانی باباندا، ناوچەکەیان پارێزراوتر و ئارامتر و گەشەکردووتر بووە، لەبەر ئەوەی:

١ـ میرنشینی بابان زۆرجار لەگەڵ ناوەندی هەردوو دەوڵەتی ئێرانی و عوسمانیدا بە شەڕ هاتوون.

٢ـ میرنشینی ئەردەڵان بەلای زۆرەوە هەر لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا بە شەڕ هاتوون و لەمەشدا هەڵکەوتی ناوچەکەیان، ئەوەندەی ناوچەی میرنشینی بابان نەدەکەوتە سەرەڕێی لەشکرکێشیی شەڕ و بەیەکدا هەڵپڑان.

٣ـ میرەکانی ئەردەڵان لەدوای خۆ خزاندنەوە ناو قەڵەمڕەوی ئێران، هەمیشە و ڕاستەوخۆ لە لایەن شایەکانی دەوڵەتی ناوەندییەوە فەرمانی بەڕێوەبردنی میرنشینەکەیان بۆ دیاریکراوە، کە ئەم شاهانەی ئێران ـ کەم تا کورتێك ـ شتێکیان لە مێژووی گەلانی ئێران و کلتووری ناوچەکانی گەلانی ئێران زانیوە، بەپێچەوانەی میرنشینگەلی کوردی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی، کە هەمیشە لە لایەن یەکێك لە والییەکانی مووسڵ و بەغداوە میرنشینیان بۆ دیاری دەکرا و زۆرینەی ئەو والییانەی مووسڵ و بەغداش، نەك هەر پێشتر لەناو کۆمەڵگای عوسمانیدا پەروەردە نەبوون و ئاگادارییان لە دابونەریت و کلتووری گەلانی ناو قەڵەمڕەوی ئیمپراتۆری عوسمانی نەبووە، بەڵکو خەڵکانی دەرەوەی قەڵەمڕەوی عوسمانی بوون

(٢٦) میرنشینی ئەردەڵان، بابان، سۆران ل٣٠ (پەراوێز)، هەروەها: لە پەراوێزی مێژووی ئەردەڵاندا، ل٦٦.

و بە هەموو کلتورێکی گەلانی عوسمانی، نامۆ و نەشارەزا بوون. کە دیارە ئەم دوو جۆر بەڕێوەبردنەش، لە هەردوو بارەکەی ناو ئێران و عوسمانیدا، کاردانەوەی خۆیان هەبووە و لە باری یەکەمدا: شایەکانی ئێران، ڕاستەوخۆ پردی پێوەندیی هەمەلایەنەیان لەگەڵ میرانی ئەردەڵانیدا هەڵبەستووە و هاتوچۆ و خزمایەتی و ژن و ژنخوازیشیان لەگەڵ یەکتردا کردووە، بەڵام لەباری دووەمدا: والییەکانی عوسمانی، لە ئاکامی کەمتر لە یەکگەیشتنیان لەگەڵ میرانی کورددا، هەمیشە شەڕ و ئاژاوەیان لەگەڵ یەکتردا هەبووە، هەر لەبەرئەمەش بووە، ئەو شەڕ و شاڵاوەی کە لە سەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی سەفەوی (١٥٠٢ ـ ١٧٣٦ز)ی شیعە مەزهەبەوە، بۆ سەر ناوچەکانی سوننی مەزهەب و دەوڵەتی عوسمانی دەکران و لەمەشدا زۆربەی کوردانی خۆرئاوای ئێران و قەڵەمڕەوی ئەردەڵانیشی دەگرتەوە و زیانی زۆری سەروماڵ، لە کوردانی سوننی مەزهەب دەکەوت. بەڵام دواتر و بە تێپەڕبوونی ڕۆژگار، لەسەردەمی شا عەبباس (١٥٨٧ ـ ١٦٢٩ز) بەدواوە، هەندێ لە میران و سەرانی ئەردەڵان، بۆ دڵنەوایی دەوڵەتی سەفەوی و دواتریش بۆ دڵنەوایی دەوڵەتی قاجار، خۆیان و هەندێ لە دەست و پێوەندیان، دەبوونە شیعەمەزهەب و هەندێ جاریش ژن و ژنخوازیشیان لەگەڵ بنەماڵەکانی هەردوو دەربارەدا دەکرد[٢٧] و بەمەش خۆیان لە شەڕی یەکێك لەو دوو دەوڵەتە (واتە: دەوڵەتی ئێران) دەپاراست و لەم بارەشدا دەوڵەتی عوسمانی، کەمتر توانا و دەرفەتی دەستێوەردان و ئاژاوەنانەوەی لە کاروباری ناوخۆی میرنشینی ئەردەڵاندا بۆ دەمایەوە.

٢٧- بەتایبەتیش لە خان ئەحمەد خان (١٦١٦ ـ ١٦٣٦ز)ی کوڕی هەڵۆخان کوڕی سوڵتان عەلی بەگەوە دەست پێ دەکات، کە جگە لەوەی مەزهەبی شیعەی پەسەند کرد و بووە شیعە، هاوکات "سەییدە بەگم"ی کچی شا عەباسی سەفەوی خواست، هەروەها: ئەمانوڵلاخانی گەورەی ئەردەڵان، کە خۆی "سەروناز خانم"ی کۆنە ژنی فەتح عەلی شای مارە کردووە و "حوسن جیهانی خانم"ی کچی فەتح عەلی شای قاجاری بۆ "خوسرەوخان"ی کوڕی خواستووە... دیسانیش "توبا خانم"ی کچی عەباس میرزایان بۆ "ڕەزا قولیخان"ی کوڕە گەورەی "خوسرەوخان" ـ ناکام ـ خواستووە.

ئەم نەریتەش وردە وردە و بەکاوەخۆ، گرژیی نێوان دەوڵەتی ناوەندی ئێران و میرنشینی ئەردەڵانی خاو دەکردەوە و لێرەوە ڕاگرتن، یان تێکچوونی ئارام و ئاسایشی قەڵەمڕەوی ئەردەڵان (زۆرتر) پابەند دەبوو بە هەلومەرجی شەڕ و ئاشتی خودی دەوڵەتی ناوەندی ئێرانەوە، چ لە ناوخۆ، لەسەر دەسەڵات، یان لەگەڵ هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و ڕووسیادا، نەك شتی تر.

بۆیە پەیڕەوکردنی ئەم سیاسەتە، لە لایەن میران و سەرانی ئەردەڵانەوە، بووە نەریتێکی چاولێکەریی بۆ (زۆربەی) میرانی ئەردەڵان و بەدرێژایی ئالۆگۆڕەکانی دەسەڵاتداریتی دەوڵەتی ناوەندی ئێران، میرانی ئەردەڵان بە ڕەزامەندیی شاهەکانی ئێران دادەنران و لادەبران، تەنیا بۆ ماوەیەکی کەم نەبێت، کە لەگەڵ کەریم خانی زەند (١٧٠٥ ـ ١٧٧٩ز)دا نێوانیان باش نەبووە و دواتر ئەوەشیان چارەسەر کردوو[٢٨].

بە واتەیەکی تر، ئەم سیاسەتی خۆگونجاندن و خۆسازکردنەی میرانی بەرودوای ئەردەڵان، لەگەڵ دەسەڵاتی ناوەندی ئێراندا، تەقەللا بووە بۆ گەڕان بەدوای ئارام و ئاسایش هێشتنەوەی میرنشینەکەیاندا. کە ئەم تەقەللا پشوو درێژە لەدوای دروستکردنی شاری "سنە"وە بۆ ماوەی نزیکەی چەند سەدەیەك بتوانن زەمینەی دابینکردنی ژیار و ئابووری و خوێندەواری و ڕووناکبیری و تەلارسازیی خۆش بکەن و لە مەیدانی ڕووناکبیریشدا میرنشینی ئەردەڵان، لە دوای میرنشینی "بتلیس"ەوە، دووەمین میرنشینی کوردین، کە مێژووی میرنشینەکەیان، بە تەقەللای چەند مێژوونووسێك بنووسرێتەوە.

هەر لە ئاکامی ئەم هەلومەرجەشدا مەستوورە لەناو تەلارە هەرە جوانەکانی سەرتاسەری کوردستاندا، دەستی بە نووسینەوەی "مێژووی ئەردەڵان" کرد، کە تەلارە شیرین و نازدارەکەی مەستوورە، هێشتا لە تەلارە قەشەنگ و بەرچاوەکانی ئێستای شاری سنەیە.

بەڵام میرنشینگەلی کوردی بندەستی عوسمانی، ببوونە مەیدانی پڕ لە دەستێوەردانی والییەکانی عوسمانی و سەرانی قاجاری لە کاروباری ناوخۆی هەردوو

---

٢٨ - میرنشینی ئەردەڵان، بابان، سۆران ل٣١.

میرنشینی بابان و سۆراندا (بەتایبەتی) و ئاژاوە و دووبەرەکی و شەڕی براکوژی نانەوە لەنێوان سەران و ئەندامانی بنەماڵەی بابان و شەڕی میرنشینی بابان لەگەڵ میرنشینی سۆراندا و بە هەموویشیانەوە ئۆقرە و ئاسایشیان لە قەڵەمڕەوکانیاندا نەهێشتبوو،بۆیە لە کاتێکدا (وەك نموونە) ئەمانوڵلاخانی گەورەی ئەردەڵان، داخوازیی نووسینی مێژووی میرانی ئەردەڵان لە: "محەمەد ئیبراهیم ئەردەڵانی"[29] دەکات، هەر لەم سەروبەندەدایە، کە گەڕیدەیەکی وەك "کلۆدیوس جێمس ڕیچ" کاتێ لەبارەی مێژووی بنەماڵەی "بابان"ەوە، لەگەڵ "مەحموود پاشای میری بابان"دا دەدوێن، ئاوای دەگێڕێتەوە:

"ئەمڕۆ: ٧ی تشرینی یەکەمی ١٨٢٠ز، لەگەڵ مەحموود پاشای باباندا، کە باسی مێژووی کوردستانمان کرد، پێم بە جەرگی خۆمدا نا و سەرسامیی خۆمم بۆ باسکرد، کە بۆچی ئاگاداری تەواوی لە مێژووی بنەماڵەکەیان نییە!.

ئەویش بە نەزاکەت و سەنگینییەوە پێمی وت:

ئەو مێژووە شایستەی نووسینەوە نییە، چونکە مێژووی بنەماڵەیەکی دەسەڵاتدارە.

منیش پێم وت: بەڵام بنەماڵەکەیان مێژوویەکی دووری هەیە و شەرەفمەندن[30].

هەڵبەتە وەڵامەکەی مەحموود پاشا، "ڕیچ"ی ئەو سەردەمە و ئێمەی ئەم سەردەمەیشی قایل نەکردووە، چونکە "ڕیچ" دەزانێ مەحموود پاشا و سەرانی بابان، بەهۆی سەرقاڵییانەوە بە شەڕ و ئاژاوەی ناوخۆیان و دەرەوە، ناپەرژێنە سەر ئاوەدانکردنەوەی هەرێمەکەیان و نووسینەوەی مێژووی میرنشینەکەیان، بەتایبەتی دوای مەرگی ئەوڕەحمان پاشا (١٨١٣ز)ی باوکی مەحموود پاشا، کە پێشتر "ڕیچ" ناسیوێتی و ئاگاداری زۆری لەبارەی فراوانخوازیی و هێرش و هەڵمەتە سەرکەوتووەکانییەوە هەبووە و ئێستاش نیشانەکانی لاوازبوونی و لەبەریەك هەڵوەشانی دەرکەوتووە.

---

٢٩ - واتە: خاوەنی: ژێل شرفنامە.

٣٠ - گەشتنامەی ڕیچ، ل٢٧٤.

بەڵام لێرەدا بۆ بەبیرهێنانەوە، دەبێ بڵێین: ئەم پرسیارەی "ڕیچ" لە مەحموود پاشای دەکات، دوای ئەو سەردان و دیدەنییەی "ڕیچ"ە، بۆ شاری "سنە" و دیدارێتی لەگەڵ ئەمانوللاخان و سەراسیمەبوونی "ڕیچ"ە، بە بینینی تەلارە ناوازە و نازدارەکانی ناو شاری "سنە"، کە هەر لەم سەفەرە درێژەیدا، بۆ میرنشینی ئەردەڵانی کردووە و هەر لەم سەفەرەشدا لای ئەمانوللاخان، نوسخەیەکی "شەرەفنامە"ی وەك "مێژووی کورد" وەرگرتووە[31] و هەر لەم سەفەرەیشیدا پێچەوانەی ئەم لاوازییەی مەحموود پاشا، لە دەسەڵات و توانای هەمەلایەنەی ئەمانوللاخاندا دەبینێ و دەڵێ:

"ئەمانوللاخان... خۆی سەرداری وەخت و خاوەن بڕیار و سیاسەتی ئێرانە..."[32] کە دیسان ئەم دەسەڵاتە بەهێزەی ئەردەڵانیش، لە ساڵی (١٨٢٤ز)دا بە مەرگی ئەمانوللاخان و لە جێ دانیشتنی خوسرەوخانی کوڕی و هاوسەری داهاتووی مەستوورە[33] دوایی دێت و لێرە بەدواوە، سەرەتاکانی لاوازیی و لەبەریەك هەڵوەشانی ئەم میرنشینەش دەردەکەوێ، بەتایبەتی دوای مەرگی خوسرەوخان (١٨٣٤ز) و دەستێوەردانی (حوسن جیهان)ی ژنی یەکەمی خوسرەوخان و ناکۆکی

---

٣١ - سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕەکانی: ١٨٩، ٢٠٦، ٢٠٣.

سەرنج: ئێستا نوسخەیەکی تورکی "شەرەفنامە" لە کتێبخانەی بەریتانیا پارێزراوە (Add.7860)، کە زەمانێك هی "ڕیچ" بووە و نوسخەیەکی تری فارسی لێیە (Add.22698)، کە "عەباس میرزا"ی وەلیعەهدی "فەتح عەلی شای قاجار" بە دیاریی بۆ ئەمانوللاخانی گەورەی ئەردەڵانی ناردووە. بەڵام ڕوون نییە ئەو نوسخەیەی کە "ڕیچ" لە ئەمانوللاخانی وەرگرتووە، یەك لەو دووانەیە، یان نوسخەیەکی ترە!. (بۆ زیاتر زانیاریی لەم بارەیەوە بنواڕە: سوڵتانی، ئەنوەر: دوو ذیلی شەرەفنامەی بتلیسی، چاپەمەنی بنکەی "ژین" سلێمانی، چاپی یەکەم، ٢٠٠٥، چاپخانە، شڤان، ل٨٥ (پەراوێز).

٣٢ - گەشتنامەی ڕیچ، ل١٩٩.

٣٣ - مەستوورە ساڵی ١٨٢٨ز بۆتە هاوسەری "خوسرەوخان" و ماوەی ٦ساڵ هاوسەری بووە و منداڵیشی لێی نەبووە و دواتر ماوەی ١٣ساڵ بە بێوەژنی لە حەرەمسەرای خوسرەوخاندا ماوەتەوە.

نێوان هەردوو کوڕەکەیان: ڕەزا قولیجان و غولام شاخان لە کاروباری میرنشینەکە، لەسەر دەسەڵاتی میرایەتی گرتنە دەست، کە مەستوورە کاتێ بە دووربینییەکی هۆشیارانەوە، ڕووداوەکان تاوتوێ دەکات، دەگاتە ئەو ئەنجامەی لە مێژووەکەیدا دەڵێ:

"ئیدی ئیدی و نەختە نەختە ئەم سەربزێویی و سەرسەختیی و گوێنەدانە، بوو بە هۆی ئەوەی شا (محەمەد شا: ١٨٣٥-١٨٤٨ز) پشتیان تێکا و ڕوویان لێ وەرگێڕێ و گوێیان ڕاکێشێ، تەنانەت دەتوانین بڵێین: "شا هاتە سەر ئەو بڕیارەی، کە بناغەی ئەم بنەماڵەیە، تێکدا و داری بەسەر بەردەوە نەهێڵێ""[٣٤].

بەڵام هەر لەو سەروبەندەدا و پێچەوانەی لاوازبوونی ئەم دوو میرنشینەی بابان و ئەردەڵان، لە سەرەتای (١٨٢٠ز) بەدواوە، سەرەتاکانی درەوشانەوە و فراوانخوازیی هەردوو میرنشینی "سۆران" و "بۆتان" بە فەرماندەیی میر محەمەدی ڕەواندز (١٧٨٨ ـ ١٨٣٨ز) و میر بەدرخان (١٨٠٣ ـ ١٨٦٩)،[٣٥] بۆ ڕزگاریی لە دەست زوڵمی عوسمانی دەردەکەون، کە دەوڵەتی عوسمانی، تەقەللای هەردوو میرەکە بە مەترسیی گەورە بۆ سەر خۆی دەزانێ و لە ڕێگەی لەشکرکێشی و هێرشەوە، بەرودوا (١٨٣٨) و (١٨٤٧) لەناویان دەبات.

ئەم ڕووداوانە و گەلێ ڕووداوی تری گرنگ، دەکەونە قۆناغی ژیانی مەستوورە. بۆیە ئەزموونی ژیانی مەستوورە، ئەزموونی قۆناغێکی ناسك و پڕ لە کارەسات و وەرسووڕان و چارەنووسسازی سیاسی کوردە. بەتایبەتی کە هەردوو ڕێکەوتننامەی یەکەم (١٨٢٣ز) و دووەم (١٨٤٧ز)ی "ئەرزڕۆم"ی نێوان ئێران و عوسمانی، دەکەونە قۆناغی نیوەی دووەمی ژیانی مەستوورە.

ئەم دوو ڕێکەوتننامەیە، لە دەمێکەوە بە ناوبژیی ڕووسیا و ئینگلستان، زەمینەی بۆ خۆش دەکرا و دوای تەقەللایەکی زۆر، گەیاندیانە ئەنجام، تا بە

---

٣٤ - مەستوورە، میرنشینی ئەردەڵان، ل٢٣١.

٣٥ - بۆ زیاتر زانیاریی لەم بارەیەوە، بنوارە: امارة بوتان في عهد الامير بدرخان، صلاح هروري، مطبوعات مؤسسة موكرياني اربيل، الطبعة الاولى، ٢٠٠٠.

هۆیەوە زەمینەش بۆ لەناوبردنی میرنشینەکانی کورد خۆش بکەن. لەم بوارەدا ئەم نموونەیە دەگێڕینەوە:

سەرەتای ساڵی ١٨٤٢ز عەلی ڕەزای والی بەغدا، مەحموود پاشای میری بابان لادەدا و ئەحمەد پاشای کوڕی سلێمان پاشای برازای مەحموود پاشای لە جێ دانا.

مەحموود پاشاش لە پاییزی هەمان ساڵدا بە خۆی و خاوخێزان و دەستوپێوەندەکانییەوە، پەنای بۆ ئێران، بۆ لای ڕەزا قولیخانی میری ئەردەڵان برد.

دوای ماوەیەك و هەر زستانی ئەو ساڵە، بردیانە تاران و سەردانی محەمەد شای قاجاریان کرد. (شا)ش پێشواز و خەڵاتی کرد و فەرمانی بە ڕەزا قولیخان کرد، تا لەشکر ساز بکەن و مەحموود پاشا بەخورتی بۆ سلێمانی بگێڕنەوە.

بۆ ئەمەش، هێرشی چەند قۆڵی و بەربڵاویان بۆ سەر قەڵەمڕەوی بابان و ناو شاری سلێمانی دەست پێکرد. بەڵام هێرشەکەیان سەرنەکەوت و مەحموود پاشا و والی ئەردەڵان، لە بەرامبەر هێرشێکی غافڵگیرانەی عەبدوڵڵا پاشای والی سلێمانی دا، بۆ سەر بارەگای هێزەکەیان لە "مەریوان" تێکشکێنرا.

دواتر، ئێران لەسەر ئەم هێرشەی عەبدوڵڵا پاشا، کە دەستدرێژیی بۆ سەر خاکی مەریوان کردووە و پێشێلی ماددەی یەکەمی پەیماننامەی ئەرزڕۆمی کردووە، شکاتی لای سەرانی عوسمانی، لە عەبدوڵڵا پاشا کرد. ئەوانیش بۆ بەغداد بانگیان کردەوە و ئەحمەد پاشای برایان لە جێ دانایەوە و دوای ماوەیەکی تر و چەندان ئاڵوگۆڕ و ڕووداوی تر، نەجیب پاشای بەغداد ـ کە لە جێی عەلی ڕەزا دانرابوو ـ لە ڕێگەی لەشکرکێشی و هێرشەوە، دەسەڵاتی میرایەتی بابانیان لێ سەندن و لە جێی ئەوان، کاربەدەستی خۆیان دانا.

هاوکات لەولاشەوە لە ئێران، لەسەر تێکشکانەکەی ڕەزا قولیخان ـ لە دەشتی مەریوان ـ محەمەد شای قاجار بیانووی لابردن و هەڵتەکاندنی میرنشینی ئەردەڵانی چنگ کەوت و دوای زنجیرەیەك ئاڵوگۆڕ، بڕیاریاندا خوسرەوخانی گورجی، وەك فەرمانڕەوای ڕاستەوخۆی قاجاری، بۆ "سنە" بنێرن.

ئەویش بەگەیشتنی بۆ شاری سنە، ڕەزا قولیخانی بە زنجیرکراوی بۆ تاران نارد. بەدوایدا دەستوپێوەندەکانی ڕەزا قولیخان و ئەمانوڵلاخانی برا بچکۆلەی، هەریەکەیان بەلایەکدا ئاوارە و پەرتەوازە بوون. کە مەستوورە و نزیکەکانیشی، لە

سەروبەندی تەواوکردنی "مێژووی ئەردەڵان"دا ـ بەر ئەم پەرتەوازەبوونە کەوتوون و لەگەڵ کۆمەڵێکی نزیك هەزار کەسیدا ـ بە ناچاریی ڕوویان لە شارەزوور و دواتر لە سلێمانی کردووە و هەر مەستوورەش خۆی، وردەکارییەکانی ئەم ڕووداوانەی ساڵانی دوایی قۆناغی هەرەسهێنانی هەمەلایەنەی ژیانی سیاسی، ڕووناکبیریی، کۆمەڵایەتی هەردوو میرنشینی ئەردەڵان و بابانی، زۆر زیرەکانە و ئاگادارانە، بۆ مێژووی ئەردەڵان و بابان تۆمار کردووە و وەك ڕاستگۆترین شایەتحاڵێکی ئاگادار و هوشیاری ڕۆژگاری خۆی، دوا لاپەڕەکانی "مێژووی ئەردەڵان"ەکەی، بە دەم ئەم دوا کۆچە پڕ لە کارەساتەوە تۆمار کردووە[٣٦].

گێڕانەوەکانی مەستوورە لە "مێژووی ئەردەڵان"دا، هەروەك سەدان جار لەو گێڕانەوە و یادداشتکردنانە بە نرختڕن کە لە بەڵگەنامەکانی قاجاری و عوسمانیدا هاتوون، لە هەمان کاتیشدا چارەنووسی میرنشینەکەی خۆیشیان: (ئەردەڵان) هەروەك ئەو جۆرە کەوتەوە، کە پێشتر هەر مەستوورە خۆی پێشبینی بۆ دەکرد و لە مێژووەکەی خۆیدات نووسیبووی:

"شا، واتە: محەمەد شای قاجار، هاتە سەر ئەو باوەڕی، کە بناغەی ئەم بنەماڵەیە تێکدا و داری بەسەر بەردەوە نەهێڵێ"[٣٧*].

---

٣٦ - بۆ زیاتر زانیاریی لەبارەی وردەکارییەکانی ئەم ڕووداوانە، بنواڕە:

ـ میرنشینی ئەردەڵان، بابان، سۆران لە بەڵگەنامەی قاجارییدا، محەمەد حەمەباقی.

ـ مەستوورە، میرنشینی ئەردەڵان.

٣٧ - مەستوورە، میرنشینی ئەردەڵان، ل٢٣١.

* گۆڤاری کۆڕی زانیاری کوردستان، ژمارە (٦)

نالی

و

مەستوورە

مەستوورە (**١٨٠٥ز ـــ ١٨٤٧ز**)، کە ناز ناوی ماهشەرەفخانم، کچی ئەبولحەسەن (**محەمەد بەگ**)ە و ئەگەرچی دیوانێکی شیعریی بە زمانی فارسی و چەند کتێبێکی مێژوویی، لەربارەی مێژووی ئەردەڵان و شەریعەتی ئیسلام لە دوا بەجێماوە[٢٩]؛ کەچی تا ئێستاش لای زۆربەی کوردناسانی خۆرهەڵات و خۆرئاوا و مێژوونووسان و نووسەرانی کوردش، زۆرتر هەروەك شاعیر باسدەکرێ. لە کاتێکادا شانازیی مێژووی فەرهەنگی کوردی، لەوەدایە کە نزیکەی (**١٨٠**) ساڵ لەمەوبەر، لە سەرتاسەری خۆرهەڵاتی ناوەڕاستادا، تاقانە ئافرەتێکە، مێژووی نووسیبێ.

هەرچەندە لە پاڵ دیوانە شیعرە فارسییەکەیدا، بڕە شعرێکی عروزئامێزی بە زمانی (کوردی)ش، بە ناوی مەستوورە ـــ وە، بڵاوبۆتەوە. وەك نموونەی ئەمجۆرە شیعرانەی، کە ئەمە سەرەتایەکەتی:

٢٩ لە وتاری دواتردا ناوی بەرهەمەکانی مەستورە دەنووسین.

گرفتارم، بە نازی چاوەکانی مەستی فەتتانت
بریندارم، بە تیری سینە سووزی نێشی موژگانت[30]

لە کاتێکدا ئەم شیعرە، غەزەلێکی (٧) بەیتی شاعیری ناسراو:ئەمین ئاغای حەویزی، واتا:ئەختەر (**١٨٣٩ ـــ ١٨٨٨**ز)ە[31]، بۆیە من دڵنیام ئەو شیعرە کوردییە عروز ئامێزانەی تریش کە تا ئێستا بە پاڵ مەستوورە دراون، شیعری مەستوورە نین؛ چونکە لە لایەکەوە ئەمجۆرە شیعرانە، جگەلەوەی (پیاو) وتوونی، لەلایەکی تریشەوە مەستوورە خۆی، لە مێژووەکەی خۆیدا، کە لە ئاخر و ئۆخری ژیانیشیدا نووسیوێتی، کەم و زۆر باسی ئەوە ناکات کە شیعری کوردی نووسیبێ، لە هەمان کاتیشدا، کە باس دێتە سەر مەستوورە و ئەدەبی کوردی، لە سەردەمی مەستوورە و لە ئەدەبی باوی ئەو سەردەمەی میرنشینی ئەردەڵان؛ دەبێ ئەوەمان لە یادبێ کە ئەو ئەدەبەی لەو رۆژگارەدا بە زمانی کوردی، لە جوگرافیای میرنشینی ئەردەڵان دا سەقامگیر بووە، ئەدەبی دیالیکتی گۆران بووە، کە بە کێشی خۆماڵیی، واتە: کە بە وەزنی هیجا (بڕگەیی) بووە، لەبەرئەوەی ئەم دیالیکتەی گۆران، زۆر لە پێش دروستبوونی شاری (سنە)شدا، زمانی (ئایین)یش بووە. چونکە ئەگەر کوردناسانی وەکو: (ئەلیکسەندەر ژابا، مارتن، هارتمان،

سەرنج:

ئەگەر هەندێ فاکت و پەرەگرافی ئەم وتارە و وتاری پێشوو لە یەکتر بچن، پێویستی وتارەکان وا بووە.

٣٠ مێژووی ئەردەڵان ـــ نووسینی: مەستوورەی کوردستانی ـــ گۆڕینی بۆ کوردی: دکتۆر حەسەن جاف و شکور مستەفا ـــ چاپی یەکەم ـــ بەغدا ـــ دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی کوردی لاپەڕە (٧) ـــ هەروەها: تأریخ مشاهیر کورد ـــ جلدی یەکەم ـــ تالیف بابە مردۆخ رۆحانی ـــ چاپ أول (١٣٦٤) ـــ انتشارات سروش ـــ ص (٣٦٧ ـــ ٣٧٢).

٣- بۆ زیاتر زانیاریی لەم بارەیەوە بنوارە:ئەختەر، شاعیری جوانیی و دڵداری، ئامادەکردنی ئازاد عەبدولواحید، هەولێر، چاپخانەی شارەوانی ١٩٧٦، لاپەڕە ١٦ ـــ ٢٣، ل.٥١

رۆژەلیسکۆ، لیرخ، فیلچیڤیسکی، رۆدینکۆ و ... هتد)، ئەوە بسەلمێنن کە ئەدەبی کوردی، لە سەرەتای دەست پێکردنیەوە، بە دیالیکتی باکوور دەستی پێکردبێ و بە تایبەتیش لە عەلی حەریری (سەدەی یانزەیەمی زایین)، ئەوا لەم دیالیکتەدا، (لە سەدەی دەیەمی زایین) و رەنگە پێشتریش، کتێبی (ماریفەت و پیرشالیاری زەرتوشتی)[٣٢] پێ نووسراوە، کە لە بارەی ئایینی (زەرتوشت)ەوەیە و دوای ئەمیش کتێبی ئایینی (سەرئەنجام)ی پێ نووسراوە، کە لەناو خەڵکدا، بە سروودی (یارسان)ناسراوە و کتێبی ئایینی (ئەهلی هەق)ە[٣٣]. لە پاڵ ئەمانیشدا وەك لە ئینسکلۆپیدیای ئیسلامی چاپی ئینگلیزییەکەیدا هاتووە، (باباتاهیری هەمەدانی)ش، شیعری بە دیالیکتی گۆران، بۆ بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕی ئەهلی هەق، لە ناو گۆرانە نەخوێندەوارەکاندا نووسیوە[٣٤]. جگە لەو (**٣٩**) شاعیرەی کە ئی. بی. سۆن، لەو وتارەیدا سەبارەت بە شیعری گۆران، لەسەری نووسیون و نموونەی لە (**٢٧**) شاعیریان هێناوتەوە، کە کاتی خۆی (د. سەعید سنەیی)، ئەم دەستنووسانەی پێشکەش کردون و ئێستا لە مۆزەی بەریتانی پارێزراون و هەمووشیان پێش ساڵی (**١٧٨٨ز**) ژیاون[٧].

ئیتر ئەم ئەدەبە، لە تەمەنی ئەم هەزار ساڵ بەخشینەیدا، بێ پشوو، بە تەوژم و تین و درەوشاوەیی هاتووە و بە دەم رەگ داکوتانی زیاترە وە هەر لە بە خشیندا

٤- دانای هەورامی ـــ پیرشالیاری زەردەشتی ـــ بەغدا (١٩٦٨ز).

٥- سرانجام (ماشەڵلای سووری) چاپ اول، تاران (١٣٤٤ش) هەروەها:سرانجام(ایین یارسان)، پژوهش ونوشته طیب طاهری، انتشارات انستیتو فرهنگی کرد، سلیمانیه، چاپی اول، چاپخانه اراس، اربیل.٢٠٠٧

٦- لیریکای شاعیری گەورەی کورد (مەولەوی) ئەنوەر قادر محەمەد، ستۆکهۆڵم (١٩٩١) لاپەڕە (٣٢).

٧- مینۆرسکی (گۆران) وەرگێڕانی ناجی عەباس (گۆڤاری گەلاوێژ)، ژمارە (٥ ـتا ١٠) بەغدا (١٩٤٤ز).

سەرنج: ئەو (٢٧) شاعیرەی کە (ئی. بی. سۆن) لە بارەیانەوە نووسیوێتی، لە بنەڕەتدا لە دووتۆی کەشکۆڵێکدان، کە نموونەی شیعری (٣٩) شاعیری تێدایە، ئەم کەشکۆڵە ساڵی (١٩٩٨ز) لەلایەن کاك ئەنوەری سوڵتانی یەوە، لە بەریتانیا ئامادە و چاپ و بڵاوکرایەوە و دووبارە لە ساڵی (٢٠١٠ز)دا، لەلایەن (بنکەی ژین) لە سلێمانی چاپکراوەتەوە.

بووە، کە کۆمەڵێك شاعیرانی گەورە و ناوداری ئەدەبی کوردی، هەر بەم دیالیکتە شیعریان نووسیوە، وەك: مەلا پەرێشان (سەدەی چوارەیەمی زایین) بێسارانی (**١٦٤١ ــ ١٧٠٢ز**)، صەیدی هەورامی (**١٧٨٤ ــ ١٨٣٥ز**)، میرزا شافیعی جامەڕێزی (**١٧٨٥ ــ ١٨٤٨ز**)، ئەحمەد بەگی کۆماسی (**١٨٣٥ ــ ١٩٠٧ز**)، مەولەوی تاوەگۆزی (**١٨٠٦ ــ ١٨٨٢ز**)، میرزا قادری پاوەیی (**١٨٣٥ ــ ١٩٠٧ز**)...هتد، کە ئەم بەردەوامییە، پێچەوانەی ئەدەبی دیالیکتی باکوورە، چونکە ئەگەر لە قۆناغەکانی دەرکەوتنی شاعیرانی وەك: فەقێی تەیران (سەدەی چواردەیەمی زایین) و مەلای جزیری (سەدەی پانزەیەمی زایین) و ئەحمەدی خانی (**١٦٥٠ ــ ٦٢ز**)دا لە لووتکەدابووبێ؛ ئەوا دوای ئەحمەدی خانی، ئیتر وزەی بەردەوامیی و درەوشاوەیی، وەك تین و تاوی پێشینەی نەما.

بەڵام ئەدەبی دیالیکتی گۆران، جگە لەو تەمەنە درێژەی و بەردەوامییەشی، ژمارەیەکی زۆریش داستان و چیرۆکی دڵداری پێ نووسراوە؛ کە لە چاو داستان و ئەدەبی دیالیکتەکانی تری زمانی (کوردی)دا، یەکجار زۆرن و کەم وێنەن. بۆیە دەڵێین ئەم دیالیکتە، رەگ و ریشەی لە مێژینەیەکی زۆر کۆندا داکوتاوە و هەر ئەمیش بووە، بۆتە یەکێك لەو هۆکارانەی لە تەمەنی زیاتر لە شەش سەدەی میرنشینی ئەردەڵان دا، کردوویەتی بە زمانی رەسمی و ئەدەبیی ئەم میرنشینە و (هەر دەسەڵاتی سیاسی ئەم میرنشینەش، ئەدەبی بە دیالیکتی **گۆران** پێشخست و گەیاندییە لووتکەی داهێنان و گەشەسەندن)[٣٥]، بە رادەیەك کە زەبر و دەسەڵاتی داهێنەرانەی ئەدەبی ئەم دیالیکتە، هەمیشە لە سنووری میرنشینی ئەردەڵانیشی تێپەڕاندووە و وەك (گۆران)ی شاعیر دەڵێ: (لە کاتی شکۆیدا، جار بووە سێ کوچکەی ناوەندی کەرکووك، هەمەدان و کرماشان هەمووی بگرێتەوە)[٣٦].

لە کاتێکدا شێوەزاری ئاخاوتنی دانیشتووانی ناوچەکانی کەرکووك و هەمەدان و کرماشان، هەردووکیان بە جیا، لە دیالیکتی گۆران جیاوازترە. کەچی ئەدەبی

---

٣٥ محمد أمین زکي (تأریخ الدول و الأمارات الکردیة في العهد الاسلامي ــ ترجمة: محمد علي عوني (القاهرة) (١٩٤٥) صفحة (٢٧٦).

٣٦ یادی پیرەمێرد ــ وتاری مامۆستا (گۆران)، بەغدا ساڵی (١٩٤٥)، لاپەڕە (٧٨).

دیالیکتی باکوور، لەوپەڕی درەوشانەوە و دەسەڵاتیشیدا، لە سنووری ناوچەی دیالیکتی خۆی تێنەپەڕاندووە.

ئەم بەراوردەشمان ئەگەر هەر بەرامبەر دیالیکتی کرمانجی باکوور بووبێ، هی ئەوە بووە، کە دیالیکتەکانی تری زمانی کوردی، یان بەرهەمی ئەدەبیان زۆر کەم پێ نووسراوە، یان زۆر درەنگانێ کەوتنە بەخشین و درەوشانەوە؛ وەك ئەدەبی دیالیکتی باشوور (شێوەی سلێمانی)، کە بەرهەمی شیعریی، شاعیرانی سێ کوچکەی بابان: نالی و سالم و کوردی و هاوڕێکانیان؛ واتە لە سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمی زاییینەوە، کەوتە بەخشین و خۆنواندن..و کەوتە رەواندنەوە و تەنگ پێهەڵچنینی سێبەری جوگرافیای ئەدەبی دیالیکتی گۆران، کە چەندان سەدە بوو، دەنگی دیالیکتی کرمانجی باشووری کپ کردبوو، کە وەك بەڵگە مێژووییەکان و دەقگەلی ئەدەبی دێرینە بۆمان دەسەلمێنن، ئەم دیالیکتەی کرمانجی خواروو لە کاتێکیشدا کە ئەدەبی نووسراوی دیالیکتی گۆران، لەو تەمەنە درێژەشدا سێبەری بەسەرەوە کردبوو، بەڵام ئەدەبێکی دەوڵەمەندی لە فۆلکلۆری بەیت و شیعری سەرزار، بە کێشە خۆماڵییەکان پێ نووسراوە.

بۆیە کە **نالی** و هاوڕێکانیان بۆ یەکجار ئەم دیالیکتەیان بۆ قوتابخانە عروز ئامێزەکەی خۆیان رام کرد؛ ئیتر ئەم دیالیکتە لە ماوەیەکی زۆر کورتدا، وەك ئاگرێکی بەتین، بە ئاقاری خۆیدا تەنییەوە و زۆر خێرا بۆ گەرمیان و کوێستان پەڕییەوە. کە لێرەدا پێویست دەکا ئەوە بڵێین: هۆی خێرا تەنینەوە و گەشانەوەی ئەم دیالیکتە بەر لە هەموو شتێك و لە سەروو هەموو شتێکەوە، (وەك چۆن دەسەڵاتی سیاسی میرنشینی ئەردەڵان، ئەدەبی بە دیالیکتی گۆران پێشخست و گەیاندییە لووتکەی داهێنان؛[37] هەر بەو جۆرەش پشتیوانی گەورە و بە هێزی میران و سەرانی میرنشینی بابان بوون، کە دراوسێی نزیك و تێکەڵاوی هەمەلایەنە و راستەوخۆی ئەردەڵانەکان بوون و بۆ چاولێکەریش لە میرنشینی ئەردەڵان، لەوەدا کە وەك وتمان: نزیکەی شەش سەدە، زمانی رەسمیی و ئەدەبییان، شێوەزاری **گۆران** بووە؛ بۆیە میران و سەرانی (بابان)یش، بۆ تەواوکردنی پێویستییەکانی

---

٣٧ لیریکای شاعیری گەورەی کورد (مەولەوی)، لاپەڕە (٣٨).

هاوسەردەمانەی پێتەختی تازەکەیان، کە تازە لە (قەلاچوالان)ەوە، بۆ سلێمانی گواستبوویانەوە (١٧٨٤ز)و لەبەرئەوەش کە ئاخاوتنی جەماوەری میرنشینی **بابان** تێکڕا، بە شێوەزاری کرمانجی خوارووبوو؛ بۆیە پێکهێنانی شێوە زمانێکی هاوسەردەمانەی، بۆ ئەوەی ببێتە زمانی ئەدەبیی و رەسمیی، تایبەت بە میرنشینی **بابان**، بووە پێداویستییەکی فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی و ئەو بەرنامەیەی کە بۆ پێشخستنی میرنشینەکەیان، لەم پێناوەدا رەنگیان بۆ رشتبوو؛ هەر لە بانگهێشتنی زانایانی ئایینی و ئەدیبانی بە ناوبانگەوە، بۆ نیشتەجێبوون لە سلێمانی تازە پایتەختیاندا، تا خانەقا و قوتابخانە کردنەوە بۆیان، کە ئەم پشتیوانییە، هاندەرێکی بە گوڕ بوو، بۆ سەرخستنی ئەم بەرنامەیە.

هەرچەندە لە پاڵ ئەم پشتیوانییەشدا، قوتابخانە شیعرییەکەی **نالی** و هاورێکانی و بە تایبەتیش **نالی**، کە هاتە مەیدانەوە، بە دەسەڵاتێکی بەهرەمەندانەی شاعیرانەوە، بە شارەزاییەکی بەربڵاوەوە لە رەوانبێژیی عەرەبیدا. بە وردەکاریی و وشە ئارایيەکی پڕ پەرداخ و ئارایشی تازەکراوەوە، بە لێزانیی لە زمانی کوردی و دەسەڵاتی بەسەر شێوەزارەکانی تری رێزمانی کوردی و هونەری موتوربەکردنیاندا، بە ئەندازەیەك کە جێپەنجە و کاری **نالی** لە دیالیکتەی خوارووەدا، گەیشتۆتە سنورێك، بە خۆی رەوا ببینێ و بەم دیالیکتە بلێ:زمانی خۆکرد!.. ئەمانە هەمووی بوونە هۆی ئەوەی لە ماوەیەکی مێژوویی زۆر کورتدا، ببێتە شێوەزمانێکی مەودا بەرین و ئیقلیمگیر و سەرمەشق، بۆ تێکڕای نووسەرانی باشوور، بە جۆرێك کە سەرەڕای ئەوەی ئەم شێوەزمانە، لە چاو شێوەزمانی گۆران دا، زۆریش ساوابوو؛ بەڵام بە پێچەوانەی دیالیکتی (**گۆران**)ەوە، کە بە هەرەس هێنانی میرنشینی ئەردەڵان، زۆر بە خێرایی پووکایەوە، کەچی ئەدەبی دیالیکتی باشوور، دوای هەرەس هێنانی میرنشینی (**بابان**)یش، کە لەگەڵ هەرەس هێنانی ئەردەڵان دا هاوکات بوو، نەك هەر نەلەقی؛ بەڵکو لەتین و تەوژم و هەڵچوونی خۆی نەکەوت و بە سەرانسەری ئەو ناوچانەشدا تەنییەوە، کە پێشتر ئەدەبی دیالیکتی گۆران، دەسەڵاتی مێژینەی بەسەریاندا هەبوو. تەنانەت بە جوگرافیای گۆران نشینەکانیشدا بە رادەیەك تەنییەوە، کە وەك ئێستا دەیبینین، نووسەرانی ناوچەی (هەورامان)یش، هەر بە دیالیکتی باشوور دەنووسن.

بەڵام لە رۆژگاری ژیانی **مەستوورە** دا، هێشتا ئەدەبی دیالیکتی **گۆران**، لە گوڕ و گوژمی خۆیدا بەردەوام بووە و بە تایبەتیش کە ژیانی مەستوورە، هاوسەردەمی پۆلێك لەو شاعیرە گەورانەی ئەم دیالیکتە بووە، کە پێشتر ناومان هێنان و لە ناویشیاندا مەولەوی تاوەگوزی، کە بە دەسەڵاتی شاعیرانەی خۆی، ئەدەبی دیالیکتی (گۆران)ی گەیاندە چڵەپۆپەی داهێنان و زیاتر گەشانەوەی و لە هەمان کاتیشدا کە مەولەوی و مەستوورەش هەردووکیان هاوجوگرافیای ئەو هەرێمەن، کە دەسەڵاتی ئەدەبی دیالیکتی گۆران؛ نەك هەر سێبەری بەسەرەوە کردووە، بەڵکو هەر لەو بنەماڵەیەشدا، کە مەستوورەی تیدا ژیاوە، شاعیری وەك:غولامشاخانی (**١٨٢٢ ـــ ١٨٦٧ز**) زڕ کوڕی مەستوورە، شیعری بە دیالیکتی گۆران نووسیوە و نامەی شیعریی لەگەڵ مەولەوی دا ئاڵوگۆڕ کردووە.

بۆیە بێ سێودوو دەڵێین: ژیانی مەستوورە دەکەوێتە سەردەمێکەوە، کە دوو قوتابخانەی ئەدەبیی تێکڕا جیاواز، بە دوو شێوە دیالیکتی جیاواز، لە دوو ناوچەی هاووسنووردا، کەوتوونەتە ململانێ و بگرە گەرمەی سەرەتای تەنگ پێهەڵچنینێکی ئاشکرا؛ کە دیاردەکانی ململانێ و تەنگ بە یەکتر هەڵچنینەکە، لەسەرومری بنچینە و روخسار و ناوەڕۆکی هەردوو قوتابخانە ئەدەبییەکەدا، بە زەقی و بە تایبەتیش لە شیعرەکانی مەولەوی و نالی دا، رەنگیان داوەتەوە؛ کە هەر یەکەیان نموونەیەکی زۆر باڵای هەردوو قوتابخانە جیاوازەکەن. چونکە ئەگەر بۆ بەڵگەی سەلماندنی ئەم بۆچوونە، لە نامە شیعرییەکانی مەولەوی، کە لە دیوانە چاپکراوەکەیدان، و لەو (**٣٨**) نامەیەی وردبینەوە، کە لە بەرگی دووەمی یادی مەردان دا، چاپکراون، بۆمان دەردەکەوێ کە **مەولەوی** بەم هۆیەوە کە میراتگری ئەدەبێکی تەمەن درێژی تان و پۆ خۆماڵییە، بە هیچ جۆرێك دۆستایەتی و نامە گۆڕینەوەی لەگەڵ ئەو شاعیرە کوردانەدا نییە، کە شیعرەکانیان بە کێشی عرووز نووسیوە و **نالی** سەردەستەیانە.

تەنانەت مەولەوی لەگەڵ شاعیرێکی گەورەی سۆفی و نەقشی مەشرەبی وەك:مەحوی (**١٨٣٢ ـــ ١٩٠٦ز**)یشدا، هیچ سەروبەندێکی نییە، لە کاتێکدا کە هەردووکیشیان سەر بە رێبازگەی (نەقشبەندی)ن و خەلیفەی بنەماڵەی شێخ

عوسمانی سیراجوددین (**١٧٨٠ ـــ ١٨٦٦ز**)ی ئەوێڵەن. هۆیەکەش هەر ئەوەیە کە (مەوحوی)ش شاعیرێکی سەر بە قوتابخانە شیعرییەکەی نالی و هاورێکانێتی.

بە هەمان پێودانیش، کە لە سەرتاسەری شیعرەکانی نالی ورد بینەوە، بۆمان دەردەکەوێ کە پلار و توانج و تەشەرێکی زۆر دەگرێتە ئەوانەی بەدرۆ! سەر بە (تصوف)ن. کە وەك دەشزانین زۆرینەی شیعری شاعیرانی دیالیکتی گۆران، بە رواڵەت! شیعری (تەسەوف و عیرفان)ە. جگە لە چەندان نموونەی تر، لە شیعری هەردوو قوتابخانە ئەدەبییەکە بەرامبەر بە یەکتر؛ وەك ئەو هەموو هەڵوێست و وەرگرتنەوەی مەحوی، بەرامبەر ئەوانەی کە هێرش دەکەنە سەر تەسەوف و عیرفان، یان ئەو لاقرتی و گاڵتە پێکردنە بێ پەردەیەی سالم (**١٨٠٠ ـــ ١٨٦٦ز**)، بە دیالیکتی گۆران و لەشکری (ئەردەڵان)یش، کە ئاخاوتنیان (گۆران)ە؛ وەك نموونەی ئەو قەسیدە درێژەی بە بۆنەی لە ئەستەمولْ هاتنەوەی عەبدوڵڵا پاشای کوری سلێمان پاشا(**١٧٩٠ ـــ ١٨٣٨ز**)ی بابان، بۆ بە دەستەوەگرتنەوەی میرنشینی بابان، لە سلێمانی پایتەختدا، کە ئەمە سەرەتاکەیەتی:

تیرەوەش دێمە گوزەشت و عەهدی نیسان هاتەوە
بلبلی بێ دڵ لە دەوری گوڵ با فیغان هـــاتەوە

تا دەگاتە:

کەرِوفەر با کەم بکا، (والی)[38] بە فەوجی (چێش کەرۆ!)
پشت بەندی لەشکری وەندات و جافان هـــاتەوە[39]

---

٣٨ والی:مەبەست لە (رەزا قولیخان)ی والی ئەردەڵانە.

٣٩ د. فوئاد، کەمال شیعری بڵاونەکراوەی سالم، گۆڤاری نووسەری کوردستان، ژمارە٢، ساڵی یەکەم١٩٨١، ل٤١ تا ٥٢.

لە بەسەرکردنەوەی پێشینەی ئەم دوو قوتابخانە ئەدەبییە جیاوازە و ناوهێنانی مەستوورەدا، یەکسەر ئەو قەسیدەیەمان بیر دەکەوێتەوە، کە نالی (**١٨٠٠ ـــ ١٨٧٣ز**) لەسەر مەستوورە نووسیوێتی. چونکە هەر کە ناوی مەستوورە، یان (نالی)مان دێتە یاد، دەم و دەست ئەو قەسیدەیەمان دێتەوە یاد.

ئەم قەسیدەیەش لە سەردەمی نووسینەوە تا ئێستا، هەر جێی باس و خواس بووە و هەر زووش شاعیری گەورەی ساباڵاخ؛ وەفایی (**١٨٤٧ز ـــ ١٩١٦ز**) و دواتریش عەبدوڵڵا بەگی میسباح دیوان (**؟ ـــ ١٩١٦ز**)، چاویان لێکردووە و هەریەکەیان شیعرێکی بە پێودانی ئەم قەسیدەیەی نالی نووسیوە؛ کە شیعرەکەی وەفایی، قەسیدە بە ناوبانگەکەی (شیرین تەشی دەڕێسێ) [٤٠] و (میسباح دیوان)یش شیعرێکی درێژی پێنج خشتەکی نووسیوە؛ کە ئەمە سەرەتاکەیەتی:

دوێ شەو، شەوی شەنبە، کە لە شەمع و مەهو ئەختەر
ئاراســـــتە بوو سەحی ســــــەراپـــــەردەی ئەخزەر [٤١]

شایانی باسە، شیعرەکەی مسباح دیوان ئەوەندە ویستویەتی شوێن پێی **نالی** هەڵبگرێ و لاسایی بکاتەوە؛ جگەلەوەی هەر بە خەون دەست پێدەکات، دیسان بە هەمان وەزن، ناوی مەستوورەشی ئاخنیوەتە شیعرەکەیەوە:

گەنجینەی (مەستوورە) بەبێ خازەن و گەنجوور
ئایینەی بلوورە، بەبێ ســــــــنعەتی مزدوور [٤٢]

---

٤٠ دیوانی وەفایی، لێکۆڵینەوەی محەمەد عەلی قەرداخی، چاپی یەکەم، چاپەمەنی کۆڕی زانیاری، بەغدا١٩٧٨، ل١٩٢ تا ١٩٨.

٤١ دیوانی ئەدەب (میسباح دیوان)، کۆکردنەوە، بەراوورد، ساغکردنەوە و فەرهەنگ بۆ نووسینی:محمد حەمە باقی، بڵاوکراوەی دەزگای ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٥، ل١٠٨

تا ئەو رادەیەی لە هەندێ جێگەی تری ئەم قەسیدەیەدا، وێنەی شیعریی و قافیەکانی هەمان (شیعری مەستوورە)ی نالی بە کاردێنێ:

وەك تازە هەڵوژێ کە لـــە ناو دوو لقە دابێ
وا رێك گوشرابێ، کـــە لە دوو لاوە قوپابێ
هێندێکی قوپابێ و کـــــەمێکی قەڵەشابێ
قەڵشانێ، نەوا بێ کە بە چاو فەرقی کرابێ[٤٣]

لەم یەك دوو ساڵەی دواییشدا، کاك رێبوار سیوەیلی، بە بۆچوونی خۆی، لێکۆڵینەوەیەکی لە دوو توێی نامیلکەیەکدا[٤٤]، سەبارەت بە هۆی نووسینی ئەم قەسیدەیەی **نالی** نووسیوە.

ئێمەش، بۆ ئەوەی بتوانین لە نزیکترەوە بڕوانینە ئەم قەسیدەیەی نالی و هۆی نووسینی؛ پێویستیمان بە زیاتر نزیکبوونەوە هەیە، لە مێژووی ژیانی **مەستوورە** و لە نزیکەوە ناسینی سەردەمەکەی.

وەك لەسەرووتریشەوە وتمان سەردەمی ژیانی **مەستوورە**، هاوسەردەمی **مەولەوی** بووە، کە (مەولەوی)ش، هاوسەردەمی نالی بووە، کە بە هەمان شێوە مەستوورەش دەبێتە هاوسەردەمی **نالی**. بەڵام **مەستوورە**، **(٥)** ساڵ لە **نالی** بچووکترە، چونکە نالی ساڵی **(١٨٠٠ز)** لە دایك بووە و مەستوورە، ساڵی **(١٨٠٥ز)** لە دایك بووە و هەر لە شاری سنەشدا، لە باوەشی بنەماڵەیەکی بەرێز و ناودار و دەسەڵاتداردا گۆشکراوە؛ کە **محەمەد** ئاغای باپیری **مەستوورە**، لە

---

٤٢ هەمان سەرچاوە، ل١١٦.

٤٣ هەمان سەرچاوە، ل١١٧.

٤٤ رێبوار سێوەیلی، کتێبی نالی، چاپەمەنی دەزگای موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر،٢٠٠١.

سەردەمی دەسەڵاتدارێتی ئەمانوڵڵاخان (**١٧٧٥ ـــ ١٨٢٤**ز)ی گەورەدا،، هەمەکارە و راوێژکاری ئەمانوڵڵاخان و **ناظری** صندوقخانەی میرانی **ئەردەڵان** بووە، کە جار جارەش بە هۆی ناکۆکی و ناتەبایی ریزەکانی ناو میرنشینەکە و بنەماڵەی (ئەردەڵان)ەوە، لە ئاکامی هەراو ئاژاوە کەوتنەوەدا، **محەمەد** ئاغای باپیری (مەستوورە)ش، لەو هەرایانە گلاوە و زۆر جاریش بۆتە دەستەی نەیارانی ئەمانوڵڵاخان و دووبارە ئاشتبوونەوەیان، کە دوای مردنی ئەمانوڵڵاخان و هاتنە سەرکاری (خەسرەوخان)ی کوڕی (**١٨٠٠ز ـــ ١٨٣٤ز**)، ئیتر دەلاقەی ئەو ناکۆکییانە گەورەتر بوون و بنەماڵەی (مەستوورە)ش وەك جاران کەوتوونەتە ناو یەکێك لە بەرەکانی ئەو پشێوییە و بە تایبەتیش بەرەی ململانێ و سەنگەرگرتن لە دەسەڵاتدارێتی خەسرەوخان! کە لە ئاکامدا و بۆ دڵنەوایی کردنی بنەماڵەی (ئەبولحەسەن)ی باوکی مەستوورە و بنبڕکردنی هەوڵوێستی دوژمنانەیان و ئاشتکردنەوەی یەکجارییان، لە ساڵی (**١٨٢٨ز**)دا، **مەستوورە** لە تەمەنی (**٢٣**) ساڵیدا بە خەسرەوخان دراوە[٤٥]. بەڵام تەمەنی پێکەوەژیانیان لەگەڵ (خەسرەوخان)ی هاوسەریدا، (کە منداڵیشی لێی نەبووە) هەر شەش ساڵی خایاندووە، چونکە خەسرەوخان لە تەمەنی (**٣٤**) ساڵیدا، بە نەخۆشی (جەرگ) کۆچی دوایی دەکا، کە ئیتر دوای جوانەمەرگبوونی، ناوی دەنێن، خەسرەوخانی ناکام و مەستوورەش هەر لە حەرەمسەرای بەجێماوی **خەسرەوخان** دا، ماوەی (**١٣**) ساڵی تر، بە بێوەژنیی دەمێنێتەوە. تا لە ساڵی (**١٨٤٧ز**)دا، دوای ئەوەی چرای میرنشینەکەیان بەرەو کوژانەوە دەچێ و بنەماڵەی **ئەردەڵان** دەسەڵاتیان لـێ زەوت دەکرێ، ناچار لەگەڵ کۆچێکی بە کۆمەڵی زیاتر لە هەزار کەسیدا، بە رێگەی مەریوان و شارەزووردا روو لە میرنشینی بابان دەکەن، بەڵام هێشتا بە دەم رێگەوە دەبن، کە نەخۆشی رشانەوەیان تێدا بڵاو دەبێتەوە و نەخۆش دەکەوێ و پاش ئەوەی ماوەیەکی کورت لە شاری سلێمانی دەمێنێتەوە؛ ئەمیش وەك

---

٤٥ مەستوورە، مێژوویی ئەردەڵان، سەرچاوەی پێشتر ناوبراو، ل١٩٤ ـــ ٢٠٤، ٢٣٦ ٢٣٢ ـــ ٢٣٨، ٣٣٧. هەروەها:تأریخ مشاهیر کرد، جلد یکم، ص٣٦٧ ـــ ٣٧٢.

هاوسەرەکەی جوانەمەرگ دەبێ و لە تەمەنی (**٤٢**)ساڵیدا کۆچی دوایی دەکا و لە گردی (سەیوان)ی شاری سلێمانی دەنێژرێ[٤٦].

* * *

قەسیدەکەی نالی دوو بەشە؛ کە بەشی یەکەمیان داخوازی و پرسیاری (مەستوورە)یە و بەشی دووەمیشیان هەڵوێست و وەڵامی (نالی)یە بۆ **مەستوورە**.

لە یەکەمین مەسرەعی سەرەتای قەسیدەکەدا **نالی** وەك (ئەدیب)ێك، نەك شاعیرێك، ناوی مەستوورە دێنێ، کە بەمجۆرە دەست پێ دەکا:

مەستوورە، کە حەسنا و ئەدیبە، بە حیسابێ!
هاتە خەوم ئەمشەو، بە چ نازێك و عیتابێ[٤٧]

کە ئەمەش بەڵگەیەکی زیندووە، دژی ئەو بۆچوونەی مەستوورە، وەك شاعیرێك ناودەبەن. چونکە (مەستوورە)ش، خۆی، لە مێژووەکەی خۆیدا (مێژووی ئەردەڵان)، کەم و زۆر باسی ئەوە ناکا، کە شیعری بە کوردی نووسیبێ.

بەڵام دوای ئەوەی نالی وەك (ئەدیب)ێك، ناوی مەستوورە، دێنێ؛ ئیتر دوای خوێندنەوەی یەکەمینجاری هەموو قەسیدەکە، بۆمان روون دەبێتەوە، کە مەستوورە، هێشتا کچە! لە کاتێکا وەك مەستوورە خۆی بۆمان دەگێرێتەوە، لە تەمەنی (**٢٣**)ساڵیدا، پێی هاویشتۆتە حەرەمسەرای (خەسرەوخان)ەوە!.. و تەمەنی (**٢٣**) ساڵیش بۆ تاقیکردنەوەی ئەدەبیی و بە تایبەتیش بۆ کچە کوردێکی وەك (مەستوورە)ی (پتر لە **١٧٠** ساڵ لەومبەر، لە شارێکی لە

---

٤٦ مەستوورە، مێژوویی ئەردەڵان، سەرچاوەی پێشتر ناوبراو، ل٢٣٦ ــ ٢٣٨، هەروەها:تأريخ مشاهير كرد، جلد يكم، ص٣٦٧ ــــ ٣٧٢.

٤٧ دیوانی نالی، مەلا عەبدولکەریمی مودەریس، بەغدا١٩٧٦، ل٦٠٣.

رادەبەدەر، داب و نەریت راگر و سەرپۆش لەسەری وەك (سنە)[48]دا... كە ئەگەریش سەروبەندێكی لەگەڵ كاروباری ئەدەب دا هەبووبێ، كە هێشتا كچە و لە ماڵە باواندایە؛ كەمتر دەنگی دەگاتە دەرەوەی ماڵی باوكی. بۆیە هێشتا بۆ ئەوە ناشێ كە شاعیرێكی گەورەی وەك نالی پێی بڵێ: ئەدیب!.

كەواتە دەبێ گەشانەوەی گوڵی ئەدەبیی **مەستوورە**، لە دوای ئەو قۆناغەوە بووبێ، كە بۆتە هاوسەری **خەسرەوخان**؛ یان بە واتایەكی تر، دەبێ لە دوای ئەو كاتەوە بێت كە دەبێتە میر كچێكی میرنشینی ئەردەڵانی و میرانی ئەردەڵانیش و بە تایبەتی(**خەسرەوخان**)ی هاوسەری **مەستوورەش**، یەكێك بووە لەو میرانەی كە دۆستی نزیك و راستەقینەی شاعیران و هونەرمەندان بووە و هەمیشە دیوەخانەكەی پڕ بووە لە ئەدیبان و هونەرمەندان و شەوانە، تا درەنگانێ كۆڕی ئەدەبیی و هونەریی، لە ماڵەكەیدا سازكراوە[49].

لەبەرئەوە من دڵنیام ئەم قەسیدەیەی نالی، هی قۆناغی دوای شووكردنی مەستوورەیە. كە دەبێ هەرواش بێ، چونكە **نالی** لە كاتێكا كە باسی كچێنی و رابردووی مەستوورە دەكا، دەڵێ:

دەعوای ئومەرا، چەندە لەسەر تەختی كرابێ
چەند خوێن كــە رژابێت و چ خوێنی نەرژابێ[50]

لەم رووەوە، كاك (فاتیحی مەلا عەبدولكەریمی مودەریس)یش، رازێكی شاراوەی لە دوو توێی بەیتێكی بە توێكڵی ئەم قەسیدەیەی نالی دا هەست

---

٤٨ دیوانی نالی، ل٦٠٣.

٤٩ تحفەی ناصری ـــ تاریخ و جغرافیای كردستان، تألیف میرزا شكرالله سنندجی (فخر الكتاب)، مقابله و تصحیح دكتر حشمت الله طبیبی، انتشارات امیر كبیر، چاپ اول، تهران١٣٦٦ش، ص٢٠٢ ـــ ٢٠٣، ٣١٠.

٥٠ دیوانی نالی، ل٦١٩.

پێکردووه، که دەبێته بەڵگه بۆ ئەم بۆچوونەمان و بەڵگەکەش نیشانی دەدات که **مەستووره**، له کاتی نووسینی ئەم قەسیدەیەدا، شووی به (**خەسرەوخان**) کردووه، نەك هێشتا کچ بێت[51]. که ئەمه بەیتەکەیه:

شەو، نائیم و قائیم، عەلـەمی (بابی رەزا) بێ
بێ دیده هەڵستێ، به مەثـەل، عەینی عەسابێ[52]

که **بابی رەزا**، باوکی (رەزا قولیخان)یش دەگەیەنێ، که کوڕە گەورەی **خەسرەوخان** بووه، له ژنه فارسەکەی: (حوسن جیهان)ی کچی فەتحی عەلی شای قاجار. کەواته؛ کۆکردنەوەی ناوی مەستووره، لەگەڵ **رەزا** دا، ئەوه دەگەیەنێ که مەستووره لەو سەردەمەدا ژنی خەسرەوخان بووه. له هەمان کاتیشدا دەبێ ئەوه بزانین که (رەزا قولیخان)ی کوڕە گەورەی (خەسرەوخان)یش، له ساڵی (**١٨٢٣ز**)دا له دایك بووه[53]. چونکه که (خەسرەوخان)ی **بابی رەزا قولیخان** کۆچی دوایی کردووه، رەزا قولیخان، تەمەنی (**١١**) ساڵان بووه. که وەك له قەسیدەکەی **نالیدا**،دەردەکەوێ، هێشتا (خوسرەوخان)یش له ژیاندایه. واته هێشتا خوسرەوخان، بابی رەزایه. که به گوێرەی ئەم مێژووه، دەبێ کاتی نووسینی قەسیدەکەی نالی، له نێوان ساڵانی (**١٨٢٨ ـــ ١٨٣٤ز**) بێت.

دیسان که نالی له هەندێ بەشی ئەم شیعرەدا، شێوەیەکی ناتەواوی (تەرجیع بەند) و (دەور)ی، به دووبارەکردنەوەی وشەی (قڵەشابێ)، بەکارهێناوه[54]، پشتیوانیەکی تره بۆ ئەوەی بڵێین له کاتی نووسینی ئەم قەسیدەیەدا، **مەستووره** (ژن) بووه، وەك نموونەی ئەم چەند بەیته:

---

٥١ دیوانی نالی، ل٧٣.

٥٢ دیوانی نالی، ل٦٢٣.

٥٣ دیوانی نالی، ل٦٠٣.

٥٤ دیوانی نالی، ل٦٠٥.

وەك خەيمە، بەپەردێكی دوو ئەستوونە بە پابێ
سەرتیلەكی نەختێ بە نەزاكەت قەڵەشـــــابێ
ل٦٠٩

كاسێكی بلوورینی نخوونیی لـــەســــــەرابێ
نەختێكی لەبەر مەوجی لە طافەت قڵەشـــابێ
ل٦١٠

لەو كانیەدا چووزەرە رێواســـــــــێ رووابێ
بەوچووزەرە رێواسە، كەمێكی قڵەشـــــــابێ
ل٦١١

یا قورصی نمەك هەروەكـــو مەڕمەڕ بە ضـیـابێ
جێی قەطـرەیە ئاوێكی لەنێودا قڵەشـــــابێ
ل٦١٣

حوققێكی زەڕی صافی لەســــــەر بانی نرابێ
نەختێكی بەسەد صەنعەتی (مانی) قڵەشـــابێ
ل٦١٤

چەسپیدەو و خڕ هەروەكــــــو بەر قاڵبی دابێ
نەختێكی لەبەر توندی یو سفتی قڵەشـــــابێ
ل٦١٥

خرچێکی مودەووەر، بە عەســـــەل ئاوی درابێ
نەختێکی لەبەر حوسن و حەلاوەت قڵەشــــابێ
ل٦١٧

بۆ تەجرەبە، تا لەذذەتی شـــــیرینی ئەدا بێ
نەختێکی وەکو دیدەیی دەرزیی قڵەشــــــابێ
ل٦١٨

* * *

هەرچەندە لەوەشدا کە **نالی** وەك ئەدیبێك ناوی **مەستوورە** دێنێ، بەڵام جۆرە لاقرتی و گاڵتە پێکردنێکیشی تێدایە. چونکە **نالی** وای لە قەڵەم دەدات کە گوایە؛ خەڵك وای دادەنێن کە **مەستوورە** ئەدیبە!!

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کە **نالی** گاڵتە! بە ئەدیب بوونی مەستوورە دەکا؛ لە هەمان کاتیشدا لە سەرتاسەری قەسیدەکە و بگرە لە هەموو بەیتێکیشدا ستایش و گەورەیی و دەسەڵاتدارێتی و شکۆی کەسایەتی مەستوورە باس دەکا و ئەوانەش کە دەستنووسی کەشکۆڵە دێرینەکانی دیوانی (نالی) یان نووسیوە و خوالێخۆشبوو (فاتیحی مەلا عەبدولکەریمی مودەریس)یش، کە دیوانی نالی ئامادەی چاپکردووە، هەر پێیان وایە کە قەسیدەیەکی ستایش ئامێزی مەستوورەیە، چونکە (تێکرا لە چوارچێوەی پیاهەڵ وتن و شان شکۆ پێدانا داڕێژراوە)[٥٥].

دەعوای ئومەرا، چەندە لەسەر تەختی کرابێ
چەند خوێن کــــە رژابێت و چ خوێنی نەرژابێ
ل٦١٩

---

٥٥ هەندێ لەو مامۆستا بەڕێزانەش کە دیوانی دەستنووسی (نالی)یان بەلاوەبووە و لەسەر هەر یەکێ لە شیعرەکان، سەرنج ئاماژەیەکیان لەسەر نووسیوون، پێیان وایە ئەم قەسیدەی نالی، لە (ستایش)ی مەستوورەدا نووسراوە. بۆ زیاتر زانیاریی لەمبارەیەوە، بنواڕە:دیوانی نالی، ل٦٠٤.

کەواتە دەبێ مێژووی نووسینی قەسیدەکە، هەروەك چۆن وتمان هی دوای شووکردنی (مەستوورە)یە؛ لە هەمان کاتیشدا هی پێش ئەوە سەردەمەیە کە بنەماڵەی میرنشینی ئەردەڵان، دەسەڵاتیان لە دەستدا نەماوە و بە ناچاری و بە کۆمەڵ، روویان لە میرنیشینی بابان کردووە، کە دیارە ئەم سەردەمەش زۆر کورتە و ئەوەندەی بەبەرەوە نەبووە **مەستوورە** ماوەیەك لە سلێمانی پێتەختی (بابان)ەکاندا بژی و لەوێ لە دیوەخانی میران و کۆڕ و دانیشتنی ئەدەبیدا، لەگەڵ **نالی** دا سەر و پێوەندێکیان هەبووبێ. بەڵکو وەك زانیمان مەستوورە، لەم کۆچە زۆر نالەبارەدا، نەخۆش و ئاوارە و لێقەوماو بووە، کە داب و نەریتی کوردەواریش، رێگە بەوە نادا لەمجۆرە کاتانەدا قەسیدەی وا لەبارەی ئافرەتێکی بێ دەرەتان و میوانی وەك مەستوورەوە بنووسرێ، چونکە مەستوورە وەك خۆی لە مێژووەکەی خۆیدا دەیگێڕێتەوە: هەر کە گەیشتبوونە شارەزوور و پێیان ناوەتە سنووری میرنیشینی بابانەوە، عەبدوڵڵای پاشای کوڕی سلێمان پاشای میری ئەو کاتەی بابان (رێ و رەسمی پێشوازی لێکردنیانی بەجێ گەیاندووە)[٥٦].

کە وتیشمان مێژووی نووسینی قەسیدەکە، لە نێوان ساڵانی (**١٨٢٨ز تا پێش ١٨٣٤ز**)یە، ئەوا مەستوورە، میرژنە و لە لووتکەی دەسەڵات و ناز و نیعمەتدایە. هەر بۆیەش سەرتاسەری قەسیدەکە (وەك خۆپاراستنێك لەو دەسەڵاتە) باسی خەونێك دەکا و.. خەونیش گومرگی لەسەر نییە...

بە هەمان شێوە، (نالی)ش لە قەسیدەکەیدا، کە باسی خۆی دەکات، وەك کەسێکی گەورە و بە توانا و بلیمەت و بە دەسەڵات، ئاماژە بۆ خۆی دەکا:

هەر مەسئەلە بیکرێ، کە بە تۆ شـەرحی کرابێ
مومکین نییە کەس دەخـــلی بکا، چین و خەتابێ
ئەم شاریحی تەشریحە، دەبێ هەیئەتی چابێ
هەم شاریح و هـــەم جاریح و موضیحە گوشابێ
ل٦٠٦

---

٥٦ مەستوورە، مێژوویی ئەردەڵان، سەرچاوەی پێشتر ناوبراو، ل٢٣٧. هەروەها: تحفەی ناصری، ص٢١٠.

رێی حورمەت و بێ حومەتیی هەرگیز نە کوتابێ
چـــەنـــد ناوی رژابێت و چ ناوێ نـــــەڕژا بێ
ل٦٢٥

* * *

لەبەرئەوە دەبێ (نالی)یش کاتێ ئەم قەسیدەیەی نووسیبێ، کە لەوپەڕی لەخۆ رازیبوون و دەسەڵاتی شاعیرانە و بە خۆنازیندایە و .. هەر ئەو سەردەمە بێت، کە (نالی)ش هێشتا ئاوارەبوون و لێقەومان و دوورکەوتنەوەی لە خاکی نیشتمان نەچەشتووە و لە نیشانەکانی بە خۆنازینەکانیشیدا دەردەکەوێ کە **نالی** وەك تەمەنیش، هێشتا لە هەرەتی لاوێتی و لەخۆ ڕاپەرمون و گەشە و هیوای ژیاندایە. بە پێچەوانەی ئەو چەند شیعرەوە، کە لە ئاوارەییدا نووسیونی و بە ئاسانی بۆن و بەرامەی پەککەوتن و بێ دەرەتانییان پێو دیارە. وەك نموونەی ئەم چەند شیعرەی:

وەی کە روو زەردی (مەدینە) و روسیاهی (مەککە) خۆم
دەرکراو و دەربەدەر، یـــاڕەب دەخیلی عەفووی تـــۆم
ل٢٩٩

ئەی تازە جوان! پیرم و نوفتادە و کـــــــەوتووم، تا مـــاوە حـــەیاتم
دەستێ بدەرە دەستی شکستەم، کە بەســــەرچووم، قوربانی وەفــــــاتم
ل٢٦٤

یان کە لە شام ـــــ ەوە بۆ سالم ـــــ ی هاوڕێی دەنووسێ:
زارم وەکو خیلال و نەحیفم وەکـــو خەیاڵ
ئایا دەکەومە زار و بە دڵدا دەکەم خوتور؟
ل١٩٦

* * *

بۆیە بۆ بەراوورد راگرتنی هەردوو سەردەمی ژیانی نالی و مەستوورە ــــ کە هاوسەردەمی یەکترن ــــ و ئەو رۆژگارەش کە وەك وتمان (نالی)ش ئەم قەسیدەیەی تێدا نووسیوە، سەردەمی گەشانەوەی شاعیرێتی (نالی)یە، کە وەك ئاکام، خودی قەسیدەکە ئەو پرسیارەمان لا بەجێ دەهێڵێ:

بۆچی **نالی** ئەم قەسیدەیەی لەسەر مەستوورە نووسیووە؟!

لە وەڵامدا، بەو هۆیەوە کە باس و خواسەکانی ناو دیوەخانان و دانیشتنە ئەدەبییەکانی ئەو رۆژگارەمان لەبەر دەستدانییە! بۆیە هەر ئەوەندەمان لە دەست دێت، شوێن لێکدانەوە و بۆچوونی خۆمان بکەوین و بڵێین پێش هەر لێکدانەوە و بۆچوونێك، دەبێ ناسینەوەی **نالی**، لە پەنجەرەی شیعرەکانی خۆیەوە دیاری بکەین و لە سەرلەبەری شیعرەکانیشیدا، ئەم ئەنجامگیرییەمان دێتە بەر هەست، کە **نالی** سەرەرای شاعیرێتی و دەسەڵاتی داهێنەرانەی دەگمەن و کەم وێنەی، لە هەموو بوارەکانی شیعردا، بەڵام **نالی**؛ مرۆڤێکی خوێن گەرم و دڵ و هەست زۆر ناسکە؛ بە رادەیەك کە بچووکترین و ناسکترین ئازاردانی؛ گەورەترین ئازاری پێگەیشتووەو هەڵچووە و هاتۆتە دەنگ. کە ئەم دیاردەیە لای (مەحوی)ش هەروایە. بەڵام لای شاعیرێکی گەورەی وەك مەولەوی بە پێچەوانەوەیە. واتە نالی بچووکترین نیشانەی درشت و زبری دەوروپشتی، هەستی رووشاندووە و ئازاری پێگەیاندووە و بە دەم ئازاریشەوە هەستی خۆی بە شیعر دەربڕیوە؛ بە تایبەتیش بەرامبەر ئەوانەی دڵە پڕ شیعرەکەیان رەنجاندووە و ویستوویانە لە شکۆی شاعیری و لە شکۆی کەسایەتی کەم بکەنەوە:

ئەم سەرسەری بازانە، کەوا هەمسەری بوومن
موشکیل بگەنە ساعیدی شاهێکی وەکو من
ل٣٣١

شیعری خەڵکی کەی دەگاتە شیعری من بۆ ناسکی!
کەی لە دیققەتدا، پەتك دەعوا، لەگەڵ هەودا دەکا؟
ل١٠٧

کەس بە ئەشعارم نەڵێ خۆ کوردی یە، خۆکردییە
هەر کەسێ نادان نەبێ، خۆی تالبی مەعنا دەکا
ل١٠٧

سایەیی پایە وەکو باڵی هوما و بازی سپیم
نەوەکو بوومی قەدەم شووم و نەهەمڕەنگی قەلم
ل٢٨٩

ئەو گەوهەری نوکتە، کە لە نالی دەدزن، خەڵق
ئاوی نییە، وەك ئاگری بێ شەوقی دزانە
ل٤٨١

لێم حەرامە دانە و ئاوی حەمامـاتی حەرەم
من کە بازی دیدە بازم، نەك شەوارەی دەستەمۆم
ل٣٠١

***   *   ***

ئەم نموونانە و نموونەی زۆرتری لەم بابەتەی نالی، ئەوە دەسەلمێنن کە ئەگەر چەند وەڵامێك بۆ هۆی نووسینی ئەم قەسیدەیە هەبێ؛ ئەوا (یەکێك) لەو وەڵامانە، (کە بەلای منەوە وەڵامێکی لاوازە) ئەوەیە کە بڵێین: دەشێ **نالی** لە ئاکار و قسە و توانجێکی **مەستوورە** بێزار بووبێ و بەو جۆرە نالی وەڵامی دابێتەوە!...ئیتر ئەو ئاکار و قسە و توانجەی **مەستوورە**، چۆن بووبێ و لە کوێ و

کەی لە چ دیدار و کۆڕ و کۆمەڵێکدا، لەگەڵ **نالی** دا، یەکتریان دیبێ..یانا؟!..ئەمانە هەمووی جێی پرسیاری بێ وەڵامن. چونکە وەك پێشتر وتمان: دیوەخانی (خەسرەوخان)ی **ئەردەڵان** و دواتریش (دوای مردنی خەسرەوخان)، هەمان دیوخان، هەر مەڵبەند و ژووانگەی کۆڕی ئەدیبان و هونەرمەندان بووە و دیسانیش هەر لە شاری (سنە)ی پێتەختی **ئەردەڵان** دا،، مزگەوتی بەناوبانگی (دارالاحسان)یش، کە لەسەر فەرمان و لە سەردەمی:ئەمانوللاخانی (**١٧٦٤ ــــ ١٨٢٤ز)** گەورە و خەزووری **مەستوورەدا** دروستکراوە؛ مەڵبەندێکی درەوشاوەی ئایینی و زانستی بووە و زانایان و ئەدیبان و رووناکبیران، لە هەموو لایەکی کوردستانەوە روویان تێکردووە. ئیتر ئەگەر (نالی)ش وەك زۆر لەو ئەدیب و شاعیرانە، رێی کەوتبێتە دیوەخانی خەسرەوخان، یان مزگەوتی دارالاحسان و لەلایەن خەسرەوخان، یان (مەستوورە)وە رێزی شیاوی خۆی، وەك پێویست لـێ نەگیرابێ و دڵی رەنجێندرابێ؛ ئەمەشیان جێی لـێ وردبوونەوەیە. یان وەڵامی ترە بۆ پرسیارە زۆرەکان، کە لەم بوارەدا بەڵگە و نموونەی شیعری (نالی)مان لەبەر دەستدا نییە؛ ئاماژە بۆ ئەوە بکەن کە لە سنەدا ژیابێ. بە پێچەوانەی (سالم)ی هاورێی (نالی)یەوە، کە وەك لە دوتوێی شیعرەکانیدا دەردەکەوێ، ماوەیەك بە ئاوارەیی لە (سنە)دا ژیابێ و بە خەمێکی زۆرەوە، لە زۆر شیعریدا، باسی ئەو رۆژانە دەکا[57]، وەك نموونەی ئەم شیعرانە:

فەرەح دێنێتە خاتر، گە (ســـــــــــەنەندوج)
لە دڵمایە خەفەت، وەك شـــــــــاخی (ئارێز)
چ بڵێم! حاڵەتی دڵ چۆنە لە هیجرانا (ســالم)
صەحنی گوڵزاری سەنەندوج، وەکو زیندانی منە

دیسان وەڵامی بە هێزی تریش بەلای منەوە، بۆ بەردەم ئەم پرسیارانە ئەوەیە، کە وەك بە شیعرەکانی (نالی)دا بۆمان دەردەکەوێ، نالی لە سەران و میرانی

٥٧ دیوانی سالم، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، (١٩٧٢)ـ لاپەڕە (٧٢ ــــ ١٣١).

(بابان)یش نزیك بووە و دۆستایەتی لەگەڵ سلێمان پاشا(**١٧٩٠ ـــ ١٨٣٨ز**)[٥٨] ی کوڕی ئەوڕەحمان پاشای **بابان** و دواتریش لەگەڵ ئەحمەد پاشای کوڕی سلێمان پاشای **بابان** دا هەبووە. چونکە شیعری زۆر بە کوڵ و بە سۆزی بۆ کۆچی دوایی یەکەمیان و لەسەر تەخت دانیشتنی دووەمیان نووسیوە، کە ئەمە سەرەتای نموونەی ئەو شیعرانەیە:

تا فەلەك دەورەی نەدا ـــ سەد کەوکەبی ئاوا نەبوو
کەوکەبەی میهری موبارەك، تەلعەتی پەیدا نـەبوو   ل٣٧٠

هودهودی دڵ، حەپسی بەلقیسی سەبای دیوە یەقین
خۆی کە دامێن گیری شاهی ئاسەفی ثانی دەکـــات   ل١٠٥

* * *

هەروەها شیعری بۆ سوپاکەی ئەحمەد پاشای کوڕی سلێمان پاشای **بابان** نووسیوە، کە بەمجۆرە دەست پێدەکا:

---

٥٨ گەڕیدەی ناسراوی بەریتانی:کلودیوس جێمس ریج، کە ساڵی (١٨٢٠ز) سەردانی شاری سلێمانی کردووە و لە نزیکەوە چاوی بە سلێمان پاشای بابان کەوتووە، دەڵێ لەوکاتەدا(سلێمان پاشا)، تەمەنی (٣٠) ساڵان بووە. هەروەها (نالی)ی شاعیریش کە بە بۆنەی کۆچی (سلێمان پاشا)ەوە شیعری نووسیوە، مێژوویی مەرگی ناوبراوی لە ساڵی (١٨٣٨ز) نووسیوە. بۆ زیاتر زانیاریی لەمبارەیەوە بنوارە:گەشتنانەی ریج بۆ کوردستان، وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە بۆ کوردی:محەمەد حەمە باقی، چاپی سێیەم، چاپەمەنی ئاراس، هەولێر٢٠٠٢، ل١٣٢. هەروەها دیوانی نالی، شعیری:تا فەلەك دەورەی نەدا، سەد کەوکەبی ئاوانەبوو ــ ل٣٧٠.

ئەم تاقمە مومتازە، کەوا خاسسەیی شـاهن
ئاشوبی دڵی مەملەکەت و قەلبی سوپاهن   ل٣٤٠

* * *

ئەم دۆستایەتییەش لەگەڵ ئەم میرانەدا، ئەوەمان بە بیردا دێنێ، کە زۆرجار لە کاتی هەڵوێست وەرگرتنی ئەم میرانەدا، بەرامبەر بە رووداوێك، یان بەرامبەر بە میرێکی تر؛ بە تایبەتیش بەرامبەر میرانی **ئەردەڵان**، کە هەندێ جاریش بەیەکدا هەڵپڕژاون، وایان لە نالی کردبێ، بۆ پشتیوانیی لە میرانی **بابان**، بە نیازی سووکایەتی کردن بەرامبەر بە میران و سەرانی **ئەردەڵان**، ناوی ئافرەتێکی ناوداریان بهێنێ؟!. چونکە لەم بوارەدا، نەك هەر نالی، بەڵکو هاوڕێکانیشی لە روانگەی بەرگریی و خۆشەویستیی میران و میرنشینی (بابان)ەوە، کەوتوونەتە سەنگەری بەرەی **بابان** و هەڵویست وەرگرتن لە تێکڕای رووداوەکانی ئەو رۆژگارە؛ وەك نموونەی ئەو شیعرەی **سالم**، کە پێشتر نووسیمان و ئەو شیعرەی شێخ رەزای تاڵەبانی (**١٨٣١ ـــ ١٩١٠ز**)، کە سەبارەت بە شەڕێکی نێوان عەبدوڵا پاشای بابان و (رەزا قولیخان)ی کوڕی (خەسرەوخان)ی میری **ئەردەڵان**، نووسیوێتی و بە لاقرتییەوە باسی تێکشکانێکی لەشکری **ئەردەڵان** و بە ستایشەوە سەرکەوتنێکی سوپای **بابان** بەسەر سوپای ئەردەڵان دا دەکا:

کە عەبدوللا پاشا لـــەشکری (والی ســــــنە)ی شــــــڕ کرد
(رەزا) ئەو وەختە عومری پێنج و شەش، طیفلی دەبوســـتان بوو[٥٩]

بەڵام وەڵامی لە بارتر، بۆ سەرجەمی ئەو پرسیارانە، لەو بوارەدا کە لە پێشەکی ئەم چەند لاپەڕەیەدا ئاماژەمان بۆ کرد؛ ئەویش بواری ململانێ و تەنگ بە یەکتر هەڵچنینی هەردوو قوتابخانەی جیاوازیی ئەدەبیی **گۆران** و دیالێکتی **باشوورە**؛ کە لە قوتابخانە شیعرییەکەی نالی

٥٩- دیوانی شێخ رەزای تاڵەبانی، ساغکردنەوە و شەرحی:شوکور مستەفا، چاپەمەنی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر٢٠٠٠، ل٨٧.

و هاوڕێکانیدا خۆی دەنوێنێ و نالی سەردەستەی ئەو قوتابخانەیە و ئەو ململانێ و زۆرانبازییە دژوارەیە، کە سەردەمی ژیانی مەستوورەش، هاوکاتی سەرهەڵدان و گەرمەی باس و خواسی ئەم قوتابخانە شیعرییەی نالی بووە و هەڵبژاردنی ناوی مەستوورەش، لەلایەن **نالی** یەوە، بۆ سووکایەتی پێکردنی میران و سەرانی ئەردەڵان بووە؛ کە باوەش و پەناو سێبەری دێرینە و راستەوخۆی ئەدەب و ئەدیبانی دیالێکتی **گۆران** بوون و..لەمەش زیاتر، بۆ ئابڕووبردنیان بووە، کە راستەوخۆ سووکایەتی بە ناوی ئافرەتێکی بە ناوبانگ و بە شان و شکۆی وەك **مەستووره** بکا، کە بەڕای من **مەستووره**، رەمزی سەربڵندیی و ناوبانگی ئەو کاتەی میرانی **ئەردەڵان** بووە؛ چونکە جگەلەوەی بنەماڵەی **مەستووره** هەمیشە ناودار و دەسەڵاتدار و سەرکەش بوون. لە هەمان کاتدا مەستوورەش خۆی، **خانمێکی** هێژا و هەڵکەوتوو بووە. هەر بۆیەش بەسەر (حوسن جیهان)ی کچی فەتح عەلی شای قاجاردا، کە یەکەمین هاوسەری **خەسرەوخان** بووە؛ بۆتە دووەمین هاوسەری **خەسرەوخان**، بەمەشدا دیارە ئەگەر **مەستووره**، شایانی ئەوە نەبووایە، ئەوا لەقکردنی پلەوپایەی (حوسن جیهان)، هەروا شتێکی ئاسان نەبووە؛ کە لەو رۆژگارەدا فەتح عەلی شای قاجار (**١٧٩٨ ـــ ١٨٣٤**ز)، تاقانە شایەك بووە، لە سەرتاسەری خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، حسابی گەورە و تایبەتی لەسەر کراوە.

جگە لەوەی لایەنی گرنگیش لە کرداری نالی دا، ئەوەیە کە زۆر بە دەگمەن و دژوار، ناوی کەسێك لە شیعرەکانیدا بهێنێ، مەگەر ئەو کەسە زۆر ناودار و گرنگ بێت. چونکە لەو قەسیدە درێژەشدا، کە لە (شام)ەوە بۆ (سالم)ی نووسیوە؛ ئەگەر سالم خۆی، بەو قەسیدەیە درێژە، وەڵامی نالی نەدابایەتەوە، نەماندەزانی کە ئاخۆ قەسیدەکەی **نالی**، بۆ (سالم)ە، یانا؟!..ئەگینا نالی خۆی لە قەسیدەکەدا، ناوی کەسی نەهێناوە. بۆیە ئەگەر مەستوورەش، زۆر گەورە نەبووایە، نالی ناوی نە دەهێنا. کاتێکیش ناوی هێناوە (وەك لە سەروتریش وتمان)، لە وێناکردنی (خەونێکدا) ناوی هێناوە،چونکە وەك وتمان نالی زۆر باش مەستووره دەناسێ و دەزانێ کە:

دەعوای ئومەرا، چەندە لەسەر تەختی کرابێ
چەند خوێن کـە رژابێت و چ خوێنی نەڕژابێ!

سەقز
زستانی/١٩٩٤

نالی

له سەفەرنامەی باڵیۆزێکی فرەنسادا

(١٩٠٦ـ١٩٠٧)

ساڵی (١٨٥٣) هێشتا (نالی) خۆی له ژیانو نیشتەجێی شام (سووریا) بووه، کە: ئەلیکساندەر بۆرێژیۆ ئاخۆدزکۆ(١٨٠٦ـ١٨٩١)ی شاعیرو دیپلۆماتو زمانەوانی پۆڵەندی[1]، لەو کاتەدا کە لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فرەنسادا کاری کردووه، ویستوویەتی لێکۆڵینەوەیەکی فیلۆلۆژی لەبارەی زمانی کوردی ـ دیالیکتی سلێمانیـ یەوە بنووسێ[2]، پێوەندی بە: ئەحمەد پاشای بابان (؟ـ ١٨٧٥) ەوە کردووەو لەڕێگەی ئەحمەد پاشای بابانیشەوە زانیوێتی کە (نالی) لەو ساڵەدا (١٨٥٣) نیشتەجێی شام (سووریا) یەو لە هەموو دیالیکتەکانی زمانی کوردی دا، زانایەکی بەناوبانگە[3] و بەتایبەتی خۆی بۆ دیالیکتە هەمەچەشنەکانی نیشتمانەکەی (کوردستان) تەرخانکردووەو پێشتریش کتێبێکی ڕێزمانی عەرەبیی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی. بۆیە (ئاخۆدزکۆ) بۆ ئەنجامدانی ئەم کارەی، بەتاسەوە ئاواتی دیداری (نالی) خواستووه. بەڵام وەك دواتر دەردەکەوێ ئەم ئاواتەی دیداری (نالی) بۆ نەڕەخساوەو کارەکەی بەشێوەیەکی تر، لەگەڵ ئەحمەد پاشادا ئەنجام داوه.[4]

ئەم هەواڵەی ئەحمەد پاشا، لەبارەی شارەزایی‌و زانایی (نالی)یەوه، لە دیالیکتەکانی زمانی کوردی دا، کەبە(ئاخۆدزکۆ)ی داوه، باسو خواسو پرسیاری زۆر و تازەو هەمەجۆر دەوروژێنێ، وەك ئەوەی کە:

١ـ ئەحمەد پاشای دوا میری میرنشینی بابان[5]، هەروەك چۆن لەماوەی فەرمانڕوایەتییەکەیدا، ناسیاویی‌و دۆستایەتی لەگەڵ **(نالی)**دا هەبووه[6] و

(**نالی**)یش دۆستی نزیکی (**سالم**) و (**کوردی**) بووە، کەچی ئەحمەد پاشا لەنێوان ئەم دەستە شاعیرانەدا، هەر تەنیا ناوی (**نالی**)، وەك زانای بەناوبانگ، لەبواری زمانی کوردی دا، بە (ئاخۆدزکۆ) دەگەیەنێ.

٢ـ لەو ساڵەدا (١٨٥٣)، کە ئەحمەد پاشا ئەم زانیارییانە لەبارەی (**نالی**)یەوە بە (ئاخۆدزکۆ) دەدات، میرنشینی بابان ڕووخاوەو ئەحمەد پاشا چەند ساڵێکە نیشتەجێی ئەستەموولەو (**نالی**)یش پێش ڕووخانی میرنشینەکە، کوردستانی جێهێشتووە. بەم پێیە چ ئەحمەد پاشاو چ (**نالی**)یش، هەردووکیان لەدەرەوەی کوردستانن‌و ئەگەرچی بە جوگرافیاش لەیەکتر دوورو دابڕاون، بەڵام بەهۆی دۆستایەتیی پێشتر و دێرینەیانەوە، لە هەواڵی بەردەوامی یەکتر دانەبڕاون. ئەی ئاخۆ ئەم زانیارییانەی ئەحمەد پاشا، سەبارەت بەزانایی‌و خۆتەرخانکردنی (**نالی**) بۆ دیالیکتەکانی زمانی کوردی، زانیاریی سەردەمی پێش ڕووخانی میرنشینی بابان‌و دەرچوونی (**نالی**)ن، لەکوردستان!؟، یان دوای سەردەمی دەرچوونی (**نالی**)ن لەکوردستان!؟

٣ـ ئەو لێکۆڵینەوەیەی کە (ئاخۆدزکۆ) دەیەوێ لەسەر (دیالیکتی سلێمانی)ی بنووسێ‌و لەو کاتەدا (١٨٥٣)، کە هێشتا تەمەنی دروستبوونی شاری سلێمانی خەریکە دەبێتە (٦٩ شەست‌ونۆ ساڵ)، ئەو شێوەزار، یان وەك (خۆدزکۆ) لەو کاتەدا پێی دەڵێ: (دیالیکتی سلێمانی)، ئاخۆ ئەو شێوەزارە، وەك (دیالیکتێك)، خەملێوەو چەسپیوەو بڵاوبۆتەوەو بۆ ئەوە دەبێ پێی بوترێ: دیالیکتی سلێمانی!؟.

٤ـ ئەو دیالیکتانەی زمانی کوردی، کە لەو سەردەمەدا (**نالی**) خۆی بۆ تەرخان کردبوون‌و کاری لەسەر دەکردن، بۆچی یەکێك لەو دیالیکتانەی نەکردە بنەما و سەرمەشقی کاری زمانەوانیی خۆی‌و دەوڵەمەندکردنی ئەو دیالیکتە، بە فەرهەنگی واژەگەلی نوێ!؟ وەك ئەوەی **مەولەوی تاوەگۆزی** (١٨٠٣ـ١٨٨٢)ی هاوڕۆژگارو سەردەمی (**نالی**)ی، بۆ دیالیکتی (گۆران)ی کردو بەدەم داهێنانی لیریکا جوانەکانییەوە، دیالیکتی (گۆران)ی گەیاندە لووتکەی گەشانەوەو ئارایش و ڕازاندنەوە و تەنینەوەی سەرلەنوێی ئەو دیالیکتە دێرینەیەی زۆرترین‌و دەوڵەمەندترین ئەدەبی نووسراوی پێشکەش بە سامانی فەرهەنگی کوردی کردووەو خودی (**نالی**)یش لەو ڕۆژگارەدا، لەقەڵەمڕەوی یەکجار فراوانی ئەو

دیالیکتەدا چاوی هەڵهێنا و توانای دیالیکتەکەی لە داهێنانی شیعری بەرزدا، هەست پێکرد. بەڵکو (**نالی**)، لەکاتێکدا خۆی نوقمی کەش و هەوای دیالیکتی (گۆران) بوو، بەڵام لەکۆی ئەو کەرەسەی دیالیکتانەی، کە خۆی بۆ تەرخان کردبوونو کاری لەسەر دەکردن، کاری موتوربەسازیی پێکردنو دیالێکتێکی ترو تازەتری پێکهێناو داهێنا، کەوەك هەر لە ڕۆژگاری (**نالی**)دا، زمانەوانێکی وەك (خۆدزکۆ)، پێی وتووە (دیالێکتی سلێمانی)و خودی (**نالی**)یش، بەر لە هەموو کەسو بەر لە (خۆدزکۆ)ش، خۆی لە شیعرەکانیدا ئاماژەی بەم شانازییەی خۆی کردووە، کە داهێنانێکی نوێی لە زمانی کوردی دا کردووەو وتوویەتی: **(کەس بە ئەشعارم نەڵێ: خۆکوردی یە، خۆکردی یە...)**. .

* * *

بەڵام ئەم داهێنانە نوێیەی (**نالی**) لە زمانی کوردیدا کردوویەتی، بەر لە هەموو دیالیکیتەکانی تر، دەستە چیلەی زۆری لە دیالیکتی (موکریان) بۆ خواستووە و لە دیالیکتی (موکریان) نزیکە، (دیالیکتی موکریان) یش لە دووسەری شێوەزار و قەڵەمڕەویشەوە، لە شێوەزار و قەڵەمڕەوی (پشدەر)ی زێدی میرانی بابان نزیکە و تێکەڵە. . . بەم پێیە ئەو دیالیکتەی (**نالی**) کردی بە سەرمەشقی کاری زمانەوانیی و شیعرەکانی خۆی، لای میرانی بابانیش جێی پەسەند و ڕازیبوون بوو.

ڕەنگە هەر ئەم نزیکایەتییەی زمانی شیعری (**نالی**)، لە دیالیکتی موکریان، (یەکێك) بێ لەو هۆیانەی، هەر دوای بڵاوبوونەوە و تەنینەوەی شیعری شاعیرانی سێ کوچکەی (بابان)، بۆ دەرەوەی قەڵەمڕەوی (بابان)، هەر زوو شیعری (**نالی**) لای شاعیرانی موکریانەوە باوەشی گەرمتری لەچاو شاعیرانی وەك نموونەی (سالم) و (کوردی)دا، لەلایەن **عەبدوڵڵا بەگی میسباح دیوان: ئەدەب** (؟-١٩١٦) و **مەجدی** (١٨٤٩-١٩٢٥) و بەتایبەتیش لای **وەفایی** (؟-١٩٠٢) یەوە بۆ کرایەوە و ڕەنگدانەوەی وێنەی شیعریی و جێپەنجەی هەندێ لە شیعرەکانی، کرایە سەرمەشق و چاولێکەریی و بەجۆرە لەدەمێکەوە شیعری (نالی)، لە هەرێمی موکریان، جێگەی

سەقامگیر و شیرینی هەیە و لە ئەزموونی مانەوە و ژیانی زیاتر لە (١٦) شازدە ساڵی نووسەری ئەم لاپەڕانەشدا، لە خۆرهەڵاتی کوردستان (سەقز)، بۆی دەرکەوتووە، کە شیعری **(نالی)**، لای زۆرینەی ڕووناکبیرانی موکریان، جێی پەسەند و ئاوڕلێدانەوەی تایبەت و ئەزبەرکردن و خۆشەویستییە.

هەموو ئەو پرسیارانە و گەلێ باس و بابەتی تر، کە داهێنانەکانی (نالی)، لامان دەورووژێنن، بوونەتە کەرەس و هەوێنی بەرهەمی کتێبێکی ئاییندەم، کە ئەگەر مردن مەودا بدات، چاوی خوێنەران و دڵدارانی (نالی) پێ ڕووناك دەکەمەوە.

لەم بۆنەیەشدا، کە لەڕێگەی داهێنانە مەزنەکانی (نالی)یەوە، پردی نێوان (نالی) و هەرێمی موکریان دێتەگۆڕێ، با بزانین کاتێ باڵیۆزێکی (فرەنسا)ش، لە ساڵی (١٩٠٦)دا، سەردانی (موکریان) دەکات، چۆن باسی (نالی) دەکات!.

ئەم باڵیۆزەی فرەنسا کێیە؟!

ناوی (کۆلار دسکۆ)یەو بە نازناوی (یۆژین یۆبین) نووسینەکانی بڵاوکردۆتەوە. نابراو ساڵی (١٨٦٣) لە شاری (ڕۆیین)ی فرەنسا بە دنیا هاتووە و لە تەمەنی (٢٠) ساڵییدا کۆلێژی (یاسا)ی تەواوکردووە و دوایی لە وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فرەنسا بە فەرمانبەر دامەزراوە و لەو مێژووە بە دواوە، چەند پلە و ناونیشانێکی دراوەتێ‌و بۆ چەند جێگەو وڵاتێکی وەك: (ئەسینا ـ یۆنان)و ئەستەمبووڵ‌و (کاراکاس ـ ڤێنزوێلا)و (پەکین ـ چین)و (ڤییەنا ـ نەمسا)و (قاهیرە ـ میسر)و دواتر بۆ (پاریس ـ فرەنسا) گوێزراوەتەوە. ساڵی (١٨٩٨) پلەکەی بەرزتر کراوەتەوەو بۆ (بوخارست)و (تەنجە)و (مەراکیش) نێردراوە. ئەم سەفەرەی بۆ مەراکیش, بووە هەوێنی دوو کتێب لە بارەی مەراکیشەوە وساڵی (١٩٠٦)چاپ بڵاوبۆتەوە.

ساڵی(١٩٠٤) بە پلەی دووەمی (وەزیر موختار- باڵێوز) بەرزکراوەتەوەو بە نوێنەرایەتیی وڵاتەکەی، لە (هایتی) جێگیر دەبێ و بەدەم کارەوە کتێبێك لەبارەی ڕەش پێستەکانی ئەوێوە دەنووسێ.

له(٨ی تشرینی ١٩٠٥)دا، بۆ (تاران) دەگوێزرێتەوە و تا ساڵی (١٩٠٧) له ئێران دەبێ، کە کتێبی (ئێرانی ئەمڕۆ)، یادگاری ئەم ئەرکەیەتی. ناوبراو کە لە ساڵانی پڕ لە هەڵلاوهەرای (مەشرووتییەت)دا لە تاران بووە و ئەو ڕاپۆرتانەی لەم بارەیەوە بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوەی فرەنسای ناردوون، بەیەکێك لەو سەرچاوە گرنگانە دادەنرێن، کەجێی سەرنجی لێکۆلەرانی ئەم ڕووداوە گرنگەن.

ساڵی(١٩٠٧) بۆ (بەلگراد) دەگوێزرێتەوە و لە ساڵی (١٩١٠)دا، کە پلەی یەکەمی (باڵیۆز)ی دەدرێتێ، بەرەو پاریس دەگوێزرێتەوە و لەدواییدا ساڵی (١٩١٤)، کەمێك پێش هەڵایسانی یەکەمین جەنگی جیهانیی، کارکەنارده بێ.

ناوبراو جگە لەو بەرهەمانەی ئاماژەمان پێکردن، ئەم کتێبانەشی نووسیون:

١- ئینگلیزەکان لە هیندو میسر

٢- پێشەنگەکانی تووریستی جیهانیی لە مەراکیش

بەڵام لەناو بەرهەمەکانی (یوژین یۆبین)دا، ئەو سەفەرنامەیەیان مەبەستە، کە ساڵانی (١٩٠٦-١٩٠٧) نووسیویێتیو دواتر بەناونیشانی (أیران امروز)کراوەتەوە فارسی[٧]و لەبەشی چواری ئەم سەفەرنامەیەدا، گەشتەکەی دەکەوێتە ناوچە کوردنشینەکانی ئازەربایجانی خۆرئاوا و موکریان و لەبەشی (١٤)و(١٥)شدا، بە ناوچەکانی (کرماشان)و (خانەقین)دا تێپەڕدەبێ، کە جارێ ئەمەی ئێستا مەبەستمانە[٨]، هەر بەشی (٤)چوارهەمیانە.

ئەم گشتەی ناوبراو، لە مانگی تەمووزی (١٩٠٦)داو لەسەر داوای دەوڵەتەکەی خۆی (فرەنسا) دەستی پێکردووە، کە (٧) حەوت هەفتەی خایاندووە و سەرەتا لە(تاران)ەوە، بەشار و شارۆچکەکانی: قەزوین، زنجان، سوڵتانییە، پل-دوختەر، میانە، گەرمارود-دا گەیوەتە (تەورێز) و لەوێشەوە بە: مەرەند، خۆی، سەلماس دا گەیوەتە (ورمێ) و لە ورمێشەوە بە: دیزەج، محەمەدیار-دا گەیوەتە سابلاخ-مەهاباد و دوای ئەم سەردانەش بەرەو باشوورتر، بۆ ناوچەکانی (سەقز) و (بانە) ناچێتو هەر لە سابلاخەوە بەڕێی: تەورێز، ئەردەبیل، سەراب، ئاستارا، ئەنزەلی دا بۆ(تاران) گەڕاوەتەوە.[٩]

(موکری)و (دێبوکری)یەکان: [١٠]

(بوداق سوڵتان) دوو کوڕی بووە: (عەبدولعەزیز سوڵتان)و (عەبدوڵڵا بەگ). لە کوڕی یەکەمیان (خانزاد)ەکان بەجێماون، کە لەشاردا نیشتەجێن. لە کوڕەکەی تری (بەگزادە)کان ماونەتەوە، کە لەزۆزاندا بە بڵاویی دەژین. ئەم دوو لقە، چینی ئەعیانو پیاوماقووڵانی خێڵ پێکدێنن، کە سەرکردەو بەڕێوەبەر لەم چینە هەڵدەبژێردرێت.

بەڵام سەرەڕای دابونەریتی باوی ئەو سەردەمە، لەنیوەی سەدەی ڕابووردوودا کوردێکی ئاسایی (موکری)، بە حاکمی سەرتاسەری ئازەربایجان دانرا و هەلی قۆستەوەو پلەو پایەو هێزی خۆی بۆ لەناوبردنی ئەوانە تەرخان کرد، کە بەهۆی پلەو پایەو ناوبانگی بنەماڵەکانیانەوە دەکرێنە حاکم، بۆیە لەو کاتەوە ئیتر (موکری)یەکان حاکم بۆ شار دانانێن، بەڵکو لەلایەن دەوڵەتی ئێرانەوە، حاکم بۆ سابڵاخ دیاری دەکرێ.

ئێستا سێ ساڵە، یەکێکی تەورێزی بەناوی (ڕەشیدولمولك) ئەرکی بەڕێوەبردنی حکومەتی ئەم دەڤەرەی بەئەستۆ گرتووە. خۆیو دەستەیەك لە کارگێڕانی خوارەوەی میری، وەك ڕوخسارو دەسەڵاتی دەوڵەتی ناوەندی، لەلایەن خەڵکەوە سەیر دەکرێن. هیچ بنکەیەکی سەربازییش بۆ پشتیوانی لێکردنی لە ناوچەکەدا نییە، تەنانەت لە کۆمەڵانی تەشەیوعیش دوورە. لە مانگی موحەڕەمو ڕەمەزاندا، چەند ڕەوزەخوێنێك بەتایبەتی بۆ سابڵاخ دێنن، بۆ ئەوەی ڕەوزەی بۆ بخوێنن. خەڵك لەوە بەخشراون سەرباز بدەنو باجێکی کەمیش دەدەن. ئەگەرچی ئەم خێڵە، ڕێکخستنە سەرەتاییەکانی خێڵەکەشیان لەناوچووە، بەڵام هۆزە چکۆلەکان هەمان نیشانەو دابونەریتی دێرینەیان هەر ماوە. بەڕێوەبردنی خێڵ، ڕێو شوێنی تایبەتیو کارزانیی گەرەکە، پێوەندیی خەڵکی دەشتنشینو کوێستانیی، دەبێ بەجۆرێك بێ، کە دانیشتووانی زۆزان، بەرەو لای تورك نەبات.

بڕینەوەی مووچەو دابەشکردنی نازناو و ناوی ئیفتیخاریی و هەر بەخشینێکی تری پلەو پایەی سەربازیی، بەشێوەیەکی گشتیی، لەو شتانەن، کە دەوڵەت دەیەوێ دڵی خێڵی پێخۆش بکاتو دڵیان ڕابگرێ.

(موكری)یەكان نزیكەی (٥٠٠٠٠ پەنجا هەزار) ماڵو (دێبوكری)یەكانیش (١٠٠٠٠ دەهەزار) ماڵێكن. دێبوكرییەكان چاكترین پشتیوانی دەوڵەتن. ئەمانە لەسەدەی هەژدەهەمدا لەبەر هەژارییو نەدارییو بەناچاریی، ناوچەی (دیاربەكر)یان جێهێشتووەو دوای ئەوەی بەناو خاكی (موكری)یەكاندا تێپەڕیون، لە ئاقاری زەریاچەی (ورمێ) نیشتەجێ بوون. بەهۆی لێوەشاوەییانەوە سەرانسەری دەشتی (شاروێران) بۆتە موڵكیان. ئێستاكە (٢٠٠ دووسەد) ئاغای گوندیان هەیە. یەكە دەوڵەمەندترینیان (قادر ئاغا)یە، كە سەرلەبەری ئەم دۆڵە، تا دەم دەروازەی شاری سابلاخ، بێ سێودوو، موڵكی ئەوە. پێوانەی ملكەچكردنی (موكری)و(دێبوكری)، بۆ دەسەڵاتی ناوەندی، هەرچەندێك بێت، بەڵام زۆر بەتوندی دەروەستی وەفادارین بۆ ڕەگەزی كوردانەیان. حەزیش دەكەن هەمیشە بە زمانی تایبەتی خۆیان بئاخێون. لەبەرئەوەش كە (كوردی)، زمانێكی ئێرانی یە، بۆیە زیاتر دەخوازن (فارسی) فێربن، نەك (توركی).

نزیكەی شەش ماڵێكی ئەرمەنیو چەند ماڵێكی كلدانی، بەوپەڕی ئەرخایەنیو بێ پەژارە، لەناویاندا دەژین. ئەمانە بەتایبەت لە (سایەن قەڵا)[١١] و (میاندواو) و (سەردەشت)دان، كە بە وردەواڵە فرۆشتنو كار و كاسبی، بژێویی دابین دەكەن.

لە سابلاخ دا بازاڕ بەدەستی كوردو جوولەكەوەیە، چەند كەسێكی (تەورێزی)یشی تێدایە، ژمارەیەكی تری خەڵكی وەك، مووسڵی، عەرەب، كلدانی و (ژاكۆبیت)[١٢] یشی تێدایە، كە خەریكی كڕینو فرۆشتنن.

(ژاكۆبیت)ەكان لەڕێگەی (ڕەواندز)ەوە كوتاڵی خوریو ئاوریشمی دەستكردی (سووریا) بۆ سابلاخ دێنن. هەموو پێویستییەكانی تری سابلاخ، لە تەورێزو هەمەدانو بەتایبەت لە(ئەردەبێل)ەوە دابین دەكرێ.

كوێستانەكانی نێوان(بانە)و (سەردەشت)، لێڕەوارێكی گەورەیە، جیوەو مازووی ئەم دارستانە چڕەیە، كە بازرگانانی خۆماڵی _ بۆ دەرەوەی وڵاتی دەنێرن، لە ڕێگەی(ئاستارە)وە بۆ ڕووسیا دەچێ. هەروەها ئەو شتانەش كە لە دروستكردنی (ڕەنگ)دا بەكاری دەهێنن، هەر لەم دارستانە دابین دەكرێ، كە بۆ بازاڕی پیشەسازیی تەورێز و هەمەدان دەینێرن.

(موکری) و (دیبوکری)یش وەك کوردانی تر، سوننی شافیعین. ئەمانە کەمتر گوێ بەو مەلایانە دەدەن، کە لەلایەن دەوڵەتەوە دادەنرێن. (مەلا محەمەد)ی موکری، کە موفتی ئەم ناوچەیەیە، دەڵێت: باوباپیرانیشی سەرۆکی ئاینیی سەرومڕی کوردستان بوون، بەڵام وردەوردە دەوریان بەسەرچووەو تەنیا ناوچەی سابڵاخیان بۆ شەرعو دادوەریی لەژێر دەسەڵاتدا ماوە. سەرەڕای ئەمەش کە دانانی قازیی شەرعو پێشنوێژی مزگەوتەکان، بەدەست حاکمە، بەڵام هێشتا (مەوقوفات) هەر لەژێر دەسەڵاتی (مەلا محەمەد)دایە، کە مەسرەفی مزگەوتو فێرگەکانی پێ دەکات.

لە وڵاتانی سوننی دا، تەریقەتەکانی (سۆفیگەریی)باوە. . (سەیید کەریم نەقیب) ڕێبەری تەریقەتەکانە. دوو تەریقەتی (نەقشبەدی)و (قادری) پێشبڕکێی وەرگرتنی مرید لەدەوری خۆیان دەکەن. لەبەرئەوەی ژمارەی مریدەکانی نەقشبەندی زۆرترە، دەوڵەت لایەنگریی لە (قادری)یەکان دەکاتو پشتیوانیی لە ڕێبەری ئەم تەریقەتە دەردەبڕێت.

زۆربەی سەییدەکان، پێشینەی خۆیان بۆ سەر سەیید عەبدولقادری گەیلانی[١٣] دەبەنەوە. دەستەیەکیش بۆ ئەوەی خەڵك بچنە ڕیزی مریدەکانی(شێخی بوخارا)ی نەقشبەندی[١٤]، پلەو پایەی ئەو پیاوە موقەدەسە بەغداییە ڕەت دەکەنەوە. لەلایەکی ترەوە کەسێك هەر تەنیا لەبەرئەوەی خۆی بە وەچەی پەیامبەر بزانێ، نابێ خۆی لە خاوەن دەسەڵاتو دەشترۆیشتوو بژمێرێت.

کوردەکان پێیان خۆشە هەر گوێڕایەڵیی شێخانی خۆیان بن، کە لە قوتابخانە بەناوبانگەکانی کوردستان، یان لە قوتابخانەکانی دەراوی (فورات) دەرسیان خوێندووەو بە نیشاندانی زانیارییو زانست، جێی خۆیان لە دڵی مریدەکاندا کردۆتەوە. گەیشتن بەپلەو پایەی ئاوا باڵا، پێوەندیی بە خزمو کەسو نەژادو شتی واوە نییە.

لەم ڕۆژەدا دوو کەسایەتیی مەزن، لەم مەڵبەندەدا هەن، یەکێکیان پیرێکی نابینایە، ناوی (شێخ شەمسەددین شەریف کەندی)و ئەویتر (شێخی زەنبیل ـ حاجی سەیید عەبدولکەریم)ە[١٥]. یەکەمیان (٣٠٠٠٠ سی هەزار) کەسو دووەمیان (٥٠٠٠٠ پەنجا هەزار) مریدی هەیە، هەردووکیشیان سەر بە تەریقەتی

نەقشبەندین. دەستەکیش لە مریدان، کە لەگەڵ سەییدەکاندا ناسازن، لەدوای مەرگی ئەم دووانەو بەپێودانی ئیمامزادە، مەزارو بارەگایان بۆ دروست کردوون‌و زیارەتیان دەکەن.

(ڕەشیدولمولك)ی حاکمی سابلاخ، میوانداریێتی کردم[١٦]. پیاوێکی کەم تەمەنە. زۆر تەڕپۆش‌و جوانخاس‌و قۆزە. خانووە گەورەکەی لە کەنار چەمەکەدایە. دەستەیەك لە (قادری)یەکان، لەگەڵ سەردەستەکەیاندا بۆ ماڵی حاکم هاتوون، تا لە باخچەی ماڵەکەیدا، کەراماتی خۆیان بنوێنن. . چوار دەروێش دەستیان بە تەپڵ کوتان کرد، ئاگرێکی گەورەیان کردەوە، دەروێشێك زەرگێکی سوورەوە کراوی بە ددان گرت، یەکێکی تریان نووکی خەنجەرەکەی لەسەر ڕوومەتی توند کرد. وای دەنواند کە خەنجەرەکەی پێدا دەکات.

دوای نیوەڕۆ، بەوهۆیەوە کە ئافرەتی کورد، پێیان شەرمە لەبەرامبەر بیانیدا هەڵپەڕن، دەستەیەك لاوی ئیسرائیلی، لەجیاتی ئەوان، بەدڵ دەستیان بە هەڵپەڕینی (چۆپی)کرد. ئەم هەڵپەڕکێ میللییە، بەدەنگی دەهۆڵ‌و زووڕناوە دەست پێدەکات، کە بریتییە لە شەکانەوەی لەسەرخۆی لەش، لەگەڵ هەنگاوێك بۆ پێشەوەو هەنگاوێك بۆ دواوە، بەڕێکوپێکی، ژن‌و پیاو دەستی یەکتر دەگرن‌و بەوجۆرە پەیتا پەیتا دووبارەی دەکەنەوە. هەموو جل‌و بەرگی (کوردی)یان لەبەر کردبوو، کراسی ژنان، چین چین‌و کولۆنجەی زەڕی، یان قەیفە (مەخمەڵ)یان لەبەردایە. . سەرپۆش‌و ڕووسەری سپی... گوڵ وردیان بەسەرەوەیە، کە توند بەسەریانەوە گرێی دەدەن. هەوری، یان ملپێچێکی ڕەشی ئاوریشم، لەشێوەی خاچدا (چەپ و ڕاست) لە ئەستۆ دەئاڵێنن. گوارەی گەورە لەگوێ دەکەن، گەردنبەندیش، کە لە (تاکەو جووتەیە ـ جۆرە سکەوپارەیەك بووە) دروست دەکەن، لەخوارەوە بەژێرچەنەو لەسەریشەوە بە (ڕووسەرەکانیانەوە) هەڵدەواسن. جگە لە (ژێرچەنە)، (بەرسەرە)ش دەبەستن. ڕوومەتیان سووراووسپیاو دەکەن. جووت برۆیان بە خەتێ بەیەکەوە دەگەیەنن. دەستەیەکی تری لەمان شۆختر، بە قوماشێکی ڕەشی سێ گۆشە، تا خوار چاویان داپۆشیبوو.

بۆ شەوێ، بۆ ئەوەی من خۆشم لێ بگوزەرێ، حاکم (ڕەشیدولمولك) داوای کرد بەزمی گۆرانی‌و موزیك ساز بکرێ. دوو گۆرانیبێژی بەناوبانگی شار: (سەعید)و

(ئەحمەد ئەمین) هاتن. هەردووکیان خەنجەریان لەبەر پشتێندا بوو. شەدەی شینیان لە دەوری کڵاوە قووچەکانیان ئاڵاندبوو. بەتارو دەمبگەوە چوونە لای سەرەوەو وەژوور کەوتن.

****

شیعر و موزیکی کوردی:

کورد، بەهۆی بنەمای نەژادی خۆرهەڵاتییانەیانەوە، زەوقو توانایەکی تایبەتیان بۆ فێربوونی شیعر و موزیك هەیە. گۆرانیبێژ، یان(قۆرانیبێژ)، بەیتگەلی شاعیران، ماڵەو ماڵ دەگێڕن. . ئەمانە لەڕۆژدا، هەریەکەیان خەریکی کارێکە... بەڵام هەر کەشەو دادێت، هەریەك لەمانە دەبنە موزیکژەنو گۆرانیبێژ.

بەڕواڵەت وا دیارە کورد لەڕابردوودا گۆرانیو موزیکی تایبەتیی خۆی هەبووە، کە ئاوازەکانیان کرژو شیعرەکانیشیان، شیعری نەتەوەیەکی دلێرو جەنگاوەر بووە. یەکجار هەست بزوێنو ئاگراوییە، بەڵام لە هەلومەرجی ئەمڕۆدا، هێرشی موزیکی عەرەبی، زەبرو جێپەنجەی خۆی لەسەر داناوەو تینو تاوی ڕەسەنایەتیی لێ داماڵیوە. ئاوازەکان بێئەوەی شەوقو زەوق ببزوێنن، بوونەتە ئاخو ئۆفی بێ بڕانەوە. زۆربەی شیعرەکانیش، باسی ژنو شەرابو گوڵنو هیچ جۆرە باسێکی نوێو جوانیان تێدا نەماوە. ئەدەبی ئێستایان لاسایی کردنەوەیەکی کوێرانەی غەزەلە عاشقانەکانی عەرەبە، کە لەناویاندا جگە لە وشەی کوردی بەولاوە، هیچ جۆرە گیانو سیمایەکی نەتەوەییو ناونیشانێ لە (گەل)یان و ڕەسەنایەتیی کوردانەیان تێدا بەدی ناکەیت... سەرەڕای ئەمەش، هەموو زمانێك، گەنجینەیەکی پڕ بایەخی گۆرانیی میللی خۆی هەیە.

ئەمەش وەرگێڕدراوی دوو نموونەیە، لەو گۆرانییانەی کە لاوانی (موکری) بۆمانیان چڕیوە:

تەختی سینەت، پرتەقاڵی تەڕو تازەیە
جێ خەوی شیرینو دڵنشینو دڵنیاییە
عاشقی چاوی جوانی تۆ بووم
دڵم دەیەوێ بە زمانی تارم
سەبارەت بەو جوانییانە، گۆرانییەك بچڕم
خودایە! فریای دڵم بکەوە
دڵارامی شیرینم لەدەست چوو
عاشقی ئەو ئەبرۆ و باڵابەرزەی تۆ بووم
ئەم مانگە، مانگی مەولوودی پێغەمبەرە
مانگی بووکێنیو دڵارامی منیش، هەر لەم مانگەدایە
****

قوڵپی گریان گەرووی گرتووم
عەرەقو شەراب مەستی نەکردم
بە تەنیا چاوی کاڵی تۆ، مەستی کردین
****

لە (سلێمانی) وەدەرکەوتم
لە گوڵەزەردان وەسەرکەوتم
بەشوێن کۆچی لەیلا کەوتم
ئاخ، هات ڕابوورد، گەردن بەخاڵ[١٧]
******

لە سلێمانی، ڕەشەبا و تۆزو بایە
بەتەختی سینەتا(دۆڵی کاروان کوژە) تێدەپەڕێ
بەر لەوەی بمرم، بەخەنجەرەکەت بمکوژە، با ڕزگارم بێت
****

نالی:[١٨]

له دەوروبەری نیوەی سەدەی ڕابردوودا، شاعیرێکی گەورە لەناو کورددا هەڵکەوت، کە ناو و ناوبانگی له چوارچێوەی هۆزو خێڵو زێدەکەی خۆی زۆر پتر تێپەڕاند. ئەم شاعیره ناوی (نالی)و مەلایەکی خەڵکی (سلێمانی)یه، کە له قەڵەمڕەوی کوردستانی تورکیادایه، کە ئەمڕۆ شیعرەکانی له دوورترین خڕ و شیو ودۆڵەکاندا، وێردی سەر زمانی هەموو کوردانه.

ئەم شیعرانەی ژێرەوە(هی ئەون ـ نالی) و (موفتی)ی سابلاخ لەبەر ئێمه، بۆی وەرگێڕاین:[١٩]

زوڵفت به قەتدا کە پەرێشانو بڵاوە
ئەمڕۆ له منی شیفتە ئاڵۆزو بەداوە
ئەم عومره عەزیزه کە له بۆت نەقدو دراوە
سەد حەیفو درێغا کە موسوڵمانی نەماوە
عومرێکی درێژه بە خەیاڵی سەری زوڵفت
سەوداوو پەرێشانمو سەودایەکی خاوە
هەرچەندە کە ڕووتم، بەخودا مائیلی ڕووتم
بێ بەرگییە عیللەت، کە هەتیو مەیلی هەتاوە
(مانی) نییەتی قووەتی تەصویری برۆی تۆ
ئەم قەوسە بەدەستی موتەنەففیس نەکشاوە
بۆچی نەگریم، سەد کەڕەتم دڵ دەشکێنی!
بۆ مەی نەڕژێ، شیشه له سەد لاوە شکاوە؟
بێ فائیدەیه مەنعی من ئێستاکه له گریان
بۆ عاشقی بێ چاره زووەم ئاوە ڕژاوە
هەر جۆگەو جێگێکی کەوا سوورو سوێر بێ
جێی جۆششی گریانی منەو خوێنه ڕژاوە

سۆزی دڵمە باعیثی تاوو کوڵی گریان
مەعلوومە کە ئاگر سەبەبی جۆششی ئاوە
(نالی) وەکو زوڵفت کە موطیعی بەری پێتە
تێکی مەشکێنە، بە جەفا مەیخەرە لاوە [٢٠]

دووەم پارچە شیعرێکی کە وتیان، ئەمە بوو:

سەری زوڵفت کە ڕشتەی عومری خضرە،نیوە هەودایە
چ هەودایە؟ کە هەر حەڵقەی دووسەد زنجیری سەودایە
برۆت تیغێکە وسمەی صەیقەڵو مەسلووڵو مووکارە
کە عیشوەی جەوهەرە، ڕەمزو ئیشارەی ئاوی مەودایە
بەنەشئەی سستی یو مەستیی وەها مەستوورو مەخموورە
نزانم! خەو لەچاوتدایە، یا چاوت لەخەودایە!
لە سایەی کوفری زوڵفت، دڵ (فنا فی النور)ی ئیمانە
مەڵێن ظوڵمەت خراپە، وەصڵی پەروانە، لەشەودایە
هەناسەم زوڵفەکەی لاداو مەیلێکی نەکرد چاوی
نەسیم ئەنگووتو شەو ڕابووردو نەرگس هەر لەخەودایە
لەدووریی تۆیە ئەی خورشیدی پڕتەوبەخشی شەوگەردان
کە (نالی) وا لە حالاتی میحاقی ماهی نەودایە[٢١]
****

هەر ئەم باڵیۆزە، لەتەك ناوهێنانی (**نالی**)دا، پەراوێزێکی داناوەو لەدامێندا ئەمەیشی لەسەر (**نالی**) نووسیوە:

(**نالی**) شاعیرێك بووە، نازناوی خۆی لە کرداری (ناڵاندن)[٢٢] هەڵبژاردووەو لەپاڵ ئەوەشدا کە شیعری بە زمانی کوردی نووسیوە، وەك دەڵێن هەندێکیش ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی کۆکردوونەتەوە.[٢٣]

****

شاعیری ناسراویش **هێمن موکریانی** (١٩٢١ـ١٩٨٦) ئەم سەفەرنامەیەی دیوەو دوای خوێندنەوەی، نووسیوێتی:

ئەم دیپلۆماتە لە ساڵانی (١٩٠٦ـ١٩٠٧)دا، بە سابڵاخ دا تێپەڕیوەو چەند لاپەڕەیەکی ناشیانەی لەسەر ژیانی کوردی ئەم مەڵبەندە نووسیوە، کە سەرنج ڕاناکێشن. تەنیا ئەوەندەی سەرنجڕاکێشە، کە لەبارەی (**نالی**)دا نووسیوێتی.[٢٤]

****

ئەنجام:

وەك سەرنج دەدەین لەڕێگەی سەفەرنامەی ئەم باڵیۆزەی فرەنساوە، دوو زانیاریی سەرنجڕاکێشمان پێدەگات، کەبریتین لە:

١- هێشتا (**نالی**) خۆی لەژیاندا بووە، کە ناوو ناوبانگی، لە چوارچێوەی هۆزو خێڵو زێدەکەی خۆی زۆرپتر تێپەڕاندووە.

٢- (نالی) لەپاڵ ئەوەشدا کە شیعری بە زمانی کوردی نووسیوە، هەندێکیش ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی کۆکردۆتەوە.

هەڵبەتە دەبێ بزانین کە سەرچاوەکانی زانیاریی ئەم باڵیۆزەی فرەنسا لەمەڕ (نالی)، هەر (مەلا محەمەد)ی(موفتی) سابڵاخە، کە بێ هیچ سێو دوویەك ئەم مەلا محەمەدەی (موفتی) سابڵاخ، نالی ناسو نالی دۆستێکی زۆر شارەزا و ئاگاداربووە لە شیعر و ژیانی (**نالی**)و تەرجەمەکردنی شیعری ئەم گۆرانیبێژانەش بۆ باڵیۆز، کە شیعری (**نالی**)ن، نیشانەو بەڵگەی ئەوەن، کە (مەلا محەمەدی موفتی سابڵاخ)، هاوڕێی بەردەوامی شیعری (**نالی**)یەو بەو پێیەش کە وەك هەر خۆیشی (مەلا محەمەد) بۆ باڵیۆزی گێڕاوەتەوە، کە بابو باپیرانیشی، سەرۆکی ئایینی کوردستان بوون، ئەوا دیسان (مەلا محەمەد) هەر لە منداڵییەوە پەروەردەی زانیارییو باسو خواسەکانی ناو مزگەوتە، کە بێگومان باسو خواسی شیعرو داهێنانە جوانەکانی (**نالی**)ش، لەو ڕۆژگارەدا، کە (وەك وتمان) سنووری ناوچەو زێدەکەی خۆی تێپەڕاندووە، لای شیعردۆستانی (موکریان)یش، کە زۆرینەیان خوێندەواری ناو مزگەوتەکانی کوردستان بوون، لای (مەلا محەمەدی موفتی سابڵاخ)یش لەدەمێکەوە ناسراوە. بەتایبەتیش ئەگەر لێرەدا ئەوەمان لەیاد بێ، کە مەلا محەمەد، (موفتی) سابڵاخە، ئەوا دەبێ تەمەنیشی هەڵکشاو بێو لەکاتی سەردانی ئەم باڵیۆزەی فرەنساشدا بۆ سابڵاخ (١٩٠٦)، مەودای نێوان کۆچی دوایی (**نالی**:١٨٧٣)، تا (١٩٠٦)، هەر نزیکەی (٣٣ سیوسێ) ساڵ دەبێو ئەم نزیکەی (٣٣) ساڵەش، بۆ تەمەنو بیرەوەریی، کەسێکی بەتەمەنی وەك مەلا

محەمەد، زۆر نییەو **خاڵی** دووەمی ئەو زانیارییەش، کە (**نالی**) لەپاڵ ئەوەدا شیعری بە زمانی کوردی نووسیوەو هەندێکیش ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی کۆکردۆتەوە، ئەمەیان یەکجار تازەو گرنگەو ئەم زانیارییەش (وەك لەسەرووتر وتمان)، هەر سەرچاوەکەی (مەلا **محەمەد**)ەو دەبێ ئەو هەندە ئەدەبی فۆلکلۆرەش، کە (**نالی**) کۆیکردوونەتەوە، هەر ئەدەبی فۆلکلۆری دەڤەری (موکریان) و بەتایبەتیش ژانری (بەیت)ەکانی موکریان بێ، کە ئەگەر لەم زانیارییانەدا، باس لە ئەدەبی فۆلکلۆری موکریان نەبووبێ، بەلای (مەلا **محەمەد**)و **خوێندەوارانی** موکریانەوە، جێی بایەخ‌و گرنگی پێدان نەبووە... هەرچەندە ئەم جۆرە گریمانانە، بەڵگەو نموونەو لێکۆڵینەوەی زۆر قووڵترو فراوانتری دەوێ، کە وەك لەسەرەتای ئەم لاپەڕانەدا وتمان: ئەم بابەتە، بۆتە کەرەسەو هەوێنی بەرهەمی کتێبێکی داهاتووم.

پەراوێز:

١. ئەلیکساندەر بۆریژکۆ خۆدزکۆ: لە ٦ی تەمووزی ١٨٠٦، لە پۆڵەندە بەدنیا هاتووە. یەکەمین ئەوروپاییە کە لە فۆلکلۆری فارسی کۆڵیوەتەوە. ساڵانی ١٨٢٠_١٨٢٣ لە زانکۆی (wilho/vilna)ی ناوەندی خۆرهەڵاتناسیی زمانو ئەدەب لە پۆڵەندە خوێندوویەتی. ساڵانی ١٨٢٤_١٨٣٠ لە سان پیترەسبورگ، زمانەکانی عەرەبی، فارسی، تورکی دەخوێنێو دواتر وەك وەرگێڕ، ڕەوانەی ئێران دەکرێو لەگەڵ میسیۆنی ڕووسی لە تەورێز و تاران کار دەکاتو پاشان وەك کونسڵی ڕووسیا، لە کونسڵخانەی ڕووسیا لە (ڕەشت) کاردەکاتو تا ساڵی ١٨٤١ لە ئێران دەمێنێتەوەو دواتر لە یۆنانو ئیتالیا کار دەکات. هەر لەو ساڵەدا واز لە کاروباری دیپلۆماتی ڕووسیا دەهێنێو ساڵی ١٨٤٨، لە زانکۆی (کۆلیژ دوفرانس)، کۆرسی زمانی فارسیو لە کتێبخانەی شاهانەش پۆستی (تورکی) وەردەگرێ. لەنێوان ساڵانی ١٨٥٢_١٨٥٥، لە وەزارەتی هەندەرانی فرەنسا، وەکو پسپۆڕی کاروباری خۆرهەڵات کاری کردووە. ساڵی ١٨٥٦ لە ئەنیستیتۆی زمانەکانی خۆرهەڵات لە پاریس، داوای لێدەکەن زمانی فارسی بڵێتەوە. (خۆدزکۆ) زۆر بەزمانو ئەدەبیاتی فارسی سەرسام بووە، بەتایبەتیش بە شانۆی فارسیو ساڵی ١٨٤٤_١٨٤٥ کتێبی (شانۆنامەی ئێرانی: هەڵبژاردەیەك لەپرسەنامە)ی نووسیوەو کۆمەڵێکیش شانۆنامەی فارسی کردۆتە زمانی فرەنسی، کۆمەڵێکیش بەرهەمی لەبواری زمانەوانیو فیلۆلۆژی زمانەکانی خۆرهەڵات نووسیوە. جگە لەمانە، خۆدزکۆ کۆمەڵێك وتار و لێکۆڵینەوەی لەبارەی خۆرهەڵاتەوە نووسیوە.

سەرچاوە: بەدەستکارییەوە لە: ئەلیکساندەر خۆدزکۆ، چەند لیکۆڵینەوەیەکی فیلۆلۆژی دەربارەی زمانی کوردی (دیالێکتی سلێمانی)، وەگێڕانی دکتۆر نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپەمەنی بنکەی ژین، ساڵی ٢٠٠٥، ل٤٢_٤٤.

٢. ئەم بەرهەمەی خۆدزکۆ، بووە ئەو کتێبەی لەسەرووتر ئاماژەمان پێکرد.

٣. سەرچاوەی پەراوێزی ژمارە (١)، ل٣٢.

٤. خۆدزکۆ کە نەیتوانیوە دەستی بە (نالی) بگات، بەشێك لە بەرنامەکەی، لەتەك (ئەحمەد پاشا)دا ئەنجامداوە.بۆ زیاتر زانیاریی لەم بارەیەوە بنوارە سەرچاوەی پەراوێزی ژمارە(١)ی ئاماژەپێکراو.

٥. ئەحمەد پاشا: کوڕە گەورەی سلێمان پاشای کوڕی ئەوڕەحمان پاشای بابانەو دوای مردنی سلێمان پاشای باوکی(١٧٩٠ـ١٨٣٨)، بۆتە فەرمانڕەوانی بابانو تا ساڵی ١٨٤٠و دواییش لە ١٨٤١ تا خاکەلێوەی ١٨٤٢ فەرمانڕەوانی میرنشینی بابان بووەو دواییش لە ئایاری ١٨٤٢تا ١٨٤٦ فەرمانڕەوایی کردووەو دواتر بۆ ئەستەمووڵ دوورخراوەتەوەو ساڵی ١٨٥٣، لەسەر بانگهێشتی (خۆدزکۆ) بۆ(پاریس) چووەو هاوکاریی لێکۆڵینەوە ناوبراوەکەی (خۆدزکۆ)ی کردووەو تا ساڵی ١٨٥٥، لە پاریس ماوەتەوەو پاشان بۆ ئەستەمووڵ بانگ کراوەتەوەو ساڵی ١٨٥٥ کراوەتە والی (یەمەن)و تا ساڵی١٨٦٣، والی یەمەن بووەو هەمان ساڵ کراوەتە والی (وان)و ساڵی ١٨٦٤ دووبارە کراوەتەوە والی یەمەن (بە پلەی وەزیر)و ساڵی ١٨٦٧ کراوەتە والی ئەرزەرۆم و ساڵی ١٨٧٥ کراوەتە والی (ئەدەنە) و لە کۆتایی هەمان ساڵدا کۆچی دوایی کردوە. (سەرچاوە: بەدەسکارییەوە ڕاگوێزراوە، لە کتێبی ئاماژەپێکراوی پەراوێزی ژمارە (١)، ل٤٩-٦٠.)

٦. دۆستایەتی (نالی) و بنەماڵەی ئەحمەد پاشا، دەگەڕێتەوە بۆ پێش ڕووخانی میرنشینی بابان و بەڵگەی ئەو دۆستایەتییەش ئەو دوو شیعرەی (نالی)یە، کە یەکەمیان بۆ مەرگی سلێمان پاشا (١٧٩٠-١٨٣٨)ی باوکی ئەحمەد پاشا و لەجێ دانیشتنی ئەحمەد پاشاوە نووسیوێتی و بەم بەیتەش دەست پێدەکات:

تا فەلەك دەوری نەدا، سەد کەوکەبی ئاوا نەبوو
کەوکەبەی میهری موبارەك، تەلعەتی پەیدا نەبوو
دیوانی نالی، ل٣٧٠

شیعری دووەمیشیان، دوای ئەوەی ئەحمەد پاشا بۆتە فەرمانڕەوای بابان و خەریکی نۆژەنکردنەوەی سوپای بابان بووە، (نالی) ئەم شێعرەی بۆ ئەم سوپایەش نووسیوە، کە ئەمە سەرەتای ئەم شێعرەیە:

ئەم تاقمە مومتازە، کەوا خاصصەیی شاهن
ئاشووبی دڵی مەملەکەت و قەلبی سوپاهن
دیوانی نالی، ل٣٤٠

٧. ئەم کتێبە ساڵی ١٣٦٢ هەتاوی (١٩٨٣) بەم ناونیشانە، لە ئێران چاپکراوە:
ایران امروز (١٩٠٦-١٩٠٧) نوشتەی اوژن اوبن، ترجمە وحواشی علی اصغر سعیدی، چاپ نقش جهان، کتابفروشی زوار، تهران.

٨. ئێمە هەموو بەشەکانی (٤)و (١٤)و (١٥) ی ئەم سەفەرنامەیەمان کردۆتە کوردی و لە دەرفەتێکی نزیکدا بە چاپ دەگات.

٩. بەدەسکارییەوە لە کتێبی (ایران امروز)ی ئاماژە پێکراو، ل ١٣، ١٧.

١٠. ئەم ڕاگواستنەوەیەی سەفەرنامەکە، بۆ ئێرە، سەرەتای سەفەرنامەکە نییە، بەڵکو چەندین لاپەڕە و باس و بابەتی تری لە پێشەوەیە، کە ئێمە هەر بە ئەندازەی بابەتەکەی (نالی) و کەمێکیش ڕۆژگاری ئەوسای ساباڵاخ، بۆ ئێرەی ڕادەگوێزین.

١١. سایەن قەڵا: شاهێن دژ- یشی پێدەڵێن.

١٢. ژاکۆبیت: Jacobites: دەستەیەکن سەر بە یەکێك لە ڕێبازەکانی ئایینی دیان (مەسیحی) ی شام (سووریا)، کە لە سەردەمی شەشەمدا لە لایەن (ژاك باراد)ەوە دامەزراوە.

سەرنج: لەعێراقدا (یەعقوبی) یان پێدەڵێن (و. کوردی).

١٣. عەبدولقادری گەیلانی (١٠٧٨-١١٦٦ز)، زانای مەزن و دامەزرێنەری ڕێبازی (قادری)یە، سەرەتا لای ئەبو زەکەریای تەورێزی زانستەکانی عەرەبی فێربووە و دواتر لە بەغدا (فیقھ و ئوسوڵ) فێربووە.

١٤. شێخی بوخارای نەقشبەندی: مەبەست لە خواجە بەهائەددین محەمەدی بوخارایی نەقشبەندییە (١٣١٨- ١٣٨٨ز) خواناسی ناسراوی سەدەی هەژدەمی کۆچی و

دامەزرێنەری ڕێبازی نەقشبەندییە، کە لە گوندێك بەناوی (کۆشکی خواناسان) بەدنیا هاتوه.

١٥. بەپێچەوانەوە، وەك لەسەرچاوەی باوەڕپێکراوەوە زانیومە: شێخ شەمسەددین چاوساخ و حاجی عەبدولکەریم نابینابووە.

١٦. سفرە ڕێکخراو و پڕ ناز و نیعمەتەکەی ڕەشیدولملوك، بیوزا: biveza- ی لەسەر دانرابوو، کە ڕووەکێکی لاسك درێژی تایبەت بە چیاکانی کوردستانەو لەگەڵ ماست و سرکەدا تێکەڵ دەکرێ و لەسەر سفرەی خوان دادەنرێ.

سەرنج: (بیوزا)، کە هەر لە کوردستان دەڕوێ، ترشیاتێکی زۆر بەتامی لێ دروست دەکرێ، بۆیە پێدەچێ نووسەریش لەو ترشیاتەی خواردبێ، مەبەستیش لە (بیوزا)، هەر (بیزا) یە.

١٧. هەر بە تەنیا ئەم کۆپلەیەم بۆ برایە سەر شیعرە فۆلکلۆرییەکە.

١٨. لە دەقەکەدا ئەم ناونیشانە بۆ (نالی) دانەنراوە، بەڵکو خۆم بۆ ئەوەم داناوە، تا خوێنەر بزانێ لێرە بە دواوە باسی (نالی) لەم سەفەرنامەیەدا هەیە.

١٩. من نازانم (مەلا محەمەدی- موفتی سابلاخ، بە چ زمانێك ئەم دوو شیعرەی (نالی) بۆ باڵیۆزی فرەنسا وەرگێڕاوە، بەڵام من لە دەقە فارسییەکەوە بۆ کوردی، پشتم بە دیوانی (نالی)، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، فاتیح عەبدولکەریم، محەمەدی مەلا کەریم، چاپەمەنی کۆڕی زانیاری کورد- بەغدا، چاپی ١٩٧٦ بەستووە.

٢٠. دیوانی نالی، سەرچاوەی ناوبراو، ل٥٣٣-٥٣٧.

٢١. سەرچاوەی پێشوو، ل٥٥٦-٥٦٠.

٢٢. نازناوی (نالی) لە (ناڵین) و (ناڵاندن)ەوە نەهاتووە و (ل)ی (نالی)ش بە (ل)ی کلۆر دەنووسرێ نەك قەڵەو، وەك (نالی) خۆی لەم نموونانەدا دەڵێ:

ظاهیر و باطین لەسەر لەوحی حەقیقەت یا مەجاز
ئاشنای سیڕڕی قەڵەم بێ غەیری (نالی) کەس نەما

لەسایەی قەددی مەوزوون و دوو زوڵفی
لە نالی و شیعر و تەسویدی نەما باس

لەگەڵ مورغی چەمەن (نالی) دەناڵێ
کەیانێ: عاشق هەمفەرد و فەردین

روخی تۆ گوڵێکە صەد وەك هوزاری عاشق ئەمما
لەهەموو چەمەن دیارە بە ئوصووڵی ناڵە (نالی)

(نالی) و مەثە لی حاڵی لە ئەشکەنجەیی غەمدا
وەك نالە لە نەیدا، وەکو نالە لەقەڵەمدا

بۆ زولف و روخ و ئەبرووی چون زلفی سیاتان
عالەم وەکو (نالی) هەموو با نالە و ئاهن

نەظمي (نالی) میثلي ئاو ئاوێنە رەنگی نییە
دوو رووە بۆ سەیری خاطر: یەك خەفیی و یەك ئاشکار

بۆ زیاتر زانیاریی بنواڕە: دیوانی (نالی)، لێلۆلێنەوەو لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مدریس و فاتح عەبدولکەریم، چاپەمەنی کۆڕی زانیاریی کورد، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٤١ — ل٥١.

٢٣. ایران امروز (١٩٠٦-١٩٠٧) نوشتەی اوژن اوبن، ترجمه وحواشی علی اصغر سعیدی، چاپ نقش جهان، کتابفروشی زوّار، چاپ اول تهران، ١٣٦٢ش، ص١١٨.

٢٣. پێشەکیی چاپی دووەمی دیوانی نالی، کە: انتشارات صلاح الدین ایوبی- مرکز نشر فرهنگ و ادبیات کردی- ١٣٦٤ش لە ورمێ چاپی کردۆتەوە و هێمن موکریانی پێشەکی بۆ نووسیوە.

مەولانا خالید

(١٧٧٩ ـــ ١٨٢٧ز)

ڕووناکبیرێکی نوێ بۆ سەردەمێکی نوێ

سەرنج:

ئەم وتـاره لـه فێسـتیڤاڵی نێودەوڵـەتیی (مـەولانا خالیـدی نەقشـبەندی)دا خوێندرایەوە، کە لە ڕۆژانی (٢٧ تا ٢٩/٤/٢٠٠٩) لە شاری سلێمانی سازکرابوو.

بەشی یەکەم:

دووسەد ساڵ لەمەوبەر، واتە: ساڵی (١٨٠٩ز)، خوێندەوارێکی هەڵۆەداو شەیدای زانیاریی‌و خۆپێگەیاندن، بێ گوێدانە مەترسیی‌و چەڵەمەکانی ڕێگەیەکی دوورو نادیدە، چاوقایمانە لە شارەزوورەوە بەڕێ کەوت‌و دوای ڕێکردنی ماوەی نزیکەی ساڵێك(١)، لەبەرەبەیانی ڕۆژی (٢٦ی ژی الحجەی ١٢٢٤ھ-١/٢/١٨١٠ز)دا(٢)، گەیشتە بەر دەروازەی خانەقاکەی شاعەبدوڵلای دەهلەوی (١٧٤٥-١٨٢٤ز) لە هیندستان‌و دوای حەسانەوەی لە ژوورێکی خانەقاکەدا، داوای کرد بەقوتابی وەربگیرێ، بەڵام پێشەکی‌و سەرچڵانە، داوای لە مامۆستاکەی کردووە، کە ئەگەر ئەم (٣) تکایەم پەسەند نەکەن، ئەوە نیشانەی ئەوەیە کە بەقوتابیم وەرناگرن:

یەکەمیان: بەو هۆیەوە کە نیشتمانی خۆم بە (مەولانا خالید)م بانگ دەکەن، دەبێ نازناوی (مەولانا)م لێ داماڵن‌و هەر بە(خالید) بانگم بکەن.

دووەمیان: خۆراکم لەگەڵ خۆراکی دەستەی خزمەتگوزاران‌و نۆکەرانی خانەقاکەدا بێ‌و بەچاوی لەوان جیاوازتر سەیرم نەکرێ.

بەپاکەوانی خانەقاکە ڕابگیرێم‌و ئاوکێشیی (شەقایی) خانەقاکەش بەئەستۆی من بسپێرن(٣).

سێیەم: بەڵام لە یادمان بێ، ئەو کاتەی (خالید) گەیوەتە هیندستان، هێشتا تازە تەمەنی پێی دەنایە (٣٠) ساڵیی‌و نازناوی (مەولانا)ش، بۆ ئەو تەمەنە کورتە، زۆر جێی لێ ڕامانە، کە دەبێ ڕەوشت‌و پلەوپایەی زانیاریی‌و کۆمەڵایەتیی (خالید)، زۆر پێش تەمەنی کەوتبێ. بۆیە بەزوویەکی زووەوە ئەو نازناوەی لای خەڵکەوە پێ ڕەوا بینراوە. لەم ڕووەوە (مەلا حامیدی کاتب-بێسارانی) لە

یادداشتەکانی خۆیدا لەبارەی (خالید)ەوە دەڵێ: مەولانا خالید بۆ ئەوەی بەئاواتی ئەم سەفەرەی هیندستان بگات، دەستبەرداری هەموو پلەوپایەو دارایی خۆی بووە(٤).. کە لێرەدا دەپرسین: کام پلەوپایەو دارایی؟!

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە، هەر یادداشتەکانی (مەلا حامید) وەڵام دەداتەوەو لەچەند جێگەیەکدا، جگە لە نازناوی (مەولانا)، نازناوی (سەرخێل)یشی لەگەڵدا بەکاردەهێنێ(٥).. کە دیارە مەبەستی لە (سەرخێڵ)، دەبێ هەر سەرخێڵی تیرەکەی خۆی (میکاییل) لە هۆزی (جاف) بێ.

مەبەستیشی لە (دارایی) مەولانا خالید، دەبێ ئەوەمان لە یادبێ، کە مەولانا بەرلەوەی یەکەمین سەفەری بۆ (حەج) بکات، ماوەی (٨) ساڵ لە جێی مامۆستاکەی خۆی: شێخ عەبدولکەریمی بەرزنجەیی، لە مزگەوتی ئەورەحمان پاشای بابان (؟-١٨١٣)، لە گەڕەکی (سەرچیمەن)ی سلێمانی، مامۆستایەتی کردووە، کە داهاتی ئەم کارەی، بەشی ئەوە ناکات پاشەکەوتی زۆری لێ بکەوێتەوە، کەچی (مەلا حامید) ئەوە دەگێڕێتەوە، کە (مەولانا) بۆ ئەم سەفەرەی هیندستان، (٣) ئەسپ بۆ خۆیو دوو هاوسەفەرەکەیو بڕی (٣,٠٠٠) سێ هەزار قرۆشی گیرفانی خۆی پێ بووەو ئەمانەی بۆ ئەم سەفەرە تەرخان کردووە(٦). کە بێگومان بڕی (٣٠٠٠) سێ هەزار قرۆش، لەو ڕۆژەدا، سەرمایەیەکی زۆرەو دەبێ پاشەکەوتی بنەماڵەکەیان بێو بۆ ئەم سەفەرەی (مەولانا)یان ئامادەکردبێ، چونکە بنەماڵەکەیان خوێندەواربوونو بەتەنگ داخوازییەکانی خوێندنی بالاتری مەولاناوە بوون. هەرچەندە لە زۆرینەی ئەو سەرچاوانەی سەبارەت بەبنەماڵەی (مەولانا خالید) ئاگادارییان نووسیوە، هەموویان هەر ئاماژە بەوە دەکەن، کە بنەچەی (مەولانا)، ئایین پەروەربوونو دەچنەوە سەر کام خەلیفەوچیو.. چی..، بەڵام لەمەڕ خوێندەواربوونی بنەماڵەی مەولاناوە بەگشتیو بەتایبەتیش لەمەڕ (باوکی مەولانا)وە، جگە لە یادداشتەکانی (مەلا حامید)، لە هیچ سەرچاوەیەکی تردا، باسی خوێندەواربوونی باوکی مەولانا نەکراوە، بەڵام (مەلا حامید) دەگێڕێتەوە: ئەو کاتەی مەولانا بەمنداڵیی بۆ بەر خوێندن نراوەو مامۆستاکەی سورەتی (فەتح)ی پێ

تەواوکردووەو بەو قۆناغە دەڵێن: مریشکە ڕەشەو ئەو کاتەش وا باوبووە، ئیتر دەبێ ئەو منداڵە، مریشکێکی ڕەش بەدیاری بۆ مامۆستاکەی ببات‌و مامۆستاکەیشی ئەمەی بەدەمیی بە مەولانا ڕاگەیاندووە، مەولاناش بەمامۆستاکەی وتووە: من لە ڕووم نایەت ئەمجۆرە داوایانە بەباوکم بگەیەنم، بۆیە تکای لە مامۆستاکەی کردووە، تا خۆی بە (نووسین) ئەم داوایە بۆ باوکی مەولانا بنووسێ‌و باوکیشی لە ڕێگەی خوێندنەوەی نامەکەوە، لە داخوازیی مامۆستاکەی گەیشتووە(٧).. لەمەوە تێدەگەین کە بنەماڵەی مەولانا خوێندەواربوون‌و پەرۆشی پێگەیاندنی مەولانا بوون. هەرچەندە ئەم سەفەرەی مەولانا بۆ هیندستان، لەو ڕۆژەداو لەو تەمەنە کورتەدا، لەو جۆرە گەڕان‌و سەردانە ئاساییانە نەبووە، کە فەقێکانی ئەو سەردەمەی کوردستان، هەر تەنیا لە قەڵەمڕەوی کوردستاندا گردوویانە. بۆیە ئەم سەفەرەی مەولانا بۆ هیندستان، بۆ ئەو ڕۆژگارە، لەسەفەرە دەگمەن‌و پڕ مەترسییەکان بووە، بەڵام بۆ کەسێکی وەك مەولانا خالیدی سەر پڕ لە سەوداو بەرنامەو خەونی گەورە، کە نەك هەر خوێندنگەو کتێبخانەو زانیارییەکانی ئەو ڕۆژگارە، تینوێتیان نەشکاندووە، بەڵکو وەك خۆی دەڵێ: تەنانەت شوێنە پیرۆزەکانی وەك (مەککە)و (مەدینە)ش، گرێی دڵی ئەویان نەکردۆتەوە(٨):

در شام و مكه ات گره از كار وانشد

من بعد صبح راه بره هند و شام كن(٩)

کە ئەم ڕۆحە بێ ئۆقرەو نائارام‌و دانەساکاوە، بەرامبەر ئەو واقیعە زامدارو چەقبەستووە، هەمان ڕۆحە یاخی‌و دەستەمۆ نەبووەکەی حەللاج (٨٥٨-٩٢٢ز)مان بەیاد دێنێتەوەو ئەویش هەر لە بارەی ڕۆحە یاخیبووەکەی خۆیەوە دەڵێ:

به مذهب صليب می بميرم، نه مكه جويم نه مدينه(١٠)

سەمەرە لەوەدایە هەمان ئەو مامۆستا (شاعەبدوڵڵای دەهلەوی)یەی، کە مەولانا لە سەرەتای چوونیدا بۆ خزمەتی لە هیندستان، تکای لێکردبوو نازناوی (مەولانا)ی لێ دابماڵێ، تا بەهۆی ئەوەوە، خەڵکانی تریش چاوی لێ بکەنو هەر بە(خالید)ی بانگ بکەن، کەچی هەر ئەم مامۆستایە، دوای ساڵێكو (٣) مانگ، کە (خالید) لە خزمەتیدا قوتابی بووەو زانیارییەکانی خانەقاکەی پێ تەواوکردووە، لەسەرەتای ئیجازەنامەکەی (خالید)دا، ئاوا دەنووسێ: بعد حمد وصلوات، فقیر عبدالله نقشبندی مجددی-عفی الله-گزارش می نماید که سرامد علمای دین و گزیدء طالبان راه حق الیقین: حضرت مولانا خالد- سلمه الله تعالی- برای طریقةء نقشبندی، از ملك کردستان ترد این فقیر رسید(١١)..

واتە: دوای سوپاسو سەڵاوات، عەبدوڵڵای هەژاری نەقشبەندی موجەدیدی، ڕادەگەیەنێ، کە سەرباشقەی زانایانی ئایینو هەڵبژاردەی خوازیارانی ڕێگەی ڕاستییو دڵنیایی: حەزرەتی مەولانا خالید، بۆ بەدەستهێنانی تەریقەتی نەقشبەندی، لە خاکی کوردستانەوە بۆ لای ئەم هەژارە هات..

وەك سەرنج دەدەین جگە لەوەی نازناوی (مەولانا)، بەناوی (خالید)ەوە دەلکێنێتەوە، نازناوی (حەزرەت). سەرباشقەی زانایانی ئایینو هەڵبژاردە-ش بە (مەولانا خالید) زیاد دەکات.. کە دیارەئەم پێ شیاو بینینە، لەلایەن کەسێکی وەك ئەم مامۆستا ناودارو هوشیارەی مەولانا خالیدەوە، هەروا لە خۆڕا نەهاتووە، بەڵکو لە ئاکامی هەڵسەنگاندنی سەروەرمڕی ئاکارو داناییو لێهاتووی (مەولانا خالید)ەوە سەرچاوەی گرتووە.

هەر لە پاڵ ئەم ڕێزلێنانەی کەسایەتی (مەولانا)دا، ئاماژەش بەنیشتمانی مەولانا خالیدن واتە: کوردستان دەکاتو دەنووسێ: حەزرەتی مەولانا خالید، بۆ بەدەستهێنانی تەریقەتی نەقشبەندی، لە خاکی (کوردستان)ەوە بۆ لای ئەم هەژارە هات.. کە ناوی خاکی (کوردستان)یش لەم ئیجارەنامەیەدا، لە ئەنجامی ئەو سۆزو تاسەو حەسرەتە فرمێسکاوییانەی مەولاناوە بەدیکراوە، کە مەولانا لە ماوەی ئەو ساڵو سێ مانگ دابڕانەیدا لە کوردستان، وەك دڵدارێك بۆ کوردستان دەنوارێ، کە لێی دابڕاوەو بێ پەروا لەکۆڕو

کۆبوونەوەکانی خانەقاکەی هیندستاندا، باسی دەکاتو شیعری فرمێسکاویی بەیادی نیشتمانەوە دەنوسیّو بۆ شیعر دۆستانی ناو خانەقاکەی دەخوێنێتەوە.
دیسان هەر شاعەبدوڵلای دەهلەوی، لە ئەزموونو هەڵسەنگاندنی ئەو ماوەی ساڵو سیّ مانگەی، کە مەولانا لە خانەقاکەیدا بووە، بەجۆرێك دڵبەستەو هۆگری ڕەوشتو لێزانیی (مەولانا) بووە، کاتیّ مەولانا خوێندن تەواو دەکات و ئیجازەنامە وەردەگریّ و بڕیاری گەڕانەوەی بۆ (کوردستان) دەدات، شاعەبدوڵلا دادەخورپیّو چەندان جار تکای زۆری لێدەکات، تا لای خۆی بیهێڵێتەوە.. تەنانەت تکای ئەوەی لێدەکات بیکاتە جێگرو نوێنەری خۆیشی، بەڵام مەولانا دڵی هەر لای نیشتمان دەبیّو ناتوانیّ خۆی ڕازی بکاتو بمێنێتەوە.. کەچی شاعەبدوڵلا هەر دەستبەرداری نابیّو بەبیانووی بەڕێکردنییەوە، کە تا قۆناغەڕێیەك، بۆ ڕێزلێنان لەگەڵیدا چووە، بەردەوام بەدەم ڕێگەشەوە، هەر تکای گەڕانەوەی لێکردووە(١٢).
جگە لەمانەو دوای گەڕانەوەی (مەولانا)ش بۆ کوردستانو لە یەکتر دوورکەوتنەوەی ئەم قوتابیو مامۆستایە، شاعەبدوڵلا نامەشو دەنگیشی لە (مەولانا) دانەبڕیوەو هەتا لە ژیاندابوون، نامەی گەرمو بەسۆز لە نێوانیاندا بووە(١٣).

* * *

مەولانا، لەگەڵ گەڕانەوەی خۆیدا لە هیندستانەوە بۆ کوردستان، ئەو شیعرانەیشی هێنایەوە، کە لە ماوەی مانەوەیدا لە هیندستان، بەیادی نیشتمانەوە نووسیبوونیو دیسانەوەش لە وڵات، لەناو کۆڕوکۆبوونەوەکانی شیعر دۆستاندا، بەگەرمەوە لە ئامێزگیرانو دەستاو دەستیان پێکراو لەلایەن شاعیرانیشەوە کرانە دەستەچیلەو سەرمەشق[١٤]، بۆ هێنانەکایەی زەمینەی بزووتنەوەیەکی تازەی ئەدەبییو شیعریی، کە دواتر بەئەدەبو شیعری قەڵەمڕەوی بابان ناسراو (سالم)و (کوردی)، پێشەنگو دامەزرێنەرەکانی بوون.
بەڵام (مەولانا) بەرلەوەش سەفەری هیندستان بکاتو لە کوردستان دووربکەوێتەوە، بەهەمان هەستی بەکوڵەوە، شیعری بۆ خۆشەویستیی نیشتمانو

سەروەرییەکانیو شەهیدانی نووسیوە، کە سەرلەبەری شیعری ئەم قۆناغەی، تایبەتن بۆ بۆنەی گەورەو کارەساتو ڕووداوی چارەنووسسازو خەمو شادیی خەڵکەوە، وەك ئەوەی شیعری بۆ ئیبراهیم پاشای بابان (؟-١٨٠٢ز)[١٥]ی بناغەدانەری شاری (سلێمانی)و بۆ کوژرانی (سەلیم بەگی بابان-؟-١٨٠٦ز)ی برای ئەوڕەحمان پاشاو میرێکی تری بابانی، بەناوی: میر عوسمان (؟-١٨٠٦ز) نووسیوە[١٦]، کە ئەم دوو میرەی بابان، ساڵی (١٨٠٦ز)، لە نەبەردێکی زۆر جوامێرانەو کەم وێنەدا، هێرشێکی غافڵگیرانەیان بەسەرکردایەتی ئەوڕەحمان پاشا، کرۆدتە سەر بەشێکی زۆری سوپای والی بەغدا، لە نزیك زەریاچەی (زرێبار-مەریوان)و لە ماوەی تەنیا (١٠ دە) دەقیقەدا تێکیان شکاندوونو فەرماندەی سوپاکەیشیان (سلێمان کەهیا) بەدیل گرتووە[١٧].

ئەم نەبەردە ئەوەندە دەنگیداوەتەوەو ئەوەندە سەرکەوتنی سیاسیو سوپایی بۆ میرنشینی بابانو تەنانەت بۆ میرنشینی ئەردەڵانو دەوڵەتی ئێرانیش هەبووە، کە دواتر چ ئەمانوڵڵاخانی ئەردەڵان (٧٧٥-١٨٢٤ز)، بەسەرکەوتنو شانازیی خۆیانیان ئەژمار کردووە. تەنانەت ئەمانوڵڵاخانی ئەردەڵان، وێنەی ڕووداوەکانی ئەم نەبەردەی لەسەر دیواری ژووری میوانی تەلارەکەی خۆیدا دروستکردووە[١٨]و لەلایەن گەشتوەرانی بیانیشەوە ئاماژەی پێکراوەو باسی کراوەتەوە[١٩].

بەڵام پێدەچێ مەولانا خالید لە دوای گەڕانەوەی لە هیندستان، کەمتر خەریکی نووسینی شیعر بووبێو زۆرتر سەرگەرمو سەرقاڵی ئەو پەیامەی بووە، کە ئیتر بەتایبەتیو بەیەکجاریی خۆی بۆ تەرخانکردو سەرومڕی ناوبانگو زایەڵەیشی هەر بەم پەیامە ناسرا.

ئەم پەیامەی مەولانا خالید، چی بوو؟!

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە، دەبێ ئاوڕێکی خێرا، لە دوایین گۆڕانکارییەکانی بیروباوەڕی ئەو ڕابەرانەی نەقشبەندی بدەینەوە، کە مەولانا خالید، هەوێنی بیروباوەڕیانی بۆ کوردستان هێنایەوە.. هەرچەندە چەند سەدەیەکیش بەر لە سەردەمی (مەولانا خالید)، تەریقەتی نەقشبەندی لە پێش پێکهاتنی دەوڵەتی سەفەوییەوە (١٥٠١ز)، پەلوپۆی لە کوردستاندا بڵاوببووەو لە هەندێ قۆناغیشدا ڕووناکبیرانی کورد، لەڕابەرە دیارەکانی ئەم تەریقەتە بوون، وەك نموونەی (فەتح

عەلی کوردی)، کە ئینسکلۆپیدیای ئیسلامی، بەخەڵکی (ئامێدی) یادداشتی کردووە[٢٠] و لەسەرەتای پێکهاتنی دەوڵەتی سەفەویدا، لەدەوروبەری (قەزوین)، وەك مریدێکی چالاکی (عوبەیدوڵڵای ئەحرار)، ڕابەرایەتی ئەم تەریقەتەی کردووەو نەیارێکی نەترسی سەفەوییەکان بووەو هەر ئەوانیش لە کاتی هێرشی ڕەشەکوژییاندا بۆ سەر سوننی مەزهەبو نەیارەکانیان، گرتوویانەو کوشتوویانەو ئەم کاری ڕەشەکوژیی سوننی مەزهەبیش، کە سەفەوییەکان لە سەرەتای دەسەڵاتگرتنە دەستیانەوە، لەبەریان گرت زەنگی قەلاچۆکردنی مەزهەبی سوننی بوو، لە باکوورو خۆرئاوای ئێرانداو لەم شاڵاوەدا، تەریقەتی نەقشبەندی-ش کەوتە بەر شاڵاوی ڕاستەوخۆی سەفەوییەکانو جێگەوپێگەی لە مەڵبەندە دێرینەکانیاندا پێ لێژکردنو ناچاری کردن بەرە بەرە مەڵبەندەکانیان بۆ (تەورێز)و (ورمێ) بگوێزنەوە، کە لە (ورمێ)و ئاقاری ورمێدا: لەنگەرێکی درێژخایەنی گرتو لە ورمێشەوە بەهەموو ناوچەکانی کوردستاندا بڵاوبووەوەو لە ئاکامدا بەو هۆیەوە کە سوڵتانەکانی (عوسمانی)ش، سوننی مەزهەب بوونو شەڕی بەردەوامی سەفەوییان کردووە، شاری (ئەستەمووڵ)و هەندێ شوێنی قەڵەمڕەوی عوسمانی، بکەنە پەناگەو مەڵبەندی چالاکییو.. دواتریش لە زۆر جێگەی ئاسیای ناوەڕاستو هیندستاندا بڵاوبنەوەو چالاکییان تێدا بنوێنن، کە دوای چەندین قۆناغو ئاڵوگۆڕی فیکریی بەردەوام بەسەر ئەم تەریقەدا، یەکێك لە شێوازە سەرەکییەکانی ئەم گۆڕانکارییانە، لە هیندستان، لەسەر دەستی شێخ ئەحمەدی سەری هیندی (١٥٦٣-١٦٢٤ز)، ناسراو بە (المجدد)دا، شەقڵ بگریو پەلوپۆی بۆ (مەککە)و شوێنانیتر لێببێتەوەو لەم قۆناغە بەدواوە، ئەم تەریقەتە پێی وتراوە: نەقشبەندی موجەدیدی، کە ئایدیۆلۆژیایەکی جیاوازو خوێنێکی تازەی بەبەر ئەم تەریقەدا کردەوەو لەهەمان کاتیشدا ئەو گیانی گۆشەگیریيو تەریکییەی لە خۆی دامالی، کە ڕابەرانو پەیڕەوکارانی پێشوتری ئەم تەریقەتە، بەتەنگ کێشەکانی ڕۆژانەو خەمو خۆزگەکانی خەڵکەوە نەبوون، چونکە ئەم ڕابەرە: (ئەحمەدی سەری هیندی) پێی وابوو، بۆ کارکردنە سەر بیروباوەڕی دەسەڵاتدارانو فەرمانڕەوایانو ڕێنوێنیو ئامۆژگارییو ڕازیکردنیان، بۆ چاکەو خزمەتی خەڵك، دەبێ پردێك لەگەڵیاندا هەڵبەستریو لەم پێناوەشدا، نامەیەکی زۆری بۆ ئەو فەرمانڕەوایانەی مەغولیی

ناردووه، که لەو کاتەدا حوکمی هیندستانیان کردووەو له ئاکامدا بەباری سەرنجی خۆی قایلی کردوون. شان بەشانی ئەم نامانەش که بۆ فەرمانڕەوایان دەنووسران، هاوکات بیروباوەڕو باری سەرنجی خۆیانیش پوخت دەکردەوەو له شێوەی (نامە)و (نووسین)دا، بەپەیڕەوکارانی خۆیانیان دەگەیاندو بەمەش‌و له ڕێگەی ئەم نامانەوه، مشتومڕو لێکۆڵینەوەی فیکریی تێروتەسەل دەهاتەگۆڕێ.. بەمجۆرە ئەم تەریقەتە، لەسەردەمی ئەحمەدی سەری هیندیدا، ڕۆڵێکی گرنگ‌و بەرچاوی بەخۆیەوە دیوەو بەرەو کامڵبوون‌و گەشانەوەو ڕەگ‌وڕیشە داکوتان‌و خۆ ڕزگارکردن له سێبەری جێپەنجەی ڕێبازەکانیتر هەنگاوی هەڵگرتووەو بەردەوام جەماوەری زۆرتری لێ ئاڵاوە، که دواتر لەسەردەمی (شاعەبدوڵڵای دەهلەوی)ی، مامۆستاکەی (مەولانا خالید)دا، خانەقاکەی له هیندستان، بۆتە مەڵبەندێکی سیخناخ له قوتابییانی ئاسیاو ئەفەریقا[٢١].

* * *

مەولانا بۆ بەئەنجام گەیاندنی پەیامەکەیشی، قەڵەمڕەوی بابان بەگشتی‌و بەتایبەتیش پێتەختە تازەکەیان: شاری (سلێمانی) هەڵبژارد.

هەڵبژاردنی شاری (سلێمانی) له لایەن مەولانا خالیدەوە، بۆ ئەوەی بیکاتە بنکەو مەڵبەند، بۆ بڵاوکردنەوەی پەیامەکەی، کارێکی ئەوپەڕی هۆشیارانەو (شاریی)یانە بووە، که ئەگەرچی شاری سلێمانی لەو کاتەدا (لەباری تەمەنەوە) تازەترین پێتەختی نێوان هەموو میرنشینەکانی کوردستان بووە، بەڵام هەر لەبنەڕەت‌و مەبەستیش له دروستکردنی، بۆ ئەوە بووە ببێتە پێتەختێکی بەمانای وشەی ئەو ڕۆژگارە: هاوچەرخ، چونکه له پاڵ ئەوەدا، که هەر زوو ناودارترین زانایان‌و ڕووناکبیرانی ئەو سەردەمەی کوردەوارییان له هەموولایەکی کوردستانەوە بۆ بانگهێشتن کردووەو تەکیەو خانەقاو مەدرەسەیان بۆ کردوونەتەوە، هاوکات خاوەن پیشەو جووتیارو سەربازیشیان له هەموو ناوچەو هۆزی جیاجیای کوردستانیان تێدا نیشتەجێ کردووه.

بەڵام قەڵەمڕەوی بابان، لە پێش سەفەری مەولانا بۆ هیندستانو دوای گەڕانەوەیشی، لەوپەڕی پشێویی‌و داپڕانو دواکەوتووییدا بووە، چونکە شەڕی چەندین سەدەی شیعەو سوننی نێوان هەردوو دەوڵەتی ئێرانو عوسمانی‌و شەڕی ئەم دوودانەش لەگەڵ دەوڵەتی ڕووس لەلایەك، کە لەهەموویاندا کوردیان بەناوی (جیهاد)و (غەزا)وە بۆ بردوونو لە پاڵ ئەمانەشدا شەڕی میرنشینەکانی ئەردەڵانو بابانو ئاژاوەو ناکۆکی نەپساوی نێوان ئەندامانی بنەماڵەی بابان لەسەر دەسەڵات لەلایەکی ترەوە، ببوونە سۆنگەی تێکدانی ژیانی کۆمەڵایەتی‌و داتەپینی ئابووری‌و بارێکی گران، بەسەر ئەستۆی دانیشتووانەوەو خەڵکەکەی بەجۆرێك وەڕس‌و بێزارو هەراسان کردبوو، کە بەدوای دەرەتان، چارەسەرێکدا دەگەڕان، بۆیە کە مەولانا خالید بۆ کوردستان گەڕایەوەو بانگەوازی بۆ ڕێبازە تازەکەی بەناو خەڵکدا بڵاوکردەوە، خەڵکەکە وەك بانگەوازێکی ڕزگارکەر بەپیرییەوەچوونو پێشوازییان لێکرد، بەتایبەتیش چینی جووتیارو توێژی بازاڕیی‌و پیشەگەران، کە شەڕی خوێناویی‌و بەردەوامی ناوچەکە، ژیانی لێ شێواندبوونو زیانی لەبەرژەوەندییەکانیان دەدا.. بەمجۆرە مەولانا خالید لە ماوەیەکی زۆر کورتدا، بنکەیەکی جەماوەریی زۆر بەربڵاوی پێکهێنا. بەتایبەتیش ئەگەر لێرەدا ئەوەمان لە یادبێ، کە مەولانا لە هۆزی (جاف)ەو ئەم هۆزەش لەساڵی (١٦٣٨ز) بەدواوە، کە تیایدا سوڵتان مرادی چوارەم (١٦٢٣-١٦٤٠ز)، بەغدادو شارەزووری گرتو پاشان بەگوێرەی ڕێکەوتننامەی (زەهاو-١٦٣٩ز)، ئەردەڵانی‌و پیرەوانی (ئەهلی هەق)، چوونەوە ناو قەڵەمڕەوی ئێران، بەشێکی زۆر لە جافی (جوانڕۆ)ش ڕژانە (شارەزوور)[٢٢] و بەمەش هۆزی جاف (بەئێستاشەوە) بوونە تاقانە هۆزی گەورەو بەدەسەڵاتی شارەزوور، کە دواتر بووە پێتەختی بابانو ئەوڕەحمان پاشای بابانیش لە یەکەمین قۆناغی گرتنە دەستی فەرمانڕەوایەتی باباندا و بۆزیاتر بەهێزکردنی دەسەڵاتی خۆی لە شارەزووردا، خزمایەتییەکی سیاسی لەگەڵ یەکێك لە گەورە سەرۆك هۆزی جاف، واتە: لەگەڵ وەڵەد بەگی جافدا دروستکردو خوشکێکی خواستووە[٦٠] و بەهۆیەوە و لێرە بەدواوە هۆزی جاف، چ لە کاروباری

٦٠- ئەم هەواڵە، لە گەشتنامەکەی (ریچ)دا، دەڵێ ئەوڕەحمان پاشای بابان، خوشکێکی کەیخوسەرەو

میرنشینەکەو چ لە سوپای باباندا چاکترین جەنگاوەری ناو سوپاکە[٦١] بەشدارو هەمەکارەی گەورەبوون(٢٣) و بەپێی قسەی (کلودیوس جێمس ڕیچ)، چوار هەزار پیادەی جاف، لە سوپای باباندا بوون(٢٤). کە بێگومان ئەم هێزە، بڕبڕەی سوپای بابانیان پێکهێناوە و بۆ کاتی جەنگیش، (٢٠٠٠) دوو هەزار سوارەیان ئامادە بووە و[٦٢] وەك ڕووداوەکانیش بۆمان دەگێڕنەوە، هەر نەبەردێکی سوپای بابان، هێزی (جاف)ی تێدا ئامادەبووبێ، تیایدا سەرکەوتووبووەو هەر کاتێکیش ئەم هێزەی جاف، پشتی لە بابان کردبێ، تیایدا تێکشکاوە. لەبەرئەوە ئەم هێزە گەورەیە پشتیوانییەکی یەکجار بەهێزی (مەولانا خالید)یش بووەو ئەوەندەی ملکەچی فەرمانەکانی میرانی بابان بوون، ئەوەندەش گوێڕایەڵی مەولانا خالید بوونو وەك زاناو ڕووناکبیرێکی گەورەی هۆزی خۆیان بۆیان نواڕیوەو شانازییان پێوە کردووە.

سەرباری ئەو هەموو شەڕو ململانێو ناکۆکییەی (وتمان) لە ناوچەکەدا بوون، بەڵام مێملڵو بەربەستێکی تری پتەوی بەردەم تەریقەتی نەقشبەندی، کە پێشتر لە ناوچەکەدا بوو، تەریقەتی (قادری) بوو، کە زانای گەورەو ناودار شێخ مارفی نۆدێ (١٧٥٣-١٨٣٨ز) ڕابەرایەتیی دەکردو بەو هۆیەشەوە کە ئەم تەریقەتە زۆر دەمێك بوو ڕەگوڕیشەی لە هەرێمەکەدا بووەو لەگەڵ سەرانو کاربەدەستانی بابانیو عوسمانیدا سەروپێوەندی بەهێزی هەبووەو هاوکاتیش گەڕانەوەی مەولانا خالیدو بڵاوبوونەوەی خێراو بەرفراوانی تەریقەتی نەقشبەندی، بەمەترسییەکی گەورەو ڕاستەوخۆی، بۆ سەر خۆی زانیوە. بۆیە هەر زوو تەریقەتی (قادری) کەوتۆتە نەیارییو زمان

بەگی جافی خواستووە، بەڵام نووسەری هێژا و هاوڕێی بەڕێزم:کاك عەلی بەگی جاف ئەم هەواڵەی بۆ ڕاستکردمەوە، کە ئەوڕەحمان پاشا خوشکی وەڵەد بەگی جافی خواستووە، نەك کەیخوسرەو بەگی جاف. لەم بارەیەوە بنواڕە گەشتنامەی ریچ، لاپەڕە(١٣٢).

٦١- گەشتنامەی ریچ، لاپەڕە(١١٩).

٦٢- گەشتنامەی ریچ، لاپەڕە(١١٩).

لێدان‌و ڕاپۆرت نووسین، لای میرانی بابانی‌و عوسمانی‌و پیاوانی ئایینی‌و تەنگ پێهەڵچنینی مەولاناو ناوزڕاندنی بەکافرو مولحیدو زەندیق‌و هەڕەشەو تەقەللای تارادەی تیرۆرکردنی.. هەموو ئەمانەش بوونە هاندەری ئەوەی تەریقەتی نەقشبەندی، لەلایەن جەماوەری دژ بەو سیستەمە چەقبەستووە، وەك تاقانە ئەلتەرناتیڤ‌و وەك هەڵوێستێکی دژ بەزوڵم‌و بێدادیی وەربگیرێ. بەتایبەتیش کە (مەولانا)، لایەنگرو پەیڕەوکارانی خۆی، بەوە پەروەردە دەکرد، تا ڕاستەوخۆ نەبنە پاشکۆی هیچ کام لەو دوو دەوڵەتەی عوسمانی‌و قاجاری‌و هەر ئەم هەڵوێستەی مەولانا خالید، لای والییەکانی (عوسمانی)یش لە مووسڵ‌و بەسرەو شام‌و بەتایبەتیش لە بەغداد، پشتیوانیی لێ بکەن‌و بەنزیك و هەڵوێستی خۆیانی بزانن‌و ببنە دۆست‌و مریدی، چونکە ئەوانیش کەم‌و زۆر، حەزیان لە جێبەجێکردنی کت‌ومت‌و بێ سێ‌ودووی فەرمانەکانی بابی عالی نەدەکردو پێیان خۆش بوو جۆرێك لە سەربەخۆیی‌و ئازادی خۆیان پێڕەو بکەن.. جگە لە کۆکردنەوەی زۆرینەی ناودارترین زانایان‌و ڕێبەرانی ئایینی لە هیندستان‌و ئێران‌و ئەفغانستان‌و تورکیاو عەرەبستانەوە(٢٥) بەگشتی‌و بەتایبەتیش لە هەموو ناوچە جیاجیاکانی کوردستانەوە، وەك: کۆیە، کەرکووك، هەولێر، ئاکرێ، شەمزینان، هەکاری، ئورفە، دیاربەکر، سنە، سابڵاخ، هەورامان.. لە خانەقاکەی خۆیدا کە لەو کاتەدا خانەقاکەی مەولانا خالید لە (سلێمانی)، یان شاری سلێمانی بەهۆی خانەقاکەی مەولانا خالیدەوە، ببووە درەوشاوەترین ئەلبوومی کوردستانێکی بچووك، بەهەموو فەرهەنگە جیاجیاو زاراوەو بن زاراوەکانییەوەو لە ئاکامیشدا هەر لەم فەرهەنگ‌و دیالیکتە تێکەڵەیەش، زەمینەو کەش‌و هەوا، بۆ سەرهەڵدانی دیالیکتی ناوڃیش ڕەخسا، واتە: ئەو دیالیکتەی کە (نالی)و هاوڕێکانی، شیعریان پێ نووسی‌و ئەمیش وەك بانگەوازەکەی مەولانا، زۆر بەخێرایی دەستی بەتەنینەوە کرد.. سەرباری ئەوەی کە هەر لەم خانەقایەی مەولاناوەو لە ڕێگەی ئەو زانستخوازانەی لە خانەقاکەی مەولاناوە، بۆ هەرێم‌و شارەکانی خۆیان دەگەڕانەوە، فەرهەنگ زانستی نوێی خانەقاکەی مەولانایان بۆ سەرتاسەری کوردستان بردۆتەوەو

فێرخوازانی تریشیان پێ پەروەردەو گۆش کردووەو هەندێکیشیان بوونەتە ڕابەری میللیو شۆڕشگێڕی بەنامێ، دژی زوڵمو زۆرداریی فەرمانڕەوایان..
کە هەموو ئەم کارانەش، هەر لە سەرچاوە ڕوونو لەبن نەهاتووەکەی خانەقاکەی (مەولانا خالید)ەوە هەڵقوڵانو هەمووشیان لە ماوەیەکی زۆر کورتی تەمەنی کارکردنی مەولانادا بەڕێخران.. بەواتایەکیتر: ئەوەی مەولانا خالید، لەدوای گەڕانەوەی لە هیندستان، وەك ڕووناکبیرێکی ڕیفۆرمخوازی ئیسلامیی، لە ماوەی (٨-٩) ساڵ کارو ئیرشادکردنی پچڕپچڕیدا، لە ناو قەڵەمڕەوی میرنشینی بابانو دەرەوەی میرنشینەکەدا ئەنجامیداو چەندان بزووتنەوەی هاوتەریبی، وەك: بزووتنەوەی شیعرو زمانو فیکرو ڕەخنەو دیالۆگی نوێی لێکەوتەوە، نە بە هیچ زانکۆو دامودەزگایەکی فەرهەنگییو زانستیی دەکراو نە لە هیچ سەردەمێکی پێشووتری کوردستاندا، بزووتنەوەی فیکرییو فەرهەنگیی ئاوا ئیقلیمگیرانەی کوردستان ڕوویداوەو نە ئاواش خێرا، ڕەنگدانەوەو ئەنجامی بەرچاوی هەبووە.. لە کاتێکدا ئێمە دەزانین خستنەڕێو ئەنجامدانی بەرنامەو پرۆسەی فیکرییو فەرهەنگیی، زۆر درەنگ ئەنجامیان دەردەکەوێو ئەگەریش سەربگرێو دەربکەوێ، دەبێ لە کەشوهەواو کۆمەڵگەیەکی ئارامو سەقامگرتوودا، ئەنجام بدرێ.. کەچی ئەوەی لەمانەش زیاتر جێی ڕامانو سەرسوڕمانە، (مەولانا) ئەم بزووتنەوە نوێیەی لە کەشوهەواو داروبارێکی زۆر سەختو جەنجاڵو داپڵۆساوو تێکچڕژاودا ئەنجامداوە، کە تیایدا بەردەوام لەشکرکێشییو شەڕو بەیەکداهەڵپژانی سوپای ئێرانو عوسمانیو سەرانی بابانیش لە ناوخۆیاندا، هەرێمەکەیان شەڕاویی کردووەو بۆ بردنەوەی ئەم شەڕانەش، هەمیشە پێویستییان بەزۆرترین ژمارەو کۆمەڵی چەکداربووە، کە ئەم ژمارە چەکدارەش، هەمیشە بریتیی بوون لە سەرانی عەشایەرو دەستوپێوەندی نەخوێندەوار (نەك خوێندەوار)و هەر ئەمانیش لە ئاکامدا بڕیان لەسەر چارەنووسی شەڕەکانو تەرازووی هێزەکان داوەو بەمەش هەمیشە ڕۆڵی خوێندەوارانو ڕووناکبیران، لە خانەی لەبیرچوونەوەو پەراوێزو پاشکۆیەتیدا بووە.. کەچی مەولانا لەم هەلومەرجە

جەنجاڵەدا، توانی ببێتە حەقیقەتو گوشارێکی تازە بابەتو ڕەخنەی بابەتییانە، لە سیستەمی بەڕێوەبردنو دیدیان بگرێتو پێشنیارو هەڵوێستو دیدی ڕووناکبیرانەیان پیشان بداتو دەسەڵاتدارانی ئەو سەردەمەی وا لێکرد، بەچاوی ڕێزو گوێ لێگرتنەوە، حساب بۆ دیدو هەڵوێستو پێشنیاری خوێندەوار بکەنو لەبەردەمیدا بچەمێنەوە، کە ئەم ڕێزلێنانە، لە پلەوپایەی مەولانا خالید، ڕێزلێنان نەبوو لە لەشکری زۆرو چەکی مەولانا خالید، بەڵکو ڕێزلێنان بوو لە پلەوپایەو ڕووناکبیرانەو نیشتمانپەروەرانەی مەولانا خالید. هاوکار ڕێزلێنان نەبوو لە پلەوپایەی ڕووتی ڕابەرێکی ئایینی وەك مەولانا خالید. ئەگینا هەر لەو ڕۆژگارەدا، کە دەسەڵاتدارانو فەرمانڕەوایان، ڕێزی بێ سنوور لە مەولانا دەگرن، ڕابەری تری گەورەی ئایینی، لە سلێمانیدا دەژی.. جگە لەوەی ئەوەندەی پێوەندی بەڕێزلێنانی سەرانی بابانەوە هەبێ لە مەولانا خالید، ئەوەندەش لێی دڵنیان، کە بارتەقای هەموویان، دڵسۆزو خەمخۆرو بەتەنگەوەهاتووی یەکێتییو سەرکەوتنو سەروەریی میرنشینی بابانەو لەم بوارەدا (بۆ وێنە) لە کاتێکدا میرێکی بابانی وەك ئەوڕەحمان پاشا، کە زۆرینەی ململانێو شەڕەکانی ئەم قۆناغەی، لەگەڵ والییەکانو سوپای عوسمانی (واتە: لەگەڵ لەشکری ئیسلامو خەلیفەی ئیسلامدا) بووەو ئەگەر مەولانا بەپێودانی لێکدانەوەی ئیسلامییانە، هەڵوێستی وەربگرتایە (کە لایەکیان ئیسلامو لایەکەی تر: شۆڕشگێڕێکی یاخی کوردە)، دەبوو پشتیوانیی لە خەلیفەی ئیسلام بکات، کەچی مەولانا خالید پشتیوانیی لە شۆڕشگێڕە کوردەکە (ئەوڕەحمان پاشا) دەکاتو شیعری شانازیی پێوەکردنی بۆ دەنووسێ![٢٦].

پەراوێزەکان:

١.بیسارانی، ملا حامد، ریاض المشتاقین، در بیان أحوال مناقب حضرت مولانا خالد ضیاءالدین و حضرت شیخ عثمان سراج الدین. به تصحیح ومقدمة وحواشی وتعلیقات: أبوبکر سپهرالدین، چاپ أول ١٣٨٦ش، ص.١١٣

٢.هەمان سەرچاوەی ناوبراو، ص.١١٢

٣. هەمان سەرچاوەی ناوبراو، ص .١١٤

٤. هەمان سەرچاوەی ناوبراو، ص .١١٣

٥. هەمان سەرچاوەی ناوبراو، ص .١١١

٦.هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٧. هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٨.مودەڕیس، مەلا عەبدولکەریم، یادی مەردان، بەرگی یەکەم، کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٩، ل .٥٥٣

٩. هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل .٥٥٣

١٠.بیژن إلهی، أشعار حلاج، تهران ١٣٥٤س، ص .٧٠

١١.ملا حامد کاتب، ریاض المشتاقین، ص .١٢٩

١٢. هەمان سەرچاوەی پێشوو. ل.٣٢

١٣.حکمت عبدالمجید سیفی لاهور، مکاتیب شریفه (حضرت شاه غلام علی دهلوی، استانبول-ترکیا، ١٩٩٢، صص: ٤٣، ٥٤، ٢٢٩.

سەرنج:
ئەم کتێبە بریتییە لە نامەکانی شاعەبدوڵڵای دەهلەوی.

١٤. لەناو شاعیرانی ڕۆژگاری میرنشینی باباندا، (سالم)ی شاعیر، زۆر ڕاستگۆیانە لەوە ئاگادارمان دەکات، کە خۆی (سالم) و (نالی) و (کوردی) و (مەشوی) و... دەستەچیلەی هونەری (شیعر)، لە (مەولانا خالید) وەردەگرن:

لە ڕۆژی ئیمتحانا دیم، بەرابەر طالب و مەعشووق
کەمەربەستەی هونەر هاتن، لە تیپی عەشقبازانا:
لەلاییٚ: (نالی) و (مشوی)، لەلاییٚ: (سالم) و (کوردی)
لە هەنگامەی هونەر گەرمیی، تکاجۆ بوون لە:(مەولانا)

بۆ زیاتر زانیاریی، بنوارە: دیوانی سالم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، چاپی دووەم ١٩٧٢، ل.٣٠

١٥.معتمدی، دکتر مهیندخت، مولانا خالد نقشبندیو پیروان گریقت او، انتشارات پاژنگ، تهران ١٣٦٨ش، ص٢٩، هەروەها یادی مەردان، بەرگی یەکەم، ل٥٨٤، هەروەها: مستەفا، نەوشیروان، میرایەتی بابان لە نێوان بەرداشی ڕۆمو عەجەمدا، چاپی دووەم، چاپەمەنی خاك، سلێمانی ١٩٩٨، ل.١١٠

١٦.یادی مەردان، بەرگی یەکەم، ل٣٠١، ٤٩٥.

١٧.حەمەباقی، محەمەد، میرنشینی ئەردەڵان، بابان، سۆران لە بەڵگەنامەی قاجاریدا، چاپەمەنی ئاراس ٢٠٠٢، ل.٥٢

١٧.گەشتنامەی کلودیوس جیمس ریچ بۆ کوردستان، وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە بۆ کوردی، محەمەد حەمەباقی، چاپی سێیەم، چاپەمەنی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٢، ل١٨١، ١٩٦.

١٨.سەرچاوەی پێشوو، ل١٨١، ١٩٦. هەروەها: پ.ام. ژوبر، مسافرت به ارمنستان وایران، ترجمەی محمود صاح انتشارات چهر، تبریز، سال چاپ، ص٢٥٠-٢٦٢.

١٩.دائره المعارف الاسلاميه، مجلد٧، ص٩٣٥، گبعه بريل هولندا ١٩٩٣. هەروەها: فتح الله جرجيس، مبحپان على هامش پوره الشيخ عبيدالله النهرى، الگبعه الاولى، ستوكهولم ٢٠٠٠، دار الشمس للگباعه، ص١٨٠.

٢٠.فتح الله، جرجيس، مبحپان على هامش پوره الشيخ عبيدالله النهرى، ستوكهولم، ٢٠٠٠، ص.١٨٧

٢١.بۆ زياتر زانيارييى لەم بارەيەوە بنوارە: مشير الدوله، ميرزا سيد جعفر مهندس باشى (رساله تحقيقات سرحديه)، به اهتمام محمد مشيرى، انتشارات بنياد فرهنگ ايران، تهران ١٣٤٨ش.

٢٢.گەشتنامەی ریچ بۆ کوردستان، ل.١٢٧

٢٣.هەمان سەرچاوە، ل.١١٩

٢٤.یادی مەردان، بەرگی یەکەم، ل.٢٣

٢٥.پێشتر ئاماژەمان بەم شیعرەی مەولانا کرد، کە بۆ ئەورەحمان پاشای بابانی نووسیوە.

مەولەوی!
یان
گەڕانەوە بۆ سەرچاوە؟

کامە پەری و ئەوینی نهێنی و ئەفسانەیی بوو، هەر لە سەرەتای تەمەنی (**مەولەوی**)یەوە دەستیان لە دڵە ئاسکەکەی وەشاند و هەموو عومری (**مەولەوی**)یان نوقمی ئەوینێکی سەرومڕ و بێ بڕانەوەی سرووشت و زێدەکەی کرد، کە هەر بە گڕ و کڵپەی هەمان ئەوینیشەوە، باوەش بە شیعردا بکات و خۆی بە میراتگری قەباڵەی ئەدەبێکی تەمەن درێژی دیالیکتی گۆران بزانێ و لە ماوەیەکی کورتی تاقیکردنەوەی شیعریدا، لەیەك کاتدا: لەلایەکەوە توانی رووبەری جوگرافیای جەماوەری ئەم شێوەزمانە فراوانتر و شیرینتر بکات و لەلایەکی تریشەوە لەناو ئەم جوگرافیایەدا نەخشەیەکی تایبەتمەند و جیاواز بۆ خۆی دیاری بکات" کە شیعری کوردی لەسەر دەستی ئەمدا، باڵاتر و هەڵچێ و هەموو کۆڵەگەکانی ئیستاتیکای شیعر، تازە گەرییان بەسەردا بێت و جوانیی و نەمریی هەتا هەتایی بە شیعر بدات!؟!؟.

ئەگەر ئەم پرسیارە چڕانە، تا ئێستا لەلایەن رەخنەگران و توێژەرەوان و شیعرناسانی کوردەوە، بە تەواوی وەڵام نەدرابێتنەوە و پلەوپایە و شوێنی مەولەوی لە ئەدەبی کوردی و لە بواری نرخناسیدا دەستنیشان نەکرابێ، مانای وانییە مەولەوی پەیامەکەی خۆی بە ناتەواوی داوەتە دەست نەوەی دوای خۆی، بەڵکو بە پێچەوانەوە، ئەوەی دوای مەولەوی و بە تایبەتیش لەم حەفتاساڵەی دواییدا، کە کاروباری بەسەرکردنەوەی شاعیرانی کلاسیکمان و ناساندنیان کەوتوونەتە بەر رووناکیی و لە هەمان کاتیشدا، کە گوژم و هەنگاوی خێرای رەخنەی بابەتی و زانستییانەی ئەدەبیی، لای گەلانی دوورو دراوسێکانمان، لەبەرە و پێش چووندان" ئەوەی دەربارەی مەولەوی بۆ نەوەی نوێ ناساندرابێ، چەند تەقەللایەکی ناوبەناو

بوون[٦٣] كه له عۆده‌ی ئه‌م كورته نووسینه‌ی مندا نییه‌، ئه‌و نووسینانه به‌سه‌ر بكه‌مه‌وه و هه‌ڵیان سه‌نگێنم. بۆیه ئه‌گه‌ڕێمه‌وه بۆ مه‌به‌ست و ئه‌ڵێم:قه‌واره‌ی ئه‌و ناساندنه‌ی له‌م حه‌فتا ساڵه‌ی دواییدا، بۆ مه‌وله‌وی كراوه، هێشتا به ئه‌ندازه و قه‌واره‌ی ئه‌و ناساندنه نییه‌، كه مه‌وله‌وی له سه‌رده‌می ژیانی خۆیدا، به خۆیه‌وه دیوه و بۆی كراوه چونكه مه‌وله‌وی هێشتا خۆی له ژیاندا بووه، كه له لایه‌كه‌وه: وه‌ك شاعیرێكی هه‌ره گه‌وره و دیار، له‌لایه‌ن تێكڕای شاعیرانی دیالیكتی (گۆران)ه‌وه به‌سه‌ر كراوه‌ته‌وه و لێی ئالاون و وه‌ك رابه‌رێكی شیعریی و ناوه‌ندێكی ئه‌ده‌بیی، خۆشیان ویستووه و نامه‌ی شیعرییان له‌گه‌ڵدا ئاڵوگۆڕ كردووه“ له‌لایه‌كی تریشه‌وه وه‌ك مرۆڤ له هه‌موو شاعیرانمان زیاتر پێوه‌ندی كۆمه‌لایه‌تی به هێزبووه و نامه گه‌لێكی زۆری لێ جێماوه، كه بۆ دۆستگه‌لێكی سه‌ر به توێژ و چینه جیاجیاكانی كۆمه‌ڵ نووسیونی و ده‌یسه‌لمێنن كه چ لای جه‌ماوه‌ری هه‌ژاری ناوچه دواكه‌وتووه‌كه‌ی و چ لای پیر و پیرزاده‌كانی و چ لای زانایان و چ لای میرانی بابان و به تایبه‌تیش لای میرانی ئه‌رده‌لان و ته‌نانه‌ت لای سه‌رانی (قاجار)یشه‌وه، به

٦٣- ته‌قه‌للا دیاره‌كانی ئه‌م مه‌یدانه ئه‌مانه‌ن:

*رۆحی مه‌وله‌وی، به‌رگی یه‌كه‌م:(١٩٣٥)، به‌رگی دووه‌م:(١٩٤٠)، پیره‌مێرد.

*دیوانی مه‌وله‌وی:كۆكردنه‌وه و لێكۆڵینه‌وه و له‌سه‌ر نووسینی، (مه‌لا عه‌بدولكه‌ریمی موده‌ریس)، به‌غدا(١٩٦١ز)

*گۆران، یادی پیره‌مێرد (لاپه‌ڕه ٧٣ ـــ ٨٣)به‌غدا (١٩٥١ز).

*میهره‌جانی مه‌وله‌وی، كتێبی ژماره (١)ی گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، به‌غدا، چاپخانه‌ی (الزمان) (١٩٨٩ز).

*مێژووی ئه‌ده‌بی كوردی (عه‌لائه‌دین سه‌جادی) به‌غدا، (١٩٥٧ز).

*ئه‌ده‌بی كوردی و لێكۆڵینه‌وه‌ی ئه‌ده‌بی كوردی (عه‌لائه‌دین سه‌جادی، به‌غدا) (١٩٦٨ز).

*ئه‌نوه‌ر قادر محه‌مه‌د (لیریكاری شاعیری گه‌وره‌ی كورد:مه‌وله‌وی، ستۆكهۆڵم (١٩٩١ز).

*محه‌مه‌د ئه‌مین ئه‌رده‌لانی (دیوانی مه‌وله‌وی) وه‌رگێرانی بۆ سۆرانی (به‌رگی یه‌كه‌م) به‌غدا(١٩٩١ز).

*كۆنگره‌ی مه‌وله‌وی، سه‌قز:(٨ تا ١٣٧٢/٧/١٠)ه هه‌تاوی، به‌رامبه‌ر (٢٩ تا ١٩٩٢/٨/٣١ز).

کەسێکی زانا و ڕەوشت بەرز و خاوەن هەڵوێست و دڵسۆز، سەیری کراوە و جێگە و ڕێزی تایبەتی هەبووە و پلەوپایەی مەزنیان بۆ داناوە و لەم مەیدانەشدا گەلێ جار تکای لێکراوە وەك ریش سپی و ناوبژیکار، بۆ بڕانەوەی گەلێ کێشەی کۆمەڵایەتی و ئایینی، بێتە مەیدانەوە و قسەی خۆی بکات و لای هەردوو میرانی بابان و ئەردەڵانیشەوە پێشنیاری بۆ کراوە، بچێتە پایتەخت و شارە گەورەکانیانەوە و لەسەر فەرمانی (غولام شاخان)ی میری ئەردەڵانیش، لە ئاهەنگێکی پڕ تەدارەکدا، بە ڕەسمیی لەقەبی مەولەوی پێدراوە.[٦٤] دیسان هەر ئەم شازادیە، لەگەڵ ئەوەشدا کە لە باوەش دایکێکدا گەورە بووە، سەدان فرسەخ لە زێد و زمانی مەولەوی یەوە دوورە،[٦٥] کەچی ئەوەندە عاشق و هۆگر و سەراسیمەی شیعری

٦٤- مێژووی ئەدەبی کوردی، عەلائەدین سەجادی (چاپی دووەم بەغدا) (١٩٧١)، لاپەڕە(٢٨١).

٦٥- بۆ زیاتر ڕونکردنەوە، دەبێ ئەوە بڵێم کە:غولام شاخان یەکێ لەدوا میرانی میرنشینی ئەردەڵانە و لە باوکەوە کوڕی دووەمی خەسرەوخانی کوڕی ئەمانۆللاخانی گەورەی میری ئەردەڵانە، کە باوکی بە خەسرەوخانی ناکام بەناوبانگە و دیسان وەك شاعیریش دەناسرێ و شیعری بە زمانی فارسی زۆرە و نازناوی شیعری والی یە. لە دایکیشەوە، کوڕی حوسن (جیهان)ە، کە (٢١)هەمین کچی فەتح عەلی شای قاجارە و ئەمیش وەکو شاعیرێکی فارسی زمان دەناسرێ و نازناویشی (ام القانون)ە، بە واتا: لە سەرێکەوە ڕەگەزی دایکی فارسە و شیعە مەزهەبە و باوکیشی خەسرەوخانی ناکام، وەك وترا، هەر بە فارسی شیعری نووسیوە و لە سەرێکی تریشەوە ماهشەرەفخانم (مەستوورە)ی ئەردەڵان (١٨٠٥ ـــ ١٨٤٧ز)ی شاعیر و مێژوونووسی ناوداری کورد، زڕ دایکێتی، کە دەبێتە هەوێی دایکی و ژنی دووەمی باوکێتی، کە بەسەر دایکی هاتووە و..دەبوایە ئەم چەند جیاوازیی و هۆیە، کار لە هەستی غولام شاخان بکەن، تا زۆر حەز لە زمانی کوردی نەکات..کەچی شیعری مەولەوی، ئەوەندە جێپەنجە و زەبری لەسەر هەست و ناخی غولام شاخان داناوە، کە وەك وترا:نەك هەر بە دیالیکتی (گۆران)، بەڵکو بە شێوەزمانی ناوچەی تاوەگۆزی، شیعری لەگەڵ مەولەوی دا، ئاڵوگۆڕ کردووە..!

مەولەوی بووە، نەك هەر بە دیالیکتی **گۆران**، بـەڵکو سـەیر لەوەدایـە، بـە شـێوە زمانی ناوچەی تاوەگۆزی، شیعری لەگەڵ مەولەوی دا ئاڵوگۆڕ کردووە![٦٦]

ئەم جێگە و ڕێزە ئەدەبیی و کۆمەڵایەتییەی مەولەوی، دیاردەیەکی ئەوەندە پڕ سەروەرییە بۆ ئەدەبی کوردی، کـە پێشـینەی نـەبووە و شـاعیرێکی ترمـان نییـە ئەوەندەی **مەولەوی**، ئـەم شـکۆ و مەزنایەتییـەی بـە خۆیـەوە دیبـێ. سـەرەڕای ئەمەش، ئەوەی جێی دڵخۆشییە، ئەم دیاردەیە ئەوەندەی تاڵەموویەك، شـاعیرێتی و کەسایەتی (مەولەوی)یان بەرەو لە خۆبایی بوون و چاوبڕینە پلە و پلیکانەی خـۆ بەرزکردنەوە لەسەر حسابی ناوبانگ و شاعیرێتی خۆی نەبردووە" یان نەوی کردنـی سەری بڵندی شیعر، لە بەردەم دەربارێکدا" بەڵکو لـە کۆکردنـەوە و هاوئاهـەنگی کردنی ئەم دوو جۆرە پێوەندییـەدا، ڕۆژ داوی ڕۆژ خۆشەویسـتی خـۆی و شـیعری، زیاتر و زیاتر، لە بازنەیەکی بەربڵاودا، قووڵتر و داکوتاوتر بردووە" بە جۆرێـك لای شاعیران و شیعردۆستانی، بۆتە ڕەمزێکی درەوشاوەی ئەدەبیی، کە شیعر سەرباری پەیامـە ئەدەبییەکەشـی، لـە عاسـت بەرزکردنـەوەی چـێژی چەشـتنی ڕۆحیـی و هونەریی، لە پاڵیشیدا لە خەم و خەونی خەڵك نزیك ببێتەوە و دەستە دەستە هۆگر و شیفتەی شیعر بن.

لە پەیجوور و تاوتوێکردنی ئەم دوو جـۆرە پێوەندییـەی مەولـەوی دا، هەنـدێ ئاکامان دەستگیر دەبن، کە جێی سەرنج و لێدوانی تازەن و بۆ ئەوە دەشێن بـبن بـە کەرەسە و هەوێنی زیاتر ناساندنی مەولەوی و شیعری کوردی لەو سەردەمەدا.

بۆ دەرگا خستنە سەرپشت لەسەر ئەم ڕازە، سەرەتا دەبێ ئـەوە بڵـێم کـە ئـەم دیالیکتەی مەولەوی شیعری پێ نووسـیوە، سـەدان سـەڵ بـەر لـە (مەولـەوی)ش ئەدەبی پێ نووسراوە" چونکە کۆنترین مێژینەی ئەدەبی شیعریی، زمـانی کـوردی، کە لەبەر دەستدایە و لە سەدەی دەیەمی زایینەوە دەست پێدەکات، دەیسەلمێنن کە لە پاش داهاتنی ئایینی ئیسلام و ڕاستەوخۆش لـە سـەرەتای هـاتنی ئـایینی ئیسلامەوە دەست پێ ئەکا، تا سەدەی سیانزەهەمی کۆچی، واتـە: نزیـك کۆتـایی

٦٦- یادی مەردان:(بەرگی دووەم، مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس) بەغدا چاپخانەی کۆری زانیاری عێراق، ساڵی (١٩٨٣ز) لاپەڕە (٣٨٥،٣٨٨).

سەدەی نۆزدەیەمی زایینی، کە ئەم دیالیکتە زمانی ئـەدەبیی و ئـایینی ناوچـەی ناوەندی و باشووری کوردستان بووە.

بۆیە تەمەنی ئەم دیالیکتە ، لە تەمەنی تێکـڕای دیالیکتـەکانی تـری زمـانی کوردی درێژترە و ئەگەریش خۆرهەڵاتناسـانی وەکـو: ئەلیکسـندەر ژابـا، مـارتن، هارتمـان، ب. لـیرخ، رۆژی بلیسـکۆ، فیلچیفسـکس و رۆدینکـۆ و..هتـد" ئـەوە بسەلمێنن کە ئەدەبی کوردی، لـە سـەرەتای دەسـت پێکردنییـەوە، بـە دیـالیکتی باکوور دەستی پێکردبێ و بە تایبەتیش لە عـەلی حـەریری (سـەدەی یانزەهـەمی زایینی)یەوە. ئەوا لەم دیالیکتەدا لە سەدەی دەیەمی زایین و، رەنگـە پێشـتریش، کتێبی **ماریفەت و پیرشالیاری زەرتوشتی** پێ نووسراوە،[٦٧] کە لـە بـارەی ئـایینی (زەرتوشت)ەوەیە. دوای ئەمیش کتێبی (سەرئەنجام)ی[٦٨] پێ نووسـراوە، کـە لـەناو خەڵکدا بە **سروودی یارسان** ناسراوە و کتێبی ئایینی (ئەهلی هـەق)ە.[٦٩] لـە پـاڵ ئەمانەشدا وەك لە ئینسکلۆپیدیای ئیسـلامی (چـاپی ئینگلیزیەکەیـدا) هـاتووە" (بابـا تـاهیری هەمـەدانی)ش شـیعری بـە دیـالیکتی **گـۆران**، بـۆ بڵاوکردنـەوەی بیروباوەری ئەهلی هەق، لەناو (گۆران)ە نەخوێندەوارەکاندا نووسیوە.[٧٠]

ئـیتر ئـەم ئەدەبـە بـە دەم رەگ داکوتـانی زیـاترەوە، هـەر لـە بەخشـین و درەوشانەوەدا بووە، کە شاعیرانی دیار و ناوداری بـەر لـە مەولـەوی و سـەردەمی (مەولەوی)ش، هەر بەم دیالیکتە شیعریان نووسیوە، وەك:مەلا پەریشان (سـەدەی چواردەیەمی ز)، بێسارانی (**١٦٤١ ــــ ١٠٧٢ز**)، خانـای قوبـادی (**١٧٠٠ ــــ ١٧٥٩ز**)، مەلا خدری رواری (**١٧٢٥ ــــ ١٧٩٠ز**) صـەیدی هـەورامی (**١٧٨٤**

٦٧- دانای هەورامی (پیرشالیاری زەردەشتی، بەغدا) (١٩٦٨ ز).

٦٨- ماشەڵلای سووری (سەرنجام)، (تارن)ی (١٣٤٤)، هەتاوی.

٦٩- مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی سەبارەت بەم کتێبە دەڵێ:شێوەی شیعرەکان و ناوەڕۆکیان ئەیسەلمێنن کە دیالیکتی هەورامی (٨٠٠) ساڵ لەمەوبەر، زمانی ئایین بووە. زاری زمانی کوردی لە تای بەراوردا (بەغدا ١٩٨١ز)، لاپەڕە (١٧).

٧٠- لیریکای شاعیری گەورەی کورد (مەولەوی) لاپەڕە (٣٢).

ــــ **١٨٣٥ز**)، میرزا شافیعی جامەڕێزی (**١٧٨٥ ــــ ١٨٤٨ز**)، ئەحمەد بەگی کۆماسی (**١٧٩٣ ــــ ١٨٧٦ز**)، میرزا قادری پاوەیی (**١٨٣٥ ــــ ١٩٠٧ز**)،... هتد. ئەمانە و جگە لەو (٢٧) شاعیرەی کە ئی.بی.سۆن، لەو وتارەیدا سەبارەت بە شیعری **گۆران** لەسەری نووسیون و نموونەی لە (**٧**) شاعیریان هێناوتەوە" کە کاتی خۆی دکتۆر سەعید سنەیی ئەم دەستنووسانەی پێشکەش کردوون و ئێستا لە مۆزەی بەریتانی پارێزراون و هەمووشیان پێش ساڵی (**١٧٨٨ز**) ژیاون.[٧١]

بەم ئاوەڕدانەوە خێرایە، لە مێژینەی ئەدەبی دیالیکتی **گۆران**، بۆمان دەرئەکەوێ کە ئەم شێوە زمانە، لە دێرینەیەکی هەزار ساڵ زیاترەوە، جگە لە زمانی ئەدەبیی، زمانی ئایینیش بووە. لە تەمەنی ئەم هەزار ساڵ بەخشینەشدا، بێ پشوو بە تەوژم و تین و درەوشاوەیی هاتووە و زۆر کەم وابووە لەو تەمەنەیدا لە بەخشین کەوتووبێ. بە پێچەوانەی ئەدەبی دیالیکتی باکوورمان، کە ئەگەر لە قۆناغەکانی دەرکەوتنی شاعیرانی وەك:فەقێی تەیران (سەدەی چواردەیەمی زایین؟) و مەلای جزیری (سەدەی پانزەیەمی زایین) و ئەحمەدی خانی (**١٦٥٠ ــــ ١٧٠٦ز**)دا، لە لووتکەدا بووبێ، ئەوا دوای ئەحمەدی خانی، ئیتر وزەی بەردەوامیی و درەوشاوەیی، وەك تین و تاوی پێشینەی نەما.

بەڵام ئەدەبی دیالیکتی **گۆران**، بێ پسانەوە لە بەخشیندا بووە و ئەو چەند شاعیرە (گۆران)ەی ناومان هێنان، نموونەگەلێکی کەمن، لە سەرومڕی ژمارەی زۆرتری ئەو شاعیرانەی کە لە تەمەنی ئەم هەزار ساڵەی دیالیکتەدا دەرکەوتوون. لەبەرئەوە ئەگەر بەرهەمی هەموو شاعیرە بەرزەکانی ئەم شێوە زمانە، بە شێوەیەکی زانستییانە بهێنرێنە ژێر توێژینەوە و لێکۆڵینەوە، ئەوا بۆمان ساغ دەبێتەوە، کە ئەدەبی ئەم دیالیکتە، لە ئەدەبی دیالیکتەکانی ترمان بە تەمەنتر و دەوڵەمەندتر و بەربلاوترە و بە تایبەتیش ئەو ژمارە زۆرە داستان و چیرۆکە دلّدارییانەی کە بەم دیالیکتە نووسراون و لەبەردەستدان و چیرۆکە ئەدەبیی دیالیکتەکانی ترماندا، یەکجار زۆرن و کەم وێنەن.

٧١- مینۆرسکی، گۆران، وەرگێرانی ناجی عەباس، گۆڤاری گەلاوێژ، بەغدا، ژمارە (٥، ٦، ٧، ٨، ٩، ١٠)، ساڵی (١٩٤٤).

ئەم بەراوردەشمان ئەگەر هەر بەرامبەر دیالیکتی کرمانجی باکوور بووبێ، هی ئەوەبووە کە دیالیکتەکانی ترمان، یان بەرهەمی ئەدەبیان زۆر کەم پێ نووسراوە، یان زۆر درەنگانێ کەوتنە بەخشین و درەوشانەوە" وەك ئەدەبی دیالیکتی باشوور (شێوەی سلێمانی)، کە بەرهەمی شیعری شاعیرانی سێ کوچکەی بابان:نالی و سالم و کوردی و هاوڕێکانیان" واتە لە سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمی زایینەوە، کەوتە بەخشین و خۆنواندن.

جگەلەمەش، سیماکانی ئەدەبی دیالیکتی **گۆران**، لە چاو سیماکانی بەرهەمی ئەدەبی دیالیکتەکانی ترماندا، زۆرتر شەقڵ و هەوێنی خۆماڵییانە و بۆن و بەرامەی کوردەوارییان پێوە دیارە، کە لە بەکارهێنانی کێشی خۆماڵیی (کێشی دە بڕگەیی)، لە تێکڕای بەرهەمەکانی ئەم دیالیکتەدا دیاردەی بەڵگەنەویستە، کە بڵێین ئەدەبی ئەم دیالیکتە، تا چ رادەیەك هەڵقوڵاو و گۆشکراوی رەسەن و کوردستانییە... بۆیە دەڵێین ئەم دیالیکتە، رەگ و ریشەی لە مێژینەیەکی زۆر کۆندا داکوتاوە و هەر ئەمیش بووە بۆتە یەکێك لەو هۆکارانەی لە تەمەنی زیاتر لە شەش سەدەی میرنشینی ئەردەلان دا، کردوویەتی بە زمانی رەسمی و ئەدەبیی ئەم میرنشینینە[72] و (هەر دەسەلاتی ئەم میرنشینەن، ئەدەبی بە دیالیکتی (گۆران)ی پێشخست و گەیاندییە لووتکەی داهێنان و گەشەسەندن،[73] بە رادەیەك کە زەبر و دەسەلاتی داهێنەرانەی ئەدەبی ئەم دیالیکتە، هەمیشە لە سنووری میرنشینی ئەردەلانیشی تێپەڕاندووە و وەك (گۆران)ی شاعیر دەڵێ:(لە کاتی شکۆیا، جار بووە، سێ کوچکەی ناوەندی کەرکووك، هەمەدان و کرماشان هەمووی بگرێتەوە).[74] بۆیە دەبینین لە نێوان ئەو (**٣٨**) نامەیەی مەولەوی، کە تا ئێستا بە چاپ گەیشتوون و ئەو شاعیرانەش کە شیعری لەگەڵدا گۆڕیونەتەوە،

٧٢- محمد أمین زکی: تأریخ الدول و الامارت الکردیة في العهد الاسلامي، ترجمة محمد علي عوني، القاهرة/١٩٤٥ ــ صفحة (٢٧٦).

٧٣- ئەنوەر قادر محەمەد: لیریکای شاعیری گەورەی کورد، مەولەوی، لاپەڕە(٣٨).

٧٤- گۆران: یادی پیرەمێرد، بەغدا (١٩٥١ز)، لاپەڕە (٧٨).

هەندێکیان بۆ دۆستگەلێکن، لە دەرەوەی سنووری ئەم میرنشینەن، بەڵام لە هەمان کاتیشدا، نامەکانیش و شیعرەکانیش، بۆ ئەو دۆستانەن، کە ئەدەبی دیالیکتی **گۆران** شەرمەشقیانە و[75]، ئەوەندەشی کە ئێمە مەبەستمانە، نامە شیعرییەکانی (مەولەوی)ن، کە لەگەڵ ئەم شاعیرانەدا هەیەتی: ئەحمەد بەگی کۆماسی، مەلا نیزام، شێخ عەبدولڕەحمانی داخی، شێخ حەسەنی سازانی (بولبول)، مەلا فەتاحی جەباری، شێخ **مۆمنی** سازانی، مەلا عەبدولڕەحمانی نەجار، مەلا یونس، شێخ عەزیزی جانەوەرەیی، مەلا چراخ و زیبا خانم.

کەواتە مەولەوی هەڵگر و درێژەپێدەری پەیامێکی رەسەنی دەستاودەستکردووی نەوە، دوای نەوەیە" کە ئەم دیالیکتە تویشوویەتی. ئەم دیالیکتەش ئەوەندەی ئەو شەقڵگرتنە پێشکەوتووەی کە بەو عومرە بە دەستی هێناوە و ئەوەندەش کە لەگەڵ خەڵك و زێدەکەیاندا ژیاوە" بۆتە پێناسە و مێژوویەکی خەڵکەکە. (مەولەوی)ش لەم مەیدانەدا کە هات، بە عەشقێکی قاڵی یەزدانی و ئەفسانەییەوە، زۆر بە ئەمانەت و ئەمەکدارییەوە، بە دەسەڵاتێکی شاعیرانەی کەم وێنەوە، شوورە و سنوورێکی خەیاڵیی بە دەوری ئەم دیالیکتەدا دروستکردووە، کە ئەگەر بکرێ و بتوانین، ناوی دەنێین:کۆماری شیعری مەولەوی!، وەك چۆن ئیفلاتۆن کۆماری خەون و ئاواتی خۆی پێکهێناوە، (مەولەوی)ش لەم کۆمارەدا، بەسەر کێوی شیعری لەبن نەهاتووی خۆیەوە، وەك ئاسکێکی سڵۆك و بە پارێز! بە چاوی هەمیشە زیت و بێدار و بی ئۆقرەوە..

بە دڵە راوکە و بیرەبیرەیەکی بێ ئەندازەوە.
بەهەناوێکی هەڵوەدا و بێ ئارام و شپرزەوە..
کە گیان دەکەن بە تەنووری سوورەوەبووی گڕکانی ژانی شیعرپژانی بەردەوام..
هەر سات و رۆژ و شەوەی بەسەر رەوەزێکی نەدیوی ئەم کێوەوە..
هەر دەمەی بەلای خەم و خەندەیەکی تازەی ناو ئەم کۆمارەوە..
شارەزا و بە ئاگا، لە بچووکترین رووداوەکانی ناو ئەم کۆمارە،

٧٥- لەم (٣٨) نامەیە، تەنیا نامەیەك، کە بۆ کاك (ئەحمەدی شێخ)ی نووسیوە و تا ئێستا نازانین کە ئاخۆ کاك (ئەحمەدی شێخ)یش، بۆ دڵنەوایی مەولەوی، دیالیکتی (گۆران)ی خۆشویستووە، یانا!؟.

هــەر لــە شــنینەوەی چــڵە وەنەوشــەیەکی کاوانــەوە، تــا لەرینــەوەی چــڵە گیایەك،راچەنیوە و داچەڵەکیوە..

..شوێن فــڕینی باڵندەیــەکی کۆچــەریی کــەوتووەو تــا گەڕاوەتــەوە، پــەژارە و چاوەڕوان بووە..

..گوێی لە خوڕە و قەڵبەزەی ئــاوی دوورتــرین و تــەنگترین دەربەنــد و گــەروو بووە.

.. لە سەرما و سۆڵەی زستانە ساردەکاندا، تویێی دەروونــی خــۆی، نــەك هــەر بــۆ مرۆڤی نیشتمانەکەی، بەڵکو بۆ نەسیم ـــ ی نیشتمان کردووە بە لانە و ژووری گەرم:

نەسیم!، پەنجەی پات ئەر سەردیی کێشــــان
بدارەش نەتۆی دڵ، دەروون ڕیشـــــــــــان

ئاشنایەتی و ئەوینی مەولەوی لەگەڵ سروشتی نیشــتمانەکەیدا، هــەموو تەمــەن و هەست و شیعری داگیر کردووە و لەیەکدا تواونەتــەوە.. بــە جۆرێــك وەك چۆن دەڵــێن حەزرەتی سلێمان، زمانی باڵندە و گیانلەبەرانی زانیوە، (مەولــەوی)یش ئــاوا، زمــانی بوونەوەرانی سرووشتەکەی خۆی زانیوە و یەکە یەکــە، لــە گەڵیانــدا ژیــاوە و دواوە... سەری نــاوە بــە ســەریانەوە و رازی دڵــی خــۆی بــۆ هەڵڕشتوون...پیاســەی هــەردان و ســـەربەرزان و لای دۆســـتانی لەگەڵـــدا کردوون..تیێـــری لـــە دیـــدەنی و تیێـــڕوانینی بەردەوامیان نەخواردووە و لە هەموو دیــدەنی و بــە سەرکردنەوەیەکیشــدا، جــار دوای جـــار، جـــوانتر و رازاوەتـــر، هاتوونەتـــە بەرچـــاوی..وەخت و ناوەخـــت بەســـەری کردوونەتەوە... لە بەرەبەیاندا، کە کازیوەی نیشتمانی دیــوە" وەك دڵدارەکــەی لــەناو نوێنی خەودا ببینێ، ئاوا هاتۆتە بەرچاوی و بە تاسەوە، ســەری لــە ســنگ و بەرۆکــە رووتەکەی کازیوە، نزیك دەکاتەوە و بۆنی دەکات:

بۆی یەخەی سەحەر، پەی دەماخ دڵ
مانۆ وەنەســـیم، جیێب جەمین گـــوڵ

..لەگەڵ کۆچی گەرمیان و کوێستانی خێڵاتی جاف دا، سەرەڕێیانی لێگرتوون و یەك یەك سەرژماری کردوون، تا بزانێ کامیان کەمە!..

ریشەی جەرگ و پەردەی دڵی خۆی بۆ کردوون بە نووشتەی چاوەزار و بە قۆڵ و مەچەکی کچە جوانەکانی جافەوەی بەستووە..

لە بچووکترین و دوورترین خەم و کۆستی ئازیزانیدا، کسپە و زام گەیوەتە دڵی ئەم و فرمێسکی شیعریی، لە خەمبار و کۆست کەوتووەکان، زۆرتر و بە سوێتر هەڵڕشتووە...

کە روومەتە سپی و سافەکانی شێخ عەزیزی جانەوەریی (هاوڕێی)، ئاوڵە دەردەکەن، وشەکانی ئەم، روومەتی خۆیان دەڕنن...!

لەگەڵ (مەحموودی یاروەیس)ی کوڕ کوژراودا، گریان و شیوەننامەی شیعری چەندان جار گریاوی ئەم، بێ بڕانەوەتر بووە...

لە پرسەی ناکامیی شێخ صەمەدی خانەگادا، زاوا ڕۆیەی ئەم، بە کوڵتر بووە...

لە کۆتەڵی جافەکانیشدا، شیعری ئەم، بۆ کوژرانی قادر بەگی کەیخوسرەو بەگ، بە جۆشتر بووە...

...ئەگەریش خۆی نەیتوانیبێ سەردانی دۆستێکی بکات، یەکێك لە بوونەوەرەکانی سروشتەکەی راسپاردووە، کە کارەکەی بۆ بکات... لەمەشدا زۆرترین راسپاردەکانی بە (بـــــا)دا ناردووە، کە لەم بوارەدا مەولەوی، تاقە شاعیرێکە، بە ئەندازەیەکی کەم وێنە، جۆرەکانی (بـــــا)ی زێدەکەی بناسێ و شیعری زۆریان بۆ بڵێ.[٧٦]

٧٦- بڕوانە ئەم نموونانە، کە باسی جۆرەکانی (بـــــا)یان تێدایە، بە تایبەتی نەسیم:

نەوەخت هیجـــران، ویداعت فـــامــــا

نەوە شـــــەماڵ دا، پەیامـــــت ئامـــا!

ل١٣

ئاماوە وەهــــار، وەهــــار شــــادی

بۆی عەتر نەســـیم، خونچـــەی ئازادی

ل٣٨

زایفیم هەریەند جەحـــــەد بەرشـــی یەن
نەســـــیم ئەر بارۆم عەجـــایب نییەن

ل٤٩

رجام هـــەن فـــــەردا نەو گەردەلـــوول دا
بویەری نــــەژێر ســـــایەی رەســـوولدا

ل٩٩

گاچوون بۆی نەســــیم وە رووی شـــەتاودا
گاچۆن گوڵ نەپـــای چۆڕەی بەفــــــراودا

ل١٤٦

ئەو، ســەبوون ســـفتەی پڕ داخ بێ پەرداخ
تۆ، بۆی شــــنۆی بای ئێڵاخ نە دەمـــــاخ

ل١٤١

نەســــــیم! بەس بویەر وەکۆســــــاراندا
وەسەن شـــــــانای وەڵگ وەدیـــــاراندا

ل١٤٣

شــــــنۆی رەشەبای زوسان هیجـــــــــران
ســــــەر چڵەی عەیشــــــم کەردەن وە بوریان

ل١٢٩

...یان کە دۆستێکی بەسەر دەکاتەوە، یەکسەر لە پاڵیشیدا، ناوی ئەو جێگایە، یان رەمزێکی ئەو جێگایە ناو دەبا، کە ژینگەی دۆستەکەیەتی" وەك ئەوەی بە هەلی بزانێ و بە تیرێك دوو نیشان پێکەوە بپێکێ و بلێ:بیری هەردووکتان" بیری هەمووتان دەکەم و هەردووکتان لای من، تەواوکەری یەکترن و یەك شتن...لەمەشیاندا دیسان وەك مەبەستی بێ، زۆربەی ئەو جێگایانە ناو دەبات، کە لەناو کۆمارەکەیدان! ...واتە ئەو شوێنانەن کە دیالیکتی **گۆران** دەیانگرێتەوە، وەك: (بانە، ئاربەبا، سەقەلا، کێوی ئاتەشگەی پاوە، خانەگا و پاوە، قوللەی قەزاڵە، کێوی شاهۆ، شاکەل، چەمی زەڵم، رووباری سیروان، ئەردەلان، کێوی ئاویدەر ــ ی لای شاری سنە، مەریوان، زرێبار، کوێستانی ساراڵ، هەزارکانیان، قوللەی وەیس[٧٧]...هتد).

چۆن وەڵگ شـــــادیی من وای دووریی لەیل
وەیشوم بەرد ئەو هەرد، نەو رشتەی سوەیل
ل١٦٠

پووش ئایریچم جـــای نەســـیم نییەن
هـــورکەردە و بــــەردیم تا وە لاش شییەن
ل٢٧٥

چ شیرین زەرگەر، تۆف هەوای ســــــەرد
گۆشراوە نە گۆش نەونەمامان کــــــەرد
ل٢٧٨

شەماڵ! ئەرجوم هەن هەی وە فیدات بــــام
وە سەرگەرد باڵ شانای هەوات بــــام
ل٣٠٣

٧٧- بڕوانە ئەم نموونانە:

چەپگەرد پەی دووریت شـــــانا مۆرەی نەرد
وە زاهیر بانـــەش وە بەهانە کـــــــەرد
ل٨

جــە ســـــــەرقەڵاوە مەگێڵوون پـــەی تۆ
دەك دیدەم هەردوو صەدجـــار فدێت بـــۆ
ل١٦

تانجەڕۆی ئەی چەم، ســـــیروان ئەو چەم
جۆشاوێ وەهەم، ئەی چەم تا ئەو چـــــەم
ل١٣١

سەر بەر کەر نەسەر کۆی ئاتەشـــــــگاوە
بدیە وەمەســـکەن خانەگا و پـــــــاوە
ل٣٠٤

زار زار و خـــــاس خـــــاس، وە زار بناڵە
جاگیر نەســـــــــەر ئەوج قوللەی قەزاڵە
ل٣٠٤

دڵەی خەم خەیاڵ، جـــــــۆش ئاوەردەوە
(مەعدوم) هەم هەوای زەهاو کـــــەردەوە
ل٢٤٣

دیدەم ڕێژاوە، روخســــــــــارم زەردەن
جـــــەداخ یاران، پیران ـــ م کـــــەردەن
ل٣٥٤

ئانا دەور مدۆ وە شـــــــــــــاهۆ کۆ ـــــ وە
وە ســــــــــزای دووریی دیــــــدار تۆوە
ل٣٠٩

فەضای ســــــایەی عەرش دانای جەلیلەن
یا بارەگــــــای پاك سەیید خەلیل ـــ ەن
ل٣٥٧

وادەی خاو نییەن، وادەی شکـــــــــــارەن
دەشتەکەی پای هەرد شـــــاکـەل دیارەن
ل٣٧٣

گێچ مەدا سەبوون شـــــــــــــارەزوور دڵ
ســــــــــــیروان هوناو، دەروونش گوڵ گوڵ
ل٤١٨

واژواش مەویەرد، نەو دەمـــاخ، دەم دەم
تاف مەوەست ســــەراو، چەرخ زەڵم چەم
ل٤١٨

خاو خاو پەی نەچیر، چـــــەم وە نگاوە
تەك مەداین وە لای کۆی ئاتەشـــــگاوە
ل٤٩٠

من مات و بێدەنگ، بێ صەدا و نــــــاڵە
یەکێ بیم چون ســــەنگ قوللەی قەزاڵە
ل٤٩١

ئیسە و ئەڵماس دووری دڵ کــــــاوام
مـــــەلال بەدحاڵ، ئەردەڵان مـــاوام
ل٤٩٢

دەی سا شۆ بویەر نەو سوب ســـــەرحەردا
چۆن دووی هەناســــــەم وە ئاویدەردا
ل٤٩٣

ها نە بانە دا، بێکـــــــەس کەفتەبێ
دیاربی ئـــــازار تۆ شـــــــنەفتەبێ
ل٤٩٧

ئایر ســــــەندەبێ، جـــە گردین لاوە
پووشەکەی جەســــــتەش وە ئاربەباوە
ل٤٩٨

گێچ زرێوار هەرســـــــم مەوج وەردەن
سارای مەریوان تەمـــــام هەڕ کەردەن
ل٥٠٠

شەوان هام رازەن، روان هاومـــــــاڵەن
(قلب الاســـد)م، قەوس ساراڵ ـــ ە ن
ل٥١٨

هــەوای سەر ساراڵ وەخسوس وەتەن بۆ
ئەرچی صەفای رۆح، راحەتیی تەن بۆ
ل٥٢٦

وە هەر جا تەشـــــــــریف تۆ ئەرزانییەن
هـــــەر دیدە پەی تۆ، هــەزار کـــانی یەن
ل٥٢٩

هاڵ بەدهاڵ بەدەن، هاڵی و هـــــــەواڵە
یانی های چۆن ســـــەنگ قوللەی قەزاڵە
ل٥٣٢

ئارۆ من دەردم سەرمەشق قەیســــــــەن
نەجد سارای صاف پای قوللەی وەیس ـــ ەن
دیوانێکی دەستنووسی مەولەوی ـــ لای خۆم)

ئەمە ئەوەمان لا دووپات دەکاتەوە، کە مەولەوی هەر ئەم کۆمارەی خۆی پێ کۆمار و نیشتمانە و هیچ جێگایەکی تری پێ نیشتمان نییە، بۆیە کە ئەحمەد بەگی کۆماسی، بۆ ناوچەی رەشت و گێلان دوور دەخرێتەوە، بە شین و شەپۆڕەوە، هانا بۆ سروشت دەبا و گلەیی لە دۆستەکانی خۆی و ئەحمەد بەگ (بونەوەرەکانی سروشت) دەکات، کە ئیتر خۆیان نەڕازێننەوە و ماتەم بن، چونکە کەسێکی ناو کۆمارەکە، جێیان دەهێڵێ:

ملان!، سەربەرزان!، کۆساران!، هەردان!
بێ شەرتان، جەداخ وەفاتان مەردان
چێشەن ئارایش سەرتا وە دامان!؟
مەر خالۆم، وەعەزم سەیرتان ئامان؟
مەشنیە چین چین چنور نەکاوان
توخوا ماتەم بە، هاژەی وەفراوان!
ل١٤١

ئەمە لە کاتێکدا، کە ناوچەی رەشت و گێلان، ئەو شوێنە ناخۆشە نییە، دڵی تێدا تەنگ بێ.

بەڵام بە پێچەوانەوە، کە دۆستێکی دوورکەوتەی، پێ دەنێتەوە سنووری کۆمارەکەی، دڵ و دەروونی ئاوەدان و رۆشن دەبێتەوە و شاگەشکە دەبێو رۆحی دەکەوێتە شایی...وەك چۆن بۆ هاتنەوەی شێخی بەهادین لە سەفەری حەج، دەڵێ:

ئایینەی کاملۆ!، ئازیزەکەی فەرد،
فیدای ئامات بام سەفاییت ئاوەرد
خەیلێن گەرد پات، نەدیدەم دووربێ
یانەی چەم وێران، تەمام خاپووربێ
خاس بی تەشریفت هەم ئاوەردەوە،

گەرد پات، وەتەن ئاوا کـــــەردەوە

ل٤٧

ئەم لکان و نووسانە پڕ ئەوینـەی، پێناسـەیەکی تایبەتمەنـد و دەگمـەنیان بـە مەولەوی داوە، کە لەناو سەرجەمی شاعیرانی کورددا، شیعری هیچیان ئەوەنـدەی شیعری مەولەوی، بۆنی نیشتمانیان لـێ نایەت...شیعری مەولەوی نوقمی خـەم و خەندەی نیشتمانە...بۆنی نیشتمانە...وەك چۆن بەدیتنی گوڵی نێرگز، بۆنی بـەهار دەکەین، بە شیعری (مەولەوی)ش، بۆنی خاکی مەولەوی دەکەین...ئەو بۆنەیەشی ئەوەندە شـاعیرانە و هونەرمەندانـە، ئاوێتـە و ئـاخێنراوی شـیعرەکانی کـردووە، رووخســار و نـاوەڕۆکی شـیعرەکانی پێکـەوە جۆشـداوە...لە رووخسـاری هـیچ شیعرێکیا ئایدیا هاوار و ژاوەژاوی دروشم و پێدا هەڵدان ناکات...بۆیە لە شـیعری سەرومڕی ئەو شاعیرانەی کوردیشدا، کە لە ریزی پێشـەوەی دڵـدارانی نیشـتمانن، شیعری کەسیان، ئەوەندەی شیعری مەولەوی، عەشقی نیشـتمانیان لـە هەناویانـدا هەڵنەگرتووە... ئەگەریش هەڵیان گرتبێ، لە رووخسـاری شـیعرەکانیاندایە...نەك لەسـەرلەبەری ناوەڕۆکدا...چـونکە مەولـەوی یـەکجار شـارەزای خـەم و خـەونی نیشتمانە... چونکە مەولـەوی لـە نزیکـەوە سـەری بـە دڵـی خاکـەوە نـاوە، تـا لێدانەکانی دڵی بژمێرێ...

بـۆ وێنـە، شـاعیرێکی پێشـینە و سـەودای نیشـتمانی وەك ئەحمـەدی خـانی (**١٦٥٠ز ـــ ١٧٠٦ز**)، سەرباری ئەوەش کە هەمـوو خەون و ئـاواتی، سـەرفرازی گەلەکەی بووە و لەم بوارەدا شاعیرانی تری کورد لەمەوە فێری دڵداری خاك بـوون، کەچی لە تێکڕای داستانی (مەم و زین)ەکەی دا، کە داسـتانێکی خۆماڵییانەشـە، بەڵام لە باس و خواسـی پێوەنـدی کۆمەڵایـەتی و داب و نـەریتی خۆماڵییانـەدا، ئەگـەر لەگـەڵ شـیعری شـاعیرانی داروسـێکانی کـورددا، تێکـەڵ بکرێـت، ناناسرێتەوە...یان شاعیرێکی وەك حاجی قادری کۆیی (**١٨٢٤ ـــ ١٨٩٧ز**)، کە قوتابییەکی قوتابخانەکەی **خانی** یـە و بـە:بولبولی نیشـتمان ناسـراوە و سـەرەڕای ئەوەش کە (گۆران)ی شاعیر پێی دەڵێ:(ئەو نیشتمان پەرستە، دڵسـۆزە، کـە هـەر

هاوارێکی شیعری، بەشی شۆڕشێك ئاگر و جۆشی لە گەروو دەهێنایە دەرێ،[78] کەچی ئەگەر وەك بەراورد، چەپکە گوڵی شیعری، لەگەڵ شیعری مەولەوی، بە دوو دەستەوە بگیرێن، بێ هیچ دوودڵیەك، هەست دەکەی شیعری مەولەوی، زیاتر بۆنی نیشتمانیان لێ دێت... یان شاعیرێکی وەك **نالی** (**١٨٠٠ ـــ ١٨٧٣ز**)، کە ئاوارە و سەرهەڵگرتووی هەتاهەتایی و راستەقینەی پێناوی داروبەردی **سلێمانی** و **قەرەداخ** و **خاك وخۆڵ** و **حەبیبە** یە و (لەم شەرحی دەردی غوربەتە)ایاندا، گەیوەتە تینی و دڵی وەختە (ببێ بە ئاو و بە چاودا بکا عبوور)، دیسانەوە لەم دڵ بوونە بە ئاوەشدا، شیعری ئەوەندەی شیعری مەولەوی، هەنسکی تەڕ و بە سۆز و خۆماڵییانەی تێدا نییە.

یان شاعیرێکی وەك سالم (**١٨٠٠ ـــ ١٨٦٦ز**)، کە دەتوانرێ ناوی بنرێ:شاعیری جاومێری و سوارچاکی بابان و لە هەموو نەبەردەکانی نێوان بابانی و عوسمانیدا، ئەگەریش راستەوخۆ، خۆی بەشداری نەکردبێ، شیعری شێوەننامەی بۆ قارەمانێتی بابان نووسیوە و بە داگیرکردنی میرنشینی بابان، گریانێك گریاوە، وەك **گۆران** دەڵێ:کە هەرگیز جۆش و کوڵی دانەمرکێتەوە.[79] کەچی ئەمیش، فرمێسکەکانی، ئەوەندەی فرمێسکە درشتەکانی مەولەوی، لە ئاوی **زەڵم** و **سیروان** ناچن...لەم بارەیەوە دکتۆر عززەددین مستەفا رەسول رایەکی نزیك بەم بۆچوونەمان هەیە، دەڵێ:(هەرچی وەسفی سرووشتە، لای خانی و نالی و شاعیرانی کلاسیکیمان، دیمەنێکی گشتی سرووشتمان دێتە بەرچاو، بێئەوەی جیای بکەینەوە، کە ئەمە، سروشتی کامە وڵاتە" بەڵام هەرچی نەخشەی سرووشتە لە شیعری (مەولەوی)دا، تەواو کوردستانییە،[80] .

بۆیە ئەگەر عەڤدالی دیتنی رووی راستەقینەی خۆمان بین" ئەگەر شەیدای دیتنی سەراپای نیشتمان بین" دەبێ سەیری ئاوێنەی شیعری مەولەوی بکەین" وەك

٧٨- یادی پیرەمێرد، وتاری مامۆستا **گۆران**، بەغدا (١٩٥١ز)، لاپەڕە (٧٥).

٧٩- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٨٠- میهرەجانی مەولەوی بەغدا (١٩٨٩ز)، لاپەڕە (١٠٣)،.

چۆن ئەگەر بۆ روخساری (شەمسی تەورێزی) بگـەڕێین، دەبـی دووتـوێی شـیعری (مەولانای رۆمی) بۆ بگەڕێین...!

شیعری مەولەوی، لەگەڵ ئەوەشدا کـە زۆر عارفانـە و صـۆفیانەیە، بـەڵام بـە پێچەوانەی هەموو شاعیرانی سەرتاسەری ئەم رێبازگەیەوە، کـە ئەگـەر جـوانیی و خۆشەویسـتیی خـوا (کردگـار)، لـە شـیعرەکانیان دەربهێـنین، هیچـیان تێـدا نامێنێتـەوە" کەچـی لـە شـیعری (مەولـەوی)دا، ئەگـەر ئـەم کـارەش بکـەین و هەرشتێکی تریش دەرهاوێژین، هێشتا نیشتمان، بـە هـەموو کـەژ و کوێسـتان و گەرمیان و رووبار و قەڵبەز و گوڵ و سـروە و درەخـت و مرۆڤییـەوە، لـە هـەموو شیعرێکی **مەولەوی** دا، لـە هـەموو بـەیتێکی **مەولـەوی** دا، بـەڵکو لـە هـەموو پیتێکی **مەولەوی** دا، بانگمان دەکەن و هانمان دەدەن، خۆشیانمان بوێن" چونکە لای **مەولـەوی** ، هـەموو جوانییـەکانی **کردگـار**، لـە کوردسـتاندایە! لـە سرووشـتنی رەنگینی خاکی **مەولەوی** دایە... هیچ شتێك، هیچ جوانییەك، لە دەرەوەی خـاکی **مەولەوی** دا نەبووە و نییە...ئەو جوانییانەش بە جۆرێك لە نیشتماندا دەبینیٚ، کە تایبەتمەندی خۆماڵییانەیان پێوە بیٚ...یان بە واتای (گۆران)ی شـاعیر : **مەولـەوی** ئەو شاعیرە بەرز و نەمرەیە، کە هەموو بـەیتێکی دیوانەکـەی، کچـە کـوردێکی شۆخ و نازدارە، بە بەرگ و پۆیلانەی خۆماڵی تەواوەوە.[٨١]

* * *

لەم دیدەنیە کورتـەی کۆمارەکـەی **مەولـەوی** دا، بـە شـوێن سـەرەداوی ئـەو رازەدا دەچینەوە، کە پێشتر دەرگامان لەسەر کردەوە و وتمان:ئەو دۆست و شاعیرانە و ئـەو چـیا و گوند و شارانەی ناویان لە نامە و شیعری **مەولەوی** دا بوو، هەموویان ئەوانە بـوون کـە کۆمارەکەی **مەولەوی** دەیگرتنەوە!. ئەمەش پرسیارێکمان لا دروست دەکات، کە ئەگـەر

٨١- یادی پیرەمێرد (وتاری مامۆستا گۆران، بەغدا (١٩٥١ز)، لاپەڕە (٧٨).

پێشتریش کرابێ،[82] لاوەکین بوون و خۆیان بۆ سۆراخ و وەڵامدانەوە، ماندوو نەکردووە. منیش رەنگە وەڵامی بنبڕم نەبێ. بۆیە هەر ئەوەندە توخنی دەکەوم، کە دەرەقەتی دێم و دەڵێم:لەم نامەگەلەی کە **مەولەوی**، بۆ دۆستان و بە تایبەتیش بۆ شاعیرانی نووسیون، نەك هەر نامە بۆ **نالی**، یان بۆ **مەحوی**، کە ئەمی دواییان لەچاو ئەوانی تردا، بە گیانی (**مەولەوی**)ش نزیکە و لەگەڵ **مەولەوی** دا، سەر بە یەك رێبازگەی ئایینیشن" بەڵکو تاقە نامەیەکیان تێدا نییە، بۆ شاعیرێکیان نوسرابێ، کە شیعری بە کێشی عروز نووسیبێ..! ئەمە لە کاتێکدا لە پاڵ کۆمارەکەی **مەولەوی** دا، واتا:لە میرنشینی **بابان** دا، کە دراوسێی نزیك و تێکەڵاوی هەمەلایەنەی لەگەڵ میرنشینی **ئەردەڵان** دا هەبووە و بە هۆی گواستنەوەی پایەتەختەکەشیانەوە، لە (**قەڵاچوالان**)ەوە، بۆ **سلێمانی** و دەسەڵات پەیداکردنی زیاتر و بە هێزبوونیان و بۆ چاولێکەرییش لە میرنشینی **ئەردەڵان**، کە شێوەزمانێکی شەقڵ گرتوویان هەبووە" پێویستی بوونی شێوەزمانێکی تازەیان لە قوتابخانە شیعریەکەی نالی و هاوڕێکانیدا دیووەتەوە و سەرومڕی ژیانی (**مەولەوی**)یش، هاوکاتی سەرهەڵدان و گەرمەی باس و خواسی ئەو قوتابخانە شیعرییەی **نالی** بووە...کەچی بۆ وێنە: **مەولەوی**، کە چەند جار نامە لە هەورامانەوە، بۆ بەغدا، بۆ (مەحمود پاشای جاف)[83] دەنووسێ، یان کە مەولەوی خۆی لە بەغدا بووە و لەوێوە نامە بۆ ئەحمەد پریسی بۆ بناری هەورامان ئەنووسێ[84] بەسەر **سلێمانی** تازە پێتەختی **بابان** و شاری **نالی** و هاوڕێکانیدا، باز دەدا و لەناوهێنانی ئەو جێگایانەشدا، لە دووتوێی شیعرەکانیدا بەسەرمان کردنەوە" ناوی تاقە چیا و گوند و شارۆچکە و شارێکیش ناهێنێ، کە لە جوگرافیای میرنشینی **بابان**دان..! ئەمە ئەوەمان لا دەسەڵمێنێ، کە **مەولەوی** کەم و زۆر پێوەندی ئەدەبیی لەگەڵ شاعیرانی ئەم قوتابخانە

٨٢- میهرەجانی مەولەوی، وتاری فاتیح عەبدولکریم، لاپەڕە (٤٧)، هەروەها لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی لاپەڕە (٧٥، ٧٦).

٨٣- یادی مەردان، بەرگی دووەم، لاپەڕە (٤٦١، ٤٦٤، ٤٦٥، ٤٦٧. هەروەها: دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (١٥٥، ١٨٥).

٨٤- دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (٣١٥).

تازەیـــەدا نـــەبووە و نەیویســـتووە بیبـــێ و... بـــە نامـــەکان و بـــە ناوهێنـــانی شـــوێنە جوگرافییەکانیشـــدا دەردەکـــەوێ، کـــە لەســـەر چـــەمی (زەڵـــم)ی خۆرئـــاوای میرنشـــینی **ئەردەڵانەوە**، تا قوللەی (وەیس)ی، سنووری خۆرهەڵاتی میرنشینی **ئەردەڵان** دەبینێ.!

وەڵامی ئەم پرسیارە سەختە و بەو هۆیەشەوە، کە تا ئێستا بەڵگەیەکمان لەم بـوارەدا لەبەردەستادا نییە و ئاگاداری ئەو باس و خواسانەش نین، کە لە دانیشتنە ئەدەبییـەکانی ناو مزگەوت و دیوەخانەکانی ئەو ڕۆژگارەدا، لەمەڕ شیعر و زمـانی کوردییـەوە کـرابن" بۆیە ناچار هەر پەنا دەبینەوە بەر دەقی شیعری، شاعیرانی دیالیکتی **گۆران** و دەڵێین:ئـەم قوتابخانەیە، هەموویان پابەندی پێڕەوکردنی ئەم سیمایانە بوون، کە لەمێژەوە لە شـیعری ئەم **دیالیکتەدا** هەبووە بە گشتی و بە تایبـەتیش کێشـی خۆماڵییانـە و ڕەسـەنی (١٠ بڕگـــەیی)، کـــە زۆرتـــرین ئـــەدەبی میللـــی و فۆلکلـــۆری کـــوردی پـــێ نووسراوە...لەسەرووشیانەوە **مەولەوی**، کە لە هـەموویان زیـاتر دڵبەسـتەی ئـەم کێشـە بووە و پێشی وابووە کە شیعری کوردی، دەبێ بەو کێشە **خۆماڵیـە** بنووسـرێ و، چـونکە خۆی کە دوو کتێبی باوەڕنامەی بە زمانی بیانی، واتە:(الفضـيلة و الفـوائح)ەکـەی[85] بـە زمـانی عـــەرەبی و فارســـی نووســـیوە" کـــە کێشـــێکی عـــروزە و بریتییـــە لـــە شـــەش جار:**مُستفعِلن**ە کە چی (عەقیدەی مرضية)کەی[86] بە کوردی نووسیوە" لەگەڵ ئەوەشـدا کە پەیامی ئەم کتێبەش، هەمان پەیامی :(الفضيلة و الفوائح)ە، بەڵام چـونکە ئـەمیانی بە کوردی نووسیوە" بە کێشی (١٠ بڕگەیی)ی خۆمـاڵی دایڕشـتووە. جگـە لەمانـەش، چونکە شێوەزمانەکەشیان، بەری ڕەنـج و شـەونخوونی دەیـان و بگـرە سـەدان شـاعیر و ڕووناکبیر و زانـای ناسـراو و گومنـاوی نـاو ئـەو تەمەنـە درێـژەی مێـژووی کلتـووری ناوچەیەکی بەرین بووە" بۆیە من پێموایە کە: **مەولەوی** ئـەو قوتابخانـە شـیعرییە عـروز ئامێزەی **نالی**، بە **کودەتایەکی نامۆ** و **ناوەخت** بۆ سەر شێوەزمانی (گۆران) زانیوە و بـە هیچ شێوەیەك لە کۆمارەکەی خۆیدا، تەنانەت وەك **پرژی** باسکردنیش، باسـی نـەکردوون و جێگەی نەکردونەتـەوە. چـونکە وەك وتمـان هـەر نیشـتمانی شـیعری ڕەگ داکوتـاوی دیالیکتی (گۆران)ی پێ نیشتمان بووە. بۆ پشتیوانیش لـەم بۆچـوونەمان خۆشـبەختانە،

٨٥- بڕوانە (الوسيلة في شرح الفضيلة) بغداد (١٩٧٢ز)

٨٦-بڕوانە:عەقیدەی مرضية، مەولەوی، شەرح و لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەریس، بەغدا، (١٩٨٨ز).

ماوەیەك بەر لە نووسینی ئەم چەند لاپەڕەیە، لە ماڵێکی شیعر و هونەر ئـامێزی شـاری سنەی[87] شیریندا، دیوانێکی دەستنووسی (مەولەوی)مان دییەوە، کە ڕوونووسـی دەسـت خەتی **مەولەوی** خۆیەتی و پێشکەشی مامۆستاکەی خۆی:حاجی مامۆستا (مینـەبری)ی کردووە و لە پێشکەش کردنەکەشدا ئەوە دەسەڵمێنێ کە دیارییەکـەی، واتە:شـیعرەکانی، بە شێوەزمانی (گۆران)نن، کە بەمجۆرە بە فارسی، پێشکەشی دەکا:

(در خـاطر محبان جانی سوزش مشتاقان وارزومندان جنانی، چه در لباس تـازی و چه در کرباس گورانی تفاوتی نخواهد فرمود، وبر بی التفاتی نخواهـد افـزود. اری (هر یکی را اصطلاحی دادەایم) هـر یکـی را سـیرتی بنهـادەایم).[88] پـس فقـرات گویای خاموش نایب فقـیر مـدهوش اسـت، یسـلم علـیکم و علـی مـن لـدیکم، عبدالرحیم المعدوم.

٨٧- مەبەست لە ماڵی باوکی هونەرمەندانی ناسراو، هاوڕێیانم! کاکە هادی و کاکە مەهدی (زیائەددینی)یە، کە باوکی کۆچکردوویان شاعیر:شێخ محەمەد جەمیل زیائەددینی، (١٩٢٥ ـــ ١٩٨٣ز)، کوڕی شێخ محەمەد شەریف، کوڕی شاعیری گەورە و ناسراوی کورد (شێخ محەمەد سەلیم) ناسراو بە **سالمی سنە**، لە ژیانی خۆیدا، بە خەتێکی زۆر خۆش، ڕوونووسی دیوانێکی **مەولەوی تاوەگۆزی** کردووە، کە **مەولەوی** ئەم دیوانەی بە خەتی خۆی، پێشکەش بە مامۆستاکەی خۆی !!حاجی مامۆستای مینبەری کردووە. مزگێنی دەدەم بە خوێنەران و شیعردۆستانی مەولەوی، کە ئێستا ئەم دیوانە، لای منە و توێژینەوەیەکی ورد و قووڵم لەسەر کردووە و ئامادەی چاپە. ئەوەی جێی مژدەیە لەم دیوانەدا، نزیکەی (٤٠) چل شیعر لەم دیوانەیەدا، کە لە دیوانە چاپکراوەکەی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس دا نییە.

٨٨- هر یکی را اصطلاحی دادەایم...هتد، بەیتە شیعرێکی (مەولانای ڕۆمی)یە:مەولەوی لە نیازەکەی خۆی هێناویەتییەوە، تا لای مامۆستاکەی، پاکانە بۆ ئەوە بکا و بڵێ:من، کە بە شێوەی (گۆران)ی شیعر دەنووسم، بەهەرەیەکە خوا پێی داوم، لەمەشدا لای خوا، جیاوازی نییە، بە هەر زمانێك بنووسم.

***سەرنج:**

ئەم وتارە بەشێکە لە کتێبێکی سەربەخۆ، بە ناوی (خوێندنەویەکی تازەی مەولەوی)، کە لە ئاییندەیەکی نزیکدا بە چاپی ئەگەیەنم..لە هەمان کاتیشدا، هەر ئەم وتارە، لە کۆنگرەی (مەولەوی)دا خوێندرایەوە، کە لە شاری (سەقز)، لە ڕۆژانی (٢٩ تا ١٩٩٢/٨/٣١ز) سازدرا.

مەولەوی تاوەگوزی

و

موزیك و گۆرانی

(۱)

موزيك و گۆرانی بە گشتی و موزيك بە تايبەتی لە شيعری **مەولەوی** تاوەگوزی (**۱۸۰٦ ــــ ۱۸۸۲ز**)دا، دياردەيەكی ئەوەندە زەق و بەرچاوە، كە دەتوانين بڵێين نەك هەر لەناو زنجيرەی شاعيرانی دياليێكتی (**گۆران**)دا، بەو ئەندازەيە ئاوەڕی لێنەدراوەتەوە، بەڵكو لای شاعيرانی دياليێكتە جياوازەكانی تری كورديش، بەو چەندايەتی و هوشياريی و ڕێز و شكۆيەوە، باس لە موزيك و گۆرانی نەكراوە. لەم رووەوە كەم شيعر و قەسيدەی مەولەوی هەيە، ئاماژەی بە موزيك و ئامێرەكانی موزيك نەكردبێ. ئامێرەكانيش ئەوەندە ورد و شارەزايانە باس دەكات، مەگەر هەر ئەو كەسانە بيزانن، كە بە تايبەتی لە بوارێكی موزيكدا كاريان كردبێ، يان ڕاستەخۆ خۆيان يەكێك لە ئامێرەكانی موزيكيان ژەندبێ.

ئەم تايبەتمەندييەی **مەولەوی تاوەگۆزی**، لەو كاتانەدا ئاشكراتر دەردەكەوێ، كە بۆ ئەم مەبەستە بەراوردێك لە نێوان شيعری مەولەوی و شيعری شاعيرانی هاودياليێكت و هاوسەردەم و هاوناوچەكەی خۆی، وەك نموونەی: **ئەحمەد بەگی كۆماسی** و **مەلا مستەفای بێسارانی** دا بكەين، كە ئەگەر چی ئەوانيش وەك مەولەوی لە كەش و هەوای كۆمەڵايەتی و ئابووريدا ژياون و دۆستايەتی بەتين و نامەی شيعرييش لە نێوانياندا هەبووە، بەڵام ئاماژەكانی ئەوان بۆ موزيك و گۆرانی، نەك هەر بە ئەندازەی ئاماژەكانی **مەولەوی** نييە، بەڵكو بە ئاستەمێك هەست بە بوونی هەندێ وردە ئاماژە بۆ **موزيك و گۆرانی** دەكەين.. ئەمە لە كاتێكدا كە دياليێكتی **گۆران**، خۆی لە خۆيدا جۆرە ئاواز و ترپە (ئيقاع)ێكی موزيكی زۆر شيرن و شاراوە، لە هەوێن و دووتوێی واژەكانی خۆيدا حەشارداوە و شێوەزارێكە، هەر دەڵێی هەر لە بنەڕەت و بناواندا بۆ ئەوە دروست بووە، تا شيعری پێ بنووسرێ. بۆيە ئاوێتەبوونی ئەم هەوێنی ئاوازانەی ناو هەناوی

واژەكانی ئەم دیالێكتە، لەگەڵ ئەو هەموو ئاماژە جوانانەی مەولەوی دا بۆ **موزیك و گۆرانی**، ئەوەندەی تر جوانیی و شیرینی بە شیعری مەولەوی بەخشیوە و بە هەردووكیان شیعری (**مەولەوی**)یان پڕ كردووە لە ترپە و تاڤگە و شەپۆڵی لە بن نەهاتووی ئاوازی موزیكی شیعر.

بۆ گەڕان بە شوێن هۆیەكانی ئەم تایبەتمەندیی و جیاوازییەی شیعری مەولەوی دا، كە ئێمە مەبەستمانە و بریتییە لە ڕەگەزی موزیك و گۆرانی، با لە سەرەتاوە بە شوێن كەرەسەكانی ئەم ڕەگەزەدا بگەڕێین و بەسەریان بكەینەوە.

مەولەوی لە بواری ناوهێنانی موزیكدا، ناوی ئامێرەكانی:دەف، سەمتوور، چەنگ، نەی، روباب، تەموورە، كەمانچە، تار، چل چەنگ... دینێ، كە وەك دەزانین هەندێ لەم ئامێرانە لەسەردەمی رمێن و برەوی ئایینی (**زەرتووشت**) لە كوردستان دا بە كاربراون، بە تایبەتیش:چەنگ، چل چەنگ، سەمتوور، كە بێگومان (مەولەوی)ش لەگەڵ ئێمەدا ئەم راستییە دەزانێ، بۆیە هەر لە موزیكژەنانی رۆژگاری دەوڵەتی ساسانی (**٢٢٧ ـــ ٦٣٣ز**)، كە پەیڕەوی ئایینی زەرتوتشیان كردووە، ناوی بەنامێترین جووتە موزیكژەنی وەك **نەكیسا** و **باربەد** دێنێ:

كەف بدە لە دەف، پەنجەت لە رووی نەی
وێنەی باربەد، بەزم ئارای كەی
نەكیسا ئاسا، دەس دەر وە سەمتوور
دەف و نەی و چەنگ، باوەر وە حزوور[٨٩]

بەڵام ئایینی زەرتوشت، تا هاتنی ئایینی ئیسلام و بڵاوبوونەوەی بە ناو كوردستان (**٦٥١**ز)دا، پەیڕەوكراوە و دواتر كە هەر لەلایەن دەسەڵاتدارانی ئایینی ئیسلامەوە، دەوڵەتی ساسانی لەناوبراوە، ئیتر زۆر لە ڕێبەران و مووغەكانی ئایینی زەرتوشتی، خۆیان لە ناوچە سەختەكانی **هەورامان** دا قایمكردووە و دوای تێپەڕبوونی رۆژگارێكی

٨٩- دیوانێكی دەستنووسی هێشتا چاپ نەكراوی مەولەوی (لای خۆم).

درێژ، ئاڵوگۆڕیان بەسەر ئایینی زەرتوشت دا هێناوە و ئاینێکی تریان لێ پێکهێناوە، کە بە ئایینی **ئەهلی هەق** = **یارسان** ناسراوە و بەرنامە و ڕێسای ئاینەکەیشیان، لە کتێبێکی تایبەت بەم ئایینە، بە زمانی کوردی دیالیکتی **گۆران** و **کرمانجی خواروو**، بە ناوی **سەرئەنجام**، بە شیعری دوو بەیتیی (**مەسنەوی**) داناوە، کە کێشی شیعرە دوو بەیتییەکانی **سەرئەنجام** بریتییە لە کێشی **پەنجە** = **هیجا** و دواتریش سەرلەبەری شاعیرانی دیالیکتی گۆران، هەر بە هەمان **کێش** شیعریان نووسیوە[٩٠].

ئەوەی ئێمە سەبارەت بەم ئایینەی ئەهلی هەق = یارسان مەبەستمانە و وەك میراتگرێکی ئایینی زەرتووشت هاتە کایەوە و لە ناوچەکانی هەوراماندا سەری هەڵداو دواتر لە هەرێمەکانی کرماشان و لوڕستاندا بڵاوبۆوە و وتیشمان پەیڕەوکارانی ئەم ئایینەش، وەك ئایینی زەرتوشت، ئامێری (موزیك)یان لە سرووت و ترادیسیۆنەکانی خواپەرستیی خۆیاندا، تێکەڵ ڕاز و سکاڵایان دەکرد، بۆیە لای ئەمانیش **موزیك** بووە هەوێن و کۆڵەگەیەکی پیرۆزی پێکهاتەی ئایینەکەیان.

بەڵام مەولەوی تاوەگۆزی، لەگەڵ ئەوەشدا، کە بە زێد و جوگرافیا و (شێوەزار)یش، لەناوجەرگەی قەڵەمڕەوی پێڕەوانی ئەم ئایینەی (ئەهلی هەق = یارسان)یشدا، نییە و وەك موسڵمانێکی بیروباوەڕ قایم و تۆکمە و پەیڕەوکار و تەنانەت خەلیفەیەکی بەرجەستە و درەوشاوەی ڕێبازی **نەقشبەندی،** سەر بە ڕابەری ناسراو: **شێخ عوسمانی** تەوێڵە: شێخی سیراجەددین (١٧٨٠ـــ ١٨٦٦ز) و زانیاریی و شارەزاییەکی زۆریشی لە فیقهی ئیسلامیدا هەیە و چەندان کتێبی وەك: **العقیدە المرچیە و الفچلیە** و ...هەیە، کەچی **دڵبەستەبوون** و سەراسیمە بوونێکی سەیر و ئاشکرای بە بنەما و گەلێ لایەنی ئەم ئایینە(ئەهلی هەق)وە هەیە، کە هیماکانی ئەم سەراسیمەیی و **دڵبەستەبوونەی** بەم لایەنانەوە، لە شیعرەکانیدا ڕەنگیان داوەتەوە، وەك ئەوەی لایەنێکی بنەڕەتیی و بەرچاوی ئەم ئایینە، بڕوای بە جێگەگۆڕکێی(ڕۆح = گیان) هەیە، لە جەستەیەکی

٩٠- سەرئەنجام:بریتییە لە ٦ بەرگ: دەورەی حەوتەوانە، بارگە بارگە، گلیم و کول، دەورەی چل تەن، دەورەی عابدین، وردە سەرئەنجام.

مــردووەوە، بــۆ جەســتەیەکی تــازە لــە دایکبــووی زینــدوو، واتــە: (تناســخ[91])، یــان: (دۆنادۆن)هەیە و ماناشیان بە روونیی ئەمەیە کە هەموو بوونەوەر و ئەفرێنراوەکانی ئــەم گەردوونە، رۆحیان لەبەردایە و ئەم (رۆح)ەش، نامرێ و دوای مردنی جەستەیان، دووبــارە و ســەرلەنوێ رۆحیــان لــە کــات و ســەردەمی تــردا، بەبەرجەســتەی تــردا دەکرێتــەوە و ئەوەندەش پێوەندی بە مرۆڤەوە هەبێ، ئەگەر مرۆڤەکە چــاك و پــاك بێــت، ئــەوا رۆحــی بەبەرجەستەی گیانلەبەر و مرۆڤی چاك و پــاکی دواتــردا دەکرێتــەوە و پێچەوانەکەشــی، هەروا دەکەوێتەوە.

مەولەوی لە هەندێ شیعریدا، ئاوڕی لە فەلسەفەی ئەم ئایینــە داوەتــەوە، وەك نموونەی ئەم دوو پارچە شیعرەی کــە لــە هــەردوو شــیعرەکەدا، لــە زمــانی پارچــە شووشەیەکی شکاوەوە بۆ مەولەوی دەدوێن و چیرۆکی رۆحــی بــە (تناســخ) بــووی خۆیان، بۆ مەولەوی دەگێڕنەوە، کە چۆن لە پارچە بەردێکەوە، بوونەتــە شووشــە و دواتریش کراونەتە پەرداخ (لێوان)، کە ئەمە ســەرەتا و چــەند بــەیتێکی هەریەکــە لەو دوو شیعرەیە[*]:

(١)

روێ فکر بەخت سیایی وێم مەکەرد:
پەی چێش هەر پەستیی پەرێ من ئاوەرد!
یاران گشت کەیف وەش، سەفا فراوان
یەك یەك وە ئەعلای مەقامان یاوان

٩١- لەم بارەیەوە پەیڕەوانی (ئەهلی هەق)، لە جیاتی واژەی (تناسخ)، واژەی تری وەك:(پۆشاك پۆشیی)، یان: (دۆنادۆن) یش بەکاردەبەن، کە (دۆنادۆن)، لە (دۆن)ی تورکییەوە هاتووە و هەمان مانای (پۆشاك) دەگەیەنێ. لەم ڕوانگەیەوە پێڕەوانی ئەم ئایینە پێیان وایە (خوا)ش بۆ خۆی پۆشاکی خۆی دەگۆڕێ و لە شێوەی مرۆڤدا دەردەکەوێ. بۆ زیاتر زانیاریی لەم بارەیەوە، بنواڕە:چەند باسێك دەربارەی ئەهلی هەق، و. لە فەرنساییەوە:د.نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپەمەنی موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٥، لاپەڕە١٥٧.

گرد سەرشار مەی، لەقا نماوە
هەر من بەستەی خاك، چەم ئەو دماوە
جەو فکرەدا بیم، یەك هاودەرد وێم
ڕێزە بلووریٚ قەدیمش دا پێم
ئاماوە جواو، ڕێزەی قەدیمساڵ
بە زوبان حاڵ فەسیح تەر جەقاڵ
وات: من سەنگیٚ بیم، کەفتەی هەواران
بیٚ قەدر و قیمەت، ناڕەوای شاران[٩٢]

(٢)

نەتیـــــجەی پاك دین، شێخ سازانی
خـــــاس وەتەن نەدڵ (مەعدووم) سازانی
پەرســـــام حسب الامر، گوزەشتەی ئەحواڵ
جـــــواو دا ڕێزەی شـــیشــــەی قەدیم ساڵ
زەرفیٚ بیـــــم، نـــــەتۆی وەخت شامەوە
چـــــون ستــــارەی سوبح،مەدرەوشامەوە
پەی گوڵاو پاشیی و نەشئەی بەزم (کەی)
گا پڕ گوڵاو بیم، گا سەرشار مەی[٩٣]

* * *

جگە لەم لایەنە، مەولەوی لایەنێکی تری شانازیی پیڕەوانی ئایینی (ئەهلی هەق = یارسان)ی بەسەرکردۆتەوە، کە شانازیکردنیانە بە رابەرانی گەورە و

٩٢- (دیوانی مەلەوی، کۆکردنەوە و لیکۆڵینەوە و لێکدانەوە و لەسەر نووسینی: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس ، بەغداد، چاپخانەی نەجاح ١٩٦١ز، لاپەڕە٢٥٦)

٩٣- (دیوانی مەولەوی، ل٤٢)

کۆچــکردووی خۆیانــەوە. یــەکێکیش لــەو رابەرانــەیان، کــە لەپلــەی (فریشــتەی حەوتەوانە)دا، دایدەنێن (باوەیادگار)ە .

(باوەیادگار)، نازناوی ئایینی (سەیید ئەحمەدی عەلــەوی بــەرزنجی ســەرانەیی)یە، کە لە سەدەی حەوتەمی کۆچیدا ژیاوە و ســاڵی (٧٩٥ک ـــــ ١٣٩٢ز)، بــە دەســتی لەشکری تەیموری لەنگ کوژراوە و لای پێڕەوانی ئایینی **ئــەهلی هــەق**، یەکێکــە لــە فریشتەکانی (هەفتەن)، یــان (حەوتەوانــە) و گڵکۆیەکــەی لەســەر چیای (داڵــەهۆ)ی (سەرانە)یە و مەزاری پیرۆزی ئەهلی هەقەکانە[٩٤].

بۆ ئەوەش خوێنەری هێژا هەندێك زانیاریی لە بارەی (فریشتەکانی حەتەوانە)ی ئایینی (ئەهلی هەق)ەوە هەبێ، دەبــێ بڵــێین: بنــەمای ســەرەکی لــە سیســتەمی ئایینی (ئەهلی هــەق)دا، بریتییــە لــە بــاوەڕبوون بــە دەرکــەوتنی یــەك لــە دوای یەك(بەرودوا)ی خودایەتی (**Divinite**) ، یان (پاشای جیهان)، کە هەر وەکو خــۆی دەمینێتەوە و تەنیا (پۆشاکەکانی)، یان:(دۆن = **don**)ەکانی، یەك لــە دووی یــەك دەگۆڕدرێن و دەتوانین هەندێ لەوانە بژمێرین:

یەکەمین دەورە:**Cycle**، دەورەی ئەزەلە:**Pretemite**، ئــەوەی خاوەنــدگار، کــە چوار فریشتەی لە دەوورە: جوبرایل، میکایل، ئیسرائیل و عیزرائیل.

دووەمین دەورە: ئەوەی مورتەزا عەلی = عەلی)یە، کە فریشتەکانی بریتین لــە: دەستەیەك لە موسڵمانانی ناسراو:ســەلمان، قەمبــەر، محەمــەد، نۆچیر و دواتــریش فاتیمە.

٩٤- بۆ زیاتر زانیاریی لەم بارەیەوە، بنوارە:

ـــ چەند باسێك دەربارەی ئەهلی هەق. سەرچاوەی پێشتر باسکراو. لاپەڕە (٤٤ ـــ ٤٧).

ـــ مکری، دکتر محمد:تحقیق دربارەی یکی از پنچاقهای تاریخی کردستان از قرن دهم هجری (قبالەی انزلە)در مجلەی اسیایی پاریس، ١٩٦٣،ص٢٢٩ ـــ ٢٥٦. (ئەم زانیارییە لەم سەرچاوەیە وەرگیراوە:جەعفەر، مامۆستا:مێژووی بیری کوردی، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هوشیاری (ی.ن.ك)، چاپی یەکەم، سلێمانی/٢٠٠٩، ل٢٠٤تا ٢١٠.

وەك سەرنج دەدەین لەم دەورەیەدا شوێن و پلە و پایـەی مەزنایـەتیی (عـەلی) دەردەکەویٚ، کە لە پلەی یەکەمیانە.
سێیەمین دەورە: بریتییە لە دەورەی (شاخوشین)، فریشتەکانیشی بریتین لە: بابا تاهیری هەمەدانی (شاعیر)، بابا بوزرگ، کاکە ڕەزا، کۆریٚ فەقیٚ و مامەد جەلال.
چوارەمین دەورە: بریتییە لـە: دەورەی سـولّتان (سـوهاك)، بـەیاوەریی:بنامین، داوود، پیرمووسیٚ، مستەفا داوودان، خاتوون دایریٚ، کە هەندیٚ جاریش (خـاتوون رەزبار)، یان: (دایە ریٚزبار = دایە رەمزیار) شوێنی دەگرێتەوە.
هەڵبەتە هەر یەك لەم فریشـتانە، ڕۆڵـی تایبـەتی خۆیـان هەیـە و بـەپێی پرنسیبەکانی ئەهلی هەق دیاری کراون، کە وردەکارییـەکانی ئـەو پرەنسـیب و زانیارییانە، بـۆ ئـەم بابەتـەی ئێمـە، لـە مەبەسـتمان دوور دەخاتـەوە، بۆیـە دەگەڕێمەوە بۆ کرۆکی مەبەستەکەمان و دەڵێم: مەولـەوی شـیعرێکی زۆر بـە کوڵ و بە سۆزی لەسەر گۆڕی (باوەیادگار) و بۆ خودی (باوەیادگار) نووسیوە ، کە ناوەڕۆکی شیعرەکەی مەولەوی، ئەوەنـدە زانیـاریی قـووڵی لـەبارەی پلـەو پایەی (باوەیادگـار) و (دۆنـادۆن) و (حەوتەوانـە) و هەنـدیٚ لـە فریشـتەکانی حەوتەوانە و بە تایبەتیش (عـەلی: مورتـەزا عـەلی) تێدایـە، کـە نیشـانەی پاشـخانێکی زۆر شـارەزایانەی (مەولەوی)یـە، لـە بـارەی ئـەهلی هەقـەوە. لەبەرئەوە ئاوەڕدانـەوەی مەولـەوی لـە (باوەیادگـار) و بەسـەرکردنەوەی ئـەم کەسـایەتییە مەزنـەی ئـەهلی هـەق، لەلایـەن (مەولەوی)یـەوە، لەلایەکـەوە ئاوەڕدانەوەیەکی ئەوپەڕی هۆشیارانەی مەولـەوی یە لـەم ئایینـە کوردییـە و لەلایەکی تریشەوە کرانەوە و دیـالۆگێکی خوێندەوارانـەی تاقانـە شـاعێرێکی موسڵمانە، لەگەڵ ئایینێکی تری نەتەوەکەی خۆیدا، کە ئەمـە نـەك هـەر بـۆ شاعێرێکی موسڵمانی ئەو سەردەمە، بەڵکو بۆ نزیکەی (١٥٠) ساڵ زیاتر بەر لە ئێستا، زۆر ئەستەم بـووە، کـە وەك دەزانـین ئـەم ئایینـە لەلایـەن زۆر لـە موسڵمانانی بیرتەسك و دەمار گـرژ و تەنانـەت خوێنـدەوان و شاعێرانیشـەوە دژایەتی کراوە و تانە و تەشەری زۆریان لێدراوە.خۆ ئەگەر لـەم بۆنەیـەدا ئـەو شیعرەی شاعیری گەورە: شێخ ڕەزای تاڵەبانی (**١٨٣١ ـــ ١٩١٠ز**)مان بە یاد بێتەوە، کە لەهەمان ڕۆژگاری ئەم شیعرەی مەولەوی دا، دژی پیڕەوانی ئەهلی

هەق (کاکەیی) نووسیویەتی و چ سووکایەتییەکی بە پیرۆزییەکانی ئەم ئایینە کردووە[٩٥]، یان شاعیرێکی سەر بەهەمان (ڕێباز و شێخ و پیر) ی مەولەوی، وەك (مەحوی: ١٨٣٢-١٩٠٦ز)، کە توانج و سووکایەتیی بە یەکێك لە ڕەمزە پیرۆزەکانی پێڕەوانی ئەهلی هەق، واتە : (دایە ڕێزبار) دەکات[٩٦]، ئەوسا دەزانین کە ئەم شیعرەی مەولەوی، لەو ڕۆژگارەدا و بگرە بۆ ئێستاش، وەڕسوڕانێکی چەند نوێیە لەم بوارەدا، چونکە ئەم شیعرەی مەولەوی بۆ (باوەیادگار). هەروا ڕووداوێکی شیعریی و بیرۆکەیەکی سۆزداریی و ڕاگوزارییانە نییە، بە تایبەتی کە وەك لەناوەڕۆکی شیعرەکەدا دەردەکەوێ، مەولەوی لە تەمەنێکی تەواو کامڵ و پێگەیشتوودا لەگەڵ ڕۆحی (باوەیادگار)دا دەدوێ، کە هەر لەم تەمەنی پیریی و کامڵبوونەیدا، نامەیەکی بۆ شێخ عەلی حیسامەددین (١٢٧٨ ــــ ١٣٥٨ك)ی کوڕی شێخ بەهائەدین نووسیوە و ناوەڕۆکی نامەکە لە زۆر ڕووەوە گرنگە و تیایدا زۆر بە شکۆوە داوا

٩٥- شیعرەکەی شێخ ڕەزای تاڵەبانی درێژترین شیعری سەرلەبەری دیوانەکەیەتی و بریتییە لە (٦٠) بەیت، کە (٥٩) بەیتیان کوردییە و تاکە بەیتی سەرەتای شیعرەکەش بە زمانی تورکی و عەرەبییە و ئاوا دەست پێدەکات:

بابان باشنده بر باگمان یشیل وار

امام القوم فی تقسیم شلوار

بۆ زیاتر ئاگاداربوون لەم شیعرەی شێخ ڕەزا، بنواڕە:دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی، ئومێد کاکەڕەش، پیاچوونەوەی (حەمەبۆر)، چاپەمەنی پرۆژەی هاوسەر، سلێمانی، چاپی دووەم (٢٠٠٥)، لاپەڕە (٩٧ ــــ ١١١).

٩٦- وەك نموونەی ئەم دوو بەیتەی مەحوی، کە لە ل٢٦ ول ٣٢٧ی دیوانەکەیدایە :

١- دنیا بە حیلە، مەیلی بە ئەبنای ئەگەر ببێ

ئەم (دایە ڕێزبار)ە، بەفرزەندی شوو دەکا

٢- ئەکدەشی خینزیر و سەگ، مەعجوونی بەنگ و خەندەریس داکی دایە (ڕێزبار)یی، بابی (بابی)ی قەحبەباب.

له شێخ عەلی حیسامەددین دەکات، تا هاواری (حەزرەتی عەلی) بکات و لە هەمان کاتدا شێخ عەلی، لە رەمز و جیهانی میتۆلۆگیا نزیك دەکاتەوە:

ناد علياً مظهر العجـــائب
تجده عوناً لك في النوائب[97]

ئەم ئاماژە کردن و خۆبەستنەوەیەش بە جیهانی میتۆلۆدیاەوە، ناچێتە خانەی وەرگەڕان لە ڕێبازی ئایینی، بەڵکو بڕوابوونە بە یەکێتی ئایین و یەکێتی ئایینەکان، کە لای زۆربەی سۆفیگەلی گەورە باو بووە. ئەوانە بە گیانی دەمارگیریی و تەعەسووبەوە سەیری بیروباوەڕی خۆیان نەکردووە. (هادی العلوی) سەبارەت بەم هەڵوێستەی ئەم سۆفییانە و بە تایبەت (أبن العربی) دەنووسێ:

(أن عقیده المسلم و الیهودی و النصرانی سواو)[98]..گەر کەسێکیش لەم بۆچوونەی (أبن العربی) تێنەگات، قەت ناتوانێ لە (مەولەوی تاوەگوزی)یش تێبگات، کە بۆ:**حاجی مەحموودی یاروەیس** دەنووسێ:

(چه گونه حتی خودم از گبر و یهودی بهتر نمیدانم)[99].

زۆرینەی سۆفیگەلی مەزنیش ئەم هەڵوێستەیان بەرامبەر ئایینەکانی تر هەبووە.

لەبەرئەوەش کە شیعرەکەی مەولەوی بۆ باوەیادگار، وردەکاریی و زانیاریی زۆری لەبارەی ئایینی (ئەهلی هەق) ەوە تێدایە، بۆیە پێمان باشە هەموو شیعرەکە بەرچاوی خوێنەران بخەین:

٩٧- مودەریس، مەلا عەبدولکەریم، یادی مەردان، بەرگی دووەم، کۆری زانیاری عێراق (دەستەی کورد)، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا ١٩٨٣، ل٤٢٧.

٩٨- العلوی، هادی:مدارس صوفیه، دمشق،١٩٩٧، ص٨٢.

٩٩- مودەریس، مەلا عەبدولکەریم، یادی مەردان، بەرگی دووەم، (هەمان سەرچاوەی پێشوو) ل٤٧٠.

سەرشـــــار صەهبای بەزم موناجات
مەلجەی ئیلتیجای ئەرباب حاجات
جای رجای جەرگەی پادشا و دەروێش
بارەگا و پەنا، پەی بێگانە و خوێش[100]
ئـــــــاهووی خوتەنیی فەیچ ئیلاهی
ئافـــــەی ئاف راهی، جەمەه، تا ماهی
شکۆفەی وەش بۆی رەیحانەی رەسوول
نەوباوەی نەمام، گیبەه ی (بەتوول)
ســـــــەرو سایەدار، نیشاندەی وەلی
یەعــــــــــنی یادگار: مورتەزا عەلی
وە رەوزەتانا هەر نوور واران بۆ
تا دەفع زوڵمەت، دیدەی یاران بۆ
هـــەوای ســــــایەتان، هەر مەمدوود مانۆ
سەبوون بوردەی جورم، نەك زەرەر سانۆ
ناپوختەکاریی و شەرمەساریی من
خەجڵەت غەفڵەت، گوناهکاریی من
کەفتەن وە هەمدا، یەند زۆر ئاوەردەن
رووی رجام، وە پای بارەگات کەردەن
تۆ چون جە ئەولاد ئەمجاد مەولای
پەی رجا وەجا، پەی هیممەت ئەولای
زاری و زکاریی و زویریی کەردم
وە بارگەی پاکت پەنا ئاوەردم
ئامام، سەر نیام وە بارەگاوە

١٠٠- مەولەوی دڵنیایە کە جگە لە کورد ، کەسانی تری سەر بەنەتەوەکانی تریش، زیارەتی گڵکۆی (باوەیادگار) دەکەن.

غەریو، موو سفید، وە رووی سیاوە
تەن:مەعصییەت بار، دەروون: پڕ جە دەرد
دیدە: تەڕ، لەب: خوشك، دڵ: گەرم، نەفەس: سەرد
های چەند پلەی سەخت، هانە ڕێمەدا
جە ڕووی ئیلتیفات، بدیە پێمەدا
بەڵکم جە ڕووی ئەو ئیلتفاتەوە
مەولام حارز بۆ، وە نەجاتەوە
دەس شای مەردان، مەدەد کارم بۆ
پلە:ئەو پلە، ئەو:دەس وارم بۆ
مە عصییەت نییەن، چون هیچ صەدمەتێ
خەیلێ مەلوولم، یا پیر! هیممەتێ
هیممەتت باعیپ رستگاری بۆ
یار بۆ، دیار بۆ، یادگاری بۆ [١٠١]

* * *

وەك پێشتریش وتمان:مەزار و بارەگای (باوەیادگار)، لەسەر چیای (داڵەهۆ)یە و ئەم زنجیرە چیایەش، زۆر لە زێد و جوگرافیای مەولەوی، واتە:لە ناوچەی (تاوەگۆزی)یەوە دوورە و بۆ تەمەنێکی پیر و بە ساڵاچووی وەك (مەولەوی)یش، کە خۆی لەم شیعرەدا، باسی (ریشی سپی) خۆی کردووە، دەبێ دوای ماندووبوونێکی زۆر دژوار، توانیبێتی زیارەتی گڵکۆی (باوەیادگار) بکات.. کەچی وەك لە نموونەی شیعری تری مەولەوی دا دەبینین: مەولەوی ئەوینێکی قووڵی لەگەڵ شوێنە پیرۆز و مەزارە گرنگەکانی ئایینی (ئەهلی هەق)دا هەبووە و وەك لەو نموونە شیعرییانەیدا بە دیاردەکەوێ، مەولەوی نەك هەر تەنیا خۆشی ویستوون و زیارەتی زۆرینەیانی کردووە، بەڵکو شیعریشی بۆ وتوون.

١٠١- (دیوانی مەولەوی لاپەڕە (٢٨٨ ـــ ٢٩١).

زۆرترین و گرنگترین شوێنە پیرۆز و زیارەتگەکانی ئایینی ئەهلی هەق، لە ناوچە شیرین و جوان و لەهەمانکاتدا، زۆر سەختەکانی (ڕێژاو)دان و لە نزیك و دەوری گوندی (ڕێژاو)یش، چەند گوندێکی دڵگیر هەن وەك: زەردە، یاران، پیران، .. لەناو ئەمانەدا گوندی (زەردە)، وەك قیبلەی پیرەوانی ئەهلی هەقە و بە درێژایی ڕۆژانی هەفتە، ڕێچکەی زیارەتکاران، دەستە دەستە، سەردانی دەکەن.

مەولەوی ناوی ئەو چەند گوندەی بە جۆرێك لە بەیتە شیعرێکیدا گونجاندوون، وەك ئەوەی هەریەکەیان بەشێك بن لە ئەندامەکانی جەستەی خۆی و دیدەکانی و فرمێسکی چاوی و روخساری خۆی:

دیدەم: (ڕێژاو)ە، روخسارم: (زەردە)ن

جە داخ: (یاران)، (پیران)م کەردەن[١٠٢]

هەر لە بواری ناوهێنانی ئەو ڕەگەزانەی لای پیرەوانی ئایینی (ئەهلی هەق)، زۆر پیرۆز و گرنگن، مەولەوی ناوی سەرەکیترین ئامێری موزیکیی **ئەهلی هەق** دێنێ، کە ئامێری (تەموورە)یە و هەوێن و بنەمای ئایینی **ئەهلی هەقە** و هەموو بۆنە و سرووتگەلی ئایینی و کۆمەڵایەتییان، لە ماڵ و لە(جەمخانە) کانیاندا، هەر بە ئامێری (تەموور)ەوە ئەنجام دەدەن و بە هەمان ئەو ناوەشەوە، ناوی دێنێ، کە ئێستا خودی پێرەوانی **ئەهلی هەق**، هەر پێی دەڵێن: **تەموورە**[١٠٣]

لوولەی تەراویح، وەش وەش مدۆ دەنـــــگ

بێ ئاهەنگەن (تار)، (تەموورە)ی ئاهەنگ

ل٣٩٤

١٠٢- دیوانی مەولەوی لاپەڕە (٢٨٨ ــــ ٢٩١).

١٠٣- لە کاتێکدا دراوسێکانی قەڵەمڕەوی ئایینی ئەهلی هەق، بە ناوی تری وەك:تەمیرە، تەنبیر، تەمیر، تەنبیور، تنبوور...هتد. ناوی دەبەن.

* * *

ئەم پەنجەرە کردنەوە و ئاسۆ بەرین روانینەی مەولەوی تازەگۆزی، بۆ ئایینەکانی تری جیا لە ئایینی ئیسلام و بۆ جوگرافیایەکی فراوانتر لە جوگرافیای زێدی خۆی و ئەو هەموو گەڕان و سەردانە بەربلاوانەی مەولەوی، لەو هەرێمە بەرینەدا، گەلێ تیرۆژی رووناك و پرشنگداریان لەسەر شیعری مەولەوی کردۆتەوە و فەرهەنگی واژەگەلی شیعری (مەولەوی)یان دەوڵەمەندتر کردووە و لە هەمانکاتدا لە خەم و خۆزگەی جەماوەرێکی فراوانتریش نزیك بۆتەوە، کە زۆرینەی ئەو جەماوەرە بە گشتی و جەماوەری پیرەوانی (ئەهلی هەق) بە تایبەتی، کە لە دێرزەمانەوە ((لەبەر زۆرهۆ، کە ئێرە جێی نییە) تەنگیان پێ هەڵدەچنرا و پەراوێز دەخران و دەچەوسێنرانەوە، کاتێ دەیانزانی هەندێ لە پیرۆزیی و سەروەرییە گەمارۆدراوەکانی خۆیان لە شیعری مەولەوی دا دەبینییەوە، هەستیان بە بەسەرکردنەوە و نیمچە ئابلۆوقە لەسەر لابردن و رێزلێنان و شانازیی بەخۆوە کردنەوە دەکرد و باوەشی رێز و گەرمیان بۆ شیعرەکانی مەولەوی دەکردەوە و وەك خۆراکێکی گیانیی بۆ شیعری (مەولەوی)یان دەنواڕی. لەم رووەوە هێشتا مەولەوی خۆی لە ژیاندا بووە ، کە لە کۆڕ و کۆمەڵ و قەڵەمڕەوی خۆیاندا، رمێن و برەویان بە شیعری مەولەوی دەدا و هەندێ جاریش (تاکە بەیت) و هەندێ شیعریان دەکردنە سۆز و سروود و لە مەقامی بەناوبانگی (قەتار = گاتا)ی تایبەت بە پێڕەوانی (ئەهلی هەق)دا جێگەیان دەکردنەوە (کە تا ئێستاش ئەم نەریتە هەر بەردەوامە) [١٠٤] و هەموو ئەمانەش وایان دەکرد بە چاوێکی تایبەتی و

١٠٤- لەم بوارەدا لە جێی خۆیدایەتی نموونەیەك لەم بارەیەوە بەیادی خوێنەران بهێنمەوە، کە خوالێخشبوو: سەیید ئەحمەدی عازەبانی، بۆ جەنابی زانای نەمر: مامۆستا عەبدولکەریمی مودەڕیسی گێڕاوەتەوە:

ڕێزەوە، بۆ خودی (مەولەوی) بنوارن، کە نووسەری ئەم دێرانە، لە زۆر لەو سەردانە مەیدانییانەی خۆمدا، بۆ ناوچەکانی ئەهلی هەق[105] و دیدارم لەگەڵ پیڕەوانی ئەهلی هەق دا، هەمیشە ڕاستەوخۆ سەبارەت بە (مەولەوی)، لیم بیستوون، کە پلەوپایەی **مەولەوی** و تەنانەت (عەنبەرخاتوون)ی هاوسەریشی، وەك بەشێك لە خۆیان ئەژمار دەکەن و بە پێودانی ئەو نازناوی (باوە)یەی بۆ ڕابەرەکانی خۆیانی دادەنێن، بە (مەولەوی)یش دەڵێن: باوە مەولەوی و بە (عەنبەر خاتوون)یش دەڵێن:دایە عەنبەر !.

سەیید حەسەنی موفتی داوای حەبیبە خانمی کچی شێخ عەلی عەبابەیلیٚ دەکا و دەیدەنیٚ. کە لە (سلێمانی) یەوە دەڕۆن بۆ عەبابەیلیٚ بە شوێن بووکدا، شێخ عەلی باوکی بووك، بەمەولەوی دەڵیٚ: مەولەوی من کەسم نییە لەگەڵ حەبیبە بینێرم بۆ سلێمانی و لە تۆ مەحرەم ترم نییە بە ماڵی ئێمە، لەگەڵی بڕۆ. ئەویش لەگەڵ بووك دەڕوا.

لە ڕێگادا بە عادەتی برا زاوا، دەست دەکەن بە گۆرانی وتن: یەکیٚ لە کۆمەڵەکە ناوی **حەمەی ئامین** بووە، دەنگی زۆر خۆش بووە، دەست دەکا بە **قەتار** و **ئای ئای** وتن بە شیعری مەولەوییەوە. مەولەوی بە سواری ولاغەوە لە بەر خۆشیی دەنگی حەمەی ئامین جەزبە دەیگریٚ و بەجۆریٚ لەحاڵی تەبیعی دەردەچیٚ، دەکەوێتە خوارەوە. خەڵکەکە دادەبەزن و ڕاستی دەکەنەوە و سواری ولاغەکەی دەکەنەوە و لە (حەمەی ئامین)یش تووڕە دەبن، دەڵێن: خەتای تۆ بووە، وا مەولەوی کەوتە خوارەوە.

(حەمەی ئامین) یش دیٚ بەلای مەولەوییەوە، پێی دەڵیٚ: (قوربان! بۆچی وات پێهات؟. خۆ من هەر شیعرەکانی خۆتم دەخوێندەوە!). ئەویش دەڵیٚ: (کوڕە! کەی شیعری من ئەوەندە خۆش و بەتەئسیرە؟ بە خوا خەتای "ئاواز"ەکەی تۆ بوو ...)

بۆ زیاتر زانیاریی لەم بارەیەوە بنوارە: مودەڕیس، مەلا عەبدولکەریم، یادی مەردان، بەرگی دووەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا ١٩٨٣، ل٣٧٦.

١٠٥- بەهار و هاوینی (١٩٩٣ز)، کە خەریکی نووسین و ئامادەکردنی کتێبی (مێژووی موزیکی کوردی)بووم.

(٢)

بەڵام وەك پێشتر وتمان ئەو ئامێرانەی موزیك، كە مەولەوی ناویان دێنێ، بە تایبەتیش:چەنگ، چل چەنگ، كەمان سەمتوور، تار...كەمتر لە سنووری جوگرافیای پێڕەوانی ئەهلی هەق و خودی ناوچەكەی مەولەوی (جوانڕۆ)شدا بەكار دەبرێن و زۆرتر لە رۆژگاری دەسەلاتی دەوڵەتی ساسانی و زۆر پێشتریشدا بەكاربراون، بەواتایەكی تر: زانیارییەكانی مەولەوی لەسەر موزیك و ئامێرەكانی موزیك، هەر تەنیا لە ڕێگەی ئەو خۆشەویستیی و دۆستایەتییەوە نەبووە، كە لەگەڵ پێڕەوانی ئەهلی هەق و موزیكەكەیاندا هەیبووە، چونكە (وەك پێشتر وتمان) ئەو ئامێرە موزیكەی كە ئێستا پێڕەوانی ئەهلی هەق بە شێوەیەكی گشتی، زۆر لایان پیرۆزە و لە جەمخانە و لە ماڵەكانی خۆیاندا، بۆ دەربڕینی راز و سۆز و سكالای ئایینیان بەكاری دەبەن، زۆرتر هەر ئامێری (تەمووره = تەمیره)یە، كە هەر بە تەنیا دەژەندرێ و بە دەمیشییەوە كەلام = شیعر دەخوێندرێ. لە كاتێكدا ئەو چەند ئامێرە موزیكەی پێشتر ناومان هێنان، مەولەوی بە جۆرێك باسیان دەكات، كە هەندێ جار سێ، تا چوار ئامێر پێكەوە و وەك تیپێكی موزیك، لە كۆڕ و كۆنسێرتێكی موزیكیدا بەشداربن:

(١)

شیعر وێم تەنخوای (سەمتوور) ســـــــــازێ
لێدەر سا (نەیچی)! هەر ئارێش گـــــــــازێ
چنگ پێکۆ نە جەرگ نەغمەی ســـــــازەکەت
بەرارۆ تۆتۆ، میقراز گازەکـــــــــــــــەت
سا دەروێش! کـــــەفێ بدە نە رووی (دەف)
گیان مونتەزیرەن پەرێ ڕێـــــــــزەی دەف
(موغەننی) ! لێدەر، یەك ئیمشەو ســـــازان
بەشقی ئەو کەسە، تۆش ئـــــــــاوات وازان[١٠٦]

واتە: ئەی شمشاڵژەن! شیعرەکانی خۆم لە باتی ئامێری سەمتوور، بە شمشاڵ بژەنە! با هەر ژێیەکی (سەمتوور)ەکە، وەکو گازێك وابێ، بۆ دەرکێشانی ریشەی جەرگم و نەغمەی سازەکەت ، چنگ لە جەرگم گیر بکات و چین چین وەك گازی مقەست، دەری کێشێ.

دەروێش! تۆش لەپی دەستت بۆ (دەف)ەکەت ببە و ڕۆحم چاوەنواڕی لەرینەوەی ئەو ئەڵقانەن، کە بە کەمەی دەفەکەوەن.

تۆش ئەی گۆرانیبێژ (موغننی) ! ئیمشەو ئاهەنگێکمان بۆ ساز بکە، چونکە ئەوینی من، بۆ کەسێکە، بە ئاواتی گۆرانی وتنی تۆوەیە.

* * *

١٠٦- دیوانی مەولەوی، کۆکردنەوە و لێکدانەوە و لەسەر نووسینی:مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، بەغدا، چاپخانەی (النجاح)، ساڵی (١٩٦١ز)، لاپەڕە (٣ ــــ ٤).

(٢)

موغەننی! کۆکەر: سازانت وە هـــــــەم
(سەمتوور)ێ، (تار)ێ، وە هەم کەرە جـەم
(نەیچی)! سا لێدەر، قەزات وە ماڵـــــم
دەمێ دەر وە (نەی)، دەروون زوخاڵـــــم
هۆشێ دەر، هام فەرد! سازان بســـــازە
باڵات وە کاڵای خەمـــــــــان بوورازە
باوەرە، بســـــات تەمـــــــام تەیارکە
شەوخەفتەن شووم، بەژار مارکــــــــــە
قەزای پەنجەکەت دەك لــــــەمن کەفێ
خەیلێ عاجزم، ســـــا لێدەر:(دەف)ێ[١٠٧]

واتە:ئەی گۆرانیبێژ! ئامێرەکانی موزیکات:(سەمتوور) و (تار)ەکەت، بخەرە تەك یەك و تۆش ئەی شمشاڵژەن! دەردت لە ماڵم بکەوێ، دەم بە شمشاڵەکەتەوە بنێ، سووتاوم و خەریکم ببم بە خەڵووز، هۆش بەبەر خۆتدا بێنەوە و ئامێرەکانی موزیك، بۆ بەکارهێنان لە پاڵ یەکدا دابنێ و ئامادەی بەکارهێنانیان ببە و باڵات لەگەڵ کاڵای خەم بەیەکەوە بدوورەوە. پێویستی و کەرەسەکانی رابواردن ئامادە بکە و خەوم لـێ بزڕێنە، با ئەم خەوە شوومە ، بەرم بدات و بە ئاوازی دەفەکەت، دڵ بە جۆش بێت.

١٠٧- دیوانی مەولەوی، سەرچاوەی پێشتر باسکراو، لاپەڕە (٢٠ ـــــ ٢١).

(٣)

ئاوازەی مەینەت، نە دەروون ســــــــەد تەرز
چون (چل چەنگ) وە چنگ، خەمــان بییەن بــەرز
بێهۆشیی جەهۆش، کــــــەم فامیی جە فــام
وە هەزار مەقام، مـــــــــدەران جەفــام
سا (نەیچی)! دەخیل، بێ دێر و درەنــــــگ
موتریب! فیدات بام، (نەی) باوەر وە دەنـــگ
کەف بدە نە (دەف)، پەنجەت نەڕووی (نــــەی)
وێنەی (باربەد)، بەزم ئارای (کـــــــەی)
(نەکیسا) ئاسا، دەس دەر وە (ســــــەمتوور)
(دەف) و (نەی) و (چەنگ)، باوەر وە حـــزوور
(چل چەنگ) نەسەر چەنگ، پەنجەت دەر قــەرار
وە هەزار دەسان، بنوازم ئەمجـــــــــار
وێت بە حەقیقەت، مەست بکەر جە مـــــەی
سازان بســــــــــازە، پەی واوەیلای وەی
کەف بدەر نە (دەف)، (چەنــگ) بــاوەر وە نەی
هیچ مەواچۆ:کەی! توخودا ســـــــــادەی
بەو ئاواز بەرز، خاس بکـــــــــەر رازان
بە عەشق ئازیز، نـــــــــــازک ئەندازان[١٠٨]

١٠٨- دیوانێکی دەستنووسی هێشتا چاپ نەکراوی مەولەوی (لای خۆم)، لاپەڕە (٨٩ ــــ ٩٠).

واتە:ئاوازی کوێرەوەریی لـە دەروونـمدا، بەسـەد جـۆر سـەریان هەڵـداوە و وەك دەنگی چل چەنگ، دەنگی (خەم)م لـێ بەرز دەبێتـەوە و بێهۆشـیی لـە هۆشـمدا و کاڵ و کرچیم وەك دەنگی ئەو (مەقام)ە بە سۆزانەی دڵ لەت لەت دەکەن، بە هەزار جۆر مەقام، ئازارم دەدەن. لەبەرئەوە کاکی شمشاڵژەن! خێراکە شمشاڵەکەت بژەنـە و تۆش کاکی گۆرانیبێژ! دەستم دامێنت، تۆش هەر خێراکە، بە قوربانتـان بم، تـۆش ئەی دەفژەن و گۆرانیبێـژ و شمشـاڵژەن! هـەروەك (باربـەد) و (نەکیسـا)ی جووتـە موزیکژەنی بەناوبانگی سەردەمی ساسانی، کە بەزم و ئاهـەنگیان بـۆ کەیخوسـرەو ساز دەکرد و موزیك و (سەمتوور)یان دەژەند، دەست بۆ (سـەمتوور)ەکەت ببـە و بە هەمووتان ئامێرەکانی:دەف و نەی و چەنگ و چل چـەنگ و سـەمتوور بهێننـە مەیدانەوە و دەستەکانتان بکەن بە هەزار دەست و سازەکانتان بژەنن و هـەرگیزیش مەڵێن:کەی دەست بە ژەندەن بکەین و هەر ئائێستا بە دەنگی ئاوازی بەرز، دەست پێبکەن و بە یادی ئەوینی یاری ناسك و نازدارەوە، رازی دڵتان بجۆشێ.

(٤)

پێم دەر تا پەردەی یەخ کەردەم بوو گـەرم
موتریب! وە(پەردە)ی (روباب)، بێ شـەرم
فیدات بام (نەیچی!)، کەسـم هەر تۆنی
حەکیم زامان کۆنە و هـــــەم نۆنی
لێدەر مەقامێ، دڵ بـــارۆ ئەو دەرد
ئازیز سڵامەت، من هاکۆ چــــەم کەرد[١٠٩]

واتە:سۆزێکی وا گـەرمم بـدەرێ، تـا پـەردەی بـە سـەهۆڵ و بـە شـەختەبووی جەسـتەم، گـەرم بێـت و بتوێتـەوە. لەبەرئـەوە ئـەی کـاکی گۆرانیبێـژ! ئـامێری (روباب)ەکەت، بەبێ شەرمیی کۆك بکە و تۆش ئەی کاکی شمشاڵژەن! کە لە جێـی هەموو کەسێکمیت و شارەزای زامی کۆنە و تازەم هەر تۆیت، تۆش مـەقامێکی وا

١٠٩- دیوانی دەستنووسی هێشتا چاپ نەکراوی مەولەوی (لای خۆم)، لاپەڕە (١١٢).

بژەنە، تا ئەم دەردەم لە بن دەربهێنێ. ئەوسا ئیتر هەرچیم بەسەردێت، با بەسەرم بێت، هەر یار سەلامەت بێ، قەیناکە.

(٥)

یا نوەلوەلەی (دەف)، شا دەروێش! جۆشێ
بەو سەدای ریشەی دڵ ئاشناوە
یا جۆش (سەمتوور)، موتریب! خرۆشی
چەنی ئەی دوو فەرد، حەسرەت مەعناوە[110]

واتە ئەی دەنگ و ئاوازی شای دەروێشان! بەو دەنگە خۆشەتەوە، کە لەگەڵ رەگ و ریشەی دڵمدا ئاشنایە، وەرە دەنگ. تۆش ئەی جۆشی ساز و سەمتووری گۆرانیبێژ (موتریب)! لەگەڵ ئەم دوو بەیتە شیعرەمدا هاوارێ بکە، کە باسی راز و دەردی دڵم دەکەن.

(٦)

ساقی! مەی، هەی داد، (موغەننی!)، (چەنگ)ێ
(نەیچی!) های فەریاد، موتریب! ئاهەنگێ
گەرمیی مەی، نەوا و کزەی (دەف) و (نەی)
تێکەڵ بۆ چەنی زایەڵەی نوەی وەی[111]

١١٠- دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (٧٠).

١١١- دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (٩٥).

واتە: ساقی ! تۆ مەی بێنە، تۆش گۆرانیبێژ! دەنگ لە (چـەنگ)ەكەت بهێنـە، تۆش شمشالژەن! بـا هـاوار و نالـە لـە شمشـاڵكەتەوە هەڵسـێ. بـا گۆرانیبێـژیش ئاهەنگێك ساز بكات. تا بە هۆی گەرمیی مەی و كـزەی دەنگـی (دەف)ەوە، كـە تێكەڵ بە یەك دەبن، هاوار و گریانێك لە رۆحمدا دروست بكەن.

(٧)

بڕیان تای (روباب) قافیە خوانیم
نەمەندەن تاقەت عیبارەت زانیم
دەمەی هەناسەی گەرم (تار)ەكەم
نەكوورەی دەروون پڕ جە خارەكەم
ئایردان حوجرەی دڵەی پڕ دەردم
سۆچنان كتاو مەجموعەی فەردم[١١٢]

* * *

هەر بەمجۆرە، جاروباریش داوا لـە موزیكژەن و موتریـب (موغـەننی) دەكـات، هەمان ئەم سازانەی بە تەنیا بۆ بژەنن:

موتریب! ســـــازەكەت، ئۆف چ وەش تەرز بی
ئەمجاریش وەك دەنگ مــەجلیس هەر بەرز بی

تا كوورەی زاریم بڵێسە ســـــــــــــانۆ
داخ لوای وێم، جە دڵ نمـــــــــــــانۆ[١١٣]

١١٢- دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (١٩٤).

١١٣- دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (٤٣٠).

موتریب! یەکارەن؟ مەر سیاســـــــەنگی!
من:بەی حـــــــاڵەوە، تۆ: وە بێدەنگیی![114]

موتریب! مەقامێ، دەردم ناچـــــــارەن
ســــــــاقیا! جامێ، دوست ئینتیزارەن[115]

های موغەننی! (تار)، حەنجەرەی وەش تەرز
وە سەر پەنجەی ناز، باوەرۆ ئەو لـــــەرز[116]

زرنگەی سەدای ســــاز، جە ریشەی ئەعزام
(کەمانچە) دەستوور، ماوەرۆ مەقــــــام[117]

(سەمتوور) ســــــینەم، وە زایەڵەی بەرز
مەژەنۆ نەوای دووریت، وە ســــــەد تەرز[118]

شەمع شام شووم، ماتەم هۆر گریـــــــــا
تای تەل (ســـــەمتوور) شادی و زەوق بڕیا[119]

١١٤- دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (٢٧٦).

١١٥- دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (٢٣٦).

١١٦- دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (٢٦٨.)

١١٧- دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (٢٤٣).

١١٨- دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (٢٤٢).

١١٩- دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (٢٨٤).

لەرزەی ریشەی دڵ، (ســـــەمتوور)ی دەستوور
وەزن تەبع (تار)، پڕ سۆزەی (ســـــەمتوور)[120]

لوولەی تەراویح، وەش وەش مــــــدۆ دەنگ
بێ ئاهەنگەن (تـــار)، (تەمموورە)ی ئاهەنگ[121]

* * *

وەك ســەرنج دەدەیــن ئــارەزووی مەولــەوی، بــۆ ئامــادەبوون و بیســتنی ئــەم ئامێرانەی موزیك پێکەوە، وەك ئەوە وایە کۆنسێرتێکی موزیك ساز بکرێـت. کـە سازکردنی ئەم کەش و هەوا (موزیك)ییەش، زۆرتر لە کەش و هەوای (مـوزیـك)یی و سۆزی ئـاینی پێڕەوانــی تەریقــەتی شــاعیر و عــارف و حــەکیمی بـەناوبانگ و خاوەنی مەسنەوی = دووبـەیتی: مــەولانا جەلالــەددینی رۆمــی، واتــە مەولــەوی بەلْخی (١٢٠٧ ـــ١٢٧٣ز) دەچێ، کە پێڕەوانــی نــاوبراو، بـەم کـەش و هەوایـە دەڵێن:سەماع = بیستن و مەبەستیشیان لە سەماع = بیســتن، هــەر بیســتنی ئــەو ئاوازی (موزیك)انەیە، کە لە ترادیسیۆن و بۆنەکانی ئایینی دا، بەکاریان دەبەن.

پێڕەوانی تەریقەتی مەولەوی رۆمی، لەم بۆنانەدا، لەگەڵ خوێندنەوەی شیعرە (مەسنەوی = دووبەیتی)یەکانی مەولانا جەلالەدینی رۆمی دا، گوێ لە ئاوازی خۆش و شادیی موزیـك دەگرن و بە دەم گوێگرتنی ئەو ئاوازانەوە، دەست و پەل رادەوەشێنن و (سەما)یشی لەگەڵـدا دەکەن. کە ئەم نەریتە، لای هەندێ لە زانایانی موسڵمان پەسند نییە.[122]

بەڵام مەولەوی تاوەگۆزی، خۆی سەر بە رێبازی نەقشبەندی بـووە و ئــەم رێبــازەش رەنگە تاکە رێبازی سۆفی بێت، کە رێگەی بە (سماع) نەدابێ و دەبێ کۆڕەکـەیان بـەبێ

١٢٠- دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (٣٣٠).

١٢١- دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (٣٩٤).

١٢٢- بۆ پتر زانیاریی لەم بارەیەوە، بنواڕە: فرهنگ اصگلات و تعبیرات عرفاو، تالیف:سجادی، صص:(٢٢٥ ـــ ٢٢٣). هەروەها:فرهنگ دهخدا، جلد٩، صص: (١٣٧٤٩ ـــ ١٣٧٥٠).

دەنگیی بکەن. کەچی **مەولەوی تاوەگوزی** بێ پەروا و بێ گوێدانە بیروڕای ئەو موسڵمانانەی ئەم نەریتی (سەماع)ەیان بەلاوە پەسەند نییە، بە هەمان نەریتی **مەولەوی بەڵخی،** کە ڕێگەی بە (سماع) داوە و لە (خانەقا)کانیاندا، سەما و گۆرانیی و بە کارهێنانی ئامێری موزیك، ڕێگەی پێدراوە داوا لە گۆرانیبێژ (موغەننی) دەکات، تا کەش و هەوای (سەماع)ی بۆ سازبکەن:

(٨)

گۆشەی مزگی دەیر، گۆشەی مزگی دەیر
هانا (موغەننی!)، یادت بۆ وە خەیر
جەکۆن چریکەی جەلای زەنگ روح
(سەماع)ش پەیمان مدا سەد فتوح
بەو لابەر وەسواس(...[١٢٣])حەواس
وە کزەی گیان سۆز، مەقامەکەی (راس[١٢٤]) [١٢٥]

١٢٣- ئەو وشەیە جێگەکەی چۆڵ بووە.

١٢٤- راس:مەبەست لە مەقامی (راست)ە.

١٢٥- دیوانی دەستنووسی هێشتا چاپ نەکراوی مەولەوی (لای خۆم)، لاپەڕە (١١١).

سەرنج:

(نالی) و (مەحوی)ش لە بارەی (سەماع)ەوە، ئەم دوو بەیتەیان هەیە:

١ــــ (سەماع)ە، گەردشی عیشقە، حەقیقەت
لە سۆفی و رەقسی تەقلیدی، نەما باس

(نالی،٢٣٣).

٢ ــــ (سەماع)ی سازی عیشق و رێگە بۆ پاڕانەوەت (مەحوی)
لەبەر قاپی گەلەب بێ، گوێ:دەبێ کەڕ بێ، زوبانت:لاڵ

(مەحوی،٢٠٤).

واتە: وام لە سووچـی مزگەوتێـکـدا و هـاوار لـە گۆرانیبێـژ دەکـەم و دەڵێم:یـادت بەخێر، کوا ئەو چریکەیەت، کەلای زەنگوڵەی ڕۆحەوە دێت و (سەماع = بیستن)یشـی، سەد پەیمان و سەرکەوتن دەبەخشێ. وەرە و ئەم دڵەڕاوکەیەم لابەرە و بەکزەی مـەقامی (راست) گیانم بتوێنەوە.

* * *

لەگەڵ داواکردن و تکای مەولـەوی تـاوەگۆزی دا، لـە موتریـب و موغـەننی و موزیکژەن، هاوکات هەمیشەش داوایـان لێـدەکات، تـا بـە دەم گـۆرانی چـڕین و موزیکژەندنەوە، شیعرە (دووبـەیتی = مەسـنەوی)یەکانی خۆیشـی لـە گـۆرانی و مەقامەکانیاندا بۆ بکەن بە هەوێن:

(٩)

شیعر وێم تەنخوای (سەمتوور) سـازێ

لێدەر سا (نەیچی)! هەر تارێش گازێ[١٢٦]

واتە :لە باتی سەمتوور و نەی = شمشاڵ و دەف، شـیعرەکانی خـۆم بکەنـە ئـاوازی موزیك و لەگەڵ گۆرانیدا بەکاریان بهێنن.

* * *

١٢٦- دیوانی مەولەوی،لاپەڕە (٤).

(١٠)

سادەی سا نەیچی! ریشـــــەی دڵ کـــــــــەر پەی
تالیم دەر ئەی فـــــــــەرد، وە نەزمەکەی (نەی):
ئیمشـــەو وە هەرحاڵ، شـــــــــەو وە رۆژ بەروون
ئەی خوا! سا مەرگێ، ســـەحەر چیش کـــــــەروون[127]

واتە:ئادەی شمشاڵژەن! ریشە و بەندی دڵم بچڕە و بە دەنگی شمشاڵ، ئاواز بۆ ئەم تاکە بەیتە شیعرەی خۆم (بەیتی دواتر) دابنێ، کە دەڵێ:هەرچۆنێ بێ ئیمشەو، رۆژ دەکەمەوە و بەرەبەیانیش خوا کەریمە و خۆی دەزانێ چی دەکات.

(١١)

نەیچی! من پەنجەی پای ناڵــەم سـفتەن
تۆ، دەی چون تەئسیر وە ناڵـــــەت جفتەن
چەند فەرد (مەعدووم)، دەروون نەوەی دا
باوەر جە تەنخوای ناڵــــــە وە (نەی) دا[128]

١٢٧- هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (٢٣).

١٢٨- هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (٢٥).

واتە:کاکی شمشاڵژەن! من پەنجەی هاوار و ناڵینم سووتاوە و ناڵەم نارِوات، بەڵام ناڵەی تۆ، لەگەڵ کارکردندا جووتە، دەی ئەم چەند بەیتە شیعرەی **مەعدووم** (کە نازناوی شیعریی خودی مەولەوی یە)، بکەن بە ئاواز و بە شمشاڵیش بیانژەنە.

* * *

(١٢)

پەنجەت بەو نەغمەی بین وە تینەوە

باوەرە ئەی‌بەیت، وە حەزینەوە[١٢٩]

واتە:کاکی شمشاڵژەن! پەنجەکانت بخە سەر شمشاڵەکەت و بە هەموو هێز و تینتەوە، ئەم بەیتە شیعرەی خۆم بە غەمناکی یەوە بۆ بژەنە.

* * *

(١٣)

موغەننی! تەنخوای من وە نەوایێ

وەی چەند (فەرد)ەوە، هۆردەر سەدایێ[١٣٠]

واتە: ئەی گۆرانیبێژ! لە جیاتی من، ئەم چەند بەیت (فەرد)ە شیعرەی خۆم بە دەنگی بەرز بۆ بخوێنە.

* * *

١٢٩- هەمان سەرچاوە، لاپەرە (٢١٦).

١٣٠- هەمان سەرچاوە، لاپەرە (٢٢٧).

(١٤)

موتريب! يەكارەن، مەر ســـــيا سەنگی؟
من بەی حاڵـــــەوە، تۆ وەی بێدەنگیی؟
جە تەنخوای نەی بەزم، خەم وەیلانەوە
هۆردەر ئەی چەند (فەرد)، وە دیلانەوە[١٣١]

واتە:ئەی گۆرانیبێژ! ئەمە چ کارێکە! من بەم حاڵەوە و تۆش دەلێــی بــەردیت، وا وشك و رەق وەستاویت! تکایە ئەم چەند بەیت (فەرد)ە شیعرەی خۆم بۆ بکە بــە مەقامی (دیلان) و..

* * *

(١٥)

لەرزەی ریشەی دڵ، (سەمتوور)ی دەســتوور
وەزن تەبع تار، پڕ سـۆزەی (سـەمتوور)
واچە:بەو مەقـــــــــام ئەلـواناتەوە
هەی داد، هەی بێداد، (مەعدووم)واتەوە:[١٣٢]

واتە:ساتوخوا کاکی گۆرانیبێژ! مەقامێکم بۆ بڵێ، ببێ بە مایــەی لەرینــەوەی ریشــەی دڵەکــەم، کــە هەمیشــە وەك ئـامێری ســەمتوور دەنگــی لێــوە دێــت و ئاوازەکەیشی لەو ئاوازانە دەچێ، کە بە ئامێری تار دەژەندرێن و پڕ بێ لەو جـۆش و سۆزەی کە لە ئامێری (سەمتوور)دا هەستی پێدەکرێ.

١٣١- هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (٢٧٦).

١٣٢- هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (٣٣٠).

* * *

(١٦)

یا وەلوەلەی (دەف)، شـا دەروێش جۆشێ
بەو سـ‌ـــــــــەدای ریشەی دڵ ئاشناوە
یا جۆش (سـەمتوور)، موتریب! خرۆشێ
چون ئەی دوو (فەرد)، حەسرەت مەعناوە[١٣٣]

واتە:ئەی دەنگ و ئاوازەی شای دەوێشان، بـەو دەنگـە خۆشـەی خۆتـەوە، کـە لەگەڵ ریشەی دڵدا ئاشنایە، دڵ بهێنە جۆش و کوڵ. تۆش ئـەی جـۆش و خرۆشـی ئامێری سەمتوور، بەم چەند بەیت (فەرد)ەی خۆمـەوە بخرۆشە، کـە هـەموویان لـە مانای حەسرەتدا کەیلین.

* * *

(١٧)

سامان سـام کــــــــەردەن، دەرد بێ دەوا
موغننی! دادەی، وە ناڵـــــــــەی نەوا
بوانە ئەی (فەرد)، بەو حەنجەرەی بـەرز
تا مینای فەلەك باوەرۆ ئەو لـــــــەرز[١٣٤]

١٣٣- هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (٧٠).

١٣٤- دیوانی دەستنووسی هێشتا چاپ نەکراوی مەولەوی (لای خۆم)، لاپەڕە (١١٠).

واتە:دەردێکی وام گرتووە، دەرمانی نییە و مرۆڤ سام وبیم لەمجۆرە دەردانە دەکات. ئادەی کاکی گۆرانیبێژ !. ئەم بەیت (فەرد)ە شیعرەی من، بە چریکەیەکی ئەوندە بەرز بچڕە، تا بەڵکو قوببەی گەردوون بلەرزێت.

* * *

هەر لەبواری ئەمجۆرە نموونانەدا، کە داوا لە گۆرانیبێژ (موغەننی ـــ موتریب) دەکات، تا فەرد (بەیت)ە، شیعرەکانی خۆی بە ئاواز و مەقامەوە بخوێنن. نموونەیەکی تری لەمانە جوانترمان نیشاندەدات. لەم نموونەیەدا لەلایەکەوە زانیاریی و شارەزاییەکی زۆری مەولەوی، لەبارەی موزیك و لەلایەکی تریشەوە توانای مەولەوی لەوێناکردنی تابلۆیەکی هونەریی تایبەت بە ئامێری موزیکی تار، کە تەنیا لە نیو تاکە بەیتی شیعرێکیدا، زۆر خێرا، جەستە و بالای خۆی:(مەولەوی)مان لە شێوەی ئامێرێکی (موزیك)یی کەمان و تار، بۆ بەرجەستە دەکات. بەلام بالایەك، کە تەنگ و چەڵەمە و کارەساتە قورس و گرانەکانی ژیان، ماندوویان کردبێ و بالایان چەماندبێتەوە و لە دەستدانی زۆر لە خوشەویستان و پیرۆزیی و بەدی نەهاتنی خەونە سەوزەکانیش، چاوەکانیان فێری فرمێسك رشتنێکی بەردەوام و نەبڕاوەی وەك شێوەی تاڵە پلووسك و چۆڕاوگەیەکی باریك و روون کردبێ و لە روخسارەوە بۆ بەرپێ بڕژێ..یان وەك خۆی دەڵێ:کارەساتە دڵتەزێنەکانی ژیان، ئەم فرمێسکە چۆڕاوگە بەستووەی چاوی مەولەویان (کۆك) کردبێ، کە واژەی (کۆك) لە زانستی موزیکدا (وەك پێشتریش وتمان) هەر ئەو کەسانە دەیزانن کە خۆیان راستەوخۆ، موزیکیان ژەندبێ، یان لە بواری زانستی موزیکدا کاریان کردبێ.

ئالێرەدا، خاوەنی ئەم بالا چەماوە فرمێسك رێژە کۆك کراوە:مەولەوی، داوا لە گۆرانیبێژ (موتریب ـــ موزیکژەن) دەکات تا بالا چەماوەکەی، وەك ئامێرێکی تار و تاڵە پلووسکە فرمێسکەکانیشی، وەك (ژێ)یەکی کۆك کراوی (تار)ەکە لەبەرچاو بگرێ و بکەوێتە ژەنینی ئەم جەستە بە تار بووە..کە دەبێ بڵێم سەلیقە و دەسەلاتی شاعیرانە و هونەرمەندانەی مەولەوی، لەوێناکردنی ئەم جەستەیەی

کوێرەوەرییەکانی ژیان، کردیانە تار و لە تاکە نیوە بەیتی شیعرێکدا، زۆر خێرا، بە بەرچاوی خەیاڵمانی هێنا، زۆر لەوە باڵاتر و بە توناتر بووە، کە من بەم چەند رستە درێژ و پشووە سوارانەمەوە (لەگەڵ داوای لێبووردنم لە گیانی بەرزی مەولەوی)، بتوانم تەقەللای نەزۆکانەی لێکدانەوەی ئەو وێنە شیعریی یە، بۆ خوێنەران راڤە بکەم، لەکاتێکدا مەولەوی هەر تەنیا لە ساتە وەختێکی زۆر کورت و تەنانەت لە ماوەی چاوتروکاندنێکدا وتوویەتی:

(١٨)

موتریب! یە (کەمان) باڵای خەم وەردەم
یە (تارئەسرین)، خەم (کۆك) ئاوەردەم
سادەی تەنخوای من، وەی دەم دەردەوە
لێدەر نەوایێ، وەی چەند فەردەوە:[١٣٥]

* * *

١٣٥- دیوانی مەولەوی، لاپەڕە (٥٣٥ ـــ ٥٣٦).

سەرنج:هەڵبەتە ئەو (فەرد ـــ بەیت) شیعرانەی مەولەوی مەبەستێتی، لە دوای ئەم دوو بەیتەوەن و ئێمە تەنیا مەبەستمان ئەم دوو بەیتە بوو، کە پێوەندییان بە موزیکەوە بوو.

(٣)

دەف:

هەر لەم نموونەی قوولبوونەوە و لێبڕامانانەی **مەولەوی**، لە ئامێرگەلی موزیك و خۆپێچوواندنی بە ئامێری موزیك، نموونەیەکی تری هاووێنەی پێشوو بەسەر دەکەینەوە، کە لەمیاندا لەگەڵ ئامێرێکی تردا، کە ئامێری (دەف)ە و سەدان ساڵە لە کوردستاندا، هەم لە کۆڕی ئاهەنگی کۆمەڵایەتی و هەم لە کۆڕی خواپەرستیشدا بەکاردەبرێ، خۆی بە ئامێری (دەف) دەچوێنێی و ئەوندە شاعیرانە، لە ئامێری (دەف) و کەرەسەکانی پێکهاتەی (دەف) ورد دەبێتەوە (کە بریتین لە :پێست، کەمە، حەڵقەی دەوری کەمە ـــ کە)، تا جەستەی خۆی دەکاتە ئامێری (دەف) و بە هۆیەوە بتوانێ لە ڕێگەی جەستەی بە (دەف) بووی خۆیەوە، پەیامێکی تر بە دڵدار و دڵبەرەکەی (واتە:خوا) رابگەنێ، کە پەیامی ئەم لە پەیامی ئاسایی دڵدارانی تر، جیاوازتر و گەورەترە و دەیەوێ لە ڕێگەی ئەم وێنە سازییە شیعرییەوە، بە (یار ـــ دڵدار ـــ دڵبەر)ی بسەلمێنێ کە ئەوینی یار، نەك هەر لە جەستە ئاساییەکەی خۆیدا جێگە دەکاتەوە، کە خوێن و گۆشت و لیورێژە لە هەست و هۆش و سۆز و کوڵی ئەوین، بەڵکو بۆ هەموو ئەو شتانەش دەگوێزرێتەوە، کە لەم گەردوونەدا هەن و گیان (ڕۆح) یان لە بەردا نییە و دەیانکاتە عاشق و ئەویندار و لە ڕێگەی ژەندنیانەوە، بە دەنگیان دەهێنێ و ئەوانیش باسی ئەوینی خۆیان بۆ یار دەکەن.

مەولەوی جگەلەوەی لەم وێنەی جەستە بە (دەف) بووەی خۆیدا، سۆزی دەروێشانە دەیگرێ و ناخی دڵدارانەی بە دەنگ دێت (دەژەندرێ)، هاوکات ڕاستییەکی تر لە بەرامبەر بەراوردکردنی خۆی و دڵدارەکەیدا دەردەبڕێ، کە ڕازی خۆ بچوککردنەوەی خۆیەتی لە ئاستی دڵداردا، تا ئاستی ئەوەی (یار)، ئەوەندە مەزن و شکۆدار و بە دەسەڵاتە، هەموو دەسەڵاتەکانی تری لە خۆیدا تواندۆتەوە.

بۆیه مەولەوی هەموو دەسەڵاتێکی خۆی له (دڵبەر)دا دەبینێ و وەك پەیڕەوکارێکی ڕێبازی نەقشبەندی، که بەرگی خوری (صوف) لەبەر دەکەن و پێستی پێ داپۆشراوی (دەف)یش، هەر له پێستی (مەڕ)ە، که پێشتر خوری پێوه بوو، واته: له پێستی (بەره دووگی مەڕ)ە، ئەوا ئەمیش:مەولەوی (دەف)، پێستی خۆ بچوککردنەوەی لەبەرکردووه و بۆته (کۆیله)یەکی دڵبەر و وەك بەڵگەی ئەوەش که کۆیلەکانی جاران، بۆ جیاکردنەوەیان له کەسانی ئاسایی، (گواره)یان له گوێ دەکرا، ئەمیش (ئەڵقه)کانی دەوری (کەمه)ی دەفەکەی، (که کەمەی دەفیش، وەك گوێی مرۆڤ، شێوەی خڕ و بازنەییه) له باتی جووتێ گواره، چەندان گواره (حەلقه)ی له گوێ کردووه:

چون:دەف، بەرگ پۆس، ئیرادەت پۆشم
(غولام) بەردەس، (حەڵقه) نەگوشـــم[١٣٦]

* * *

دیسان هەر لەم وێنه شیعریی و خۆ بچوککردنەوەیەی **مەولەوی** دا که بۆته ئامێری دەف و لەبەرامبەر ئەوینی یاردا دەژەندرێ، وێنەی تریشی هەیه، که سەرەڕای ئەوەی ئەم دەفه ژەندراوه و سۆز گرتوویەتی، بەڵام بۆ ڕێزلێنان و هێژا ڕاگرتنی پلەوپایەی یار، ئەوەی لەیاد نەچووه، تا ئاداب و نەزاکەتی جۆری ئامادەبوون له حزووری یاردا ڕابگرێ و له کاتی ژەندنیدا، که دەجۆشێ و دەخرۆشێ، دەبێ هۆشی له خۆی بێت و هەر به هۆی سۆز و ناڵەی دەنگی دەفەکەوه، هێز و هۆشی بەبەردا بێتەوه و وەك (دەف)، ڕووی لای (یار) بێت و پشت له دڵبەر نەکات، که نیشانەی هەرزەیی و لەبیرکردنی نەزاکەت و پلەوپایەی یاره:

١٣٦- دیوانی مەولەوی، ل٢٨.

دەف ئاسا، بەو سۆز ناڵە و سەداوە
روو ئەو یاران بوو، پشت ئەو دماوە[١٣٧]

* * *

وەك وتمان:دەف ئامێرێکی موزیکی تەمەن درێژە لە کوردستان و لە دێرزەمانەوە، لە زۆربەی بۆنەگەلی (کۆمەڵایەتی) و (ئایینی)شدا بەکاردەبرێ، جگەلەوەی کە لە ناوچەکانی هەورامانی (تەخت)یشدا، لە نزیکەی هەزاران ساڵ لەمەوبەرەوە تا ئێستا، هەموو ساڵێك لە رۆژانی (١٠ ـــ ١)ی مانگی بەهمەنی هەتاوی ـــ سەرەتای مانگی شوباتی زاینیی و بەفرانباری کوردی دا، یادی (پیرشالیار) دەکەنەوە، لەم یادکردنەوەدا دەیان ئامێری (دەف) پێکەوە و لەیەك کاتدا، سرووتی یادکردنەوەکە گەرمتر و خرۆشاوتر دەکەن و هەر هەمان ئەم (یادی پیرشالیار)ە، بەشێوەیەکی تایبەت تریش لەلایەن پیڕەوانی (ئەهلی هەق)ەوە، لە ناوچەکانی خۆیاندا ئەنجام دەدەن[١٣٨].

بەبێ هیچ سێ و دوویەك، دەبێ ئەم ئامادەبوونە هەمیشە و زیندووەی ئامێری (دەف)ی ناو خانەقا و تەکیەکانی پیڕەوانی ئایینی ئیسلام و یادەکانی (پیرشالیار)، لە هەورامانی (تەخت) و ناوچەکانی (ئەهلی هەق)نشیندا، ئامادەبوونێکی بەردەوامی ئامێری (دەف)ی لە بیرەوەری و هەستی (مەولەوی)یشدا راگرتبێ، بۆیە **مەولەوی** لەگەڵ شیعری تریدا، کە دەیەوێ ئاوازی شیعرەکانی سیحراویی تر بن، پەنا بۆ ناڵەی رۆح داچڵەکێنی ئامێری (دەف) دەبات و داوا لە (دەفژەن) و ئامێری (دەف) دەکات، تا ئاهەنگی شیعرەکانی خرۆشاوتر بکەن:

١٣٧- دیوانی مەولەوی، ل٣١٩.

١٣٨- بۆ زیاتر زانیاریی لەم بارەیەوە، بنوارە: علی حصوری:سیاوشان، نشر چشمە، چاپ دوم، تهران، ١٣٨٤ش،ص١١٦ ـــ ١٢٠.

قەزای پەنجەکەت دەك لەمن کـــەفێ
خەیلـێ عاجزم، ســـا لێدەر (دەف)ێ[139]

* * *

مــــــایل کەر بالاّ، وەلادا چون نـــەی
دەستێوت:(دەف) بۆ، ئەو دەس:جام مــەی[140]

* * *

یا:نوەلوەلەی (دەف)، سا دەروێش! جۆشێ
بەو ســەدای ریشەی دڵ ئاشـــــــناوە
یا:جۆش ســــەمتوور، موتریب! خرۆشێ
چەنی ئەی دوو فەرد، حەسرەت مەعناوە[141]

١٣٩- دیوانی مەولەوی، ل٢١.

١٤٠- هەمان سەرچاوە، ل٢٨.

١٤١- دیوانی مەولەوی، ل٧٠.

کاتێکیش کە ناڵەی ئامێری (دەف)، ڕۆح و هەناوی **مەولەوی** بە کوڵ دێنیێ و خۆزگەی دامرکاندنەوەی قوڵپە قوڵپی ڕۆحی دەکات، دیسان هەر پەنا بۆ ئامێری (دەف) دەبات، تا هەستی خرۆشاوی ئارام بکاتەوە:

پەی دیگ دەروون، جۆش کوڵ و کەف
تەسکین نمەك کــــزەی کەف و دەف[١٤٢]

***   *   ***

بەزم هـــــام فەردان یـــــار موبەت کیش
یەك ئیمشەو (دەف)ێ، دەروێش! های دەروێش![١٤٣]

***   *   ***

سەدای (دەف) و (نەی)، مەیۆ نەگۆشـــت
نەشئەی مەی بەخشۆ حەیات وە گۆشـــت
بویەر جەسای تەرز، (دەف) و (نەی)یەوە
وەزات مەستیی نەشــــــئەی مەیەوە[١٤٤]

***   *   ***

١٤٢- هەمان سەرچاوە، ل٤٠.

١٤٣- هەمان سەرچاوە، ل٧١.

١٤٤- هەمان سەرچاوە، ل٣٢٧.

هۆش نوه سەدای (دەف)، گۆش نوه نەوای (نەی)
دەس نوەشیشەوە، لێو: وە جـــــــــام مەی[145]

* * *

سا دەی سەرپەنجەت پەی (دەف) بەرەوە
رووی یاد بالاَش، مەخســـــەڵ دەرەوە[146]

* * *

ساقی! سا دەخیل، جام مەی وە کــەف
دەروێش! ئامانەن، کەفێ نە ڕووی (دەف)
من: ناڵە، تۆ: (دەف)، ئەو: ساقی، یا دورد
هەنی فەرد، دەرد مـەینەت گەردەن ورد[147]

* * *

١٤٥- هەمان سەرچاوە، ل٢٣٠.

١٤٦- هەمان سەرچاوە، ل٢٤٩.

١٤٧- هەمان سەرچاوە، ل١٨٤ ـــــ ١٨٥.

مەقام:

ئالەم کاتانەدا، کە **مەولەوی تاوەگوزی** رۆحی پڕ دەبێ لە ناڵە و خرۆشی دەنگی (دەف) و هەست و جەستەی دەهەژێ، حەزدەکات (مەقام)زانێکی دەنگخۆش، هەڵقوڵێنی ئیلهامی شیعری بلاوێنێ، تا بەهرەی ئەفراندنی، لە هەڵقوڵین و بەخشینی بێبڕانەوە نەکەوێ...لێرەوە نهێنییەکی تری ئەوین و زانیاریی (مەولەوی)مان لە بارەی زانستی (مەقام)ەوە بۆ دەردەکەوێ، کە چەند شارەزایانە باس لە (دەسگا)کانی موزیکی گەلانی ئاریایی نەژاد و مەقام و بەشەکانیان دەکات.

سەرەتا لەم (٥) بەیتە شیعرەدا، داوا لە موغەننی ـــ گۆرانیبێژ دەکات، تا مەقامی (نەوا)ی بۆ بخوێنێ، کە (نەوا) یەکێکە لە (٧) دەسگا[١٤٨] بنەڕەتییەکانی موزیکی گەلانی ئاریایی نەژاد:

بابەیۆ وەش وەش، سۆزەی سەداکەت
لەرەی (نەوا)ی تەرز، شیرین ئەداکەت[١٤٩]

* * *

موغەننی! تەنخوای من، وە (نەوا) بێ
وەی چەند فەردەوە، هۆردەر سەدایێ[١٥٠]

* * *

١٤٨- ئەو (٧) دەسگایە بریتین لە:هومایون، ماهوور، سێگا، چوارگا، شوور، نەوا، راست، یان پێنجگا.

١٤٩- دیوانی مەولەوی، ل٤٠.

١٥٠- هەمان سەرچاوە، ل٢٢٧.

فەلەك! داد جەدەرد بێ دەواكەی تۆ
موغەننی! فەریاد، ئەو (نەوا)كەی تۆ[151]

*   *   *

سامان سام كەردەن، دەرد بێ دەوا
موغەننی! دادەی، وە ناڵەی (نەوا)
بدانە ئەی فەرد، بەو حەنجەرەی بەرز
تا مینای فەلەك، باوەڕۆ ئەو لەرز[152]

*   *   *

لەم تاكە بەیتە شیعرەشدا، داوا لە موتریب (گۆرانیبێژ) دەكات، تا مەقامی (حیجاز)ی بۆ بخوێنێ، كە مەقامی حیجاز ـــ یش، (گۆشە)، یان (پەردە)یەكە لە دەسگای (شوور)[153] و (مەولەوی)ش زۆر هۆشیارانە، هەر بە ناوی (پەردە)وە، ناوی دێنێ[154]:

١٥١- هەمان سەرچاوە، ل٤٢٨.

١٥٢- دیوانی دەستنووسی بڵاونەكراوەی مەولەوی (لای خۆم)، ل١١٠.

١٥٣- هەر ئەم مەقامە، بە ناوی (ئەبوعەتا)ش ناو دەبرێ.

١٥٤- هەر لە بواری ناوهێنانی (پەردە)ی موزیكدا، مەولەوی نموونەی تریشی وەك ئەم بەیتە هەیە:

پێم دەر تا پەردەی یەخ كەردەم بوو گـــەرم

موتریب! وە (پەردە)ی (روباب)، وە بێ شەرم

ل١١٢، دیوانی دەستنووس لای خۆم.

موتریب! بەو نەغمەی شـــــانازیتەوە
یا بەو (پەردە)ی پاك (حیجاز)یتەوە[١٥٥]

*   *   *

لەم دوو جێگایەشدا، ناوی مەقامێك دێنێ، کە لەو ڕۆژگارەدا باوی بووە و ئێستا شوێنەواری نازانرێ، بەڵام وەك مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، ئاگاداری ناوچەی هەورامان بووە، دەڵێ:ئاوازێکی کۆنی کوردی یە[١٥٦]:

بوڵەند کەر مەقام (دڵسۆز) وە راســـی
تەنزیلەش فەردگەل:خاڵۆی (کۆماسی)[١٥٧]

*   *   *

بوڵەند کەر (دڵسۆز)، سەدای دڵتەنگی
بەڵکم بێدار بوو جەی خاو ســـەنگیی[١٥٨]

*   *   *

لە دوو جێگەی تری شیعرەکانیدا، ناوی دوو مەقامی کۆنی کوردی، بە ناوی مەقامی (دیلان) و مەقامی (شانازی) دێنێ، کە ئەوانیش لە ئێستادا زانیارییمان

١٥٥- دیوانی مەولەوی، ل٤٦٠.

١٥٦- دیوانی مەولەوی، ل٤٢٨، ٤٦٠.

١٥٧- هەمان سەرچاوە، ل٤٢٨.

١٥٨- هەمان سەرچاوە، ل٤٦٠.

لەسەریان نییە، بەڵام دیسان و بە گوێرەی زانیاریی مامۆستا **مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس**، سەبارەت بە یەکەمیان (دیلان) دەڵێ:مەقامێکی کۆنی کوردی یە، لەکاتی بووك گواستنەوەدا دەوترێ[159]:

جە تەنخوای نەی بەزم، خەم وەیلانەوە
هۆردەر ئەی چەند فەرد، وە (دیلان)ەوە[160]

* * *

سەبارەت بە دووەمیشیان (مەقامی شانازی) دەڵێ: مەقامێکی کۆنە[161]:

موتریب! بەو نەغمەی (شانازی)یتەوە
یا:بەو پەردەی پاك حیجـــــازیتەوە[162]

* * *

مەولەوی بە دەم ئەم زانیارییانەیەوە لەمەڕ (موزیك و دەسگاکانی موزیك و مەقام و پەردە)وە، ئاماژە بە دوو دۆخی موزیکی وەك (زیل و بەم)، یان (زیر و بەم)یش دەکات: کە دوو واژەی لێکدراوی موزیکن و یەکەمیان (زیر ـــ زیل)، مەبەست لە دەنگی (ناسك)ە و دووەمیشیان (بەم)، مەبەست لە دەنگی (گڕ)ە:

١٥٩- هەمان سەرچاوە، ل٢٧٦.

١٦٠- هەمان سەرچاوە، ل٢٧.

١٦١- هەمان سەرچاوە، ل٤٦٠.

١٦٢ - هەمان سەرچاوە، ل٢١.

سەدای (زیل و بەم)، مەینەت سەد تەرزەن
خەفەت: شادیشەن، خەم: دەماخ بەرزن

*** * ***

سا گۆش دەر ساتێ وەی (زیر و بەم) دا
بویەر وە نالێن ئەهل مـــــــاتەم دا[163]

*** * ***

١٦٣- دیوانی مەولەوی، ل٣١٤.

نەی = شمشاڵ:

بەڵام ئەگەر لە ئاکامی ئەم رووماڵکردنەی پێوەندی و ئەوینی **مەولەوی**، لەگەڵ ئامێرگەلی موزیکدا، زۆرتر ورد ببینەوە، دەبینین لەناو تێکڕای ئەو ئامێرە موزیکییانەی پێشتر بەسەرمان کردنەوە و ناومان هێنان، ناوی ئامێری (شمشاڵ ـــ نەی ـــ لوولە)، لەچاو سەرلەبەری ئامێرەکانی تردا، لە هەموویان زیاتر ناوی دێت. یان بە واتایەکی تر:**مەولەوی** لەگەڵ ئامێری (نەی = شمشاڵ)دا، زۆر هۆگرە و زۆریش بە تاسە و کوڵەوە، ئارەزووی بیستنی دەنگی شمشاڵی هەیە و پتر لە ئامێرەکانی تری موزیك، داوا و تکا لە شمشاڵژەن (نەیچی) دەکات، تا بە هانای بانگەوازی رۆحییەوە بێت و رۆحی بلاوێنێ، کە ئەم چەپکە شیعرە و بەیتە شیعرەی، لە جەستەی شیعرەکانی **مەولەوی** بە نموونەیان دەهێنینەوە، بەڵگەی ئەو نزیکایەتییەی **مەولەوی** و ئامێری (نەی = شمشاڵ)ن:

تا موتریب وە ســــاز حەنجەرەی بێگەرد
هۆردۆ مەقـــــامێ، دەوا کـــەرۆ دەرد
بەڵ ناکـــا (نەیچی)، بەیۆ جـــە لاوە
وە مەقامەکەی قەقنەس ئاســـــــــاوە[١٦٤]

***   *   ***

(نەیچی)! سا لێدەر، قەزات وە مـــــاڵم
دەمێ دەر وە (نەی)، دەروون زوخـــــاڵم[١٦٥]

***   *   ***

١٦٤- هەمان سەرچاوە، ل١٠.

١٦٥- هەمان سەرچاوە، ل٢٠.

(نەیچی)! درەنگەن، سا مەکـــــەر درەنگ
فیدای پەنجەت بام، (نەی) باوەر وە دەنگ
هەر تەرزێ پەی وێش بکـــــــەرۆ رازێ
گیرۆ نە دەروون هەر ســــــازێ، گازێ
بجۆشۆ هەر کەس، وە قەد نالـــــەی وێش
بنۆشۆ هەر کەس، وە پیالـــــــەی وێش
جەلای هەر گەردێ، وە ســــــەدایێیوەن
دەوای هـــــــەر دەردێ، وە نەوایێیوەن
هەر مەقامێوەن جگـــــــــەر تاون بۆ
گـیفلی بێچـــــــــــارەی دڵان لاون بۆ[١٦٦]

* * *

سا دەی ساحیب (نەی)! ریشـــەی دڵ کەر پەی
تالیم دەر ئەی فەرد، وە نەزمەکـــەی (نەی)
ئیشەو) وە هەر حاڵ، شــــەو وە رۆ بەروون
ئەی خوا، ســـا مەرگێ، سەحەر چێش کەروون[١٦٧]

* * *

١٦٦- هەمان سەرچاوە، ل٢٢

١٦٧- دیوانی مەولەوی، ل٢٣.

(نەیچی)! من پەنجـــەی پای ناڵەم سفتەن
تۆ! دەی چون تەئسیر وە ناڵـــــەت جفتەن
چەند فەرد (مەعـــدووم)، دەروون نە وەی دا
باوەر جەتەنخوای ناڵــــــە، وە (نەی)دا[١٦٨]

* * *

(نەیچی)! وە بێ بـــــــەزم، یاران جانی
کام ســـــــەفا مەندەن پەی زیندەگانی!
چون مەزاق تاڵەن، جــــــە گردین لاوە
بۆ وە شـــــــــیرینیی یەك دوو نەواوە
یەکێ: یەکـــــــــــجاریی تاونۆمەوە
ئەو یەك: لاونۆم، یاونۆمـــــــــــــەوە[١٦٩]

* * *

١٦٨- هەمان سەرچاوە، ل٢٤ ــــ ٢٥.

١٦٩- هەمان سەرچاوە، ل٤٦.

بزانديٚ خەم چۆن گـــــــەردەنم پامالٚ
دەخيلم ســــــــــاقی! گەردن سيم قالٚ
جـــــــاميٚ جەمەعجوون دەرد ئەو گاران
دورد وامەندەی بەزمــــــــــەکەی جاران
پیٚم دەر، تا ريشەی هەستيی کــــــــەرۆ پەی
قوربان تۆيچ (نەيچی)! دەستیٚ دەر پەی(نەی)
وە تەرزەکــــــــــەی ویٚت، من لاونەوە
وە مەقاميٚ وەش، خـــــــــــەم تاونەوە
با خاس خاس هۆشـــــم، هيچ نەمەنۆ پیٚم
بەلٚ ئازيز وەخەير، رەحميٚ کــــــەرۆ پیٚم[170]

* * *

ويەردە ويەرد، هەولیٚ پـــــــــەی باقی
ئەمجـــار يە دەرويٚش، يە (نەيچی) و ساقی
هۆش: وە سەدای دەف، گۆش‌نوە نەوای (نەی)
دەس: وە شيشەوە، ليٚونوە جـــــــام مەی[171]

* * *

١٧٠- هەمان سەرچاوە، ل١٥٠.

١٧١- هەمان سەرچاوە، ل٢٣٠.

موتریب! یەکارەن! مـــــــــەر سیاسەنگی!
من بەی حـــــــــاڵەوە، تۆ وەی بێدەنگیی!
جە تەنخوای (نەی) بەزم، خـــــەم وەیلانەوە
هۆردەر ئەی چەند فـــــــــەرد، وە دیلانەوە[172]

* * *

بێ ئەمریی فەرمـــــــــان، ئازیز تا وە کەی؟
های دەروێش! نەیچی! مەیچی! دەف، مەی، (نەی)
بەڵ باڵ بەیداخ، تاقـــــــــەت ئەو پابۆ
بۆی تەئســـــــــیر بەزم، بەدرەقەی رابۆ
دەس گیروو نەسەر ســـــــەدای (نەی)، پەی پەی
تا وە ئینتیهای ئەو ســــــــەر سەدای (نەی)
چون پیاڵەی ســـــاف، دەروون جە مەی کەیل
بمانوو خاس خاس، عەکـــــــس چیهرەی لەیل[173]

* * *

هۆردەر چەنی ســــــــــۆز، دەروون پڕ نێش
فەریاد ئەو ســـاقیێ! و ئەو (نەیچی) و دەروێش
ســــــــــەدای دەف و (نەی)، بەیۆ نەگۆشت
نەشئەی مــــــەی، بەخشۆ:حەیات وە هۆشت
بویەر جەســــــــای تەرز، دەف و (نەی)ەوە
وە زات مەستیی نەشـــــــــــئەی مەیەوە[174]

١٧٢- دیوانی مەولەوی، ل٢٧٦.

١٧٣- هەمان سەرچاوە، ل٣١٩.

* * *

نەوای ناڵەی دڵ، وێنەی ســـــــەدای (نەی)
پیاڵەیی زووخـــــــاو، مەنۆشوو چون مەی[175]

* * *

ســـــــا (نەیچی)! دەخیل، بێ دێر و درەنگ
موتریب! فیدات بـــــم، (نەی) باوەر وە دەنگ[176]

. . .

سازان بســـــــــازە، پەی واوەیلای وەی
کـــــەف بدەر نە دەف، چەنگ باوەر وە (نەی)[177]

* * *

هەستیی و نەســـــــتیی، وە بێ تەوفیرەن
(نەیچی)! هـــــــەر تەرزێ، یاها دڵگیرەن
لێدەر تا جـــــــەم بۆ، پەشێویی هۆشم
ناڵەی حەزینت بەیۆ نەگوشـــــــــــم
تەئسیرش چون ســـــــیم، تاونۆمەوە
وە ئەسڵ مەتڵـــــــەب، یاونۆمـــــەوە[178]

١٧٤- هەمان سەرچاوە، ل٢٢٧.

١٧٥- هەمان سەرچاوە، ل٤٤٦.

١٧٦- دیوانی دەستنووسی بڵاونەکراوەی مەولەوی (لای خۆم)، ل٨٩ ـــ ٩٠.

١٧٧ - دیوانی دەستنووسی بڵاونەکراوەی مەولەوی (لای خۆم)، ل٩٠.

فامم زەلیلـــــــــــــەن، دەروون زامدارەن
(نەیچی)! نالّەی (نەی)، ئەمجـــــار وەکارەن
فیدای پەنجەت بۆ، مەقـــــــامێ وەش تەرز
لێدەر، تا ریشـــــــــەی دڵ بارۆ ئەو لەرز
گۆش دەر وە نـــەوای دڵپەزیرەکــــــــەت
هۆش دەر وە نەغمـــەی وەش تەقریرەکـــەت[179]

* * *

فیدات بم (نەیچی)! کەســــــــم هەرتۆنی
حەکیم زامان، کۆنە و هـــــــــــەم نۆنی
لێدەر مەقـــــــــــامێ، دڵ بارۆ ئەو دەرد
ئازیز سلامەت، من هاکـــــۆ چـــــەم کرد[180]

١٧٨- دیوانی دەستنووسی بڵاونەکراوەی مەولەوی (لای خۆم)، ل١٠٥ ـــ ١١١.

١٧٩- دیوانی دەستنووسی بڵاونەکراوەی مەولەوی (لای خۆم)، ل١١١.

١٨٠ - دیوانی دەستنووسی بڵاونەکراوەی مەولەوی (لای خۆم)، ل١١٢.

(٤)

ئەنجام:

هەر لە بەسەرکردنەوەی ئەم نموونەگەلە شیعرییانەی **مەولەوی تاوەگۆزی** دا، کە سەبارەت بە موزیك بە گشتی و بە تایبەتیش بە ئامێرگەلی موزیك نووسیونی، دەتوانین بە دڵنیاییەوە بڵێین: **مەولەوی تاوەگۆزی** لەناو سەرلەبەری شاعیرانی کورددا، تاقانە شاعیرێکە، لەلایەکەوە بەو ڕێز و شکۆیەوە باس لە موزیك دەکات و لەلایەکی دیکەشەوە بەو ئەندازە زۆر و بەرچاوەوە، ئاوڕ لە موزیك و ئامێرەکانی موزیك دەداتەوە. لەم ئاوڕدانەوەشیدا زۆر بە ئاگاداریی و شارەزاییەوە، دێرینەی موزیکی ئایین و گەلانی ناوچەکە بەیاد دەهێنێتەوە و بە هزرێکی هوشیار و شارستانییانە، ڕێز لە موزیکی ئایین و ڕێبازە کۆنەکانی ئایین بە گشتی و لە موزیکی ئایینی (ئەهلی هەق) بە تایبەتی دەگرێ و بنەما و فەلسەفە و بیروباوەڕی ئایینی (ئەهلی هەق) باسدەکات و ڕێز لە سرووت و رابەر و مەزارگە و شوێنە پیرۆزەکانیشیان دەگرێ و زیارەتیشیان دەکات. ئەمەش دیاردەیەکی ناوازە و دەگمەنی ڕووناکبیرانەی شاعیرێکی هوشیار و موسڵمانێکی هەست و هۆش کراوەی نزیکەی سەدە و نیوێك لەمەوبەرە، کە ئەوین و خۆشەویستیی ڕاستەقینەی خوا، هەموو سنوورە جیاوازەکانی نێوان ئایین و زمان و ڕەگەز و جوگرافیاکانی بەلاوە ناوە و لەناو سەرلەبەری ئەو جیاوازییانەدا، لەناو سەرلەبەری هەموو کیشوەر و هەموو گەردووندا، تەنیا و تەنیا، ئەوینی تاقانە یار = دڵبەری تاقانە:(خوا) و جوانیی دەدرەوشێتەوە.

لە سەرومڕی شیعری **مەولەوی تاوەگوزی** دا، هەموو شتێك کە لەم گەردوونەدا هەن، لە چاوی مەولەوی تاوەگوزی دا جوانن: **دار**، **بەرد**، **کانی**، **چەم**، **زێ**، **تاڤگە**، **قەڵبەز**، **باڵندە**، **درەخت**، **گوڵ**، **باران**، **بەفر**، **با**، **سەهۆڵ**، **شەختە**.. هەموو ئەمانەش لە هەموو وەرزەکانی ساڵدا، ڕوخسار و دیمەنیان، لە ڕوخسار و دیمەنی

وەرزەکانی پێشتریاندا جیاواز و جوانتر دەبنەوە. لە روخساری هەریەکەشیاندا، بریسکە و سەرەتاتکێ و چاوبڕکێی یار ـــ دڵبەر (خوا)یان تیادا دەدرەوشێتەوە و بە هەمووشیان رامان و سەراسیمەبوون و دڵبەستەبوون، بە مەولەوی تاوەگۆزی دەبەخشن، تا زیاتر هەڵوەدا و شەیدای ئەوین و بۆن و بەرامەی خۆیانی بکەن و ئاکامیش روخساری یار (خوا)، لە هەموویاندا دەتوێتەوە و بە هەموویان شوێنەگومێ لە مەولەوی تاوەگۆزی دەکەن، بۆیە کاتێ **مەولەوی تاوەگۆزی** دەیەوێ ئەم رازە بۆ ئەوینی بێ سنووری ئەم دڵبەرە (خوا) بدرکێنێ، دەڵێ:

مەترسـوو جەحـیفڤ تەقریر ئەحواڵ
سـۆچۆ خەزانەی خەیاڵ شەمـــــاڵ
من خۆ شەو و رۆ، ئارەزووی تۆمـــەن
پەرێ دیدەنت، نەزر و فتۆمـــــەن
بەڵام یەند بە یاد باڵاکـــــەی تۆوە
دەورم دان وە دەور سارا و ســـەر کۆوە
بۆی باڵات هەرزان، وە دەشت و هەردان
نمەز رای لای تۆم وە کام گورزەدان[١٨١]!

واتە:تاسەی دیدینتان ئەوەندە بە کـوڵ لـە دڵـدا پـەنگی خواردۆتـەوە، نـاوێرم هەواڵی خۆمتان بە (**با**)ی (شەماڵ)دا بۆ بنێرم، چونکە دەترسم ئـەو کلْپەیـەی لـە دڵمدایە، گەنجینەی (شەماڵ)یش بسووتێنێ. من عەڤـداڵ و سـووتاوی دیتنتـانم و هەمیشە و هەمیشە، بەڕۆژ و بە شەو، ئارەزووی دیتنتان دەکەم و لەم پێناوەشـدا، هەرچیم هەیە، تەرخان و نەزری دیتنتانم کردووە و بۆ دیداریشتان هـەر لەگـەڕان و سۆراخ و پشکنیندام و هەرچی دەشت و چۆڵ و هـەردان و چـیا هەیـە، گـەڕاوم و لەهەر شوێنێکیش کە دەچمێ، هەر بۆن و بەرامەی گوڵی خۆتی تێدا بـۆن دەکـەم! دە ئەی گوڵەکە! پێم بڵێ خۆت لە کوێدایت!؟ وا هەر گوڵاوت بۆن دەکەم؟!.

١٨١- دیوانی مەولەوی، ل١٥.

لەمجۆرە ئەوینە بێ سنوور و ڕەها و بێ کۆتاییانەدا، یـار = دڵبـەر (خـوا)، لـە هەمـوو جێگەیەکە و لە هیچ جێگەیەکیش نییە. لەبەرئەوە دەبێ (دڵدار)، هـەموو سـنوورەکان ببـەزێنێ و هەمیشــە و هەمیشــە لـە گـەڕان و سـۆراخ و پشــکنینی بێبڕانەوەدا بێت و لە هەموو ئەم گەڕانانەشدا، نـەك هـەر بێـزار و مانـدوو نـەبێ، بەڵکو بە تاسەی گەرمتر و نەفەس و پشووی تازەوە، شەیداتر و پەرۆشتر، بـە دوای یار (خوا)دا بگەڕێ و چـێژی هـەنگوینیی و ئەفسـانەیی لـەم ماندووبوونـە چـەش بکات و لەم گەڕانەشدا، هیچ جێگەیەك و هیچ قۆناغە ڕێیەك، نەبێتە نیشتمانی و لە هەموو شوێنێ خۆی بە غەریب و گەڕیدە و نامۆ بزانێ و بێ هەدادان، هەڵپـە و دڵەڕاوکە و پەژارە و گەڕانی بۆ ئەو زێد و نیشتمانە:ون و ئاشکرایە بێت، کە یار = دڵبەر (خوا)ی تێدا ون و ئاشکرا و دیار نادیار و شاراوە و لەبەر چاوە!!

لە هەموو ئەم دڵەڕاوکە و گەڕنانەشدا، مەودای نێوان لە یار دابـڕان و بـە یـار گەیشتن، تا دێت دوور و دوورتر دەکەوێتەوە...ئیتر (دڵـدار)ی شـەیدا و هـەڵوەدا، هەستی مەترسیکردن بە تەنیایی و جودایی، داگیری دەکات و دەیەوێ ئـەو مـەودا و قۆنـاغی مەترسـییە تێپـەڕێنێ. ئـەم قۆناغـە پـڕ دڵەڕاوکـە و پەژارەیـەش لای خواناسانی گەورە و دڵدارانی بـەهرەدار، بـە وەرزی داهێنـان و پیـت و بەخشـین و ئەفراندنی مەزن دادەنرێ.

مەولەوی تاوەگۆزی، کە لەیەك کاتدا خواناسێکی گـەورە و شـاعیرێکی بەهرەداریشـە، درێژترین وەرزی داهێنان و بەخشینە باڵاکانی شیعری، بریتی بووە لـەم قۆنـاغی نـامۆیی و دڵەڕاوکە و گەڕانانەی، بە دوای یار (خـوا)دا و بـۆ دامرکاندنـەوە و هێورکردنـەوەی پـەژارە ئاگراویی و نەپساوەکانی ڕۆحیشی، بێ پـەروا لـە بیسـتنی بـیروڕای داخـراوی هەنـدێ لـە ڕابەرانی ئایینی ئیسلام، هانا و هاوار بۆ موزیك و ئامێرەکانی موزیك و (سەماع) بردووە و وەك لە سەرووتریش ئاماژەمان پێکرد، لـەناو تێکـڕای ئامێرەکـانی موزیکیشـدا، هانـا و هاواری بۆ ئامێری شمشاڵ (نەی) بردووە و وەك دەشـزانین ئـامێری شمشـاڵ، هـەروەك چـۆن مێژوویەکی دێرینەی لە کلتووری کوردەوارییدا هەیە و لە زۆر (بەیت) و شیعری فۆلکلۆری و شـیعری شـاعیرانی کـورددا، ئامــاژەی جۆراوجـۆری پێکـراوە و لای پـەیڕەوانی ئـایینی (یەزیدی)یش، ئامێرێکی ڕێزلێگیراو و بەکاربراوە، بەهـەمان شـێوە لـە کلتـووری گـەلانی ئاریایی نەژادیشدا، دێرینەیەکی شیرینی هەیە.

بەڵام ئاماژەكانی مەولەوی تاوەگۆزی بۆ ئامێری شمشاڵ (نەی)، لەو نموونانەی بەرچاومان خستن، جیاوازترن و پەیامی جیاوازیشیان لەگەڵ خۆیاندا پێیە.

لەم نموونەگەلەی ئامێری شمشاڵدا، كە **مەولەوی تاوەگۆزی** هێمایان پێدەكات، ئامێری شمشاڵ هەربەتەنیا ئامێرێكی ئاسایی موزیك نییە، تا شاعیر پەژارەی رۆحی نامۆی خۆی پێ بلاوێنی، بەڵكو ئامێری شمشاڵ، ئامراز و هۆیەكە، شكۆدار و باڵا و لە جیاتی رۆحی خودی شاعیر، دەژەندرێ و دەدوێ. هەر لەبەرئەمەشە گەورە خواناسان و مەزنە شاعیران، جوانترین راز و باڵاترین شیعریان لە دەنگی شمشاڵدا دەربڕیوە، كە ئەم نەریتە لە دوای شاكارە بە نامێكەی شاعیری گەورە:(مەولەوی رۆمی = مەولەوی بەڵخی)یەوە، لەلایەن شاعیرانەوە كرایە سەرمەشق.

مەولەوی رۆمی لە شاكاری (**مپنوی** معنوی)یەكەیدا، كە بریتییە لەشەش بەشی گەورە و بە هەموویان (٩.٧٢٠ ــــ نۆ هەزار و حەوت سەد و بیست) بەیتە شیعرن[١٨٢]، لە سەرەتای یەكەمین بەشیدا، بە شیعری (نەی = شمشاڵ) و بەم بەیتە دەست پێدەكات.

بشنو این نی چون حكایەت میكند
از جداییها شــــــكایت می كند[١٨٣]

واتە:

گوێ لە شمشاڵ (نەی) بگرە، بزانە چی دەڵێ!
داد و گازەندەی لە دەست جوداییە

* * *

١٨٢- **مەولەوی رۆمی** جگە لەكتێبی: **مپنوی معنوی**، ئەم چەند بەرهەمەیشی هەیە: غزلیات شمس تبریزی، رباعیات، فیه ما فیه، مكاتیب، مجالس سبعه.

١٨٣- **مپنوی معنوی**، به تصحیح و پیشگفتار عبدالكریم سروش، شركت أنتشارات علمی و فرهنگی، چاپ ششم، تهران، ١٣٨٠ش، ص٥.

ئەم شیعرەی (نەی = شمشاڵ)ی **مەولەوی رۆمی**، ئەگەرچی هەرتەنیا (٣٠) بەیتە، بەڵام لەسەردەمی نووسینیەوە بێ پسانەوە و تا ئێستاش بۆتە جێی لێدوان و لێکۆڵینەوە و مشتومڕ و هەڵسەنگاندنی زۆری ئەدەبیی و لەسەر نووسینی دەیان وتار و کتێبی هەمەجۆر.

مەولەوی رۆمی، لەم شیعری (شمشاڵ)ەیدا، جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە ئەو ناڵە و بانگەوازەی لەم شیعری شمشاڵەیدایە، کڵپە و ئاگرە، نەك (با) و (فوو)! هەرکەسێکیش خاوەنی ئەم کڵپە و بڵێسەیە نەبێت،لە نرخی نەبووانە!.

اتشست این بانگ نای و نیست باد
هرکه این اتش ندارد، نیست باد[١٨٤]

* * *

مەولەوی رۆمی لەم شیعری شمشاڵەیدا، ئەوەندە بە سۆز و ناڵەی گەرمەوە، دەردی جودایی و لێك هەڵبڕانی خۆی باسدەکات، لەهەر بەیتێکی ئەم شیعرەدا، هەست بە تینی گەرمایی دڵ و دەروونی خرۆشاوی شاعیر دەکرێ، بۆیە ئەو شاعیرانەی ئاستی ئەوین و خواناسییان دەگاتە ئەوەی هەست بە سووتانی خۆیان بکەن، لە هەمان کاتیشدا هەست بە دابارینی پرشنگ و تیشکی (خوا) دەکەن، بۆ ناو جەستەی خۆیان و تەنینەوەی ئەم پرشنگ و تیشکەی خوا، بۆ سەرومڕی جەستەیان، تا ئەو سنوورەی هەست دەکەن ئیتر جەستەیان دەبێتە چەپکێ پرشنگ و رووناکیی خوا و هەر بەم هەستەشەوە هەڵسوکەوت لەگەڵ ژینگەی دەروبەریشیاندا دەکەن، کە **مەولەوی تاوەگۆزی** بە جۆرێك لە جۆرەکان، دابارینی بەشێك لەم تیشك و پرشنگەی (خوا)ی بۆ ناو دڵ و دەروون پێبڕاوە و بە پەژارە و دڵەڕاوکەوە، خۆزگەی گەیشتن بە دابارینی

١٨٤- هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص٥.

سەرنج:لە نووسینەوەی ئەم نموونانەی (مەولەوی رۆمی)دا، رێنووسەکەی دکتۆر عەبدولکەریم سروش ـــ م پەیڕەوکردووە.

پرشنگی زیاتر و زیـاتر و خۆزگـەی دەربـڕینی ئـەم تاسـەیەی، لـە ئـامێری (شمشـاڵ)دا خواسـتووە و بـێ هـیچ دوودڵـی و سـێ و دوویـەکیش، لـەم تەقەللایەیـدا، جێپەنجـە و ڕەنگدانەوەی **مەولەوی رۆمی** پێوە دیارە، بۆیە **مەولـەوی تـاوەگۆزی** هێشـتا خـۆی لـە ژیانـدا بـووە، کـە شیعردۆسـتانی **مەولـەوی تـاوەگۆزی**، هـەمان ئـەم نزیکایـەتیی و ڕەنگدانەوەیـەی شـیعری (مەولـەوی رۆمـی = بـەڵخی) یـان لـەناو شـیعری مەولـەوی تاوەگۆزی دا، هەست پێکردووە و وەك مامۆسـتا **عەلائـەدین سـەجادی** نووسـیوێتی:لە شاری سنە، لە ئاهەنگێکی پڕ تەدارەکدا و لەسـەر فـەرمانی (غـولام شـاخان)ی مـیری ئەردەڵان، بە شێوەیەکی ڕەسمی، لەقەبی (مەولەوی) پێدراوە[185]، کە ئەگەرچی مامۆسـتا **عەلائەدین سـەجادی** لـەم نووسـینەیەدا، هـیچ بەڵگەیـەکی بـۆ پشـت راسـتکردنەوە و سەلماندنی ئەم رووداوەی بە دیار نەخستووە، بەڵام گێڕانەوەکـەی زۆر گومـان هـەڵناگرێ، چونکە لە پاڵ ئەوەشدا کە **مەولەوی تاوەگۆزی**، کە خۆی ناوی (عەبدولڕەحیم) و نازنـاوی خۆی هەر بە (مەعدووم) ناوبردووە و لە هیچ شیعرێکیدا ناوێکی لـەنازناوی (مەولـەوی) نەبردووە، بـەڵام هاوتەمـەن و هاوسـەردەمەکانی **مەولـەوی تـاوەگۆزی** بـە گشـتی لـە نەوەکانی رۆژگاری ئێمە چاکتر بە کەسایەتی و ناوەڕۆکی شیعرەکانی **مەولەوی تاوەگۆزی** تێگەیشتبن، بۆیە ئەوان لە جیاتی ناوی (سەیید عەبدولڕەحیم) و نازناوی (مەعـدوومی)، نازناوی (مەولەوی)یان بەسەردا دابڕیوە، چـونکە ئـەوان زۆربـەی (مەولـەوی رۆمینـاس) بوون و بەلای کەمەوە (**مپنوی معنوی**) و (کلیات شمس تبریزی)ی (مەولەوی رۆمی ــــ **١٢٠٧ ـــ ١٢٧٣ز**)یـان خوێندۆتـەوە. لەبـەر ئـەوە روونـاکبیرانی ئـەو رۆژگـارە و بـە تایبەتیش مامۆستای گەورە:**مەلا حامیـدی کاتـب** (**١٨١٠ ــــ ١٨٩٢ز**)ی هـاورێ و هاوسـەردەمی **مەولـەوی تـاوەگۆزی** و ژیننامەنووسـی **مەولاناخالیـدی نەقەشـبەندی** (**١٧٧٩ ـــ ١٨٢٧ز**)و شێخ عوسمانی سیراجەددین (**١٧٨٠ ــــ ١٨٦٦ز**)، لـە کتێبـە ناودارەکەیدا:(**ریاچ المشتاقین**)، کە لە رۆژگاری **مەولەوی تاوەگۆزی** دا نووسـیویەتی، لـە هەر بۆنەیەکدا ویسـتبێتی نـاوی (**سـەیید عەبـدولڕەحیم** ــــ معـدووم ــــ **مەولـەوی**

185- عەلائەدین سەجادی:مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپی دووەم، بەغدا(١٩٧١)، لاپەڕە (٢٨١).

تاوەگۆزی) بهێنێ، هەر بە **مەولەوی** ناوی بردووە[186]. دواتریش هەر ئـەم نووسـەرە، لـە سەرچاوەی تر و بۆنەی کۆچی دوایی **مەولەوی تاوەگۆزی** دا، کە شیعری بە (فارسـی) بـۆ لاواندنەوەی **مەولەوی** نووسیوە، هەر بە (مەولەوی) نـاوی بـردووە و (قافیـە)ی کۆتـایی شیعرەکەشی هەر بە ناوی **مەولەوی** نووسیوە:

آسمان گـــر خون ببارد بر وفات مولوی
زیبد ار برگ ســـیه پوشند اهل دنیوی
مجمع علم و عبادت مخزن صـدق و صفا
مظهر عقل و درایت میر مـــلك معنوی
پیرو شرع محمد شـــیخ اولاد حسین
ســـالك راه گریقت در گریق اخروی
فارس نظم و قصاید در حقیقت، در مجاز
ریزه چین جودش صـــد امیر دهلوی
بهر تاریخ وفاتش انقدر کردیم فکـــر
کاسمان (غش) کرد بر مـرگ جناب مولوی[187]

ئەمەش راستگۆترین بەڵگەیە لەسەر ئەوەی، کـە لـە دەمێکـەوە و هەمیشـە، هەر بە ناوی (مەولەوی) ناویان بردووە و هەر بە (مەولەوی)یش ناسراوە، کە دیارە مەبەست لەم نازناوەی، جۆرێك سەرمەشق کردنی بووە لە (مەولەوی رۆمی).

١٨٦- بۆ زیاتر زانیاری لەم بارەیەوە، بنوارە:بیسارانی، ملا حامد، **ریاچ المشتاقین**، به تصحیح و مقدمه و حواشی و تعلیقات:ابوبکر سپهردین، انتشارات **محمد رؤوف** سپهردین، چاپی جمالی، چاپی اول١٣٨٦ش، صص:٢٨٨، ٢٨٩، ٣١٥

١٨٧- مودەڕیس، مەلا عەبدولکەریم، یادی مەردان، بەرگی دووەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٨٣، ل٣٦٦.

هەڵبەتە ئەم سەرەمەشقکردنەی **مەولەوی تاوەگۆزی**، لە **مەولەوی رۆمی**، جێی لێڕامان و سەرسامیی نییە، چونکە رێبازەکەی **مەولەوی رۆمی** لە رۆژگاری خۆیەوە و تا ئێستاش هەر لە زیاد بووندایە و بە سەدان چاولێکار و پەیڕەوکار و سەرمەشقکاری هەیە و تا دێت دەتەنێتەوە و لە سنووری خۆرهەڵات تێدەپەڕێ و بەرەو ئەورووپا و ئەمریکاش دەچێ!. چونکە ئەم رێبازی مەولەوی رۆمی، شەقڵ و شێوەیەکی (دامەزراوە ـــ ئینستیتۆتستیۆن)ی بەخۆیەوە گرتووە و پەلوپۆی بۆ زۆر هەرێم رۆیشتووە. لەم بوارەدا بۆ نموونە دەڵێین: ئەولیا چەلەبی ساڵی (**١٦٣٥ز**)، لەسەر فەرمانی سڵتان محەمەدی چوارەم، ئامارێك لەسەر خانەقاکانی مەولەوی رۆمی کۆدەکاتەوە، کە لەو کاتەدا و هەر لە قەڵەمڕەوی دەوڵەتی عوسمانییدا، ژمارەیان بە (**٥٥٠**) خانەقا و (**٦٠٠**)حوجرە دادەنێ، کە دیارە لەمەدا بەردەوامبوونی رێبازەکە و بەردەوامبوونی نەوەکانی (مەولەوی رۆمی)یش رۆڵی خۆیان لە پاراستن و تەشەنەکردنی شوێنەواری (مەولەوی رۆمی)دا هەبووە[١٨٨].

لەم شوێن پێ هەڵگرتن و سەرمەشقکردنەی ئەم شیعری (شمشاڵ)ەی **مەولەوی رۆمی** دا، شاعیرێکی ناوداری تری کورد، واتە:هێمن موکریانی، سەد ساڵ دوای **مەولەوی تاوەگۆزی** و لە ئاکامی ئەو ماوەی (**١٢**) ساڵ، دابڕان و دوورکەوتنەوە لە زێد و بنەماڵە و دەربەدەری و ئەو چەرمەسەرییەی بەسەر خۆی و نەتەوەکەیدا هاتبوو، شیعرێکی ناوازە و زۆر بە کوڵ و بە سۆزی بۆ دەردی جودایی خۆی و بە ناوی (ناڵەی جودایی)، لە (**١١١**) بەیتدا نووسیوە، کە یەکێکە لە شیعرە هەرە باڵاکانی (هێمن) و بەم بەیتە دەست پێدەکات:

١٨٨- جەعفەر، مامۆستا:مێژووی بیری کوردی، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هوشیاری (ی.ن.ك)چاپی یەکەم، سلێمانی٢٠٠٩، ل٢٠. (بە هەندێ دەستکاریی زۆر کەمەوە).

ســــــــاقیا! وا بادەوە، وا بادەوە
روو لەلای من کە، بە جامی بادەوە[189]

*   *   *

(هێمن) لە (ناڵەی جودایی)دا، جگەلەوەی هەمان کێش (وەزن)ی شـیعری (نـەی = شمشاڵ)ی مەولەوی رۆمی و پرنسیبەکانی شیعری دوو بەیتی (**مپنوی**) پـەیڕەوکردووە و بە هەمان کەش و هەوای دەردی جودایی، داد و گازەندە لە دەسـت لێـك هـەڵبڕان و ناڵە و هاواری گەرم و بە کوڵ، بۆ دابڕان لە ژیانی ئازادی و بێزاریـی لـە ژێـر دەسـتیی خۆی و گەلەکەی دەکات، لە هەمان کاتدا لەلایەکەوە لە چەند جێگەیەکـدا ئامـاژەی راستەوخۆی بە شیعرە بەناوبانگەکەی (**نەی ـــ مەولەوی رۆمی**) کردووە:

جا کە سەرخۆش بووم، بە دەنگێکی نەوی
بۆت دەڵێم ئەو شیعرە بەرزەی مەولـــەوی[190]

*   *   *

بۆیە ناڵەم تێکەڵی (نەی) کـــــردووە
شێوەنێکم پێیە، (نەی) نەیکـــــردووە[191]

*   *   *

١٨٩- بارگەی یاران ـــ سەرجەمی شیعری هێمن، بەرگی یەکەم، چاپەمەنی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر(٢٠٠٦)، لاپەڕە (١٩٥ ـــ ٢٠٤).

١٩٠- هەمان سەرچاوە، ل١٩٩.

١٩١- هەمان سەرچاوە، ل٢٠٠.

له هه‌مان كاتدا چه‌ند به‌یت و نیوه به‌یته شیعری (شمشماڵـــی مه‌وله‌وی رۆمی)یشی، وه‌ك ئه‌م نموونانه‌، له جه‌سته‌ی شیعره‌كه‌ی خۆیدا گونجاندوون:

١. **تا نه افتادم ز پا دستم بگیر**

(واته: تا له پێ نه‌كه‌وتووم، ده‌ستم بگره)

٢. **بشنو از نی چون حكایت میكند**
از جدائیها شكایت میكند

٣. **هركسی كو دور ماند از اصل خویش**
باز جوید روزگار وصل خویش

(واته: هه‌ر كه‌سێ له زێدی خۆی هه‌ڵكه‌ندرێ، داوای گه‌ڕانه‌وه‌ی بۆ زێده‌كه‌ی خۆی، له رۆژگار ده‌كات)

مەحوی

میراتگری پەیام و هەڵوێستی جوامێرانەی مەولانا خالید

ئەگەر داگیرکردنی میرنشینگەلە نیمچە سەربەخۆکانی کورد ـ ی قەڵەمڕەوی عوسمانی، لە کۆتایی نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەدا، شەقڵێکی بێزاریی و تووڕەبوونی بە شیعری نالی و سالم بەخشیبێ، ئەوا ئەم بێزاری و تووڕەبوونە، لە سەرەتای نیوەی دووەم و دواتری هەمان سەدەدا، بەشێوەیەکی جیاواز و هەڵکشاوتر و تا ئاستی یاخیبوون، بەمیراتیی بۆ شاعیرانی وەك: مەحوی (١٨٣٢ ـ ١٩٠٦)، حاجی قادری کۆیی (١٨٣٥ ـ ١٨٩٧)و شێخ ڕەزای تاڵەبانی (١٨٣٧ ـ ١٩١٠)، بەجێدەهێڵێ.. کە ئەگەر ئەم هۆیە (هۆی داگیرکردن و لەناوبردنی میرنشینەکانی کورد)، شێوازێکی نیمچە یەکسان و لەیەکچووی بەکەش و هەوای شیعری نالی و سالم دابێ" بەڵام شەقڵێکی سەرومڕ جیاواز و لەیەك نەچووی بەشیعری مەحوی و حاجی قادر و شێخ ڕەزا بەخشیوە" کە هەر تەنیا و تەنیا هۆیەکانی داگیرکردنەکە، رایەڵی هاوبەش و ناوکۆیی ئەم سێ شاعیرەی دواییە و لەم بوارەشدا هەریەکەیان لە چەندان بۆنەدا، شیعری حەسرەتئامێزیان بۆ لە دەستدانی ئەو میرنشینانە بەگشتی و میرنشینی بابان بەتایبەتی هەیە (کەتیایدا چاویان هەڵهێناوە).. ئەگینا جگەلەوەی بناوان و داروپەردوو، واتە: ستراکچەری شیعریی هەریەکە لەم سێ شاعیرە، تایبەتمەندیی و بۆن و بەرامە و دەنگ و ڕەنگ جیاواز و ڕوانگەی سەربەخۆیان هەیە. لەهەمان کاتیشدا میراتیی و هەوێنی تووڕەیی و یاخیبوونی شیعری مەحوی، دەگەڕێتەوە بۆ هۆی تر و بۆ سەردەمی تری پێش داگیرکردنی میرنشینەکانی کورد، کە سەردەمی سەرهەڵدان و بڵاوبوونەوەی بانگەواز و پەیامی مەولانا خالید (**١٧٧٩ ــ ١٨٢٧**)ی شارەزووریی، لەدوو

تویی تەریقەتی نەقشبەندیدا و مێـژووی ئـەم تەریقەتـەش دەگەڕێتـەوە بـۆ چـەند سەدەیەکی زۆر دێرینەتری پێش سـەرهەڵدانی مـەولانا خالیـد و وەك بەڵگەگـەلی مێژوویی، پێمان دەڵـێن لـە پـێش پێکهینـانی دەوڵـەتی سـەفەوییەوە (١٥٠١)، پەلوپۆی لە کوردستاندا زۆر بڵاوبوویێتەوە و لە هەندێ قۆناغیشـدا، رووناکبیرانی کورد لە ڕابەرە درەوشاوەکانی ئـەم تەریقەتـە بـوون، وەك نموونـەی (شـێخ عـەلی کوردی ـ ئامێدی)، کە لە سەرەتای پێکهاتنی دەوڵەتی سـەفەویدا لـە دەوروبـەری قەزوین، وەك مریدێکی چالاکی عوبەیدوڵلای ئـەحرار (؟ ـ ١٤٩٠ز) رابەرایـەتیی ئـەم تەریقەتـەی کـردووە و نـەیارێکی نەترسـی دژی سـەفەوییەکان بـووە و هـەر ئەوانیش لە کاتی هێرشـی ڕەشـەکوژیانەیاندا، بـۆ سـەر سـوننی و نـەیارەکانیان، گرتوویانە و کوشتوویانە و ئەم کاری رەشەکوژییەی سوننیش، زەنگی قەڵاچۆکردنی مەزهەبی سوننی بووە لە باکوور و خۆرئاوای ئێراندا، کە لەم شـاڵاوەدا، تەریقـەتی نەقشبەندی، هاوهەڵوێستێکی دڵسـۆز و پتـەوی مەزهـەبی سـوننی بـوو لـە دژی سەفەویەکان و هەر ئەم هۆیەش، خودی تەریقەتی نەقشبەندی خستە بـەر شـاڵاوی راستەوخۆی سەفەوییەکان و جێگەی لە مەڵبەنـدە دێرینەکانیانـدا پـێ لێـژکردن و ناچـاری کـردن مەڵبەنـدەکانیان بـەرەودوا بـۆ تـەورێز و ورمـێ بگوێزنـەوە و لـە ورمێشەوە بە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا بڵاوبێتەوە و لە ئاکامدا بەو هۆیـەوە کە سوڵتانەکانی عوسمانی، سوننی مەزهەب بوون و شەڕی بەردەوامی سـەفەوییان کردووە، شاری ئەستەموولّ و هەندێ قەڵەمڕەوی عوسمانی بکەنە داڵدە و مەڵبەندی چالاکی و دواتریش لە زۆر جێگەی ئاسیای ناوەڕاست و هیندسـتاندا بڵاوببنـەوە و چالاکییان تێدا بنوێنن، کە دوای چـەند قۆنـاغ و ئـاڵوگۆڕێکی فیکریـی بـەردەوام بەسەر ئەم تەریقەتەدا، یەکێك لە شێوازە سەرەکییەکانی ئـەم گۆڕانکارییانـە، لـە هیندستان، لەسەردەستی شێخ ئەحمەدی سـەرهیندی (**١٥٦٣ ـ ١٦٤٢ز**)، ناسـراو بـە (**المجـدد**)دا، شـەقڵ بگـرێ و پـەلوپۆی تـری بـۆ (مەککـە) و شـوێنانی تـر، بڵاوببێتەوە.

ئەم شەقڵە (**مجدد**)ەی لەسەر دەستی ئەم ڕابەرەدا گەڵاڵە بـوو، ئایدیۆلۆژیایـەکی جیاواز و خوێنێکی تازەی بـە بـەر ئـەم تەریقـەدا کـردەوە و ئـەو تێـوری (**وحدة** الوجود)ەش، کە پێشـتر ئـەم تەریقەتـەی پێدەناسـرا، کردییـە (**وحدة** الشـهود) و

بەمەش پێچەوانەی بیروباوەڕەکانی محیّدینی عەرەبی (١١٦٥ ـ ١٢٤٠ز) بووەوە، کە لە دەمێکەوە ئەم ڕێبازەی بە چەقبەستوویی هێشتبۆوە و لەهەمان کاتدا بەرەنگاری ئەو تەقەللایانەش بووەوە، کە دەیانویست لە ڕێگەی تەریقەتی نەقشبەندییەوە، سەروپێوەندی ئایینی ئیسلام، لەگەڵ ئایینەکانی تردا گرێ بدەن.

هەر ئەم رابەرە پێی وابوو بۆ کارکردنە سەر بیروباوەڕی دەسەڵاتداران و فەرمانڕەوایان و ڕێنوێنی و ئامۆژگاریی و رازیکردنیان، بۆ چاکە و خزمەتی خەڵك، پرد و دیالۆگێك لەگەڵیاندا دابمەزرێنێ و لەم پێناوەشدا نامەیەکی زۆری بۆ ئەو فەرمانڕەوا مەغۆلانە ناردووە کە لەو کاتەدا حوکمی هیندستانیان کردووە و لەئاکامدا بە باری سەرنجی خۆی، قایلی کردوون و بەم هۆیەوە لەسەردەمی ئەمدا، ئەم تەریقەتە، ڕۆڵێکی گرنگ و بەرچاوی بەخۆیەوە دیوە و بەرەو گەشانەوە و کامڵبوون و ڕەگ داکوتان و خۆڕزگارکردن لە سێبەر و جێپەنجەی ڕێبازەکانی تر، هەنگاوی هەڵگرتووە و بەردەوام جەماوەری زۆرتری لێ ئاڵاوە، کە داوتر لەسەردەمی (شاغولاّم عەلی)، ناسراو بە شێخ عەبدوڵڵای دەهلەوی (١٧٤٥ ـ ١٨٢٤ز)دا، خانەقاکەی لە هیندستان بۆتە مەڵبەندێکی درەوشاوە و بەهەزاران ئەویندار، لە وڵاتانی ئاسیا و ئەفەریقاوە زیارەتیان کردووە، کە مەولانا خالیدی شارەزووری، یەکێك بووە لەو ئەویندارانەی لە ساڵی (١٨٠٩)دا، بۆ ماوەی دوو ساڵ بۆتە شاگردی و ئیجازەی تەریقەتی تازەی نەقشبەندی (المجدد)ی لێ وەرگرتووە و ساڵ (١٨١١ز) بۆ کوردستان گەڕاوەتەوە.

بەڵام مەولانا خالید بەر لەوەی لە کوردستانەوە بچێتە هیندستان و دوای ئەوەش بۆی گەڕاوەتەوە، کوردستان بەگشتی و قەڵەمڕەوی بابان و پایتەختەکەیان (سلێمانی) بە تایبەتی، لەوپەڕی پشێوی و داپژان و دواکەوتوویيدا بوو، چونکە چەندین سەدەی شەڕی شیعە و سوننی نێوان هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانی و شەڕی ئەم دووانەش لەگەڵ دەوڵەتی ڕووس لە لایەك و شەڕی خوێناوی و بەردەوامی میرنشینەکانی بابان، سۆران و ئەردەڵان و ئاژاوە و ناکۆکی نەپساوەی نێوان ئەندامانی بنەماڵەی فەرمانڕەوایی بابان لەسەر دەسەڵات، لە لایەکی ترەوە، ببوونە مایەی تێکدانی باری ژیانی کۆمەڵایەتی و داتەپینی ئابووری و بارێکی گران بەسەر ئەستۆی جەماوەرەوە، خەڵکەکەی بە جۆرێك وەڕس و بێزار و شپرزە

کردبوو، کە بەدوای دەرەتان و چارەسەرێکدا دەگەڕان.. بۆیە هەر کە مەولانا خالید گەڕایەوە و بانگەوازی بۆ ڕێبازە تازەکەی بەناو خەڵکدا بڵاوکردەوە، خەڵکەکە وەك بانگەوازێکی ڕزگارکەر بە پیرییەوە چوون و پێشوازییان لێ کرد“ بەتایبەتیش چینی جووتیاران و توێژی بازاڕیی، کە شەڕ و شۆڕی خوێناوی و بەردەوامی ناوچەکە، ژیانی لێ شێواندبوون و زیانی لەبەرژەوەندییەکانیان دەدا.

لەبەرئەوە لە ماوەیەکی زۆر کورت و چاوەڕواننەکراودا، بە هەزاران کەس، شەپۆل شەپۆل لەهەموو لایەکی کوردستانەوە، لە دەوری ڕێبازەکەی مەولانا خالید ئاڵان.

بەڵام سەرباری ئەو هەموو شەڕ و ململانێ و ناکۆکییەی پێشتر باسمان کردن و لەناوچەکەدا بوون، مێملێکی سەرسەخت و بەربەستێکی تری پتەوی بەردەم تەریقەتی نەقشبەندی، کە پێشتر لە ناوچەکەدا بوو، تەریقەتی (قادری) بوو. ئەم تەریقەتەش زانای گەورە و ناودار: شێخ مارفی نۆدێ (١٧٥٣ ـ ١٨٣٨) رابەرایەتی دەکرد و بەو هۆیەشەوە کە ئەم تەریقەتە لە دێر زەمانەوە، رەگوڕیشەی لە هەرێمەکەدا بووە و لەگەڵ سەران و کاربەدەستانی بابانی و عوسمانیدا، سەروپێوەندیی بەهێزی هەبووە و هاوکاتیش گەڕانەوەی مەولانا خالید و بڵاوبوونەوەی خێرا و بەرفراوانی تەریقەتی نەقشبەندی، بە مەترسییەکی گەورە و راستەوخۆ، بۆ سەرخۆی زانیوە، بۆیە هەر زوو کەوتۆتە دوژمنایەتی و زمان لێدان و ڕاپۆرت نووسین لای میرانی بابان و سەرانی عوسمانی و تەنگ پێهەڵچنینی مەولانا خالید و هەڕەشە و تەقەللای تا رادەی تیرۆرکردنی... هەموو ئەمانەش بوونەتە هۆی ئەوەی تەریقەتی نەقشبەندی لەلایەن جەماوەری دژ بەو سیستەمەوە، وەك تاقانە ئەلتەرناتیڤ و هەڵوێستێکی دژ بە زوڵم و زۆرداریی وەربگیرێ... بە تایبەتیش کە مەولانا خالید هەر لەسەرەتای بڵاوکردنەوەی پەیامەکەیەوە، لە ڕێگەی (نووسین)ەوە بۆ سەرانی بابانی و عوسمانی و قاجاری و تەنانەت بۆ خودی شێخ مارفیش، کەوتۆتە سەرکۆنە و رەخنە لێگرتنی سیستەمە سەپاوەکە و هوشیار کردنەوەی سەرلەبەری خەڵك... کە بەم کارەی مەولانا خالید، بۆ یەکەمجار لە مێژووی گوتاری ڕووناکبیری کوردیدا، جووڵانەوەیەکی

(شـــاریی) و شارســـتانییانە، دیـــالۆگ و مشـــتومڕێکی فەرهـــەنگیی و نیشـــتیمانییانە، لـــەناو رووناـــکبیرانی ئـــەو رۆژگـــارەدا، دێنێتـــە ئـــاراوە و زەمینەیـــەکی بـــەپیت و بەبرشـــت، بـــۆ هێنانـــە کایـــەی قۆنـــاغێکی نـــوێی رووناکبیریی دەڕەخسێ، کە هەر لـەو سـەردەمەدا، گـەورەترین بزووتنـەوەی شیعریی، لەسەر دەستی نالی و سالم و هاوڕێکانیان و گەشانەوەی دیـالیکتی (سلێمانی) سەرهەلّدەدا، کە تا ئێستا بەردەوامە و سەرەتاکانی دەگەڕێتـەوە بۆ ئەو رۆژگارەی مەولانا خالید، کە لە رێگـەی تەریقـەتی نەقشـبەندییەوە، باس و خواستی تازەی فەرهەنگیی دەورووژێنـێ و رەخنـەی تونـد و تیـژ لـە ڕابەرانی لە رێ لادەری ئایینی ئیسلام و فەرمانڕەوایانی ملهوڕ و سیستەمی گەندەلّبووی سیاسی دەگرێ... کە ئەگەر لە مێژووی بزووتنەوەگەلی ئـایینی ئیسـلامدا، نموونـەی وەك (ئاتـەئیزم ـ ئیلحـاد)، (سـۆفیزم) و (تـەئویلی) و رابەرانی تری وەك (سوهرەوەردی) و (ئـیبن رەوانـدی ـ ٨٢٥ ـ ٨٦٤)، لـەناو گوتـاری رووناـکبیریی عـەرەبی و ئێرانیـدا هـەبووبن، ئـەوا بزووتنـەوەی نەقشبەندی (المجدد)، کە مـەولانا خالیـد لـە کوردسـتاندا پیـادەی کـردووە، نموونەیەکی بەرجەستەی ئەو بزووتنەوانەیە، کە بە گیانی رەخنـەی ئـایینی و ریفۆرمخوازیی و واقیـع بینانـەی کۆمەلّگـەی کوردسـتانەوە، بـۆ چارەسـەری کێشەکانی ئەو کۆمەلّگایە، هەنگاوی هەلّگرتووە و لەم ڕوانگەیەشەوە بووە، کە ئەو کاتـەی مـەولانا خالیـد بـۆ خوێنـدن لـە هیندسـتان بـووە، شـیعری حەسرەتی دیدار و دیتنەوەی کوردستانی نووسیوە و دواتریش هەر ئەم روانگە نیشتیمانییە، بۆ شاعیرانی وەك نالی و سالم و هاوڕێکانیان بۆتە سەرمەشق و چاولێکەری.

ئەگەرچی مەولانا خالیـد هـەر تـەنیا (٩) سـالّ (١٨١١ ـ ١٨٢٠ز)ی پـڕ لـە ململانێ و رووبەڕووبوونەوە و دەستەویەخەبوونی ئەو واقیعە گەندەلّەی پـێ مـەودا دراو لەو (٩) سالّەشدا، یەك دووجار رەنجاندیان و گوشاریان بۆ هێنا، تا پایتـەختی بابان (سلێمانی) بەجێ بهێلّێ، بەلاّم لە مـاوەی ئـەو (٩) سـالّەدا، ئـەو واقیعـەی بەجۆرێك هێنایە جوولّە و جۆش و خرۆش، کە پـەیام و بانگـەواز و لایـەنگرەکانی مەولانا خالید، وەك ئاگروپوشوو، بە ئاقاری مـەولانا خالیـددا، بـەرین و بـەرینتر

دەتەنێتــەوە. بەرادەیــەك كــە تــەنیا لــە تــازە شــارێكی وەك ئــەو ســەردەمەی (سلێمانی)دا و وەك كلۆدیوس جێمس ریچ (١٧٨٧ ـ ١٨٢١)، خۆی لەو ڕۆژانــەدا لەناو واقیعەكەدا بووە و دەیگێڕێتەوە، ئاماری مرید و لایــەنگرانی گەیشــتوونەتە (١٢) هــەزار و لــە دەرەوەی كوردستانیشــدا گەیشــتوونەتە (٢٠) هــەزار مریــد و (٣٤) خەلیفەی كورد و (٣٣) خەلیفەی سەر بەنەتەوەكانی تر، كە ئەم ئامــارە زۆر و جوگرافیا بەرینە، بۆ ئەو ماوە كورتەی مەولانا خالید بــۆ كوردســتان هاتۆتــەوە (١٨١١) و تــا كوردســتانی جێهێشــتووە (١٨٢٠)، جێــی ســەرنج و لێ ڕامــان و بەڵگەی ئەوەن، كە جەماوەر چەند لەو سیستەمەی ئەو ڕۆژگارە بێزارن و لەســەروو ئەمەشەوە توانای ئەم رابەرە ڕووناكبیرە دەردەخەن، كــە چــۆن لــەناو ئــەو واقیعــە گــەمارۆدراوەی بــەململانێ و بەگژداچــوونەوەی ســەرانی بابــانی و عوســمانی و تەریقەتی باڵادەستی (قادری)دا، توانیوێتی ئەو واقیعە سەركوت و بێدەنگ كراوە، بهێنێتــە دەنــگ و جووڵــە و راپــەڕین و ئــەو بزووتنــەوە فیكــری و ڕووناكبیرییــە (شــاری)یە هەڵایســێنێ و لــەناو گوشــار و تــەنگ پێهەڵچــنینێكی بەردەوامــدا، مشتومڕ و ململانێیەكە بە خرۆشاوی بۆ دوای خۆی بــەجێ بهێڵــێ و بەیــەكجاریی كوردســتان بــەجێ بهێڵــێ" كــە خــودی بڕیــار و ســەرهەڵگرتن و جێهێشــتنەكەی كوردستانیشی، هەڵوێستێكی تری خوێندەوارانە و شــارییانەی مــەولانا خالیــدە و كاتێ دەبینێ ئاستی ململانێ و ڕووبەڕووبوونەوەكە، خەریكە بگاتــە بــەكارهێنانی زمانێكی تری جیا لە زمانی نووسین و مشتومڕ، كە زمــانی بــاوی چــەك و یــەكتر كوشتنە، ئەوسا بەو بڕیاری سەرهەڵگرتن و جێهێشتنەی كوردستانی، دەیســەلمێنێ كە ئەو بڕوای بەدیالۆگی (شاری)ی و شارستانییانە هەبووە.

مەولانا خالید لە دوای كۆچی كتوپڕی بۆ بەغدا (١٨٢٠) و دواییتر لــەوێوە بــۆ شام و مەرگی ناكاوی هەر لە ئاوارەییدا (١٨٢٧)، دوو كەس لە خەلیفەكانی، لــە هەموو ئەوانیتر چالاكتر و بەنفوزتر بوون و خانەقاكانیان بــوون بەناوەنــدی گرنگــی ئیرشــاد و رابەرایــەتی بڵاوكردنــەوەی تەریقــەت، كــە یەكــەمیان: شــێخ عوســمانی سیراجوددینی بیارە (١٧٨٠ ـ ١٨٦٦) و ئەویتریان شــێخ تــەهای شــەمزینی (؟ ـ ١٨٣٥) بوون، كە ئەگەرچی ناوەندی هەردوو خانەقاكــە، لــە دەرەوەی قەڵــەمڕەوی بابان، واتە: لــە دەرەوەی مشــتومڕ و ململانــێ بەردەوامەكــەی مــەولانا خالیــدا

بوون، بەڵام ئەمی دواییان بە هەمان گەرمایی و جۆشی ریفۆرمخوازانەی مەولانا خالیدەوە، درێژەی بە زیندوو راگرتنی بیروڕاکانی تەریقەتی (مجدد)دا و کەوتە سەرکۆنەی هەردوو سیستەمی حوکمی عوسمانی و قاجاری و لە ئاکامیشدا لە رۆژگاری شێخ عوبەیدوڵلای نەهری (١٨٣٠ ـ ١٨٨٣ز)دا، بۆ چاکترکردنی باری ژیانی خەڵك، راپەڕین و شۆڕشی بەربلاوی ساڵی (١٨٨٠)ی لە دژی رژێمی قاجاری لێ کەوتەوە و دواتریش هەمان رێڕەو، لە شۆڕشەکانی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی و شێخ سەعیدی پیران و دواتری بەرزان دا بەردەوام بوون و باڵی دووەمیشیان، باڵی خانەقای بیارە و شێخانی هەورامان بوو، کە هەر ئەوەندەی لە مەڵبەند و جەرگەی ململانێ و مشتومڕەکە دوورکەوتەوە و لە نێوان سنووری هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانی جێگیر بوو، ئیتر مۆرکە (رووناکبیری و ریفۆرمخوازی)یەکەی لە دەست داوە و مۆرکی فێرکردنی رۆتینی نوقسان جێی گرتەوە[١٩٢].. کە ئەم هەڵوێستەی ئەم خانەقایە، جێی سەرنج و وردبوونەوەیە، چونکە هەمان باڵی (مجدد)ی نەقشی، لەسەرتاسەری ناوچەکەدا، بەهەمان گیانی ریفۆرمخوازانەی راپەڕیو، لەگەڵ خەم و خۆزگەی خەڵکی ستەمدیدەدا بووە و لە دژی زوڵم و زۆرداریی راپەڕیوە، کە شۆڕشەکانی شێخ شامیلی داغستانی (١٧٩٧ ـ ١٨٧١) و (سۆفی ئیسلام)ی هیندی و (خواجە یوسفی قەشغەری) و (عەبدولقادری جەزائیری)، نموونەی بەرجەستەی پەیڕەوانی ئەم باڵە (مجدد)ەی تەریقەتی نەقشبەندین.

بەڵگەشمان لەسەر خۆ نەبان کردنی خانەقای بیارە، لە بەرامبەر پەیامی ریفۆرمخوازانەی تەریقەتی نەقشیدا، سەرخوارکردنەوەیەکی خێرا و راگوزارییە، لە جیهانی شیعریی لووتکەیەکی شیعریی ناو کەش و هەوا و تەمتومانی فیکری خانەقای بیارە، کە شیعری مەولەوی تاوەگۆزی یە (١٨٠٦ ـ ١٨٨٢).

شیعری مەولەوی تاوەگۆزی لەگەڵ ئەوەشدا کە بۆن و بەرامەی نیشتمان بەهەموو کەژ و کوێستان و گەرمیان و رووبار و قەڵبەز و سروە و درەخت و

---

١ - هەڵکەوت حەکیم: **ابعاد ظهور الطريقة النقشبندية فى كردستان ـ فى اوائل القرن التاسع عشر ـ مجلة دراسات كردية ـ العدد (١) كانون الثانى ١٩٨٤ ـ ص ٥٥ ـ ٧٦.**

مرۆڤییەوە، بانگمان دەکەن و پێمان دەڵێن کە هەموو جوانییەکانی کردگار، وەك (کچە کوردێکی نازدار، بەبەرگ و پۆیلانەی تەواوەوە)[١٩٣] لە کوردستاندان" کەچی لەگەڵ ئەمانەشدا سەرجەمی شیعری مەولەوی، یادێك لە میرنشینی بابان ناکات، یادێك بۆ لە دەستدانی میرنشینی بابان، یادێك لە روونـاکبیران و شـاعیرانی پایتـەختی بابـان ناکـات، کـە لـەو رۆژگـارەدا درەوشاوەترین شاری فەرهەنگی کوردستان بووە. تەنانەت مەولەوی، کە چەندان جار لە هەورامانەوە، نامەی شیعریی بۆ بەغدا بۆ (مەحموود پاشای جاف) دەنووسێ، یان کە مەولەوی خۆی لە بەغدا بووە و لەوێوە نامەی شیعریی بۆ (ئەحمەد پریسی)ی بۆ بناری هەورامان دەنووسێ، بەسەر (سلێمانی) مەڵبەندی مەولانا خالیدی نەقشبەندیدا بازدەدا و لەناوهێنانی ئەو شار و شارۆچکە و جێگایانەشدا، کە لە دوو توێی شیعرەکانیدا بەلێشاو هەن، ناوی تاقە چیا و گوند و شارێکیش ناهێنێ، کە لە جوگرافیای میرنشینی بابان، واتە لە مەڵبەندی مەولانا خالیدان! لەمانەش سەیرتر، لەسەرتاسەری شیعری مەولەویدا، تاقە شیعرێك و تاقە بەیتێك، بەڵکو تاقە حەرفێکیش بەدی ناکەین، کە یادی لە مەولانا خالیدی کردبێت! لە کاتێکدا (مەحوی)، بە سۆزترین قەسیدەی بۆ ستایشی مەولانا خالید نووسیوە، کە ئەمە بەیتی یەکەمی سەرەتا و بەیتی دوابەشی ئەو قەسیدەیە:

دڵم ئەمشەو نەخۆشی نیسبەتی چاوێکی بیمـــــارە
جگەر غەڵتانی خوێنی حەسرەتی کێوێکی خوونخوارە
جەمالی رابیگەی، وا دڵ بەرە، بەختی خەواڵووشـــم
بە ئومێدی تەماشایەك، هەمیشە چـــاوی بێدارە[١٩٤]

٢- ئەوانەی ناو کەوانەکە قسەی شاعیری گەورە (گۆران)ن.

٣- دیوانی مەحوی، لێکدانەوەی و لێکۆڵینەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و محەمەدی مەلا کەریم، چاپەمەنی کۆڕی زانیاری، بەغدا،ساڵی (١٩٧٧)، لاپەڕە (٤٦١، ٤٦٧).

خۆ ئەگەر ئەم ڕێباز گۆڕینـەی خانـەقای بیـارە و هاوتـەریب نـەبوونی لەگـەڵ پەیامی (مجدد)ی نەقشبەندی دا، ئاوڕدانەوە و لێکۆڵینـەوەی تایبـەتی بوێـت" کـە ئێرە جێی نییە، بەڵام خۆ جیاکردنـەوە و جیـاوازبوونی ڕوانگـە و کـەش و هـەوای شیعری مەولەوی، لەگەڵ ڕێبازی مەولانا خالید و شیعری قەڵەمڕەوی بابان، هـۆی ئەوەیە کە جیهانبینی مەولەوی و داروپەردووی شیعرەکانی لە سەرچاوە قووڵەکانی عیرفانی ئێرانی پاراو دەبێ و ئەم سەرچاوەیەش، تێکەڵەیەکی فرە ڕوانگەیی ئایینە کۆنەکانی ئێرانە، هەر لە بودایی و میترایییەوە، تا زەرتوشـت و ئێـزەدی و ئـەهلی هەق و ئیسلام، کە سەرباشقە بەرجەستەکانی ئەم شـیعرە، جەلالـەددینی ڕۆمـی، واتە: مەولەوی ڕۆمـی (١٢٠٧ ـــــ ١٢٧٣ز)یـە و پـێش مەولـەوی تـاوەگۆزیش هەموو شاعیرانی دیالێکتی گۆران و مەلای جزیری و دواتریش وەفـایی مـەهابادی یەو کەمێکیش (بێخود)، هەر لەم سەرچاوەیەوە پاراو بوون.

ئەمە لە کاتێکدا کە شاعیرانی هاوڕۆژگاری مەولەوی تاوەگۆزی، وەك نـالی و سـالم و هاوڕێکانیان، کە لە ناوجەرگەی ململانێیەکەی هەردوو ڕێبازی (قادری) و (نەقشـی) و سەرهەڵگرتن و کۆچی مەولانا خالید، لە سلێمانی دا، سەریان هەڵدا، بێ ئەوەش کە هیچیان بە ئاشکرا سەر بە ڕێبازگەکەی مەولانا خالید بن، کەچی هەموویان میراتـی و هەوێنی بزووتنەوە و ململانێیەکەی مەولانا خالیـد گرتنیـەوە و تاڕادەیـەکیش تێـوەی گلان و بێ سڵەمینەوە، شیعریان لەو کەش و هەوا جەنجاڵ و خرۆشاوەدا چاوی هـەڵهێنا و ناسنامە و مۆرکی سەردەمەکەیان لە شیعرەکانیاندا هەڵگرت.

خـۆ ئەگـەر نـەبوونی سـەر و پێوەنـدیی مەولـەوی لەگـەڵ نـالی و سـالم و هاوڕێکانیاندا، بەگریمان و هۆی ئەوە دابنێین، کە نـالی و سـالم، سـەر بەتەریقـەتی نەقشبەندی نین، ئەی خۆ شاعیرێکی وەك (مەحوی)، کە خـۆی و باوکیشـی، نـەك هەر سەر بەتەریقەتی نەقشبەندین، بەڵکو هـەردووکیان بـەرودوا، خەلیفـەی شـێخ عوسمانی بیارە، واتە: خەلیفەی هەمان (پـیر)ی مەولـەوی ـ ن!، کەچـی مەولـەوی تاقە شیعر و تاقە حەرفیکی بـۆ (مـەحوی)ش نییـە!![195] بـەڵام (مـەحوی)، کـە

٤- بەڵام مەحوی شیعری بۆ مەرگی مەولەوی هەیە، کە ئەمە هەردوو بەیتی سەرەتا و کۆتـایی ئـەو شیعرەیە:

مەبەستی سەرەکی ئەم نووسینەی ئێمەیە و سەر بە شەپۆلە شیعرییەکەی دوای نالی و سالم و دوای رووخان و لەناوچوونی میرنشینی بابان و دوای ماوەیەکی درەنگتری کۆچی مەولانا خالید، لەگەڵ شاعیرانی هاوتەمەنی خۆی، وەك: (حاجی قادری کۆیی) و (شێخ رەزای تاڵەبانی) و... هتد دا سەرهەڵدەدات" ئەگەر چەندان ڕەگەزی شیعریی، لە شیعرەکانیدا جێی ئاوڕدانەوە و لێکۆڵینەوە بن، ئەوا بەرجەستەترین ڕەگەزی شیعری مەحوی، ڕەگەزی هەڵوێستە، کە سەرومڕی سیماکانی سەردەمی مەولانا خالید لە خۆیاندا کۆدەکەنەوە و بەهەموویان بنچینەی شیعرەکانی مەحوی پێکدێنن.

شیعری مەحوی بەرجەستەکردنی جوامێرانە و راستگۆیانەی ئەو واقیعەیە، کە مەولانا خالید خرۆشاندی و بە خرۆشاویی بۆ دوای خۆی جێهێشت و بەدوایشیدا داگیرکردنی دڵڕەقانەی لەشکری عوسمانی بۆ سەر قەڵەمڕەوی بابان بەسەرداهات و جگە لە مەحوی، کەسی تر نەیتوانی وەك مەحوی، لەناوجەرگەی رووداوەکان و ڕووبەڕووبوونەوەدا بمێنێتەوە و بەرگەی ئەو هەموو تەنگ پێهەڵچنین و هەڕەشە و زەبر و زەنگ گوشار و گەمارۆ ڕۆحییە بگرێ، کە مەحوی لە بەرامبەریاندا سەنگەری شیعری لێگرتن و لەگەڵیاندا دەستەویەخە بووەوە... بەرادەیەك کە لە تێکڕای شیعری مەحوی و تەنانەت لە زۆرینەی بەیتە شیعرەکانیشیدا، هەست دەکەین: ها ئێستا نا، تاوێکی تر، چەند جەندرمەیەکی داگیرکەری عوسمانی، هەڵدەکوتنە سەر مەحوی و لێی دەنەون و بەدەست بەستراویی بۆ بەر سێدارەی دەبەن و مەحویش لە دەمێکەوە خۆی بۆ ئەم بەرسێدارە بردنە ئامادەکردووە...

دەوری هەر چاوێکی ئەمرۆ داوە سەد فەوجی بەڵا

دین و دڵ یەغما دەکەن، چاری کەن ئەی شێخ و مەلا

***

(مەحوی) ئەم شەو ئەو پەریی شێوەی لە خەو دیبێ، دەبێ

بۆیە ئەمرۆ (مەولەوی) کەوتۆتە حاڵی حەلوەلا(*)

(*) دیوانی مەحوی لاپەڕە (٢٩).

چونکە سەرلەبەری شیعری مەحوی، شیعری ڕەخنەی توندوتیژ و پلار و توانج و لاقرتێ و دەمامك هەڵماڵینە، لەسەر ئەو واقیعەی، بەدرۆ و دەلەسە و فرت و فێڵ و چاو و ڕاو، جەماوەر دەچەوسێننەوە و ئایینی ئیسلامیش دەکەنە سوپەر و چەتر!.

ئەو واقیعەی مەحوی سەرکەشانە دژی وەستاوەتەوە، ئەوەندە سەخت و دژوار بووە، کە مەحوی بەتەنیا تیایدا ماوەتەوە و بەرگریی کردووە و وەك (نالی) لە قەسیدە جوانەکەی: (قوربانی تۆزی ڕێگەتم، ئەی بادی خۆش مرور)ەکەیدا پێناسەی دەکات: ئەگەر شاعیرێك دڵی لەبەرد نەبێت، ناتوانێ تیایدا بژی... بۆیە کە نالی (دوای جێهێشتنی یەکجارەکی ئەو واقیعە، کاتێ لە شامەوە، نامە بۆ سالم)ی بەجێماوی ناو ئەو واقیعە پڕ ترس و بیمە دەنووسێ، پێی دەڵێ: ئەگەر دڵت لەبەرد نەبووایە، چۆن دەتتوانی بەرگەی ئەو هەموو دژوارییە بگریت؟.

حاڵیی بکە بەخوفییە، کە ئەی یاری (سەنگ دڵ)
نالی لە شەوقی تۆیە دەنێرێ سەلامی دوور[196]

کە هەر نالی خۆی، لە جێگەیەکی تری هەمان بەیتدا، ئاماژەیەکی سەیر، بە کەش و هەوا و زەبروزەنگ و دڕندایەتی سەردەمەکە دەکات و بەئەندازەیەك باسی مەترسی و باڵی ڕەشی داگیرکەرانی عوسمانی دەکات، وەك ئەوەی سیخوڕیان لەسەر هەناسەدانی خەڵکیش دانابێت: (حاڵیی بکە بەخوفییە!)...

بەدوای نالی ـ شدا، شاعیرانی تری هاورۆژگاری مەحوی و هاوتەمەنی، وەك: حاجی قادری کۆیی و شێخ ڕەزای تاڵەبانی و کەیفی جوانڕۆیی، هەر زوو سەری خۆیان هەڵگرت و لە ئەستەمووڵدا گیرسانەوە و هەر لە ئاوارەییشدا سەریان نایەوە. شێخ ڕەزاش لە نێوان سلێمانی و کەرکوك و بەغدا و کۆیە و سنە و بانە و ئەستەمووڵدا، گەڕیدەیەکی نەگیرساوەی بێ لانە و بێ داڵدە بوو.

٥- دیوانی نالی، لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریم مودەریس و فاتح عەبدولکەریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ساڵی(١٩٧٦)، لاپەڕە (١٩٧).

کەچی مەحوی، بەهەمان گیانی ڕەخنەگرانەی مەولانا خالیدەوە، بەتەنیا و بێ پشتیوان، لە مەیدانێکی پڕترس و بیمی ڕووبەڕووبوونەوە، کە دەسەلاّتداران بەزەییان بەهیچ زیندەوەرێکی کوردستاندا نایەتەوە و (سالم) واتەنی: دەست لە دار و درەختی پیرۆزی سەرگۆڕی پیاوچاکانیش دەوەشێنن:

زستانی ئەووەڵێن بوو، دڕا بەرگی (شێخ هەباس)
ڕۆمیی ئەوەندە شوومن، لە شەخسیش دەخەن زەرەر[197]

و... ئا لەو داروبارەدا، مەحوی بەتین و تاوی بەرزی شیعرەوە، بێباکانە و نەترسانە، بەبێ ئەوەی بۆ ساتێکیش لە هەق بێژیی بکەوێت، گیانی خۆی ئامادەی مەرگ کردووە و تەشەری گرتۆتە ناهەق و داکۆکی لە هەق کردووە و لە خەم و خەونی مرۆڤ دواوە... لە کێشەی رۆژانەی مرۆڤ دواوە... هەڵوێستی شیعری جوامێرانەی بۆ دەستەبەرکردنی بەختەوەریی مرۆڤ نواندووە و ڕەخنەی توندوتیژی لە دەسەلاّتداران و ئەوانەش گرتووە، کە هاوکاری دەسەلاّتدارانی بێگانەیان کردووە و بەگژ زوڵم و زۆردا چووە. هەمیشە لەبەرەی هەق بێژیدا بووە و هەرگیز سازشی لەگەڵ دەسەلاّتداران و فەرمانڕەوایانی ڕۆژگاردا نەکردووە. تەنانەت ئەو شیعرەش کە بەبۆنەی سەرکەوتنی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم (١٨٧٦ ـ ١٩٠٩ز)، بەسەر خەڵکی یۆناندا نووسیوێتی و پێخۆشحاڵیی خۆی پێ دەربڕیوە، دەبێ بەچاوی ئەو ڕۆژگارە سەیر بکرێ و لێك بدرێتەوە، کە بەڕای ئێمە، بۆ دوو هۆ دەگەڕێتەوە:

١ ـ لەماوەی (٤٠٠) ساڵی رابردوودا و بەسۆنگەی شەڕەکانی نێوان سوننی و شیعەوە، دیدی ئایینی بەجۆرێك تێکەڵ دیدی سیاسی ببوو، هەڵوێستی سیاسی لەسەر دادەڕێژرا و لەمەشدا مەزهەبی سوننی، لایەنگریی لەدەوڵەتی عوسمانی و مەزهەبی شیعەش لایەنگریی لە دەوڵەتی قاجاری دەکرد. بەتایبەتیش وەك پێشتر

٦- دیوانی نالی، لاپەڕە (٢٠٠).

وتمان: لەکاتی شاڵاو بردنە سەر رابەرانی تەریقەتی نەقشی و لایەنگرەکانیاندا، لەلایەن شاهەکانی سەفەوی یەوە، رابەران و لایەنگرانی نەقشبەندی، ناچار دەبوون هاوهەڵوێستیی لەگەڵ سوننیەکاندا بکەن و بەو هۆیەشەوە کە سوڵتانەکانی عوسمانی، سوننی بوون، بۆیە بەهەلیان دەزانی ئەم شاڵاوەی سەفەوی بقۆزنەوە و پشتیوانیی لە سوننی مەزهەب و مەزهەبە بەر شاڵاوەکەوتووەکانی سەفەوی بکەن.

٢ ـ ساڵی (١٨٧٨)، لەگەرمەی خۆ ئامادەکردنی گەلی کورد، بەرابەرایەتی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری و هاوتەریقەتی مەحوی، بۆ راپەڕین و شۆڕش، دژی ڕژێمی عوسمانی، کە تازە لەدوا جەنگی دۆڕاوی لەگەڵ رووس ببووەوە و بەو بۆنەیەشەوە کە گەلی ئەرمەن، لەو جەنگەدا، بە نهێنی و بەئاشکرا، پشتیوانییان لە سوپای رووس کردبوو" سوپای رووسیش بۆ پاداشتدانەوەی چاکەی ئەرمەن" لە کۆنگرەی ئاشتی: سان ستیڤانۆ (٣ مارتی ١٨٧٨) و دواتر لە پەیماننامەی بەرلین (١٣ تەمووزی ١٨٧٨)دا، مەرجی بەسەر دەوڵەتی عوسمانیدا سەپاند، کە دەبێ یاسای ئۆتۆنۆمی، بۆ ناوچە ئەرمەن نشینەکان پیادە بکات و لەمەشدا بەشێکی زۆری خاکی کوردستان، بەر ئەو یاسایە دەکەوت و دەوڵەتانی ئەورووپاش هەمان پشتیوانییان لە کێشەی ئەرمەن کرد، کە ئەگەر هۆشیاریی شێخ عوبەیدوڵڵا و بەتەنگەوە هاتنی گیانی دۆستایەتی کورد و ئەرمەنی نەپاراستبایە، ئەم بڕیارەی رووسیا و دەوڵەتانی ئەوروپا، گەلی کورد و ئەرمەنی دەگلاندە شەڕێکی لابەلا و خوێناوییەوە" بۆیە مەحوی ئەم ڕووداوانەی بەوردیی سەرنج داوە و هەموو ژێرکەوتنێکی ئەوروپا و سەرکەوتنی سوڵتان عەبدولحەمیدی عوسمانی، بەسەریاندا پێ خۆش بووە... کە ڕووناکبیر و شاعیرێکی هەمان رۆژگاری وەك حاجی قادری کۆیی، کە لەو کاتەدا لە ئەستەموول بووە و لە نزیکەوە ڕووداوەکانی سەرنج داوە، لەمەدا هەمان هەڵوێستی مەحوی هەبووە. لەبەرئەوە ئەم شیعرەی مەحوی، بۆ ئەم سەرکەوتنەی سوڵتانی عوسمانی، نابێتە مایەی داکۆکی لە دەسەڵاتداران و فەرمانڕەوایان، بەڵکو شیعری ئەو رۆژگار و ڕووداوانەیە، کە مەحوی بەلای خۆیەوە، هەڵوێستی سیاسی لەسەر دارشتوون.

بۆیه شیعری مەحوی، شیعری هەڵوێستی سیاسی و ڕەخنەی ڕووناکبیرانەی شاعیرێکی (شار)ە و لەو ڕۆژگار و سەردەمە بە زۆر داسەپاوانەدا، کە هەموو ئازادییەکی مرۆڤی تێدا پێشێل دەکرێ و لە هەموو زەمان و لە هەموو جێگەیەکیشدا، خەمی مرۆڤ دەلاوێنێ“ کە ئەم پەیامەی مەحوی، جگەلەوەی درێژەی پەیامی بەپیتترین سەردەمی ڕووناکبیریی کوردییە، کە بانگەوازە ریفۆرمخوازەکەی مەولانا خالید[۱۹۸] هەژاندی، لەهەمان کاتیشدا ئەزمونێکی دەگمەن و نموونەیەکی ناوازەیە لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا، کە ئەگەر (حافزی شیرازی) و (خاقانی) و (عوبێدی زاکانی) لە ئەدەبی فارسی و (ئەبونەواس) و (ئەبو عەلای مەعەڕی)یش لە ئەدەبی عەرەبیدا، هەمان پەیام و هەڵوێستیان بۆ ئازادی مرۆڤ هەبووبێ، ئەوا پەیام و هەڵوێستی شیعریی مەحوی، لە هەڵوێست و پەیامی ئەوان کەمتر نەبووە.

٧- مەحوی بۆ زیاتر بەرجەستەکردن و ئاشکراکردنی هەڵوێستی خۆی، لە هەڵوێستی مەولانا خالید و بیروبۆچوونەکانی، قەسیدەی زۆر جوان و هونەریی لەم بوارەدا، بەناوی (ستایشی حەزرەتی مەولانا خالیدی نەقشبەندی) نووسیوە. (بۆ زیاتر ئاگاداری، بنوارە دیوانی مەحوی، لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، ل ٤٦١ ـ ٤٦٧).

(٥) سەرنج: ئەم نووسینە، بۆ ڤێستیڤاڵی مەحوی لە هەولێر، لە ڕۆژانی (٢١ ـ ٣٠ ئابی ٢٠٠١)دا ئامادەکرابوو.

بەدواداچوونی وتارێکی

مامۆستا تۆفیق وەهبی

هاوینی ساڵی (٢٠٠٨ز) خەریکی ئامادەکردنی کتێبێك بووم لە بارەی ئایینی (یەزیدی)یەوەو بۆ چنگخستنی سەرچاوەش بۆ ئەم کارەم، لە ناو دەیان و دەیان سەرچاوەی هەمەجۆردا، کەڵکێکی تایبەتی و جیاوازم لە بەشی یەکەمی سەرجەمی بەرهەمی (عەرەبی)ی زانای گەورە: مامۆستا (تۆفیق وەهبی) وەرگرت، کە بنکەی (ژین)ی هەمیشە چالاك و کارامە، لە ساڵی (٢٠٠٦ز)دا بەچاپیان گەیاندبوو. بەو هۆیەشەوە کە وەك تاقانە سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندو رەهەند کوردانە، پشتم پێدەبەستو چەندانجار دەگەڕامەوە سەریو بەوردی بە وشەو ڕستەو پەرەگرافەکانیدا دەچوومەوە، بۆم دەرکەوت بەدەم ئەم کارەمەوە، زۆربەی هەڵە زۆرەکانی چاپو ناتەواوییەکانی تایپکردنەکەشم بەرچاو دەهاتنو بەچاکم زانی بۆ دەستنیشانکردنیان هێماو نیشانەیان لەسەر دابنێم و دواتریشو پاش دەستخۆشیکردنم لە برایانی بنکەی (ژین)، سەرنجەکانی خۆمیان لە بارەی ئەم هەڵە زۆرانەوە عەرزکردن، کە بەسنگێکی فراوانەوە لێمیان وەرگرتو داوایان لێکردم هەڵەچنی بەشی دووەمی سەرجەمی بەرهەمی (کوردی)ی مامۆستای ناوبراو، بەمن بسپێرنو پاشانیش هەر وایان کردو سەرلەبەری بەشی دووەمی نووسینی تایپکراویان بۆم ناردو منیش لەبەر دوو هۆ زۆر بەگرنگو بایەخ پێدانەوە، کاتێکی زۆرم بۆ بەوردی خوێندنەوەی تەرخانکرد:

١.هەلێکی هەڵکەوتو زێڕین بوو بۆ خۆم، تا زۆرینەی بەرهەمی نووسینی ئەم زانا گەورەیە، لە یەك کاتداو بەسەریەکەوە بخوێنمەوە، لە کاتێکدا کە پێشتر دوای

ماندووبوونێکی زۆرو پچڕپچڕ، دەستم بەبەشێکی ئەم گەنجینە شاراوەیە گەیشتبوو. بۆیە چێژو زانیارییەکی بەکەڵکی دامیٚو هاوکاتیش بووە مایەی ئەوەی بەهرەو سەرمەشقی شاگردانە، لە شێواز توێژینەوەی خۆماڵییانەی ئەم نووسەرە فرە بەهرەیە وەربگرم.

٢. بۆ ئەوەی ئەم بەرهەمە بەپیتە وەك مەبەستو پەیامی مامۆستا (تۆفیق وەهبی) بەخوێنەران بگات، هەوڵم دا جگە لە هەڵەچنی، لەگەڵ هەندیٚ وشەدا، ڕێنووسی کوردیی ئێستا لەبەرچاو بگرمو لە زۆر شوێنی پێویستی ناو ڕستەکانیشدا، جارجارە (کاما) یان نوقتەیەك دابنێم، چونکە لە داڕشتنی چاپی یەکەمی ئەم چەپکە نووسینانەدا، کە زۆرینەیان (٧٠-٨٠) ساڵ بەر لە ئێستاو پیتچنی (عەرەب) دایانڕشتوون، بۆ خوێندنەوەی ئێستا جۆرە هەڵوێستەو تەمومژێکی دروست دەکرد. لە هەندیٚ جێگەشدا ئەگەر پێویستی بەڕوونکردنەوەو سەرنجو پەراوێز هەبووبیٚ، وردە سەرنجو پەراوێزم بۆ کردوون، (وەك ڕاستکردنەوەی دێڕە شیعرێك، یان شتێکی لەو بابەتە)و کۆشاوم ئەو پەراوێزو سەرنجانە، زۆر کەم و کورت بن، بەڵام لەسەر بابەتێکیان، کە بەناوی (پیرەمەگروون)ەوە بوو، بەو هۆیەوە کە لەلایەکەوە: وتارەکە، بۆ خۆم چێژو زانیاریی زۆرم لیٚ وەرگرتو لەلایەکی تریشەوە: نەمدەتوانی بەبیٚ هەڵوێستە لەسەرکردنێکی ئارام بەلایدا تێپەڕم، بۆیە هەرچیم دەکرد سەرنجەکەم لەمەی ئێستا بۆ کورتترو چڕتر نەدەکرایەوە. لەبەرئەوە ناچاربووم لە شێوەی پەراوێزی دەرهاوێژمو بیکەمە ئەم ڕوونکردنەوەیەی، کە ناوی (بەدواداچوون)م لێناوەو پێم چاکە بەسەربەخۆو بۆ زیاتریش کەڵك گەیاندن بەخوێنەران، لەم وتارە بەنرخەی مامۆستا (وەهبی)، لە پێش (بەدواداچوون)ەکەی خۆم، وتارەکەی مامۆستای ناوبراو، بخەمە بەردەستو چاوی خوێنەران، ئەوسا ڕوونکردنەوەکەی خۆمی لەسەر دەردەبڕم.(١)

پیرەمەگروون (٢)

(ئەگەر لە ملەی تاسڵووجەوە هەڵبگەڕێین بەشاخەکەی نیوەڕۆی خۆرەڵاتیداو بچنە تەپڵەسەرێکی بەرزو ڕووبکەنە ڕۆژهەڵات، چاوتان ئەکەوێ بەکێوو شاخو دەشتاییێ کە سروشت بەهەموو تەڕدەستیی خۆیەوە ڕازاندوویەتیەوەو ڕەنگاوڕەنگی کردووە، بەگشت ئەو ڕەنگانە کە چاو ئەگەشێننەوەو فەرەحی ئەبەخشن بەدڵ، ئەوێ بەشێکە لە نیشتمانی کورد، کە شاعیرو ئەدیبە حەیرانەکانی، بە (کوردستانی) ڕەنگین ناوی ئەبەن.

لەبەرچاوتانا، لەوێ، دەشتاییێکی فراوان درێژ ئەبێتەوە لە شیمالی خۆراوەوە بۆ نیوەڕۆی خۆرەڵات، وە درێژایی خۆرەڵاتی ئەم دەشتاییە، کە ناوی (دەشتی سلێمانی)ی زۆر لێ دێ، ڕیزە دیوارێکی شاخ کشاوە موازی بەزنجیرە شاخەکەی بەرانان، کە ئەمیان دیواری خۆراوایی دەشتەکەیە.

وە ئەگەر وردتر بڕوانن، ڕاست ئاقاری خۆرەڵات لە پەراوێزی بناری شاخی گۆیژە کە یەکێکە لەو ڕیزە شاخانەی سنووری خۆرەڵاتی دەشتەکە، شارێ بەدی ئەکەن، ئەمە شاری سلێمانییە، ئەم شارەیە دڵە زیندووەکەی نیشتمانی کورد.

ئەو ڕێگایەی لە تەنیشتی چەمانەوە لە ملەی تاسڵووجەوە گلۆرئەبێتەوە بۆ دۆڵی تانجەرۆ، ئەکشێ بەناو دەشتاییێکی شەپۆلدەرا بەرەو خۆرەڵات بۆ سلێمانی، کە لە پاش پەڕینەوەی ئاوی قلیاسان، بەسەر پردە تازەکەیان، ئینجا ئەگاتە جێ. سلێمانی شارێکی تازەی کوردستانە (١١٩٩/١٧٨٤) یادگاری ئیبراهیم پاشای بابانە.

وە ئەگەر چاوبگێڕن بۆ لای دەستەچەپەوە، کێوێکی بڵندی تاقانەی بەدەماغتان بەرچاو ئەکەوێ کە هێشتا لووتی بەرزە بەو خەڕۆیی دێرینییەوە، خەڕۆیی ئەو ڕۆژگارەی کە خوایێ بوو هەرێمی سلێمانیو هاوسێکانی ئەپاراست بەشاخەکانیانەوە، دۆڵو ڕووبارو کانییەکانیانەوە، بەمرۆویانەوە، بەگیان لەبەرو کشتوکاڵیانەوە، وە ئاگاداریان بوو. ئەم کێوە بەسامە خۆشەویستە کێوی

(پیرەمەگروون)ی موقەدەسی دێرینییە، کە هێشتا ئەمڕۆش موقەدەسە لە شیعرو گۆرانیی کورددا.

کێوی پیرەمەگروون، ئەبێ وەکو هەموو کێوێکی مانەندی خۆی، لە دەوری بەرددا پەرسترابێ، قوربانی پێشکەش کرابێو سوێندی بەسەر خورا بێ، هەرچەند خوایەتییەکەی لە دەوری تاریخیدا لێی داکەنراوە، بەڵام موقەدەس تەماشاکراوە.

مادەکان لە سەدەی حەوتەمی پێش میلادەوە لە ڕۆژانی جەژنەیاندا، بەوێنە، لە جەژنی سەری ساڵیاندا، لە جەژنەکانی گەڕانەوەی بەهارو هاوینیاندا، لە جەژنی نۆبەرەی سەوزی پاڕانەوە بۆ باران لە پاییزدا، وە بۆ ڕزگاربوون لە بێ بارانیو نەبوونیو نەخۆشیی داگیرکەرو نەخۆشی تر، وە بۆ پاڕانەوە بۆ منالْ بوون و نەمردن، وە بۆ پاڕانەوە بۆ دووربوون لە دوژمنی داگیرکەر، وە بۆ پیرۆزی بەسەر دوژمنا، سەر ئەکەوتنە تەوقە سەری پیرەمەگروونو قوربانیان پێشکەش ئەکرد، بەهەر گەورەی گشت خوایەکانیان (دیاوس پیتەر) واتا (باوە ئاسمان، خوا ئاسامان)، وە بە خوای نوورو پەیمانو سەرڕاستی، پارێزگاری وڵاتو دێهاتو کەشتگا، (میپرە)ی گەورە (میهر، کە لە پێشا بەخوای خورشید زانراوە)، وە بەبانوو خوا (الهە)،، ئەناهیتا، ناهیدو خوایەکانی تریان.

نەبوخوزنەسەر (بەختەنەسەر ٦٠٤-٥٦١ پێش میلاد)ی شای بابل، قولە عەجایەبەکەی بابلی لاسایی (لە ئاسایی) کێوی پیرەمەگروونی بەشکۆ، یان کێوێکی تری لووت بەرزی وەکو ئەوی، دروست کردووە بۆ دڵخۆشیی بانووشا (مەلیکە) خۆشەویستەکەی، (ئامیتیس)، کە دوێتەی شای ماد (ئەژی دەهاکە) بوو.

(ئامیتیس) ئەشێ بارەها سەر کەوتبێتە سەر ئەو کێوانە بۆ بەجێهێنانی پەرستشی خوای هەرە گەورەیان (دیاوس پیتەر) (باوە ئاسمان)و میپرە (میهر)و خوایەکانی تریان. خوای نوورو پەیمان و وەفاو سەرڕاستی بوو، بەتایبەتی خوای هەرە خۆشەویستیی مادەکان بوو.

لام وایە هەتا دوایی سەردەمی ساسانی پەرستگاییێکی ئاگربوو بێ لە چەشنی (چوارتاق)، لە تەپڵەسەری کێوی پیرەمەگروون، بێگومان لە زۆر دوورەوە دیاربووە. ئەشێ لەسەر کێوی (سەرسیر)یش چوارتاقێك بووبێ، کە ناوی بەدێیەکەی (چوارتا)وە ماوەتەوە.(٣)

بانوو خوا (الهه) ئەناهیتا لە سووری ساسانیدا (بانۆك ناو)، واتا (خانم ناو) یاد ئەکرا، ئەشێ کە پەرستشگاییێکی (بانۆك ناو٩ بووبێ لەسەرچاوەکەی پیرەمەگروون. سەرچاوەکە هەر خۆی بانووخوا (ئاناهیتا) بوو، ئەیانپەرست.

(ئەناهیتا) بانوو خوای سەرچاوەو ڕووبارو پیتو بەرەکەتی سەر زەوی‌و هی زاوزێ بوو. بوژاندنەوەی کانیەکان‌و زیادبوونی ئاو، تەجەلیی ئەو بوو، پیت‌و بەرەکەتی بەخش ئەکرد بەزەوی، وە مێردو منالّی ئەدا بەکانیەکان، وە بانوو خوای پیرۆزیش بوو.

لەوەی هەتا ئێستا بەیانمان کرد وا دەرئەکەوێ کە پیرەمەگروون دەمی خۆی پەرستراوە، دەمێ بۆتە پەرستشگا بۆ پەرستنی ئاسمان‌و ئاسمانیەکان‌و دەمێ بۆ ئاگر، ئاو، لە دەوری ئیسلامیدا بۆتە جێی مەرقەدی شەخس‌و پیر، کەوا ئێستا مەرقەدی پیرەمەگروونی لێیە. پیرەمەگروون کەوا دیارە، یەکێ بووبێ لە پیرەکانی ئسماعیلیی کۆن، مەرقەدەکەی لەبن قولەی کێوەکەدایە، ژنان ئەچنە سەری، قوربانی بۆ سەر ئەبرن، داوای زگ پڕبوونی لێ ئەکەن. ئەم شەخسە یەکێکە لەوانە کە حاجەتی ناومالّی، کە وەکو مەنجەلّ و کاسەو کەوچك‌و شتی تر بێ، بەنیاز بۆ ئەبرێ و لای دائەنرێ.

ئەشێ ئەسلّی ناوەکەی (پیرعەنبەر گودروون) (گوردووە) بووبێ. پار لەسەردانی دوایی پیرەمەگرووندا، لە دێی (زێویە) پێیان وتم کە پیرەمەگروون یەکێکە لە ئەسحابەکان، دیارە ئەوان راست ئەکەن.

ئەو دێیە کە ئێستا ناوی (زێویە)یە، هەمیشە ئاوا بووە، وە جێگای ئاگرەوان، موگ‌و هێربەدەکان بووە کە پیاوی دینیی زەردەشتی بوون. (زێویە) بەپێی ناوەکەیەوە وا دیارە کە لە دەوری ئیسلامیشدا سەردەمێك ناوچەییێکی تەریقەتێ بووبێ، وە (زاویە) (تەکیە)ییێکی لێ بووبێ.)

* * *

وەك سەرنجمان دا مامۆستا تۆفیق وەهبی لەم چەند لاپەڕە زۆر کەمەدا (کە لەبارەی دێرینەی چیای پیرەمەگروونەوەیە)، ئەو هەموو زانیارییە مێژووییە دەوڵەمەندەمان بەو خێراییە زۆر هوشیارو زیرەکانەیە بۆ بەسەر دەکاتەوەو دەمانباتەوە بۆ ئەو سەردەمانەی کە ئەم چیایەو ئاقارەکەی لە سەدان و هەزاران ساڵ لە پێشترەوە، مەڵبەندی ئایینی دانیشتووانی ناوچەکە بەگشتیو بەتایبەتیش لە ڕۆژگاری دەسەلاتی دەوڵەتی (ماد-سەدەی حەوتەمی پێش زایین)دا، مەڵبەندێکی ڕێبەرانی ئایینی (ماد) بووەو ڕێوڕەسمی ئایینییان تێدا ئەنجامداوەو لە تەکیشیدا کە دێتە سەر ناوی گوندی (زێویە)ی ناوجەرگەو ئامێزی چیاکە، بەهەمان شێوە لەم گوندەش دەدوێو ئەم گوندەش بەدێرینەی چیاکەوە دەبەستێتەوەو دەڵێ: (ئەم دێیە، کە ئێستا ناوی _زێویە-یە، هەمیشە ئاوابووەو جێگەی —ئاگرەوان-و-موگ-و-هێربەد-ەکان بووە، کە پیاوانی ئایینی زەرتوشتی بوون).. کەچی کە راڤەی وشەو ناوی گوندی (زێویە) دەکات، دەڵێ: وا دیارە لە سەردەمی (ئیسلامی)شدا، ناوچەیەکی تەریقەتی بوویو (زاویە): تەکیە-یەکی لێ بووبێ!!. کە وەك دیارە مامۆستا وەهبی وشەی (زێویە)ی بە وشەی (زاویە)ی عەرەبی لێکداوەتەوە، بۆیە ناوی (زاویە) بۆ ڕۆژگاری ئیسلامی دەگێڕێتەوە!

بۆیە کاتێك بەپێو شوێنی بەسەرکردنەوەکەی مامۆستا (تۆفیق وەهبی)دا دەچینەوە، کە دەڵێ: گوندی زێویە، جێگەی ئاگرەوان-موگ-و- هێربە-ەکان بووە، بێ هیچ دوودڵییەك ئەمەی لەگەڵدا دەسەلمێنینو بۆ پشتیوانیکردنی ئەم بۆچوونەیشی، ئەوە بەیاد دێنینەوە، کە هەر لە سەرووتری ئەودیوی چیای پیرەمەگروونەوە ڕیزە چیایەکی تری بەرزو زۆر سەختو رەقەن بەناوی چیای (ژیلوان)ەوە هەیە، کە لەگەڵ زنجیرە چیایەکی تردا بەسەر گوندی (چۆخماخ)ی سەر بەدۆڵی (جافایەتی)دا دەروانن.

چیای (ژیلوان) هەر لە ناوەکەیەوە بیرمان بۆ ئەوە دەبات کە ئەم چیایە بەدرێژایی سالانێکی زۆر (ئەگەر نەڵێم چەند سەدەیەکیش) جێگەی (ئاگرەوان=ژیلەوان) بووە، چونکە تا ئێستاش شوێنەواری ئاگری گەورەو کورەی

گەورەی ئاگر بەسەر هەموو ڕووخساری ڕەشداگەڕاوی چیاکەو تاتەبەردە ڕەشەکانییەوە دیارەو دەریش دەکەویٚ، کە لە ئاکامو بەهۆی ئەو تەمەنە درێژەی ئەو ئاگرەی لەسەرتاسەری ئەم چیایەو ئاقارەکەیدا هەبووە، شوێنەواری درەختو سەوزایی لیٚ نییە.

من لە دوو قۆناغی ژیانی پێشمەرگایەتیمدا (١٩٧٤-١٩٧٥) و (١٩٨٠-١٩٨٧) ڕۆژگارێکی زۆرم لە نزیك هەردوو چیای پیرەمەگروون و چیای (ژیلوان)دا، بەسەربردووە، بەتایبەتی سالاٚنی (١٩٨٦-١٩٨٧)، کە بەماڵەوە لەگوندی (مێولاٚکە)ی نزیك (چۆخماخ)ی دامێنی چیای (ژیلوان) بووین، زۆرجار هەستێکی قووڵی پڕ لە ڕامان پاڵی پێوە دەنام بەچیای (ژیلوان)دا هەڵگەڕێم و لە دیمەنی ڕەش و هەڵکەوتی سامناکی چیاکە وردبېمەوە! سەیر لەمەدایە هەر لە تەنیشت چیای (ژیلوان)ەوە، چیایەکی تر بەناوی چیای (ئاسنگەران) هەیەو شێوەو هەڵکەوتی ئەم چیایەش وێکچووی چیای (ژیلوان)ە، وەك بەناوەکەی ئەمیشدا دیارە، ئەم چیایە تایبەت بووە بەپیشەگەرانی (ئاسن)، بۆ دروستکردنی کەرەسەو چەکی جەنگی، بۆ سەربازانو جەنگاوەرانی سوپایی سەردەمانی پێش هاتنی لەشکرو ئایینی ئیسلام بۆ ناوچەکە.

مێژووی (ناو)ی چیای (ژیلوان)، کە بیٚ هیچ سیٚو دوویەك، گومان لە کوردی بوونی (ژیلوان=ژیلەوان) ناکریٚ، دەبیٚ بۆ سەدان ساڵی بەر لە هاتنی دەسەلاٚتی عوسمانی بۆ ناوچەکە بێت، چونکە کە دەسەلاٚتی عوسمانی دەستیان بەسەر ناوچەکەدا پەیداکردووەو وەك ڕەوشتو نەریتی هەموو داگیرکارانێك، کە پێش هەموو شتێك ناوە دێرینو ڕەسەن و کۆنەکانی ناوچەکەیان بۆ زمانی خۆیان (تورکی) گۆڕیوە، هاتوون هەر بەپێودانی ناوی چیای (ژیلوان)، ناوی ئەو گوندەش، کە لە دامێنی چیای (ژیلوان)دایە، بە(چۆخماخ = چۆقماق = چەقماق) ناوناوە، کە هەر بەمانای ئاگرو ژیلەمۆ دێت(٤)..، بەلاٚم ئەم ناولێنانە (چۆخماخ)، تەمەن نزیکەی (٤٠٠-٥٠٠) ساڵەی عوسمانی، نەك هەر نەیتوانیوە ناوە دێرینەکەی چیای ژیلوان بسڕێتەوەو لەبیر خەڵکی بباتەوە، بەڵکو لە هەمانکاتدا ناوی (ژیلوان) نهێنییەکی دێرینەی زمانی کوردی ئاشکرا دەکات، کە کورد لە سەدان ساڵ پێشترەوە لە جیاتی وشەکانی (موبەد، ئاتوروان، ئاسوروان)ی پیرەوانی ئایینی

زەرتوشتی، کە بەکوردی (ئاگرەوان) دەگرێتەوە، وشەی (ژیلوان) یان بەکارهێناوە. هەر لەم رەهەندەشەوە بیر بۆ ئەوە دەچێ، کە دوای هاتنی دەسەڵاتی ئیسلام بۆ کوردستانو بۆ ڕازیکردنی دەسەڵاتدارانی ئیسلام، لە ناوچەکەدا، لە بری وشەی (موبەد)و (ئاتوروان)، وشەی (ژیلوان)یان بەکارهێنابێ. هەر وەك چۆن لە وڵاتی ئێرانیشدا (سەردەمی ساسانی)، بۆ هەمان مەبەستی دڵنەواییکردنی فەرماندەکانی ئیسلام، لەبری وشەگەلی ئایینی زەرتوشتی وەك: ئیزەد، موگ، موبەد، وشەکانی: یەزدان، هیربەد و مەلەك (فریشتە) یان بەکاربرد.

دەگەڕێمەوە بۆ سەر ناوی (زێویە)و دەڵێم: مێژووی ناوی (زێویە)، لە مێژووی هاتنی ئیسلام کۆنترەو ئەگەر مامۆستا تۆفیق وەهبی لە گوندی (زێویە)ی لای چیای پیرەمەگروندا شوێنەواری ئایینی ئیسلامی دیبێ، ئەمە شتێکی ئاساییەو نەریتو ڕەوشتی هەموو ئاڵگۆڕێکی ڕۆژگارو لەناوچوونی دەسەڵاتی کۆن و پەیدابوونی دەسەڵاتدارانی تازەو ئایینی نوێ، ئاڵوگۆڕی هەمەلایەنەش بەدوای خۆیاندا دێنن، بۆ نموونە: دەسەڵاتدارانی تازە هاتوو، لە شوێن دەسەڵاتدارانی پێشوو دادەنرێن و ئایینی تازەش، جێگەی ئایینی کۆن دەگرێتەوە. لەم بوارەدا چەند نموونەیەك بۆ بیرخستنەوە بەیاد دێنینەوە:

خشایارشا (٤٨٥-٥٦٥پ. ز)ی هەخامەنشی، کاتێ بڕوای بەئایینی (زەرتوش) هێنا، هێرشو لەشکرکێشیی کردە سەر پەرستگەو مەڵبەندەکانی ئایینی (موغ-موگ)ەکانی (ماد)و تێکیدانو داوای لەدانیشتوانی قەڵەمڕەوەکەی کرد لە شوێنو جێگەی ئەو پەرستگایانەی (موگ) پەرستگەی (زەرتوشی) دروست بکەنەوە.. یان کاتێ (هۆڵاکۆ ١٢١٧-١٢٦٥ز) هێرشی بۆ سەر ئێران کردو داگیری کرد لە ناوجەرگەی هەندێ پەرستگەی زەرتوشتیدا، مزگەوتی دروستکرد، وەك لە ناو پەرستگەی گەورەو بەناوبانگی (ئازەر گشنسب=شیز)دا، مزگەوتی گەورەی بۆ خواپەرستیی پێڕەوانی ئایینی ئیسلام دروستکرد، بەڵام بەم کارە، ناوی دێرینەی پەرستگەی (ئازەرگشنسب) لەیاد نەچوو..کە لەم ڕووەوە دەیان و سەدان نموونەی لەمجۆرە هەن.. بۆیە بوونی شوێنەواری ئیسلامی لە گوندی (زێویە)دا مانای ئەوە ناگەیەنێ، کە بەهاتنی ئایینی ئیسلام بۆ دۆڵی جافایەتی، ناوی گوندی (زێویە)ش لە ناوچووبێ، هەروەك نموونەی چیای (ژیلوان)ی پێشتر باسکراو، کە وشەو ناوی

(چۆخماخ)ی تورکی نەیتوانی ناوە دێرینەکەی (ژیلوان) لەبیر خەڵکی ناوچەکە بباتەوە.. هەر لەبەر ئەمەشە بەدڵنیاییەوە دەڵێین: ناوی (زێویە) بە ناوی (زاویە)ی عەرەبییەوە نەهاتووە. بەڵگەشمان لەسەر ئەم پێداگرییەمان لەوێوە دێت، کە هەر لە کوردستاندا دەیان گوندو شوێنی تر بەهەمان ناوی (زێوێ، زێوکە، زێوە، زێویە)وە هەن، کە هەموویان لە ڕووی ناوەوە لە بنجدا یەکن‌و لە هەموو ئەم گوندانەشدا، هاوشێوەی گوندی (زێویە)ی لای چیای پیرەمەگروون، (مزگەوت)یان تێدایە، وەك ئەم مشتە نموونەیە:

-زێوێ-ی لای ڕاژان (ناوچەی مەرگەوەڕ).

-زێویە-و- زێوکە-ی لای شاری (شنۆ).

-زێویە-ی کۆنە لاجان (لای شاری خانێ).

-زێویە-ی سەر بەدێستانی (مەنکاریی)ی سەردەشت، کە بەسێوە لاسوورە بەناوبانگە.

-زێوە-و بەر زێوە-ی ناوچەی باڵەکایەتی.

-زێوە-و-دەرە زێوە-ی ناوچەی خۆشناوەتی.

-زێوێ-ی ناو شاری کەرکووك.

-زێوە مەڕ-ی ناوچەی قەرەداخ.

-زێوێ-ی شێخ پیرمووس (تەنیشت بامەڕنێ).

-زێوکە-ی سەر بەناحیەی نەهلێ (نەهلە)ی پارێزگەی مووسڵ.

-زێوە-ی سەر بەناحیەی نەهلێ- مووسڵ.

-زێوە-ی سەیدا، سەر بەناحیەی نێروەو ڕێکان.

-زێوێ-ی شکان سەر بەناحیەی نێوەو ڕێکان (قەزای ئامێدی).

-زێوکاشین-ی سەر بەقەزای ئامێدی.

-زێوکاژیری- سەر بەقەزای ئامێدی.

-زێوا-ی شەفیقێ- سەر بەقەزای دهۆك.

-زێوکا-ی سەر بەناحیەی نێروەو ڕێکان.

-زێوا-ی سەرێ، سەر بەناحیەی نێروەو ڕێکان.

-زێوە-ی سەر بەناحیەی دیانا.

-زێوکە-ی سەر بەناحیەی ناودەشت.
-زێوە-ی ناوچەی نزار لە بارزان (سەر بەقەزای ئاکرێ).
-زێوەکە-ی کەندالآن (ناوچەی دۆسکی).
-زێوکا عەبوی (ناوچەی دۆسکی).
-زێوکە-ی محەمەد یاسین (ناوچەی دۆسکی).
-زێوە-ی سەر بەناحیەی زاوێتە.
-زێوکێ-ی جیسك (سەر بەناحیەی گولی).
-زێوکا-ی سندیای (سەر بەناحیەی گولی).
-زێوە پیرامیس-ی سەر بەناحیەی سەرسەنگ.
-زێوە-ی سەر بەقەزای ڕانیە.
-زێویە-ی سەر بەقەزای شارباژێر.
-زێوە-ی سەر بەدێستانی دۆڵ.
-زێوە-ی سەر بەدێستانی گەورك-نەڵێن.
-زێوە-ی سەر بەدێستانی مڵکاوی.
-زێوە-ی سەر بەدێستانی مەنگوڕی خۆرهەڵات.
-زێوێ-ی سەر بەدێستانی (ئیل تیمور)ی بەشی ناوخۆی مەهاباد.
-زێوەگەورە-ی سەر بەدێستانی (سوگمان ئاوا)ی دەوروبەری شاری (خۆی).
-زێوە-ی سەر بەدێستانی (فارسینجی)ی سەر بە(ئەسەدئاوا)ی پارێزگەی هەمەدان.
-زێویە-ی سەر بە دێستانی (بیلەوەر)ی بەشی (کامیاران)ی سەر بە پارێزگەی سنە –کوردستان).
-زێویە-ی سەر بە دێستانی (ئیسفەندئاوا) ی سەر بە شاری (قوروە)ی پارێزگەی (سنە-کوردستان).
-زێویە-ی سەر بە دێستانی ژاوەرۆری هەورامانی تەخت.
-زێویە-ی سەر بە دێستانی (نەمەشیر)ی شاری (بانە).
-زێویە-ی سەر بە دێستانی (گوڵ تەپە)ی ناوچەی فەیزوڵڵا بەگی – دەڤەری شاری (سەقز)(٥).

که له ناو ئەم لیستە ناوەدا و ئەوەی زۆرتر لە مەبەستەکەی ئێمەوە نزیکە، ئەم دواناوە، واتە: (زێویە)ی دەڤەری شاری سەقزە، لە خۆرهەڵاتی کوردستان، کە نزیکەی (٥٠ کیلۆمەتر) دەکەوێتە باکووری خۆرهەڵاتی سەقز و بە هەمان شێوەی ناوچەی دۆڵی جافایەتیش، شەقڵ و مۆرکی _گوڵ تەپە) ی تورکی، بەسەر ناوچەکەوەیە.

دانیشتوانی ئەم گوندە کوردن، کاریان کشتوکاڵ و ئاژەڵ بەخێوکردنە، کەشوهەوای زۆزان و ساردە سێرە و جێگەیەکی ئاوێژە و بە بڕشتە. وەك هەر گوندێکی تر، قوتابخانە و مزگەوتی تێدایە. ساڵی (١٩٦٣) شوێنەوارناس و دێرینە زان، کۆڵیاریی و پشکنینیان تێدا کرد. دێرینە و شوێنەواری شارێکی کۆنی تێدا دۆزرایەوە و گەلێ شتومەکی تێدا چنگ کەوت، کە نیشانەی پێشکەوتنی هونەری و وردەکاری و پیشەیی و خوێندەواری بوون. ئەم گوندە لە بنەڕەتدا ناوی (زێبیە) بووە کە لەگەڵ ناوی ئێستایدا زۆر لە یەکەوە نزیکن و گوایە ئەم ناوانە، لەو بەردە نووسە مێژووییانەدا نووسراون، کە سارگۆنی دووەمی ئاشووری (٧٢٢-٧٠٥ پ.ز) و ناسراو بە (شروکین)ی ئیمپراتۆری ئاشووری، ئەم باسانەی لە ساڵی شەشەمی پاشایەتیی خۆیدا یاداشت کردووە و نووسیویە: (شاری ئیزیرتو) ی وێران کردو سووتاند و دووشاری تری (زێبیە) و (ئارمانیدیش) یشی داگیر کردووە، هەر ئەم (سارگۆن)ە دواتر لە بەردەنووسێکدا ئاماژەی بۆ ئەوەش کردووە، کە دوای داگیرکردن، ئەم دوو شارەی (زێبیە) و (ئارمانیدش)ەی سووتاندوون.

لە ئاکامی ئەو کۆڵیاری و پشکنینانەی لەم گوندەدا کران، گەلێ خشڵ و کەرەسەی زێڕینی تێدا دۆزرایەوە. هەندێ لەو شتانەی تێیدا دۆزرایەوە: سینەبەند و گەردنبەندێکی لە زێڕ دروستکراوی هەڵقەهەڵقەیی بوو. کە هەردووکیان بە وێنەی کەللەسەری جانەوەرانی وەکو: شێر، دێو، دەعبا و دڕندەی نەناسراوی ئەفسانەیی نەخشێنرابوون. هەروەها کالانی خەنجەر و نێزە و پەیکان و چەکی تری جەنگی. دیوارەکانی کە لە ژێر زەویدا دەرهێنراون، زۆر سەختن، پلیکانەی بەتاتەبەردی تاشراوی لووس و نەخشی سوورەوەکراوی قاڵب زل دروستکراون. هەندێ لە ژوورەکانی ئەم تەلار سازییەی، بە داری (سەروو) دارەڕا کراون، کە داری (سەروو-

سەوڵ)، ئێستا لەو دەڤەرانەدا نابینرێن. دیوارەکانی بە کاشی سوورەوەکراوی ڕەنگاوڕەنگ نەخشێنراون.

بە پێی لێکۆڵینەوەی دێرینەناسان، ئەم شتانە هەموو، پاشماوەی سەدەی نۆیەمی پێش زایینن. کە دەبێ لێرەدا لە یادمان بێ، لە سەردەمی نۆیەمی زاییندا، دەوڵەتی (مانا)، یان (ماندی) دەسەڵاتی بەسەر ئەم هەرێمانەدا هەبووە و یەکێك بووە لە دەستە دەوڵەتەکانی (زاگرۆس)، کە بەر لە ئیمپراتۆریەتی (ماد)، لای باشووری زەریاچەی (ورمێ)، فەرمانڕەوایەتی کردووە. بەم پێیە، شاری (زێویە = زێبیە) و ئەو شارانەی کە (سارگۆنی ئاشووری)، لەم هەرێمانەدا داگیری کردوون. لە شارەکانی دەوڵەتی مانا بوون .

ئێستا ئیتر پرسیاریتر دێنە ئاراوە:

١.ئاخۆ ئەو گوند و شوێنانەی ناویان (زێوێ، زێویە، زێوکە، زێوە) یە، شوێنەواری ناو قەڵەمڕەوەی هەمان شارستانێتی (مانا) ین!؟

٢.ئاخۆ ناوی (زێوێ، زێویە، زێوکە، زێوە) ناوی سەردەمانی پێش ئیمپراتۆریەتی (ماد) ن؟!

٣.ئاخۆ هیچ گوند و جێگەیەکیتر لە کوردستاندا، ئەوەندەی ناوی (زێوێ، زێویە، زێوکە، زێوە) بەم ژمارە زۆرە دووپات بوونەتەوە و هەن؟!

٤.ئاخۆ بنەما و ناوی (زێوێ، زێویە، زێوکە، زێوە) چی بێ و لە بنەڕەتدا چۆن بووبێ؟!

٥.ئاخۆ ناوی ئەم هەموو گوند و جێگایانەی ناویان (زێوێ، زێویە، زێوکە، زێوە)یە، لە وشە و ناوی (زاویە)ی عەرەبییەوە هاتوون؟.

پەراوێزەکان:

١.نووسینەکەی مامۆستا (وەهبی) بەهەمان شێوازی نووسراوە، کە نیوسەدە لەمەوبەر، لەگۆڤاری (پێشکەوتن) ژمارە (٨)، ساڵی یەکەم، نیسانی ١٩٥٨، ل١-٤دا، بڵاوی کردۆتەوە.

٢.پێشکەوتن (گۆڤار)، ژمارە ٨، ساڵی یەکەم، نیسان ١٩٥٨، ل١-٤، بەقەڵەمی مامۆستا بڵاوکراوەتەوە.

٣.لە بارەی (سەرسیر)و (چوارتا)وە وتارێکم نووسیوە لەبەرەوە بڵاوی ئەکەمەوە، لە ساڵی ١٩٤٥دا لە سلێمانی بۆ یەکەم جار لێبوونەوەی ناوی (سەرسیر)م بڵاوکردبووەوە، وە وتوبووم کە لە (سەردسیر)ی فارسییەوە هاتووە، کە مانای (هاوینەهوار)ە.

٤.هەر لە شێوەی ئەم ناوە تورکییانەی عوسمانی، لە هەمان ناوچەدا، ناوی گوندی (یاخ سەمەر)و (قزلەر)و چەندان گوندی هاوسێی (چۆخماخ) هەن.

٥. بۆ بەسەر کردنەوەی ناوی (زێویّ، زێویە، زێوکە، زێوە) سەیری ئەم سەرچاوانەش کراون:

١.فرهنگ دهخدا، جلد٩،ص ١٣١١٩.

ب.محەمەد جەمیل ڕۆژبەیانی، وڵاتەکەت باشتر بناسە. چاپەمەنی ئاراس: ٢٠٠٥، هەولێر،ل. ٣١٠-٣١٣.

ج. د. غەفوور عەبدوڵلا، گوندەکانی کوردستان، بەرگی: ٤،٣،٢،١، هەولێر، ٢٠٠٥

د. د. غەفوور عەبدوڵلا، فەرهەنگی جوگرافیایی کوردستان، چاپەمەنی موکریانی، ٢٠٠٨، هەولێر.

هەندێ ئاشنای نامۆ

-١-

هەندێ جار بەدەم نووسینەوە، برێ واژە و زاراوە، دێنە بەر نووکی قەڵـەم“ کـە ئەگەرچی بنەڕەت و مەبەستی نووسینەکە، کاری بەو واژە و زاراوانـە نییـە“ بـەڵام لەهەمان کاتیشدا بێ ئەوەی دەسـەڵات لەدەسـت خۆتـدا بێـت، لەنگـەرێك، یـان هەڵوێستەیەکی کـورتی کـەم خایـەن لـە ئاسـتیاندا دەگریـت و بـە دەمیشـییەوە پشوویەك دەدەیت. ئەوسا لەم دەرفەتی پشووەدا، بەچاوێکی ناسیاوانە، لـە سـەرو روخساری ئەو واژە و زاراوانە ورد دەبیتەوە و هانا بۆ بیرەوەریت دەبەیت، تا ناویان و مانایان و ناسیاویت لەگەڵیاندا بیر بکەیتەوە و بزانیت چۆن تێکەڵ کـاروانی ئـەو شەپۆلە واژە و زاراوە ئاشنا و ناسیاوە کەوتوون، کە رۆژانە هاوڕێیەتی قەڵەمەکەت دەکەن!

ئەم چەند واژە و زاراوەیەش“ بڕێکن لەو نموونانە:

بان؛ نەبان

مامۆسـتا هـەژار موکریـانی لـە لاپـەڕە (٤٧)ی بـەرگی یەکـەمی (هەنبانـە بۆرینە)دا، لەبارەی واژەی ((بان))ەوە ئاوای نووسیوە:

١ ـ بان: بانگی نوێژ (مەلا بانی دا).

٢ ـ گازی: (بانی کە بابێ).

٣ ـ لای سەروو: (لە بان ئەو کێفە).

٤ ـ سەربانی خانوو.

٥ ـ بانو: زەمینی دەشت و بڵند: (بان هۆبەتوو، تاڵەبان).

٦ ـ هۆگر و خاوەن بەزەیی: (ئەو مانگایە لە گوێلکەکەی نەبان بووە).

٧ ـ بن، بوون.

دیسان هەر مامۆستا هەژار، لە لاپەڕە (٨٧٧)ی بەرگی دووەمی ((هەمبانە بۆرینە))دا، لەبارەی واژەی (نەبان)ەوە ئاوای نووسیوە:

١ ـ شیردەرێ کە بێچووی خۆی ناوێ و شیری ناداتێ.

٢ ـ کەسێ کە دەنگی لە یەکێ گۆڕیوە: (کاکم لێمان نەبانە و نامان دوێنێ).

٣ ـ بەدمیجاز، هەمیشە قەڵس و تووڕە.

بەڵام لە نێوان هەردوو واژەی (بان) و (نەبان)ی ئەم لێکدانەوەیەی مامۆستا (هەژار)دا، واژەیەکی هاوبەشی وەك (نەبان) دووبارە بۆتەوە، کە وەك وتمان: بەو مانایە دێت" کە شیردەرێك خۆی لە بێچووەکەی دەگۆڕێ، یان: نایەوێ و شیری ناداتێ. کەواتە مانای گشتی واژەی (نەبان) ئاوای لێ دێت: خۆ تێنەگەیاندن و رووپێنەدان و دووری لێگرتن و سەیر نەکردبێ" بۆیە لە فۆلکلۆردا وتراوە:

تەحا لەو ریزە خاڵانە

بۆ من چاکن ئەو چاوانە

یاری خۆمە و لێم (نەبانە)

واتە: یار دەشزانێ من یاری ئەوم" بەڵام رووی سۆز و بەزەیی لێ وەرگێڕاوم و رووم ناداتێ و بەچاوی جارانی بۆم ناڕوانێت، بۆیە دەشێ دوو کەسی ناسیاو، کەلە رێ و گوزەردا تووشی یەك دەبن، یەکێکیان بەهەر سۆنگەیەکەوە بووبێت، خۆی لەوی تریان بێئاگا و نەدیو دەکات، وەك ئەوەی خۆی وا نیشان بدات، کە گوایە نەیدیوە و چاوی بەسەیرکردنی شتێکی ترەوە خەریك کردووە، کە بەمە دەڵێین خۆی لێ (نەبان) کردووە.

ئەی باشە، ئەگەر پێشگری (نە)ی ئەم واژەی (بان)ە، بەو جۆرە بێنینەوە یاد" کە وەك دەزنین لە کوردیدا (نە) بچێتە پێش هەر واژەیەکەوە، دەبێتە پێچەوانەی ئەو شتە، وەك:

چوون = نەچوون

خواردن = نەخواردن

خۆش = نەخۆش

خەوتن = نەخەوتن

بینین = نەبینین

بینا = نابینا

ئەوسا واژەی (بان) دەبێتە پێچەوانەی (نەبان) و مانای (بان)یش دەبێتە: خۆتێگەیاندن و رووپێدان و سەیرکردن. بۆیە لەفۆلکلۆری کوردیدا واژەی (بان) بە مانای تێڕوانین و سەیرکردن و نزیکی کردنە:

هەتا خۆم کوڕ بووم بە (بان)انەوە
کچگەل بە دوعا و بە پاڕانەوە
ئێستاکە پیر بووم، پێم دەڵێن خاڵۆ
بەرتیلیش دەدەم، نامبەنە ماڵۆ

واتە: هەتا لەتافی لاویدا بووم، کچانی زۆر، پەرۆشی ئەوە بوون روویان پێ بدەم و خۆمیان تێبگەیەنم و بیانلاوێنم و چاوبڕکێیان لەگەڵدا بکەم... کەلە مانا گشتییەکەی ئەم واژەیەوە، هەر سەیرکردن و بینینمان لا گەڵاڵە دەبێت، بۆیە دەبێ مانای واژەی (بان) هەر (بینین) بێت" کە مخابن هێشتا فەرهەنگگەلی کوردی بەمجۆرەی لەبارەوە لێك نەداوەتەوە.

هەڕی لە بەڕی جیا ناکاتەوە

ئەمە پەندێکی پێشینانی کوردییە، بەڵام لە (پەندی پێشینان)ە کەی مامۆستا ((شێخ محەمەدی خاڵ))دا نەهاتووە.

لە لاپەڕە (٩٦٥)ی بەرگی دووەمی ((هەنبانە بۆرینە))شدا، مانای واژەی (هەڕ) ئاوا لێکداوەتەوە.

١ ـ هەڕ: قوڕ.
٢ ـ زیقە، گریانی منداڵ.
٣ ـ زەڕەی کەر، گوڕە.
٤ ـ خاك، خۆڵ.

بەڵام ((**هەڕ**)) و ((**هەرگ**)) لە دیالیکتی گۆران ـ دا بە مانای (**قوڕ**) و (**لیتە**) و (**خاکی تەڕ**) دێت. مەولەوی تاوەگۆزی، لەم چەند بەیتەدا ((**هەڕ**))ی بەمانای قوڕ و لیتە هێناوە:

١ ـ گێچ زرێوار هەرسم مەوج وەردەن.
سارای مەریوان تەمام ((هەڕ)) کەردەن (ل: ٥٠٠).

واتە: زرێباری فرمێسکم شەپۆلی داوەو دەشتی مەریوانی کردووە بە قوڕ.

٢ ـ ها، کاوان کاوان، دڵ چون دڵڕێشان
((هەڕ)) دان وەسەردا، هەردان پەی وێشان (ل: ٥٢٣)

واتە: بەرزاییەکان وەك دڵ بریندارا‌ن، دڵیـان لـەت بـووە و چـیاکانیش قوڕیـان بەسەری خۆیاندا داوە.

٣ ـ یاشێخ ((هەڕ)) گاوان مەیلەکەی لەیلێ
سەر بە سەر وەگیان هەرزانەن خەیلێ (ل: ٥٣)

واتە: یا شێخ؟ قوڕاوێك کە بەهۆی مەیلی لەیلێ ـ وە لە گیانی دڵـدار بپـرژێ" ئەوەندە بە نرخە ئەگەر سەربەسەر، بە گیانی خۆی بیگۆڕێتەوە، هێشتا بە هەرزانی دەست کەوتووە.

کەواتە هەڕ، بەمانای قوڕ دێت.

بەڵام ((بەڕ)) واژەیەکی عەرەبییە و بەمانای زەمینی وشك دێت،بۆیـە هـەردوو واژەکە، بەدەستی ئەنقەست، بە پێچەوانەی یەکتر دانـراون، تـا مانـای دژ بەیـەك بدەن و مانا گشتییەکەی ببێتە: ((تەڕ و وشك))" کەلە بنەڕتدا پەندەکە بەرامبـەر ئەو کەسە گێل و نەشارەزایانە بەکار دەهێنین،کە ئاوەزیان بە جیاکردنەوەی: چاك و خراپ، دۆست و دوژمن و تەڕ و وشك ناشکێ، بۆیە دەڵێین: (هەڕ) لـە (بـەڕ) جیـا ناکاتەوە.

سەرنجێکی تر لەسەر ئەم پەندە" لێکدانی هەردوو واژەی (هەڕ) و (بەڕ)ی کـێش و قافیەدارە" کە نموونەی تری ئەمجۆرە واژە دژبەیەکانە، لە زاراوەی تری وەك (تەڕ و بڕ)دا دەبینین و من دڵنیام ئەم دوو واژەیەی ئەم زاراوەیەش لە بنەڕەتدا هەر (تەڕ)و (بەڕ)ی هەمان پێودانی پەندی (هەڕ) و (بەڕ) بـوون، کـە ئێسـتا لـەم زاراوەیـەدا بزوێنی (بەڕ)ەکە سواوە و بۆتە (بڕ) و زاراوەکەش بە گشتی مانای هێشـتا (تـەڕ) دەگەیەنێ" کە نابێ ماناکەی وابێت، بەڵکو دەبێت بە هەمان پێودانی پەندی (هەڕ ـ ی) لەبەڕ ـ ی جیا ناکاتەوە) سەیری بکرێت.

بۆ بیرهێنانەوەی خوێنەر و هەر لەم بوارەدا، زاراوەی (**حازر و بزر**)، (**بەزمەم ڕەزم**)* ، هەڵبەز و دابەز) مان لە کوردی دا هەیە، کە بەپێودانی زاراوەی پێشوو، هەردوو واژەکەی ئەمانیش، دژبەیەکن و هاوکاتیش (کێش و قافیە) دارن، تا لەسەر زمان و لەکاتی بەکارهێناندا ئاسان و وەك جۆرە شیعرێکیش بن. هەر بۆیە لەم بوارەدا بیر بۆئەوە دەچێ، کەواژەکانی ئەمجۆرە نموونانە، هەروا بە رێکەوتێك نەچوونەتە پاڵ یەکتری، بەڵکو دەبێ زمانزان، یان فەرهەنگ نووسێك، کاری لەسەر کردبن و لەم نموونانەش زۆرتر بووبن، بەڵام ئێمە هەر ئەم چەند دانەیەمان سنگاوسنگ بۆ مابێتەوە.

کونە مشکی لێکرد بە قەیسەری!،
یان
قەیسەریلێکرد بە کونە مشك!؟

ئەمیش پەندێکی دێرینەیە، تەمەنی لەگەڵ دروستکردنی (شار و بازاڕ و قەیسەری)دایە. داخەکەم لە (پەندی پێشینان)ەکەی مامۆستا شێخ محەمەدی خاڵ ـ دا نەهاتووە. تا ئێستا لە زۆر دەقی کوردیدا دەیبینم بە هەڵە بەکاری دێنن.

ئەگەر لە ڕووی واتاوە سەیری بکەین، هەست دەکەین بەو مانایە هاتووە، کە بەراورد لە نێوان دوو جێگەی وەك (قەیسەری) و (کونە مشك)دا دەکات... بێگومان دەشزنین جیاوازیی لەنێوان ئەم دوو جێگەیەدا، ئەوەندە زۆرە" جێی بەراورد نییە.

چونکە رووی دەمی پەندەکەش لە مرۆڤە" نەك لە مشك، ئەوا دەزانین کە مرۆڤ دەتوانێ لە بازاڕ و قەیسەریدا، بە پان و پۆڕیی بازاڕ و قەیسەرییەکەدا بسوڕێتەوە. بەڵام بەپێچچەوانەوە، مرۆڤ بەکونە مشکدا ناچێت. لەبەرئەوە مادام رووی دەمی پەندەکە هەر لەمرۆڤە (وەك وتمان)، ئەوا دەبێ ئەم مرۆڤە (لەوکاتەدا) ئەوەندە بەتەنگ هێنرابێت، کە مەودای هەنگاوهەڵهێنان و بزووتنی لەبەردەمدا

---

* بەزم و ڕەزم: شادی جەنگ، خۆشی و شەڕ و هەرا.

تەنگەبەر و تەسك و پڕ تەنگوچەڵەمە کرابێتەوە. واتە: ئەگەر لەبەر هەر هۆیەکی گوشاری وەك قەرزاریی، یان دوژمنکاریی، یان هەژاریی بێت" ئەوا ئاسۆی بەر پێ و بەرچاوی، تاریك و تەنگ دەبێ و تروسکاییەك شك نابات، تا وردە وردە هەست دەکات توانای هەنگاو هەڵهێنان و پەلوپۆ هاویشتن و دەرەتانێك و دەستگرێکی نییە" بەدەم ئەم تەنگانەیەوە بێت. بۆیە هەست دەکات تەنگی پێ هەڵدەچنرێ و دنیای لێ بچووك و بچووکتر دەبێتەوە" لەم بارەدایە ئەم مرۆڤەی ناو ئەم تەنگەژەیە، ئەو شار و بازاڕ و قەیسەرییەی جارانی لێ تاریك و نووتەك و یەکجار تەنگەبەرە. بۆیە کاتێ کەسێك، کەسێکی تر بەتەنگ دێنێ" دەڵێن: قەیسەری لێ کردۆتە کونە مشك. کە نموونەی تری ئەمجۆرە پەندەمان، بەم شێوانەی تریش هەن (هەرچەندە هیچیشیان لە ـ پەندی پێشینان ـ ەکەی مامۆستا شێخ محەمەدی خاڵ ـ دا نەهاتوون).

١ ـ دنیای لێکرد بە چەرمی چۆلەکە: واتە ئەوەندەی گوشار بۆ بردووە و ئەوەندەی تەنگ پێهەڵچنیوە، ئەم سەر زەمینە بەرینەی لێ تەنگ و بچووك کردەوە" بەئەندازەی چەرمە چۆلەکەیەك.

٢ ـ سەری دنیا بەپووش نەگیراوە. واتە: ئەم ئاسمانە بێ سنوورەی تا چاو هەتەر دەکات، هەر ئاوەڵایە، کەچی کە یەکێك داد لە دەست تەنگژەیەك دەکات" بەرامبەرەکەی دڵخۆشیی دەداتەوە و پێی دەڵێ: سەری دنیا بەپووش نەگیراوە. واتە: هێشتا ئومێد و ئاسۆی رووناك ماون.

لەبەر ئەمانە، شێوەی بەکارهێنانی: ((قەیسەری لێکرد بە کونە مشك)) راسترە، نەك پێچەوانەکەی.

ڕەنجبەر، یان ڕەنجبار؟

لە کوردەوایدا بەتایبەتیش لەناو گوندنشینەکاندا (ڕەنجبەر) بەو کەسە دەڵێن، کە بەرامبەر بە کرێیەکی دیاریکراو، کار بۆ کەسێکی تر دەکات، واتە: هەر نزیکە بە (کرێکار)ی ناو شارەکان، کە هەردوو وشەکە لە بنەڕەتدا لە دوو واژەی سەربەخۆ لێکدراون. چونکە واژەی (ڕەنج) بە تەنیا بەمانای تەقەللا و کۆششە و توانای خستنەکار و وزە بەخشین دەگەیەنێت، وەك چۆن (کرێکار) لە واژەی (کرێ + کار) پێکهاتووە“ هەر بەو جۆرەش (ڕەنجبەر، یان ڕەنجبار)، لە (ڕەنج + بەر) و (ڕەنج + بار) پێکهاتووە.

بەڵام لە وشەی لێکدراوی (ڕەنج + بەر)، یان (ڕەنج + بار)دا، جۆرە تێکەڵاوی و گۆڕانکارییەکی زمانەوانیی بەسەردا هاتووە، کەوا پێدەچێ پاشگری (بەر)، یان (بار) لەبنەڕەتدا جۆرێکی تر بووبێت و بەپێی تەمەنی مێژووی دێرینەی ئەم واژەیە، لە کوردەواریدا (کە کۆمەڵگەیەکی کشتوکاڵ کار بوون) و لە دەمێکەوە بەسەر زاری زۆربەی جەماوەری خەڵکەکەیەوە واژەش وەك هەر پێویستییەکی تری ژیان، گۆڕانکاریی بەسەردا دێت، بەتایبەتی بەمەبەستی سفتوسۆڵ بوون و بێ گریوگۆڵ بوون، لەسەر زمان و خێرایی لە بەکارهێنانیشدا، کە خێرایی بەکارهێنانی واژەکە، لەسەر زمان، وای سواندووە، هەروەك چۆن ئێستا لەسەر زمان و گوێمانە“ هەر بەو جۆرەش بەکاری بهێنینەوە.

بەڵام بە بەراورد لەگەڵ دەستەواژە هاویاساکانی ترماندا، کە هەمان گۆڕانکارییان بەسەردا هاتووە، بۆمان دەردەکەوێ، کە واژەی لێکدراوی (ڕەنجبەر) لە سەرەتادا (ڕەنج + بار)، واتە: (ڕەنجبار) بووبێ“ چونکە:

١ ـ نالی دەڵێ:

ئاوی سوێری چاو و (بار)ی تاڵی لێو
سوێر و تاڵیی، دەم دەدەم و ژەم ژەم دەخۆم

* * *

واتە: قورساییەکی گران لەسەر لێومە، کە بەددان لێی دەکەمـەوە و دەیخـۆم... بۆیـە لەسـەر هـەمان پێـودان دەوتـرێ: (فڵانــە کــەس، لــەش بــە بــارە)‌" واتــە: بارستاییەکی قورس لەسەر لەشێتی، ئیتر ئـەو بارسـتاییە، نەخۆشـیی بێـت، یـان ئەرکی سەختی ژیان...

یان دەوترێ: (فلانە کەس، هیچـی لـەباردا نییـە، واتـە: دەسـتە چـاپە و بـێ دەسەلات و بێ خێر.

یان دەوترێ: (فلانە کـەس، نالـەبارە)، واتـە: نایەتـە ژێـر بـاری ئـەو ئـەرك و فەرمانەوە‌" کە پێویستە بیکات.

یان دەوترێ: (فلانە ئافرەت منداڵ بارە)، واتە: منداڵی لـە ئەسـتۆیە و ئـەرکی سەرشانی قورسە.

کەواتە پوختەی مانای (بار)، لەو نموونانەدا‌" بەمانای گرتنـە ئەسـتۆ و هاتنـە ئەستۆی ئەرك و فەرمان و قورساییەك، کـە هەنـدێ جـار مرۆڤەکـە، خـۆی بـەپیر گرتنە ئەستۆی ئەو (بار)ەوە دەچێت، وەك نموونەی (رەنجبار)ەکە و هەنـدێ جـاریش دیاردەکانی تری ژیان، وەك هەژاریی و نەخوێنـدەواریی و نەخۆشـیی و کارەسـاتی سروشتی، لە ئەستۆی مرۆڤی (بار) دەکات.

٢ ـ لە فۆلکلۆری کوردیدا دەوترێ:

لەناو سابلاخ دا، بورجێك دیارە بـەقـەد ئـەو بـورجـە، خەم لە دلّم بارە

واتە: بەبارستایی و قورسایی و بەرزایی ئەو بورجە، بارتـەقای خـەم، نیشـتۆتە سەر دلّم‌" بۆیە لەسەر پێودانی ئەم رێسایە، دەوترێ: فلانە کەس خـەمبارە، واتـە: خەم لە ئەستۆیەتی.

٣ ـ دەوترێ: فلانە کەس (نوێژکەر)ە!. کە دیارە لەسەرەتادا وشە لێکدراوەکە، لە وشەی (نوێژ + کار)ەوە هاتووە و ئـەمیش چـونکە لەدەمێکـەوە‌" لەسـەردەمی پەیدابوونی ئایینی ئیسلامەوە، لەناو کوردسـتاندا بـەکار دێـت، تیپـی (ئـەلف)ی وشەی (کار)، کە خۆی زۆر کورت دێتە سەر زمان و گوێ‌" بووە بە (بـزوێن = ە) و لە (نوێژکار)ەوە بووە بە (نوێژکەر)، کە هەرگیز رێی تێناچێ ئەم وشـە لێکـدراوە، لە بنەڕەتدا بەو سووکایەتییە لە دایك بووبێت، یان دواتر ویسترابێ سووکایەتی پێ

بكرێت! لەکاتێکدا کە بەڕێزەوە سەیری ئایینی ئیسلام کراوە، چونکە نموونەی تری لەمجۆرە وشەیەمان زۆرن، وەك: وشەی (راوکەر)، کە ئەمیش دیارە لە بنەڕەتدا (راو + کار) بووە، وەك وشەی (وەرزشکار).

٤ ـ تیپی (ئەلف)ی تێکڕای ئەو وشانەی سەرەوە، کە هەموویان لە بنەڕەتدا حەرفی (ئەلف) بوون و لەبەر کورتیی تیپەکە، لەسەر زمان و گوێچکە و لەو جێگەیەدا سواون و گۆڕدراون بەتیپی (ە)، واتە: بە (بزوێن)، ئەوەمان لا دروست دەکات، کە وشەی لێکدراوی (رەنجبەر)، هەر (رەنجبار) بووە.

هەرچەندە لەشیتەڵکردنی وشەی (رەنجبەر)دا، وا دێتە بەرهەست، کە (رەنجبەر) بەو کەسە بڵێن گوایە بەری رەنج و تەقەللاکە، بۆ خۆی ببات.

بەڵام وەك وتمان: لەو وشانەدا (بار)ی سواون و بوون بە (بەر) و لەو گۆڕان و سواندنەشدا، مانایان ناگۆڕدرێ و وەك خۆیان دەمێننەو... ئەگینا ئەگەر وابێ" ئەو کاتە کە دەوترێ: (فلانە ئافرەت منداڵەبەرە)" ئاخۆ دەبووایە مانای وابێت، کە گوایە منداڵەکەی دزیوە؟!(*).

* * *

-٢-

هەندێجار بەدەم بینین و بیستنەوە، بڕێ واژەو زاراوە بەر چاو و گوێ دەکەون، دەم و دەست بەری چاو لێڵ و گوێچکەش لە بیستن بێزار دەکەن: ئیتر بەپەلە بڕیار دەدەیت گوێچکەو چاوت، لەبیستن و بینینی ئەو ڕەشەبایە دووربخەیتەوە، کە بە مەبەستی شێواندن و کاولکاریی، ڕووی لەزمانی کوردی کردووەو هیچ دامودەزاگایەکی (زمانەوانی)ش دەسەڵاتی بەرگریی لەم وێرانکارییە پێناکرێ، کەلە هیچ قۆناغێکی مێژووی زمانی کوریدا، ئەوەندەی ئێستا، مەترسیی بۆسەر زمانی کوردی پەیداکردبێ. وەك نموونەی (دڵۆپێك لە زەریا):

ناوزەد:

واژەی ناوزەد! لەچییەوە هاتووە، کە لەم چەندساڵەی دواییدا، زۆر نەشارەزایانە لەنووسینی کوردیدا بەکاری دەهێنن!. بۆیە پێم باشە شتێك لەسەر ئەم واژەیە بڵێم: کە (**زەد**) لەبنەڕەتدا چاوگی قرتاوی (**زَدَنْ — زەدەن**)ی زمانی فارسییەو بەمانای (**لێدان**)ە، کەچی ئەوەی سەیرە ئەو نووسەرانەی بەوهۆیەوە کە ماناکەی نازانن، زۆرجار واژەی (**ناوزەد!**) و هەندێ جاریش دیومە و بیستوومە بە (**ناوزەنگ**)یشی بەکاردەبەن!... لەم سەرنجەمدا لەسەر ئەم واژەیە، مەبەستم ئەوەنییە بڵێم نابێ واژەی بیانی بەکار ببرێ. بە پێچەوانەوە من بڕوام وایە دەوڵەمەندترین زمان، ئەو زمانەیە کە (**ئەنتێن**)ی واژە وەرگرتنی زمانگەلی بیانی بەهێزە و زیرەکانە واژەی بیانی دەقۆزێتەوەو لە شوێنی پێویست و شیاو و لەهەناوی ڕستەی ڕەسەنی زمانەکەیدا بەکاری دەهێنێ. چونکە (**زمان**) بەبەکارهێنانی واژەی بیانی، نابێتە زمانێکی نامۆ، بەڵکو بەبەکارهێنانی ڕستەی سەر بە میعماری بیانی، دەبێتە زمانێکی ئاڵۆز و نامۆ... لەم بوارەدا ئەگەر شاعیرانی کلاسیکی کورد بەنموونەو لەناویشیاندا (**نالی**) بەیاد بهێنینەوە، دەبینین واژەگەلێکی زۆری بیانی (**عەرەبی و فارسی**) بەکاردەهێنێ، بەڵام لەناو کەش و هەواو هەژمoونی ڕستەی خۆماڵییانەو ڕەسەنی کوردا دەیانگونجێنێ. لەم بۆنەیەدا

ئەگەر هەر لەسەر واژەی (**ناوزەد**) بوەستین و بڵێین گریمان لەجێی واژەی (**نـاوزەد**)، واژەیەکی تری کوردیمان نـەبێت، ئـەوا قەیناکـە ڕێ پێـدراوە. بـەڵام خۆشـبەختانە چەندان واژەی ترمـان لـەجێی واژەی (**نـاوزەد**) هەیـە وەك **نـاودێر** دەکـرێ، یـان: **ناودەبرێ**.

*　*　*

جەنگی جیهانیی یەکەم:

جەنگی جیهانیی دووەم:

ئـەم ڕسـتەیە تەرجەمەیـەکی دەقـاودەقی عەرەبییـە، کـەهیچ ڕستەسـازیی و بیرکردنەوەیەکی کوردییانەی تێدا لەبەرچـاو نـەگیراوە. کـە ئەگـەر بـەجیا لەسـەر وشەکانی ڕستەکە قسەبکەین، ئاوای لێدێت: جیهان، مەبەست لەو گۆی زەوییەیە، کە ئێستا ئێمەی لەسەر دەژین. ئیتر جیهان (لەئێستادا) گۆیەکی تری زەوی نییـە، مرۆڤی لەسەر بژی. کەواتە (**جیهانی یەکەم و جیهانی دووەم و سێیەم**) نییە. بەڵام مەبەست لە واژەی (جەنگ)ی ئەم ڕستەیە، ئەو جەنگەیە کە لەسـەدەی ڕابـردوودا لەسەر ئەم گۆی (جیهان)ە ڕوویانداوەو مەبەستیش لـە جـەنگی یەکـەم و جـەنگی دووەم، یان: یەکەم جەنگ و دووەم جەنگە. بەم پێیە میعماری ڕسـتەکە بۆکـوردی ئاوای لێدێت: (جەنگی یەکەمی جیهانیی) یان : (**یەکەم جەنگی جیهـانیی**) و بـۆ دووەم جەنگیش بەهەمان شێوە دەبێتە: **جـەنگی دووەمـی جیهـانیی**، یـان **دووەم جەنگی جیهانیی**.

*　*　*

(کان)ی پاشگری **(کۆ)**، وەك: **شاعیرە سۆفییەکان:** لێرەدا **(کان)**ی پاشگر **(سۆفی – ییەکان)**، مەبەست و تایبەت لە (کۆ)ی ئەو شاعیرانەیە، کە سۆفی مەشرەب و سۆفیزمن. لەبەرئەوە دەبێ بنووسرێ: **شاعیرانی سۆفی**، یان ئەگەر پاشگری **(گەل)**، کە زۆرتر بۆ ئەمجۆرە **(کۆ)** یانە بەکاردەبرێ و لەبنەچەشدا ئەردەڵانییەو لەسەدان ساڵەوە سەرلەبەری کورد بەکاری دەبات، شتێکی لەبار و جوانە و لەناوچەکانی گەرمیان و ئەردەڵاندا زۆر رۆیشتووەو بۆ دەیان وشەی وەك: **کوڕگەل، کچگەل، پیاوگەل، ژنگەل، گەلی کورد** و... هتد، بەکاری دبەن. ئەوسا ئەم رستەیەمان ئاوای لێدێت: **(شاعیرگەلی سۆفی)**. هەرچەندە هەندێك زمانەوانانی کورد، پێیان وایە پاشگری **(کان)**ی سۆفییە-کان، **ئامرازی خستنەسەر**ەو دەشێ وەك خۆی: **(شاعیرە سۆفییەکان)** بنووسرێ. کە من لەگەڵ ئەمەدانیم و پێم وایە ئەم **(ئامرازی خستنەسەر)**ە، تەنیاو تەنیا بۆ **(سیفەت)** دەبێ، وەك: **کچە جوانەکان، کوڕەقۆزەکان، سێوەگەورەکان، هەورەبەرزەکان**، نەك بۆ **(ناو)**، کە مخابن بەپێودانی ئەم هەڵە باوە، دەیان و دەیان دەستەواژە و رستەی وەك ئەمجۆرە رستە ئاڵۆز و شپرزانە، بەبێ لەبەرچاوگرتنی هیچ تایبەتمەندییەکی زمانی کوردی لە ئێستادا بەکاردەبرێن و گۆڕینەوە و سڕینەوەشیان، زۆر سەخت و ئەستەمە، وەك ئەوەی دەڵێین و دەنووسن: **حیزبە کوردستانییەکان!** لەکاتێکدا وەك دەزانین هەر **(یەك)** کوردستان هەیە، بەڵام لەکوردستاندا چەندان حیزب هەیە، کە دەبێ سیغەی **(تاك)** بۆ **(کوردستان)** و سیغەی **(کۆ)**ش بۆ **(حیزبەکانی کوردستان)** بەکاربرێ... بەڵام هەڵەباوەکە لەوێدایە، کە پاشگری **(کان)**ی **(کوردستان- ییەکان)**، بۆ حیزبەکانە، نەك بۆ کوردستان و بەم پێیە دەبێت بوترێ و بنووسرێ: **(حیزبەکانی کوردستان)**، یان: **(حیزبگەلی کوردستان)**. هەر لەم بوارەدا نموونەی تری لەمجۆرە دەهێنینەوە دەڵێین: لەکوردستاندا ڕووبارو چیای زۆر هەیە و بۆ ناوهێنانیان بە **(کۆ)**، دەبێ بوترێ: **رووبارەکانی کوردستان، چیاکانی کوردستان**. نەك **رووبارەکوردستانییەکان!**، یان **چیاکوردستانییەکان** و... هەر بەو پێودانەش دەبێ بوترێ: کچانی سلێمانی، نەك کچە سلێمانییەکان! و شەقامەکانی سنە، نەك **شەقامە سنییەکان!**. **کوڕان**، یان: **کوڕگەلی دیاربەکر**، نەك **کوڕەدیاربەکرییەکان!**.

یان دەوترێ و دەنووسرێ: (**ڕێکخراوە دیموکراتییەکان**)!، کە ئەمیش وەك ڕستەی پێشوو، دەبێ سیغەی (**کۆ**) بۆ (**ڕێکخراوەکان**) بێت، نەك بۆ (**دیموکراتی**). چونکە لەکوردیدا وشەی (**دیموکراتی**) جەمع ناکرێتەوە، بەڵکو وشەی ڕێکخراو جەمع دەکرێتەوە و بۆ ئەم ڕستەیەش دبێ بوترێ و بنووسرێ: (**ڕێکخراوگەلی دیموکراتی**) و هەر لەنموونی ئەم هەڵە باوانەدا دەنووسرێ: **وڵاتە ئەوروپییەکان!، هێزە ئەمریکییەکان، هەواڵە وەرزشییەکان!.** کە لەمەشدا دەزانین (**ئەوروپا**) بریتییە لە چەندا وڵات و بەهەموویان (**یەك**) کیشوەریان پێك هێناوە و ئەم کیشوەرەش وەك وشەی (**کوردستان**)ی پێشتر باسکراو، جەمع ناکرێتەوە. واتە: یەك ئەوروپا هەیە. بۆیە دەبێت دەستەواژەکە بەمجۆرە دابڕێژرێ: (**وڵاتانی ئەوروپی**) و... **هێزەکانی ئەمەریکا**، نەك: **هێزە ئەمەریکییەکان!، هەواڵەکانی وەرزش، نەك هەواڵەوەرزشییەکان!.**

حۆئەگەر بگەڕێینەوە بۆ خودی ئەو ڕستەو نموونە عەرەبییانەی، ئەمجۆرە ڕستە کوردییانەیان لێوە تەرجەمەکراوە، ئەوسا بۆمان دەردەکەوێ کە وەرگێڕە کوردەکە، نەزمانی کوردی دەزانێ نە عەرەبی. ئەگینا لە ڕستەو نموونە عەرەبییەکەشدا، ئەو سیغەی (کۆ)یەی ئێمە مەبەستمانە و دەبێ بە (کۆ) بنوسرێن، لەوێشدا هەر وان، وەك ئەوەی لە عەرەبیدا دەنووسرێ: **ألشعراء الصوفیون، الدول الاوربیة، الاحزاب الکوردستانیة، المنظمات الدیمقراطیة، القوات الامریکیة، الاخبار الریاضیة**. واتە: وشەکانی **ألشعراء** ، **الدول، الاحزاب، المنظمات، القوات، الاخبار**، هەموویان (**کۆ)ن و** وشەکانی (**الاوربیة، الکوردستانیة، الدیمقراطیة، الامریکیة، الریاضیة)ش**، هەموویان بە سیغەی (تاك) هاتوون، کەچی وەرگێڕە نەشارەزا کوردە، سەقەتیان دەکات و لەباریان دەبات و بەمجۆرە ئەم کوردی نەزانانە، زمانی کوردی کاول دەکەن.

ئەم کتێبەم خوێندەوە:

(شاری سلێمانی-ململانێی گروپە کۆمەڵایەتییەکان: ١٨٢٠-١٩٢٠)

(١)

گەورەترین تەنگژە لە بەردەم نووسینەوەی لایەنە جیاجیاکانی مێژووی گەلی کورددا، نەبوونی سەرچاوەیە، سەرچاوەش بەواتای نەبوونی نووسەری کورد خۆی، واتە: نووسەری خۆماڵییە!. کە ئەم دیاردەیە بەتەنیاو لە سەرتاسەری خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، هەر تایبەت بووە بەکوردو هەر کوردیش بەم شێوە سەمەرەیە ماوەتەوەو پێی وایە دەبێ گەڕیدەو لێکۆڵەرو سیاسەتمەداری بیانیی، هەموو کەرەسەو پێداویستیو پلانی هەموو بوارەکانی ژیانی ئابوورییو کۆمەڵایەتییو سیاسییو..هتد، بۆ بنووسێتەوەو دەستەبەر بکەن!. ئەمەش بێگومان هەر لە ئەفسانەو میتۆدەکانی خەیاڵدا جێگەیان دەبێتەوە. کەچی زۆر لە نووسەرانی کورد، ئەم دیاردەیە بۆ ئەوە دەگەڕێننەوە، کە کورد بەدرێژایی مێژوو، دەوڵەتی نەبووەو نەبوونی دەوڵەتیش وای کردووە زەمینەی لەبار، بۆ زۆر کاری گرنگو لە ناویشاندا بۆ کاری نووسین نەڕەخسابێ!. کە ئەم قسەیە چەند لە راستیشەوە نزیك بێ، بەڵام راستییەکی لاوازە، یان ئەگەر بوێرم بڵێم: بیانوویەکی لاوازەو مانای خۆبەدەستەوەدانە بۆ هەلومەرجی سەپاو. چونکە ئەگەر کورد دەوڵەتی نەبووبێ، بەڵام لە سەدان ساڵ لەمەوبەرەوە، چەندین میرنشینی خۆی هەبووە، کە ئەم میرنشینانە، ئەگەر دەوڵەتیش نەبووبن، نیمچە دەوڵەت بوونو نەتەوە دراوسێکانی تری کوردستانیش، هەر لە رێگەو ژێر سێبەری ئەو میرنشینو نیمچە دەوڵەتانەوە، سەدان کتێبیان لە بارەی زمانو فەرهەنگو مێژووی خۆیانەوە خستۆتە ناو

کتێبخانەکانی دنیاوە[1]. بەڵام ئێمە، لە ماوەی نێوان ئەو (٣٠٠-٤٠٠) ساڵەی دەسەڵاتی میرنشینەکانی کورددا، ژمارەی نووسەری کوردو بەرهەمەکانیان (واتە: ئەو بەرهەمانەی لە سەر بابەتێکی فەرهەنگیو مێژوویی کوردیان نووسیبێ)، لە ژمارەی پەنجەکانی تاقە دەستێك کەمترن!. لەبەرئەوە گەڕانەوە بۆ لەسەرنووسینی هەر لایەنێکی ژیانی ئەو سەردەمەی گەلی کوردو قۆناغی دوای لە ناوچوونی ئەو میرنیشینانەش، دەبێتە ئەو کارە دژوارانەی رەنجی بێبڕانەوەو خوێنی جگەریان دەوێ. چونکە لە یەکەمین پێویستیو کەرەسەی نووسینەوە، کە سەرچاوەو بەڵگەنامەیە، ئیتر دەبێ مەڵبەندەکانی ئەرشیفی وڵاتانی دەرەوەی کوردستانیان بۆ بپشکێنرێت، کە ئەمیش خۆی داستانێکی ترە، بەتایبەتیش نووسین لە سەر لایەنێکی هێشتا دەست بۆ نەبراوی وەك بابەتی سوسیۆلۆگی (کۆمەڵناسی)ی کۆتاییەکانی ژیانی میرنشینی بابان، کە لەچاو میرنشینەکانی تری کورددا و بەنموونە: میرنشینی ئەردەڵاندا، کە لە هەموو روویەکەوە لە میرنشینەکانی تری کورد، سەقامگیرترو دامەزراوتر بووە، کارێکی سەختە، چونکە میرنشینی بابان لە دوا پەنجا ساڵەی تەمەنیدا، بەسۆنگەی شەڕو تێهەڵچوونیان لەگەڵ هەردوو دەسەڵاتی عوسمانیو ئێرانیو هاوکات شەڕو ململانێی خۆبەخۆی خۆیشیاندا، کارێکیان بەسەر میرنشینەکە هێناوە، داری بەسەر بەردییەوە نەمێنێ.

مامۆستا جەعفەر (فازیل کەریم ئەحمەد) کتێبێکی بەناونیشانی سەرەوە چاپو بڵاوکردۆتەوە، کە وەك لە ناونیشانی کتێبەکەوە دەردەکەوێ، تەرخانە بۆ ململانێی گروپە کۆمەڵایەتییەکانی شاری سلێمانی، لە نێوان سەد ساڵی (١٨٢٠-١٩٢٠ز)دا هەڵبژاردنی ئەم بابەتو تەقەللاش بۆ دیتنەوەی سەرەداوەکانی سەرەتاو چۆنێتی ئەو ململانێیە، لە زۆر رووەوە کارێکی:

١.ئازایانەیە. چونکە ئەگەرچی هێماو نیشانەکانی ئەو زۆرانو ململانێ نهێنیو ئاشکرایە، ئەوەندە ئاکامیان لێ کەوتۆتەوە، کە چاودێری وردو نزیك، بەئاسانی دەلاقەو درزەکانی پاشماوەی ململانێیەکە (هەست) پێدەکات، بەڵام هەر تەنیا (هەست)ی پێدەکات، نەك بتوانێ دەست لە سەر بنەماو هۆیە زانستییەکانی ئەو ململانێیە دابنێ. لەبەرئەوەی سەرەتاکانی ئەو زۆرانو کێشمە کێشمەیە، ئەوەندە تەماوییو پڕ توونکە توونکەن، کە چاوی (هەست) هەر تەڕیان ناکاتو

دەبێ ڕاستەوخۆ ڕێگەی بۆ لەبەر بگیرێ. لەبەرگرتنی بوارێکیش، کە پێشتر ڕێچکەی نەشکێنرابێ، کارێکی ئەستەمە. بۆیە من ئەم کارە، بەکاری (نەکردە) ناودەبەم، چونکە لەلایەکەوە پێشتر کەس نەیکردووە، لەلایەکی تریشەوە، بەهۆی دژوارییی ئەنجامدانی کارەکەوە، لە دەست هەموو کەس نایەت، کە نووسەر خۆی ئەم چەڵەمانەی لە پێشەکی کتێبەکەیدا دیاریی کردووەو لێیان نەسڵەمیوەتەوە..

٢.زیرەکانەشە، چونکە هەر هەڵبژاردنی ئەو قۆناغەی ژیانی کۆمەڵایەتیی سلێمانی، جیاوازییەکی سەروچڕی لەگەڵ سەرلەبەری شارەکانی تری کوردستاندا هەیە، لەبەرئەوەی شاری سلێمانی بەپێی بڕیارێکی میرانی بابان دروستکراوە (١٧٨٤ز)و بۆ ئەوەش زۆر بەخێرایی ببێتە مەڵبەندێکی درەوشاوەی فەرهەنگی، بازرگانیی، کۆمەڵایەتیی، زۆر بەپەلەش زاناو ڕووناکبیری ناوداری ئەو سەردەمەی کوردستانیان بۆ پایتەختەکەیان بانگهێشت کردووەو تەکیەو خانەقاو مەدرەسەیان بۆ ئامادەکردوون. هاوکات وەستاکارو پیشەگەری چاك‌و دەست ڕەنگینیشیان بۆ کاری بیناسازیی‌و پیشەی جیاجیا، لە دەرەوەی قەڵەمڕەوەکەیانەوەو بەتایبەتیش لە شارەکانی (سنە)و (بانە)و (سەقز)ەوە بۆ نیشتەجێبوون لە (سلێمانی)دا هانداوە. تەنانەت جووتیارو کرێکارو سەربازیشیان لەو ناوچەو ئیلانەوە خواستوون، کە بەر لە دروستکردنی (سلێمانی)، بەشدارییان لە بەڕێوەبردنی میرنشینەکەدا نەبووە[٢].. بەم بۆنەیەوە پێکهاتەی سلێمانی، پێکهاتەیەکی هەمەجۆرەو بەیەکتر جیاوازو نامۆبوون. کە لەم پێکهاتە جیاوازانەشدا، شەرم‌و شکۆ لەیەکتر کەمتر دەبێتەوە. بۆیە لەم بارەدا ئاستی ململانێیەکەش زیاتر هەڵدەکشێ‌و هەر پۆلەیان ویستوویانە بەپەلە ببنە خاوەنی دەسەڵات‌و دارایی‌و جێگەکردنەوەی خۆیان، کە هەر خودی ئەم خواست‌و تەقەللا هەمەجۆرە، لە هەمان کاتدا ماك‌و تۆوی ململانێ‌و بەربەرەکانێیەکی نهێنی‌و هەندێ جاریش ئاشکرای لە پرۆسەی پێکهاتەی (سلێمانی)دا کردووەو لە هەمان کاتدا سەرباری ئەم دۆخەش، کە هێشتا ململانێییەکە شەقڵی نەگرتبوو، ململانێیەکی توندتر لە ساڵی (١٨١١ز)[٣] بەدواوە، نەك هەر تێکەڵ

ململانێ فراوانەکە بوو، بەڵکو جڵەوی ململانێیەکەیشی بەدەستەوە گرت، کە ئەویش ململانێی نێوان هەردوو ڕێبازی (قادری)و نەقشبەندی) بوو، کە یەکەمیان زانای ناودار شێخ مارفی نۆدێ (١٧٥٢-١٨٣٨ز)و دووەمیشیان مەولانا خالید (١٧٧٩-١٨٢٧ز) رابەرایەتییان دەکرد.

بەڵام ئەم ململانێیەیان لە ململانێی چینو دەستە جیاجیاکانی تری ناوشاری سلێمانی بەتەوژمترو ئیقلیمگیرتربوو، چونکە بەشێکی فراوان لە بەشدارانو پێکهاتەکانی ململانێ پێشووەکەش، بەدوو شێوەی جیاواز، تێکەڵ ئەم ململانێیەبوونو بەمەش پرۆسەی ململانێی گروپگەلی کۆمەڵایەتیی سلێمانی، تینو تاوی بەکوڵی تێرژاو گەیشتە ترۆپكو بەجۆرێك بینی خواردەوەو رەگی داکوتا، کە لە دوای مەرگی هەردوو رابەری تەریقەتەکەش، هەر درێژەی کێشاو پسانەوەی بۆ نەبوو.

بۆیە دووبارەی دەکەمەوە، کە هەڵبژاردنی ئەو قۆناغەی ژیانی کۆمەڵایەتیی شاری سلێمانی، بۆ لێکۆڵینەوە لە سیماو کرۆكو جۆری ململانێو کێشمەکێشمەکانی کۆمەڵایەتیی، هەڵبژاردنێکی ژیرانەیە.. لە پاڵ ئەم هەڵبژاردنەشدا، نووسەر لە ناوجەرگەی ئەم ململانێیەدا، بۆ بابەتێکی دیاریکراو دەگەڕێ، کە پێشتر لە بەرنامەکەیدا رەنگی بۆ رشتووە، ئەویش بەدیارخستنی (چەمکی هاوشارییبوون، واتە: بازرگانو کاسبو رووناکبیر)ە لە شاری سلێمانیدا، کە ئەم پۆلە خەڵکە لە پرۆسەیەکی مێژووییدا، چینی بورژوا پێکدێننو نووسەر بەپەرۆشەوە بەدوای بابەتی گەرا خستنو چڕۆکردنی ئەم چینەی شاری سلێمانیدا دەگەڕێو لەم پێناوەشدا بەماندووبوونێکی پشوودرێژانەوە، پەلی بۆ زۆر سەرچاوەو بەڵگەی دەست بۆ نەبراوی بابەتەکەی بردووە.. بەڵام مخابن، سەرەڕای ئەو هەموو تەقەلالایەش، کەچی رۆڵی بورژوای کوردی لە شاری سلێمانیدا، رۆڵێکی ساواو لاوازی بووە. چونکە وەك نووسەر خۆی دەڵێ: (ئێمە ئەمڕۆش لە روومان نایەت باسی ئەوە بکەین، کە چینی بورژوامان هەیە، یان هەبوویێت.. لە (پێشەکی).

بەڵام دەرنەکەوتنی رۆڵی کارای بورژوای کورد لە ماوەی سەد ساڵی (١٨٢٠-١٩٢٠ز)ی دیاریکراودا، پشووی نووسەری سوار نەکردووە، بەڵکو بەهەمان تەقەلالای دیتنەوەی دوورترین تروسکەو بچووکترین بەڵگەوە لە ئیستگەکانو خاڵی

ڕووداوە بچووك‌و گەورەکانی تەمەنی سلێمانیدا، لەنگەری گرتووەو ڕووداوەکانی دواندووە.

یەکەمین ئیستگەی بەرجەستەی ئەو ڕووداوانەش، ڕاپەڕینی ساڵی (١٨٨١)ز)ی شاری سلێمانییە، کە ماوەی (٣) ڕۆژی خایاندووەو تیایدا شاری سلێمانی ئازادکردووە.

نووسەر ئەم زانیارییەی لە سەرچاوەیەکی (مێجەرسۆن)ەوە هێناوە (ل٦٤)، کە ئەویش سەرەتای سەدەی پێشوو، بەسەردانێکی نهێنی لە سلێمانی ماوەتەوەو وەك (سۆن) باسی دەکات، ئەم ڕاپەڕینە، ئاکامی یەکگرتنی نوێنەرانی چینی بورژوای شاری سلێمانییە، دژی بەرەی شێخان (نەوەکانی شێخ مارفی نۆدێ)، بۆ ئەوەی لە یەك کاتدا پەلاماری حاکمی عەسکەریی عوسمانی‌و بنەماڵەی شێخان پێکەوە بدەن‌و لە شاریان دەرپەڕێنن.

لەم ڕاپەڕینەدا (وەك سۆن دەیگێڕێتەوە) نوێنەرانی چینی بورژوا، پێوەندییان بەهۆزی (هەمەوەند)ەوە کردووە، کە ئەو زەمانە بەعەشیرەتێکی جەنگاوەرو چاونەترس ناویان ڕۆیشتووە (ل٦٤).

لەم ڕاپەڕینەدا ئەوەندەی نامێنێ شار بکەوێتە دەست کۆمەڵانی خەڵك، بەڵام (پەلاماری هێزی سەربازیی عوسمانی، بەتوندی هێرشیان کردە سەر ڕاپەڕیوەکان‌و سەرکوتیان کردن‌و..ل٦٥).

نووسەر ئەم ڕووداوەی لە دوو جێگەی کتێبەکەیدا بەسەرکردۆتەوە (ل١١، ٦٤)، بەڵام لە هیچکامیاندا لەنگەری لایان نەگرتووەو کەم‌و زۆر وردەکاریی‌و سەرنج‌و لێکدانەوەی خۆی لەسەر نەکردووە. لە کاتێکدا من چاوەنوارم دەکرد هەڵوێستەی لەسەر بکات‌و تەقەللای ئەوەبدات چاوهەڵبخات‌و ئاسۆی جوگرافیای شاری سلێمانی تێپەڕێنی‌و بۆ ناوچەکانی تری کوردستان لەگەڵ ڕووداوەکانی تری شارو ناوچەکانی کوردستاندا، هاوئاهەنگییان پێبکات. بەمەش دەستەچیلەو پشتیوانیی زیاتر، بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم ڕووداوە پەیدا دەبوو. کە نووسەر ئەمجۆرە کارەی بۆ ڕوونکردنەوەی چەند بابەتێکی تری کتێبەکەی کردووە، وەك لە (لاپەڕەکانی: ٥٩، ٩٠)دا، نموونەی لە هەندێ هەواڵ‌و ڕووداوی شاری کرماشانەوە، بۆ سلێمانی گواستۆتەوە.

لەبەرئەوە پێم باشە من لای خۆمەوە مۆڵەت لە نووسەر وەربگرم و بەمجۆرە چڕو خێرایە، لەم رووداوەی ساڵی (١٨٨١ز)ی شاری سلێمانی بدوێم:

راپەڕینی ساڵی (١٨٨١ز)ی شاری سلێمانی، هاوکات و هاوئاهەنگە لەگەڵ تەنینەوەی جەماوەرییانەی شۆڕشی (١٨٨٠-١٨٨١)ی کورد، کە شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری (١٨٣٠-١٨٨٣ز) رابەرایەتیی کرد. ئەم شۆڕشە کە ناوەندی سەرکردایەتییەکەی لە(نەهری)ی بارەگاکەی شێخ عوبەیدوڵڵا بوو، دوای زنجیرەیەك کۆبوونەوەی فراوان لەگەڵ نوێنەران و سەرانی هەموو ناوچە جیاجیاکانی کوردستان، کە نوێنەری شاری (سلێمانی)یشیان تێدابووە،[٤] لە بەهارو کۆتایی هاوینی (١٨٨٠ز)دا سازدرا، بڕیاردرا بۆ رزگارکردنی کورد، لە دەست زوڵم و ستەمی هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانی، بەدوو قۆناغ دەست بەئازادکردنی کوردستان بکرێ. قۆناغی یەکەم لە کوردستانی بندەستی ئێران و پاشانیش کوردستانی عوسمانی ئازاد بکرێ.

بۆ ئەم مەبەستە، لە کۆتایی (مانگی ٩/١٨٨٠ز)دا، هێزی سوارەو پیادەی کورد،[٥] لە دوو قۆڵەوە بەرەودوا، هێرشیان بۆ سەر ناوچەکانی موکریان و ئازەربایجانی خۆرهەڵات (تەورێز) و خۆرئاوا (ورمێ) بردو لە ماوەیەکی زۆر کورتدا زۆربەی ناوچەکانیان ئازادکردو لە ناوچە کوردنشینەکانی وەك: سابلاخ، سەقز، بانەدا بەنیازی پێکهێنانی دەوڵەتی کوردستان، فەرمانڕەواو کاربەدەستیان بۆ دیاریکردن.

ئەم بەرنامەیەی شێخ عوبەیدوڵڵاش هەڕەشەیەکی ترسناکی بۆ دەوڵەتی ئێران بەتایبەتی و بۆ هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و رووسیاش بەگشتی دروست کرد. بۆیە ئێران بەپەلە هەموو هێزەکانی خۆی لە سەرتاسەری ئێرانەوە، بۆ سەرکوتکردنی شۆڕشەکە خڕکردنەوەو رووسیاش بەهەمان خێرایی و بۆ رێگەگرتن لە تەنینەوەی شۆڕشی کورد، هێزی سەربازیی خۆی ناردە ناوچەی (جەلفا) و تورکیاش هێزێکی زۆری بۆ سەر سنوورەکانی ئێران-عوسمانی دامەزراندو بەهەموویان گەلەکۆمەکێی سەربازیی و دیپلۆماسیشیان لە بەرنامەکانی شێخ عوبەیدوڵڵا کرد. لەبەرئەوە هێزەکانی کورد، لەبەرامبەر هێزی سوپای ئێران و چەکدارانی خۆبەخشی ناوچە عەجەم نشینەکاندا، نەیانتوانی هەردوو شاری (تەورێز) و (ورمێ) بگرن و لە دوای

شەڕو تێهەڵچوون‌و پەلاماری خوێناویی لە نێوان هەردوو هێزی کوردو سوپای ئێرانیدا، کە نزیکەی دوو مانگ‌و نیوی خایاند، هێزەکانی کورد لە (١٨٨٠/١١/١٢ز)دا، تێکشکان‌و تێکشکاویی بەرەو سنوری عوسمانی (ناوچەی هەکاری) پاشەکشەیان کرد. دەوڵەتی ئێرانیش لە (١٨٨٠/١١/٢٢ز) بەدواوە، لە تۆڵەی ئەم هێرشەی شۆڕشگێڕانی کورددا، کە کوردانی هەموو ناوچە کوردنشینەکانی ئێرانن بەهەموو جۆرێك بەشدارییو هاوکارییان کرد، کەوتە سزادانی بەکۆمەڵ‌و سووتاندن‌و کاولکردن‌و تالآنکردنی گوندو مەزراکانیان. دانیشتووانەکانیشیان لە ترسی گیانی خۆیان، بەدەیان هەزار کەس ئاوارەی ناوچەو شارەکانی رەواندزو نەهری‌و هەولێرو سلێمانی‌و شوێنە سەختەکان بوون.. بەم بۆنەیەوە نزیکەی (٤-٥) مانگ سوپای ئێران، زۆر دڵڕەقانە، هەموو گوندە کوردنشینەکانیان کاول کردو بوونە چۆڵەوانیی.. شێخ عوبەیدوڵلاو فەرماندەکانی تری شۆڕشیش، بەهەموو جۆرێك کەوتنە کۆکردنەوەو دالدەدانیان‌و رێکخستنەوەی جەماوەر بۆ هەڵگیرساندنەوەی شۆڕش‌و پێوەندی‌و نامەگۆڕینەوە لەگەڵ سەرانی خێڵەکانی پشدەرو رانیەو قەلادزێ‌و کۆیە.

لەم سەروبەندەدا، بەپێداگریی ئێران، هەردوو دەوڵەتی رووسیاو بەریتانیا، گوشاری زۆریان بۆ سەر دەوڵەت‌و دەرباری عوسمانی دەبرد، تا بەهەر شێوەیەك دەبێ، رێگە لە سەرهەڵدانەوەی راپەڕینی کورد بگیرێ‌و شێخ عوبەیدوڵلا لە ناوچەی (هەکاری) دووربخرێتەوە. لەم پێناوەدا سەرانی دەوڵەتی عوسمانی، دەیانویست بەئارامیی‌و لەسەرخۆ لەگەڵ شێخ عوبەیدوڵلادا بجووڵێنەوەو بەخۆشیی لەداوی بخەن.. لە زستانی (١٨٨١ز)دا، بەگەرمیی کەوتنە هاتوچۆ بۆ لای، لە بارەگاکەی خۆی لە نەهری.. سەرەتای ئەم سەردانانەش بەوە دەستی پێکرد، کە سوڵتانی عوسمانی، یاوەرێکی جەنگیی خۆی بەناوی (کۆلۆنێل ئەحمەد بەگی یاوەر) بەنوێنەرایەتی خۆی بۆ لای شێخ عوبەیدوڵلا ناردو کۆبوونەوەی نهێنی‌و دووقۆڵییان کردووەو بەناوی سوڵتانیشەوە بەڵێنی پشتیوانیکردنی لە هەڵگیرساندنەوەی شۆڕش لە ئێرانداو جێبەجێکردنی هەندێ لە داخوازییەکانیشی لە قەڵەمڕەوی عوسمانی پێدا. ئیتر هەر ئەم یاوەری سوڵتانی عوسمانی (کۆلۆنێل ئەحمەد بەگ)ە، بەهەمان مەبەست سەردانی شێخ عوبەیدوڵلای کردووەو هاوئاهەنگیی کۆکردنەوەو سازدانی

جەماوەری ناوچە جیاجیاکانی کوردستانی لەگەڵ شێخ عوبەیدوڵڵا بەگشتیو لەگەڵ شێخ عەبدولقادری کوڕی شێخ عوبەیدوڵڵادا بەتایبەتی کردووەو بەجووتەش (شێخ عەبدولقادرو کۆلۆنێل ئەحمەدبەگ)، لە سەرەتای مانگی (١٨٨١/٣ز)دا، سەردانی شاری (رەواندز)و (هەولێر)یان کردووەو لە هەردوو شارەکە، بەڕێنوێنی و ئامۆژگاریی ئەحمەد بەگی کۆلۆنێل، کۆبوونەوەیان بەو سەرۆك عەشایەرو جەماوەرە زۆرەوە کردووە، کە پێشتر شێخ عوبەیدوڵڵا لە هەموو ناوچەکانەوە بانگهێشتی کردبوون.. لە هەولێریش تەلگرافێکی تێروتەسەلیان بەناوی جەماوەری کوردستانەوە بۆ خاوەن شکۆ (سوڵتانی عوسمانی)، بەسکاڵاو گازەندەوە بەمجۆرە کردووە:

(.. بۆچی دەوڵەتی رووس لایەنگریی لە کۆمەڵو دینی خۆی، بۆ پشتیوانیی لەگەڵ (قەرەباغ)و (سربستان) کردووە، کەچی بەڕێزتان، کە خەلیفەی موسڵمانانن، چۆن رازی دەبن دەوڵەتی عەجەم، بۆ خزمەتی مەزهەبی خۆی، خوێنی ئێمە بڕێژێو ماڵمان تالان بکاتو مەزهەبمان بگۆڕێو لە نیشتمانی راستەقینەی خۆمان ئاوارەمان بکات!؟..)[٦].

دوای کۆبوونەوەیەکەی هەولێر، شێخ عەبدولقادری کوڕی شێخ عوبەیدوڵڵا، بەنیازی بەسەرکردنەوەی عەشایەرەکانی ناوچەی (کۆیە)و (پژدەر)و رێکخستنەوەیان، سەردانی کۆیەو پژدەری کردووەو لەوێشەوە بۆ (بیتوین) چووەو ماوەیەك میوانی (مامەند ئاغای پیران) بووە.[٧]

زانیارییو بەڵگەکانی بەردەستم، کە لەسەر شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵا کۆمکردوونەتەوە، تا ئێرە هەواڵی ئەوەیان تێدا نییە، کە شێخ عەبدولقادر لەم بەسەرکردنەوەی ناوچەکانی باشووری کوردستاندا، کە لە مانگی (١٨٨١/٣ز)دا کردوونی، سەردانو کۆبوونەوەی بەعەشایەرو جەماوەری شاری (سلێمانی)ش کردبێ، دەشێ لە سەرچاوەو بەڵگەی تردا، کە چنگ من نەکەوتوون، نوێنەرانی شاری (سلێمانی)یشی دیبێ، بەڵام چەند مانگێك دوای ئەم زنجیرە سەردانو کۆبوونەوەو خۆئامادەکردنەوەیە بۆ هەڵگیرساندنەوەی شۆڕش، دیسانەوە دەربارەی عوسمانی، لە ژێر گوشاری ئێرانو رووسیاو ئینگلستاندا، گوشاریان بۆ شێخ عوبەیدوڵڵا بردووە، کە دەبێ سەردانی سوڵتانو ئەستەمووڵ بکات.. وەك

دەردەکەویٚ شیٚخ عوبەیدوڵڵاش تارِادەیەك بروای بە بەڵیٚنەکانی دەربارو سەرانی عوسمانی کردبیٚ، بۆیە دوای تەنگ پیٚ هەڵچنینو گەمارۆدانی بارەگاکەی بەهیٚزی سوپاوە، بەناچاریی لە (١٨٨١/٦/٤ز)دا، بۆ ئەستەموولٚ براوە.[٨]

ئەم بەڵیٚنو پەیمان شکیٚنییەی سولٚتانو دەرباری عوسمانی بەرامبەر بە شیٚخ عوبەیدوڵڵاو جەماوەری کوردستان، بۆ داکۆکی لە مافەکانیو دواتر گرتنو بردنی شیٚخ عوبەیدوڵڵا بۆ ئەستەموولٚ، جەماوەری کوردستانو پەیرِەوانی ریٚبازی نەقشی توورِەو بیٚزار کردووەو ئەوەی (میٚجەرسۆن)یش سەبارەت بە پیٚوەندیکردنی نویٚنەرانی شاری سلیٚمانی، بە خیٚڵی (هەمەوەند)ەوە دەیگیٚریٚتەوە، روونکردنەوەو بەرجەستەکردنیٚکی جوانی رووداوەکانە. چونکە ئەگەر سەرەداوەکانی ئەم گیٚرِانەوانە، لەگەڵ یەکتر گریٚبدەینەوە، ویٚنەیەکی روونتری شیٚوەی راپەرِینو بیٚزاریی دەربرِینەکەمان بۆ دەردەکەویٚ، بەوەی کە خیٚڵی (هەمەوەند)، وەك خیٚڵیٚکی سەرکەشو یاخی لە دژی هەموو دامودەزگاکانی ئیدارەی دەوڵەتی عوسمانیو بەرەی (شیٚخان)یش وەك پاڵپشتو هاوکاریٚکی رژیٚمی عوسمانی، دەبیٚ بۆ راپەرِین دژی دەسەڵاتو ئیدارەی عوسمانی، پەنا بۆ هیٚزیٚکی دژی عوسمانی ببریٚ، کە لەو کاتەدا خیٚڵی (هەمەوەند)ە.

لەم رووداوەدا ویٚنەی دوو دەستەی دژ بەیەکی ئەو رۆژگارەی شاری (سلیٚمانی)مان لە بەرچاودا بەرجەستە دەبیٚ:

بەرەی دەسەڵاتدارانی عوسمانیو هاوکارانی، کە بەرەی (شیٚخان)و بەرەی نویٚنەرانی چینی بورژوا، کە نویٚنەرانی ئەم چینە، پیٚکهاتەیەکی تیٚکەڵە لە کاسبکارانو پیشەوەرانو خویٚندەوارانو پەیرِەوانی ریٚبازی نەقشی، رۆڵی سەرەکییان لەم بەرەیەدا هەیە، ئەگەر نەڵیٚم هەموو رابەرایەتیکردنەکەی ئەم بەرەیە، وەك دواتریش و بەتایبەتی لە سەرەتای سەدەی بیستدا، هەر ئەمانن. چونکە ئەو شیعرو لاواندنەوانەی لەو بۆنەیەدا بۆ گرتنو بردنەکەی شیٚخ عوبەیدوڵڵا بۆ ئەستەموولٚ، لە لایەن پەیرِەوانی ریٚبازی نەقشییەوە لە شاری سلیٚمانی وتراونو دواتریش لە کۆرِو موناجاتی ئایینیدا، بەدەفەوە خویٚندراونەتەوە، تا دوای سەرەتاکانی سەدەی پیٚشووش هەر بەسەر زاری پەیرِەوانی نەقشییەکانی

(سلێمانی)یەوە بوون. لەم بارەیەوە ئەفسەرو رووناکبیر: رەشید شەوقی (١٩٠٣-١٩٦٧/١٠/١٨ز) لە بیرەوەرییەکانی منداڵی خۆیدا ئاوای دەگێڕێتەوە:

(.. چونکە دەنگخۆش بووم، دەفێکیان بۆ دروست کردبووم‌و فێری گۆرانی دەروێشانیان کردبووم، ئەو گۆرانییەش ئەوەبوو کە بەسەر شێخ عوبەیدوڵڵای نەهریدا وترابوو، کە ئەو خوالێخۆشبووە ویستبووی لە کوردستانی ئێراندا، سەربەخۆیی دەوڵەتێکی کوردی رێکبخاتەوە، بەڵام لەبەر نووستوویی گەلەکەی‌و هێرشی ئێران و تورکی خەلیفە، بۆی سەرنەگرت‌و تورکان بەدیل بردیان بۆ بەغداو لەوێشەوە بۆ ئەستەموولّ. ئەمەش یەکێکە لەو گۆرانییانە:

شێخ عوبەیدوڵڵام بەزەلیلی

بردیان بەرەو خوار بەدیلیی

حافیزی بیّ جوبرائیلیی

دەمرم بۆ شێخ عوبەیدوڵڵا[٩]

هەڵبەتە هاوکاریی‌و پشتیوانیکردنی دەستەی بازرگان‌و پیشەوەرو خوێندەواران لە رێبازی نەقشی، هەر بەتەنیا لەم بۆنەیەدا (١٨٨١ز) نەبووە، بەڵکو لەسەرەتای دەرکەوتن‌و درەوشانەوەی (مەولانا خالید)ەوە، وەك کەسێکی رزگارکارو ئەلتەرناتیف، بۆ چارەسەری کێشەکانیان بۆیان نواڕیوەو ئومێدی زۆریان پێی بووە. لە ناو ئەم جەماوەرە فراوانەشدا نوێنەرانی خوێندەواران، لە هەموو دەستەو توێژێك زیاتر لە مەولانا خالید ئاڵاون‌و داکۆکییان لێکردووە. چونکە جگە لەوەش کە وەك رابەرێکی ئایینی، خاوەن بیروبۆچوون‌و زانیاریی نویّ ناسیویانە، هاوکات وەك دیاردەو وەرسووڕانێکی نوێی رووناکبیریی، کە لە ماوەیەکی زۆر کورتدا (١٨١١-١٨٢٠ز)، گۆمی لیخن‌و مەندی رووناکبیری دەڤەرەکەیشی شڵەقاندووە، دڵبەستەو سەراسیمەی بوون.[١٠]

بەم پێیە، ئەو ململانیّ درێژخایەنەی لە نێوان (بەرەی شێخان)ی سلێمانی‌و بەرەکەی تردا، کە بازرگان‌و پیشەوەرو پەیڕەوانی رێبازی نەقشی پێکیان دەهێنا،

لە ناوەڕۆكدا خوێندەواران رابەرایەتییان دەكرد. بەواتایەكی تر: ململانێی نێوان خوێندەوارانو نەخوێندەواران بوو، كە ئەمجۆرە ململانێیە، دژوارترین و سەختترین ململانێی مێژووە، چونكە نەخوێندەوار كاتێ كە دڵنیا دەبێ لەگەڵ خوێندەواراندا دەبەزێ، ئەوسا لە شێوازی هەڕەشەو تۆقاندنو تیرۆر زیاتر، شێوازێكی تر شك نابات‌و هەر لە سەرەتای ململانێكەشەوە بەر لە هەمو كەسێك، بەم شێوازە لەگەڵ خودی "مەولانا خالید"دا جوڵانەوەو لە شاری سلێمانی دەریان پەڕاند.. كە لە بەرامبەردا مەولانا خالید، هەڵوێستی خوێندەوارانەو پاراستنی ئاسایشی قەڵەمڕەوی بابانو سەرومالّی دانیشتووانی كوردستانی هەڵبژارد. هاوكات هەر خودی مەولاناش لە هەمان رۆژگاردا، راستەوخۆ بە(شێخ مارفی نۆدێ)ی رابەری بەرەی شێخانی وتووە: ئێوە لەم ململانێیەتاندا لەگەڵ مندا، پشت بە نەخوێندەواران دەبەستن[١١] و ناتوانن وتووێژو دیالۆگی خوێندەوارانەو رووبەڕوو لەگەڵماندا ساز بكەن.[١٢]

دەرپەڕاندنی مەولانا خالید لە شاری سلێمانی، ئەگەر تینو تاوی ململانێیەكەیشی بە هەڵچوویی رانەگرتبێ‌و جۆرێكیش لە هەرەس‌و پاشەكشێی لای بەرەی لایەنگیرانی مەولاناو خوێندەواران نیشاندابێ، بەڵام ململانێیەكەی بەزیندوویی راگرتووەو هاوهەڵوێستی‌و سۆزی رووناكبیرانی لە دژی ناهەقیی‌و غەدر خۆش كردووەو بەرەیەكی ئۆپۆزسیۆنی رانەگەیەندراوی لێ پێكهێناون.

لەم بەرەیەدا سەرباری ئەوەی كە خەڵك، بەرەی شێخان‌و دەسەڵاتی توركی عوسمانییان بە بەرەی دژی خۆیان دادەناو قینیان بەرامبەریان ئەستوورتر دەبوو، هاوكات لای خوێندەواران بەگشتی‌و لای شاعیرانی وەك: سالم‌و كوردی‌و نالی بەتایبەتی، گیانی بەرگریی نیشتمانیی، لە دژی دەسەڵاتی داگیركارانەی عوسمانی، پەرەی سەندو لە شیعرو بەرهەمیاندا، بەزەقیی رەنگیدایەوەو (مەولانا خالید)یان وەك رەمزی ئەو غەدرو رقە، بەكاردەهێنا. نالی لەو قەسیدە بەناوبانگەیدا، كە لە شامەوە بۆ (سالم)ی ناردووەو بریتییە لە (٤٣) بەیت، لە (١١) بەیتیاندا باسی یادو خۆشەویستیی خانەقاكەی مەولانا خالید دەكات[١٣]. (سالم)یش لە زۆربەی شیعرەكانیدا، توركی عوسمانی، بەدزێوترین‌و دڵڕەقترین دوژمن چواندووە، كە دیارە لەمەدا هاوپەیمانەكانی توركی عوسمانیشی مەبەستە.

بەمجۆرە ئەم پرۆسەی ململانێیە، هەر درێژەی کێشاوەو بەو هۆیەشەوە کە لەو سەردەمەدا هۆیەکانی راگەیاندن: رۆژنامە، رادیۆ.. لە کوردستاندا نەبوون‌و شیعری ئەم شاعیرانە، لە خانەقاو تەکیەو مزگەوت‌و کۆڕو کۆمەڵی رووناکبیراندا، دەستاودەستی کردووە، ئەوا بەردەوام دەستەو پۆلی تری جەماوەرو خوێندەوارانی دەستەکانی دوای خۆیان، بەم گیانە پەروەردە بووە، کە بێزاریی نامەکەی بازرگان‌و کاسبکارو زانایانی شاری سلێمانی، لە کۆتایی سەدەی نۆزدەو روونتر لە ساڵی (۱۹۰۲ز)دا، لە دژی گەورە بەرپرسێکی وەك پارێزگا (متصرف)ی سلێمانی، بۆ سوڵتانی عوسمانی، دەبێتە دووەمین راپەڕینی دوای یەکەمین راپەڕینی ساڵی (۱۸۸۱ز)ی شاری سلێمانی‌و ئەمیش هەر تەواوکەرو درێژەدەری ئەو رقە پیشخواردووەیە، کە جەماوەری هوشیاری شاری سلێمانی، لە دژی دەسەڵاتدارانی عوسمانی‌و هاوپەیمانەکانیان ئەنجامیان داوە.. کە ئەم راپەڕین‌و مانگرتنە، لەوەی بیست ساڵی پێشتر، خەستترو پشوودرێژتریشە، چونکە ماوەی مانگێك درێژەی کێشاوە.

ئەم بێزاریی نامەیە، کە لە لاپەڕە (٦٥)ی کتێبەکەی مامۆستا جەعفەردا ئاماژەی پێکراوە، ژمارە (١٠٦) کەس ئیمزایان کردووە، لەمانەش (٨٢)یان ئیمزای بازرگان‌و (٢٦)یان ئیمزای زانایانی ئایینین، کە دڵنیام ئەگەر بتوانرایە لێکۆڵینەوە بۆ ناسینەوەی ناوی ئەو (٢٦) زانا ئایینییە بکرابایە، ئەوا بێ هیچ گومانێك، یەك کەس لە کۆی ئەو (٢٦) زانایە، سەر بەرێبازی (قادری-بەرەشێخان) نەبوون.

ئەم رووداوانەو رووداوی پاشتریش، کە (١٥-٢٠) ساڵ دوای ئەم رووداوە دەردەکەوێ، سەرهەڵدانی دەستەیەکی تری نوێنەرانی بورژوای نیشتمانپەروەرن، کە بریتین لە بازرگان‌و پیشەوەران بە گشتی‌و بەتایبەتیش رووناکبیران‌و لە ناو ئەو رووناکبیرانەشدا ئەو دەستە رووناکبیرەی کە بە(مننەوەران) ناسران.. سەرهەڵدانی ئەم شەپۆلەش، کە دەکەوێتە پێش ساڵانی (١٩٢٠ز) سەدەی پێشوو، هەر بەرووبووم‌و سەرئەنجامی ئەو پرۆسەی ململانێ درێژخایەنەی پێشووترە، کە ئەم شەپۆلەی لە هەناوی خۆیدا پێگەیاند. ئەم شەپۆلە، جگە لەو بازرگان‌و پیشەوەرانەی کە نموونەیان لە راپەڕین‌و مانگرتنەکانی پێشتردا بوون، ژمارەیەکی

زۆری سیاسەتمەدارو نووسەرو شاعیرو رۆژنامەنووسی گەورەشیان تێدابوون، کە لە هەڵوێستی سیاسیو بەرهەمی نووسینو شیعریاندا، زۆر توندتر لە دەستەکانی پێش خۆیان، دژی لایەنگرانی دەسەڵاتی عوسمانیو نەخوێندەوارانو بەرەی شێخان بوون، بەجۆرێك کە سەرەڕای تیرۆرکردنی درەوشاوەترینی جووتە رووناکبیری ناو ئەم شەپۆلەی وەك: جەمال عیرفان (١٨٨١-١٩٢٢/١٢/١٢)و عارف صائیب، بەڵام شێلگیرانەترو بێ پەروا، بەرهەمێکی ئەدەبیی رەخنەئامێزو جوامێریان خستە سەر خەرمانی ئەدەبی کوردی، کە وەك ئاکام، لەبەرهەمی هیچ کامیاندا، ددانی خێر بە بەرەی شێخاندا ناهێنرێ، بەڵکو سەرومڕ رەخنەیە لە بەرەی شێخان.. رەخنە بەهەموو جۆرەکانییەوە: رەخنەی دڵسۆزانەو ژیرانە، رەخنەی لاقرتێو کاریکاتێر ئامێز.. کە ئیتر هەر ئەم ئەدەبەش، بووە مۆرکو شەقڵی سەرتاپادای ئەدەبی نیوەی یەکەمی سەدەی بیست.

بەجۆرە ململانێی درێژخایەنی ئەم گروپە کۆمەڵایەتییانەی شاری سلێمانی، کە مامۆستا جەعفەر، ماوەی سەد ساڵی نێوان (١٨٢٠-١٩٢٠ز)ی بۆ دیاری کردوون، سەرئەنجام مێژوویەکی درێژیشی پڕ لە جموجووڵو بزووتنەوەو هەڵچوونو داچوونی بەهەموو بوارەکانی ژیانی کۆمەڵایەتیی، ئابووریی، سیاسیی، فەرهەنگیی، ئەدەبیی.. بەشاری سلێمانی بەخشیوە، کە بەهەموو ئەم جیاوازییانەش، جیاوازییەکی تایبەتمەندی بەشاری سلێمانی داوەو لە شارەکانی تری کوردستانی جیاکردۆتەوەو کردوویەتی بە شارێکی نموونەو پێشەنگو ئاڵای پێشڕەوایەتیی لەو بوارەدا پێ داوەو بەدرێژایی ئەو ماوە دیاریکراوە (١٨٢٠-١٩٢٠ز)و دواتریش، دەستپێشخەر بێو فەرهەنگی جیاجیا، بەشارەکانی تری کوردستان ببەخشێت.

کەواتە کاتێ ئەم سیما جیاوازانە، شاری سلێمانی لە چاو شارەکانی تری کوردستاندا جیاواز نیشان دەدەن، ئیتر دەبووایە هەر نووسەر خۆی، وەڵامی ئەو جیاوازییانەش بداتەوە، کە لە نێوان شاری سلێمانیو شارێکی وەکو (رەواندز)دا هەیەو دەپرسێ: بۆ هەمان دیاردە، لە شاری رەواندز، کە پێتەختی میرنشینی (سۆران) بووە، بیری بزووتنەوەی نەتەوەیی، لەوێش (رەواندز) سەری هەڵنەدا ؟!(ل٣٥).

بێگومان وەڵامی ئەم پرسیارە، هەر لە هەناوی ئەو ئەنجامگیرییەدایە، کە وتمان: شاری سلێمانی لە ئاکامی پرۆسەیەکی ململانێی پێکهاتەیەکی جیاوازو درێژخایەندا، ئەم ئەنجامەی لێکەوتەوە، کە ئەم ململانێیە، لە پێش گواستنەوەی پێتەختی میرنشینی باباندا، کە لە (قەڵاچوالان) بوون، رووی نەداوە، چونکە شاری (رەواندز) بەپێوانەی شاری (سلێمانی)، ئەوەندەی پێکهاتەی تێکەڵو جیاوازو دژە بەرژەوەند، تێدا کۆنەبوونەتەوە، تا پرۆسەیەکی ململانێ دروست بکەن.. لەبەرئەوە ئەگەر میرانی بابانیش، پێتەختەکەیان هەر لە(قەڵاچوالان) بهێشتایەتەوە، ئەوا (قەڵاچوالان)یش هەروەك شاری (رەواندز) دەمایەوە، ئەگەر نەڵێم زۆر پاشکەوتووتریش دەبوو.

هەر لە بواری ئەم بەراوردانەدا، نووسەر دەپرسێ: بۆ شارێکی چکۆلانەی وەکو سابڵاخ (مەهاباد)، کە سەردەمێك پێتەختی میرنشینی موکریان بووە، دەبێتە ناوەندی بزووتنەوەی نەتەوایەتی، کەچی شارێکی گەورەتری وەکو (سنە)، کە بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ پێتەختی والییەکانی ئەردەڵان بووە، ناتوانێ خەرمانەی بیری نەتەوەیی لە خۆی بئاڵێنێ؟! (ل٣٥).

وەڵامی ئەم پرسیارەش ئاسانە، ئەگەر هەوڵبدەین پێشینەیەکی مێژوویی دەڤەری موکریانو شاری (سابڵاخ) بەسەر بکەینەوەو بڵێین: شایەکانی سەفەوی رقێکی کۆنیان لە کوردانی باکووری خۆرئاوای ئێران لەسەر ئەوە هەڵگرتبوو کە کوردانی سوننی مەزهەبی ئەو ناوچانە، لە شەڕی چاڵدێران (١٥١٤ز)دا، پشتیوانییو هاوکارییەکی راستەوخۆی سوپای عوسمانییان کردو شوێنەواری ئەو پشتیوانییەش، تا رۆژگاری شا عەبباسی یەکەم (١٥٨٧-١٦٢٩ز)، هەروا بەزەقیی مابووەوەو کوردانی ناوچەکانی: تەرگەوەڕ، مەرگەوەڕ، سۆما، برادۆستو موکریان، کە (ئەمیرخانی برادۆست- خانی لەپزێڕین) فەرمانڕەوایان بوو، هەر بەهێز دەبوونو خۆیان قایم دەکرد.. شا عەبباس ئەم گومانی خۆقایمکردنانەی لێ کردنە بیانووپێگرتنو لە ساڵی (١٦٠٩ز)دا، هێرشێکی گەورەی ناردە سەریان. پاش شەڕێکی سەختو ئابڵوقەدانێکی درێژ، شا عەبباس قەڵاکەی ئەمیرخانی گرتو هەزاران کەسی لێ کوشتن. شا عەبباس بەوەشەوە نەوەستاو لەشکرەکەی شوێن ئەو هێزانەی کورد خست، کە مەیدانی شەڕەکەیان رووەو موکریان دەهێنا.

هێرشێکی گەورەیشی بۆ سەر موکریان کردو لەوێش کوشتارێکی زۆری لە کوردان کرد[١٤].. ئەم هێرشەی شا عەبباس کە (٦٠) شەست هەزار سواربوون، ماوەی (٤) رۆژو (٤) شەو، خەریکی قەتڵو عام بوون[١٥].

نووسەرێکی عەجەم، کە باسی شەڕو کوشتاری دوامەیدانی ئەم تێهەڵچوونەی کوردو سوپای سەفەوی دەکات، دەڵێ: ئەو شوێنەی ئەو دوا کوشتارەی کوردیان تێدا کردووە، بە(کوردقڕان) ناسراوە[١٦].. واتە: سەرلەبەری کوردانی جەنگاوەرو ناوچەکانیشیان لە ناوبردوون. ئەو مەیدانەش کە ئەم نووسەرە عەجەمە باسی دەکات، ناوچەی (شار وێران)ی تەنیشت باکووری خۆرهەڵاتی ئێستای شاری (مەهاباد)ە، کە نووسەرانی سەفەوی، هەر بەم کوشتارو کاولکارییەشەوە نەوەستاونو دەیان هەزار بنەماڵەی کوردیان لەم ناوچانە، بۆ ناوچەکانی (خۆراسان)ی خۆرهەڵاتی ئێران گواستەوەو لە جێی ئەوان، دەیان هەزار بنەماڵەیان لە ئیلی ئەفشار، لە ناوچە کوردنشینەکاندا بەتۆپزیی نیشتەجێ کرد.. ئەمەش بووە یەکەمین سۆنگەی دروستکردنی ناکۆکی قووڵی هەمەلایەنەی نەریتی ژیانو جۆری جیهانبینینیو خوورەوشتی کۆمەڵایەتییو پەروەردەی ئایینو زمان، لە نێوان دوو نەتەوەی جیاواز، واتە: کوردو عەجەمدا، کە ئەم ناکۆکییە، هەتا هاتووە قووڵترو توندتر بۆتەوەو ئارامو ئاسایشی لە ناوچەکەدا نەهێشتووە، چونکە سوپای عەجەم بەبەردەوامیی بۆ تەمێکردنو سەرپێ دانەواندنی ئیلەکانی کوردو هێنانە ژێر باری فەرمانبەریی، هەمیشە شەڕیان بەکورد فرۆشتووەو کوردیش بۆ پاراستنی کەسایەتی سەربەخۆی خۆی، هەر لەبەر هەڵستیو ناکۆکییو ململانێدا بوون.. کە ئەم ستەمو زوڵمە نەتەوایەتییە هەر درێژەی کێشاوەو زەمینەی بۆ چەندان جار یاخیبوونو شەڕوشۆڕی ئیلەکانی (بڵباس)و دواتریش بۆ شۆڕشی ساڵی (١٨٨٠ز)ی پێشتر باسکراومان خۆش کردووە.. کە لەم شۆڕشەدا، یەکەمین شاری کوردنشین، کە لەلایەن شۆڕشگێڕانی کوردەوە رزگارو ئازادکراو هاوکات بەمەبەستی پێکهێنانی ئیدارەی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد، فەرمانڕەوای کوردی بۆ دیاری کرا، شاری سابڵاخ بووەو هەر شاری سابڵاخیش ناوەندو بارەگای سەرەکی فەرماندەی هێزەکانی کورد (قۆڵی ئازەربایجانی خۆرهەڵات). دوای سەرکوتکردنی ئەم شۆڕشەش، راپەڕینی (سمکۆ)ی شکاك لە ساڵانی (١٩١٥-١٩٣٠ز) دەست

پێدەکات، کە چەندان جار شاری سابلاخی لە ژێر دەسەڵاتی ئێران ئازاد کردووە. دوای ئەویش لە ساڵانی (١٩٤٠ز) بە دواوەی سەدەی پێشووەوە، پێکهێنانی کۆمەڵەو رێکخراوی نەتەوەیی- سیاسیو دروستبوونی کۆماری کوردستانیش، هەر لە هەمان دەڤەری مەهابادا روو دەدەن، کە هەموو ئەم رووداوانە، کامی سەربەخۆییو ئازادییان بەم هەرێمە بەخشیوە. بۆیە بەردەوامیش خەباتیان بۆ بەدەستهێنانی ئازادی کردووە.

دەمێنێتەوە سەر بڕگەی دوایی پرسیارەکەی نووسەرو سەرهەڵدانی بیری ناسیونالیستی کورد لە شاری (سنە)دا، کە وەڵامەکەیشی ئەوە دەبێ: بەو هۆیەوە ئەو هەلومەرجەی لە ناوچەی موکریاندا روویداوە، لە شاری (سنە)ی پێتەختی ئەردەڵاندا رووی نەداوە، ئەوا دیارە ئەم ئاکامەیشی لێ نەکەوتۆتەوە. هەرچەندە هەر ئەوکاتەی سەرانی سەفەوی بەفەرمانی (شا عەباس)، هێرشیان بۆ سەر ناوچەکانی موکریان کرد، لە بەرنامەیەیاندا هێرش بۆ سەر ناوچەکانی ئەردەڵانیش بکەن، بەڵام لەبەر زۆر هۆ (کە ئێرە جێی نییە) ئەمەیان بۆ نەچووە سەرو دواتر بەهۆی ئەو خزمایەتییەی لە نێوان شا عەباسو خان ئەحمەدخانی میری ئەردەڵاندا هاتبووە گۆڕێو شا عەباس (زەڕین کولاه خانم)ی خوشکی خۆی بەخان ئەحمەدخان دابوو، لە کاتی لەشکرکێشی سوپای سەفەویدا، بۆ سەر ناوچەکانی موکریان، شا عەباس داوای لە خان ئەحمەد خان کرد، تا ئەویش لەشکرو هێزی خۆی کۆبکاتەوەو لەو هێرشانەدا هاوکاریی سوپای سەفەوی بکات. خان ئەحمەد خانیش لەشکری ئەردەڵانی کۆکردەوەو بەدەم بانگەوازی شا عەباسەوە چووەو بەجۆرێك لەسەرکوتکردنی دانیشتووانی موکریاندا بەدڵو بەکوڵ بەشداربووە، کە ئەو بەشە دانیشتووەی موکریان، کە لەدەست سوپاکەی خۆیو شا عەباس، رووەو (رەواندز) هەڵاتنو خۆیان لەقەڵاو شوێنە سەختەکانی رەواندزدا قایم کردووە، شوێنیان کەوتووەو گەمارۆی داونو سزای توندی بەسەردا سەپاندوون[١٧].. بەڵام لە رۆژگاری ئەم لەشکرکێشیو هێرشانەی سوپای سەفەوی دا بۆ سەر ناوچەکانی موکریان، هێشتا شاری (سنە) دروست نەکرابوو و پێتەختی میرنشینی ئەردەڵان لە قەڵای (حەسەن ئاوا) بوو، چونکە شاری سنە، لە ساڵی (١٦٣٥ز)دا دروست کراوە.

(٣)

بەرلەوەی ئەم چەند سەرنجە گشتگرە دوایی پێ بهێنم، بەپێویستی دەزانم چەند وردە سەرنجێکی تریش روونبکەمەوە:

١.نووسەر لە دوو جێگەی کتێبەکەیدا (ل٥٣، ٨٣)، لەنگەری لای بابەتی مردنو شوێنی ناشتنی (سلێمان پاشای کوڕی ئەوڕەحمان پاشای بابان) گرتووە. لە هەردوو جێگەکەشدا چەندین لێکدانەوەو بۆچوونی جیاوازی سەبارەت بەهۆی ناشتنی سلێمان پاشای بابان، بەتەنیشت گۆڕی (شێخ مارفی نۆدێ)وە دەربڕیوە، کە لە یەکەمیاندا دەڵێ: (ناشتنی سلێمان پاشای بابان بەتەنیشت گۆڕی شێخ مارفی نۆدێوە، شتێکی گرنگەو جۆرێکە لە پشکداریکردنی پیاوە ئایینییەکان لە دەسەڵاتی دونیاییدا، دوور نییە گەر هاوکێشەی پشکداریکردن لە دەسەڵاتی سیاسیدا، بەقازانجی مەولانا خالیدو تەریقەتی نەقشبەندی ببووایە، داهاتووی میرنشینی بابان بەجۆرێکی تر نەبووایە).

لە دووەمیشیاندا دەڵێ: (مردنی شێخ مارفی نۆدێ-١٨٣٨ز-و ناشتنی لە گردی سەیوانو مەرگی سلێمان پاشای بابان لە هەمان ساڵداو ناشتنی بەتەنیشت گۆڕەکەی شێخ مارفەوە، ناکرێ کاری رێکەوت بێت. دەتوانرێ لە ئاوێنەی ئەکتیکی سمبولیو میتۆلۆجییەوە، ناشتنی دوو کەسایەتی- دینی-و دنیایی- بەتەنیشت یەکەوە، کە راستییەکی نەشاراوەیە، پیاوی- دنیایی- کورد، هیچ حسابێکی بۆ —پیاوی ئایین-ی نەکردووەو هەریەکەیان لە شوێنێك نێژراون. میران، پاش مردنی سلێمان پاشا، هەستی سیاسییو مێژوویی خۆیان هەبووەو هەستیان کردووە لە سەر داروپەردووی دەسەڵاتی ئەواندا، ئەوا دەسەڵاتێك خەریکە لەدایك دەبێتو دەسەڵاتی ئەوان بەرەو ئاوابوونو تێکشکان دەچێتو بیانووی بوونی، خەریکە خۆی خۆی دەسڕێتەوە، رەزامەندیی یەکسانیبوون، تەنانەت لە

گۆڕستانیشدا، جۆرێك بووه له ددان پێدانانی دەسەڵاتی ئایینی ئەوەی رازیبووه باوکی بەتەنیشت پیاوێکی ئایینییەوە بنێژرێ، ئەحمەد پاشای بابان بووه..).

وەك لەسەرووتر وتمان: ئەم لێکدانەوەو بۆچوونانەی نووسەر، لەمەڕ ناشتنی سلێمان پاشا، بەتەنیشت گۆڕی شێخ مارفەوە دەربڕیون، جگە لەوەی زۆر لە یەکتر جیاوازن، لقو پۆپیشیان زۆر لێ دەبێتەوە، بۆیە پێم باشە بۆ کۆکردنەوەی ئەم بیروبۆچوونە جیاوازانەو سەروبەرکردنیان، چەند روونکردنەوەیەك بخەمە روو:

١.سەرەتا ئەوە بەیادی نووسەری ئەم کتێبەو خوێنەرانیش دێنمەوە، کە (کلودیوس جێمس ریچ) لە کاتی سەردانەکەیدا بۆ کوردستان (١٨٢٠ز)و ئاشنابوونی لەگەڵ میرانی بابانو ئاگاداربوونی لە هەڵوێستی ئایینیو سیاسییان، لە یادداشتی رۆژی (٢٤ی حوزەیرانی ١٨٢٠ز)دا، لە باسی مەولانا خالیددا دەنووسێ: (عوسمان بەگ پێی وتم: خۆیو مەحموود پاشاو زۆربەی سەرانی کورد، مریدی ئەون..)[١٨]. بەم پێیەو بەگوێرەی ئەم هەواڵەی (ریچ)، دەبێ (سلێمان بەگی برای مەحموود پاشا، کە دواتر دەبێتە: سلێمان پاشا، مریدو لایەنگیری شێخ مارفی نۆدێ بێ.. لە یادیشمان بێ، کە ئەم هەواڵەی (ریچ)، لە گەرمەی ناوبانگو دەسەڵاتی (مەولانا خالید)دایەو هێشتا لە (سلێمانی) دەرنەپەڕێنراوە. بۆیە شتێکی ئاساییە ئەگەر سلێمان پاشا لە ژیانی خۆیدا وەسێتی کردبێ، گۆڕەکەیشی لە تەنیشت گۆڕی شێخ مارفی نۆدێوە بێ، کە بە ڕابەری ئایینی خۆی زانیوە.

٢.لەوەشدا کە نووسەر دەڵێ: (پیاوی دنیایی کورد، هیچ حسابێکی ئایین نەکردووە)، من بیروڕام پێچەوانەیەو بۆ ئەمەش دیسان بام هەر لە گەشتنامەکەی (ریچ)دا، یادداشتی هەمان رۆژی ناوبراو، بۆ بەڵگەی ئەوە بهێنمەوە، کە پیاوی دنیایی کوردە، زۆر رێزی لە پیاوانی ئایین گرتووە، وەك نموونەی نێوانی مەحموود پاشای بابانو مەولانا خالید: (میر -مەبەستی ریچ لە مەحموود پاشای بابانەوە-، وا خووی گرتبوو، لە بەرامبەر مەولانا خالیددا بەپێوە بوەستێو قەنەنەی بۆ تێبکات)[١٩]

٣.سەبارەت بەو لێکدانەوەیەش کە نووسەر دەڵێ: (میران، پاش مردنی سلێمان پاشا، هەستی سیاسیو مێژوویی خۆیان (هەبووەو هەستیان کردووە لە سەر داروپەردووی دەسەڵاتی ئەواندا، ئەوا دەسەڵاتێك خەریکە لە دایك دەبێتو

دەسەڵاتی ئەوان بەرەو ئاوابوونو تێکشکان دەچێتو بیانووی بوونی، خەریکە خۆی دەسڕێتەوە).

من پێم وا نییە میرانی بابان پێشبینی ئەوەیان کردبێ، کە دوای لە ناوچوونی ئەوان، دەسەڵاتێکی تر، لە رابەرایەتی (شێخ)و (شێخان) جێگەیان دەگرێتەوە! بۆیە بۆ رێز لێنان لەو دەسەڵاتە داهاتووەی شێخان، بەچاکیان زانیبێ، گۆڕەکەی سلێمان پاشا، لە تەنیشت گۆڕی شێخ مارفەوە بێت. خۆ ئەگەر لەم روانگەیەوە سەیری داهاتووی دەسەڵاتی خۆیان بکردابایە، واتە: بەهیوای دەستبەرداربوونی دەسەڵاتیان بوونایە، دەبووایە (ئەحمەد پاشا)ی کوڕو جێنشینی (سلێمان پاشا)، کە راستەوخۆ دوای مەرگی باوکی، دەبێتە میرنشینی بابان، خەریکی ئامادەکردنو پێکهێنانی ئەو سوپا نوێیە نەبێ، کە بۆ بووژاندنەوەو بەهێزکردنی میرنشینی بابان، ئاواتی زۆری پێوە بەستووەو زۆری پێوە ماندوو بووەو هەر ئەو سوپایەشە، کە (نالی) بەشیعر[٢٠] و هەموو ئەو گەڕیدانەش، کە لە سەردەمی فەرمانڕەوایی (ئەحمەد پاشا)دا، سەردانی کوردستانیان کردووە، ستایشی دەکەن.

لە ناو ئەو گەڕیدانەدا، نموونەی وەك (فلیکس جۆنز)ی ئینگلیزی، لە بارەی ئەم سوپایەوە دەڵێ: هەر یەك ساڵ دوای بەدەسەڵات گەیشتنی، توانی هێزێکی سەربازیی بەرچاو، لە سەر شێوەی تاکتیکی ئەورووپایی رێك بخاتو رایان بهێنێ.[٢١] هەروەها گەڕیدەی فەرەنسایی (یۆژین فلاندن)، هەر لە بارەی ئەحمەد پاشاو سوپاکەیەوە دەڵێ: (بیروڕایەکی بەرزی لە بارەی گرنگیی سوپاکەیەوە هەیەو زۆری حەز لە هونەری جەنگەو حەزدەکات سوپاکەی لە سەر شێوەی ئەورووپییانە پەروەردە بکات. چەند قوتابییەکی لە ئەستەموولەوە هێنابوو.. لە ناو ئەو قوتابییانەدا، یەکێکیان جێگەی بڕوای ئەحمەد پاشا بوو، یەکێك بوو لە هاوخەباتکارانی خۆی، کوردێك بوو لە ناو ریزی سوپای (میسر)دا خزمەتی کردبوو.. ئەحمەد پاشا بۆ نیشاندانی توانای سوپاکەی، مانۆڕێکی لە بەرچاومان پێکردن، کە دەبێ بڵێم بەوردییەوە جێبەجێکران. بۆ ئێمەش دووربوو لەوەی چاوەنوارمان دەکرد)[٢٢].

٤.هەر لە باس‌و خواسی مەرگی (سلێمان پاشای بابان)و لە جێدانانی (ئەحمەد پاشا)ی کوڕیدا، نووسەر ئاماژەی بەو شیعرە جوانەی (نالی)ش کردووە، کە بەتایبەتی بۆ ئەم بۆنەیەی نووسیوەو سەرەتاکەی بەم بەیتە دەست پێدەکات:

تا فەلەك دەوری نەدا، سەد کەوکەبی ئاوا نەبوو
کەوکەبەی میهری موبارەك، طەلعەتی پەیدا نەبوو

لەم بۆنەیەدا پێم خۆشە منیش چەند روونکردنەوەیەك لەسەر ماناو مەبەستی ئەم شیعری (بۆنە)یەی نالی دەربڕم:

١.پێشتر ئاماژەیەکمان بەوەکرد، کە (سلێمان پاشا)ی باوکی ئەحمەد پاشا، وەك لایەنی ئایینداریی، سەر بەرێبازی قادری‌و لایەنگرو مریدی شێخ مارفی نۆدێ بووە.

٢.لە رێگەی گەشتنامەکەی (ریچ)یشەوە (یادداشتی رۆژی ١ی حوزەیرانی ١٨٢٠ز)، لەوە دەگەین کە لە کاتی سەردانەکەی (ریچ)دا بۆ سلێمانی، سلێمان پاشا تەمەنی (٣٠) ساڵان بووە.[٢٣] کە لە ساڵی (١٨٣٨ز)یشدا کۆچی دوایی کردووە، ئەوا تەمەنی دەبێتە (٤٨ ساڵ)، ئەم تەمەنەش بۆ تەمەنی پیرێتیی، هێشتا زۆری ماوە، لە بەرئەوە دەشێ مردنەکەی وەك شتێکی چاوەنوارِ نەکراو بووبێ‌و دانیشتووانی (سلێمانی) بۆی بەداخ بووین‌و بەشێکی (بۆنە)ی شیعرەکەی (نالی)، بەر ئەم لایەنە دەکەوێ.. لایەنی تری گرنگ‌و بەرچاوی شیعرەکەی (نالی)، تایبەت‌و تەرخانە بۆ هاتنە سەرکاری (ئەحمەد پاشا)ی کوڕی سلێمان پاشاو ستایشکردنی‌و بەلای منەوە مەرگی (سلێمان پاشا)، هەر تەنیا بیانوویەکە بۆ شیعر وتنەکەی (نالی) بۆ (ئەحمەد پاشا). چونکە چ مانای گشتی‌و ئاشکراو شاراوەی شیعرەکەو چ شیعری تری (نالی) بۆ سوپاکەی ئەحمەد پاشاو چ رووداوەکانی تری دوای مەرگی سلێمان پاشا، بەڕوونیی دەریدەخەن، کە پێوەندی‌و دۆستایەتی پێشتری نێوان ئەحمەد پاشاو نالی، زۆر توندو پتەو بووە. بۆ سەلماندنی

ئەمانەش، با لای ئەو شیعرەی نالی هەڵوێستەیەك بكەین، كە بۆ بۆنەی مەرگی سلێمان پاشاو لە جێدانانی ئەحمەد پاشا وتوویەتی:

تا فەلەك دەوری نەدا، سەد كەوكەبی ئاوا نەبوو
كەوكەبەی میهری موبارەك، طەلعەتی پەیدا نەبوو

مانای ئاشكرای بەیتەكە دەڵێ: تا سووڕی گەردوون، خولی خۆی تەواو نەكردو تا (سلێمان پاشا)ش نەمرد، ئەستێرەیەكی گەورەتری وەك (ئەحمەد پاشا) دەرنەكەوت.

تا نەگریا ئاسمان‌و تەم وڵاتی دانەگرت
گوڵ چەمەن ئارا نەبوو، هەم لێوی غونچە وا نەبوو

واتە: تا رۆژگاری ناخۆش‌و پڕ ستەمی پێشوو (رۆژگاری سلێمان پاشا) بەسەر نەچوو، رۆژگارێكی جوانترو و سەوز دەرنەكەوت. هەرچەندە ئەگەر نەیارانی ئەو رۆژگارەی (نالی) لە سەر ئەوە لێپێچینەوەیان لەگەڵ نالیدا بكردایە، كە بۆچی دەڵێ: رۆژگاری سلێمان پاشا، وڵات پڕ لە گریان‌و هەورو تەم بووە؟ شیعرەكە ئەوەی لە ناوەرۆكدا لەگەڵ خۆیدا هەڵگرتووە، تا نالی لە وەڵامدا بڵێ: مەبەستم لە گریانی ئاسمان‌و تەمی وڵات، ئەو شیوەن‌و گریانەی دانیشتووانی قەڵەمڕەوی بابانە، كە بۆ مەرگی سلێمان پاشایان كردووە.

تا چەمەن پیرا لە سەر ئەسڵی درەختی لانەدا
فەرعی تازە، خوڕەم‌و بەرزو بوڵەند باڵا نەبوو

واتە: تا باخەوان لقی سەرەوەی نەبڕی (كە سلێمان پاشایە)، لقی تازە (كە ئەحمەد پاشایە)، سەری دەرنەهێناو بەرزنەبووەوە.

وەك قیاسێكی كە مو**ثبەت** بێ، نەتیجەی بێتە جێ
حەمدولیللا، شەه كە عالی جا بوو، خاڵی جا نەبوو

واتە: ئەگەر ئەو قسەو پەندە وابێ، کە دەڵێ پیاوی گەورە، وەچەی گەورەی لە پاش بەجێ نامێنێ، ئەوا سلێمان پاشا وا نەبووە، چونکە پایەبەرزێکی وەك ئەحمەد پاشای کوڕی لە دوای خۆی بەجێهێشتووە.

شاهی جەم جا (نالیا)، -تاریخ جم- تەئریخیە

دا نەڵێن لەم عەصرەدا، ئەسکەندەری جەم جا نەبوو

واتە: کە مێژووی ساڵمەرگی سلێمان پاشا، بەپێی —تەئریخ جەم-، کە بەحیسابی ئەبجەد ساڵی ١٨٣٨ز- دەگرێتەوە، ئەوا (وەك مامۆستا مەسعود محەمەدیش جەخت لەسەر ئەم مانایەی ئێمە دەکاتەوە)،[٢٤] ساڵی دەستپێکردنی فەرمانڕەوایی ئەحمەد پاشاش وا دەگەیەنێ کە سەردەمەکەی وەك رۆژگاری (جەمشید شا) دەبێ.

٣.هەر (نالی) شیعری تری پێشتر باسکراوی بۆ ئەو سوپایەی بابان هەیە، کە ئەحمەد پاشا، بەهیوای نۆژەنکردنەوەی سوپای بابان پێکی هێناوەو ئومێدی زۆری لە سەر هەڵناوە. ئەم شیعرەش ئەگەرچی بۆ ستایشی ئەو سوپایەیە، بەڵام هاوکات ستایشە بۆ ئەحمەد پاشای دامەزرێنەری ئەم سوپایە.

ئەم دوو شیعری (بۆنە)یەی نالی، کە بۆ لە سەر تەخت دانانی ئەحمەد پاشاو سوپاکەی نووسیونی، لە باری دەسەڵاتی شاعیرێتیی (نالی)یەوە نیشانی دەدەن، کە نالی لە ساڵانی سەروبەندی وتنی ئەم شیعرانەدا، لە لووتکەدا بووە، بەڵام پێش ئەم دوو شیعرە، شیعری بۆ لەسەر تەخت دانانی (سلێمان پاشا)ی باوکی ئەحمەد پاشا نەوتووە.

٤.هەر ئەم دۆستایەتییو نزیکایەتییەی نێوان (نالی)و (ئەحمەد پاشا) بووە، کە کوردناسێکی وەك (ئەلیکساندەر خۆدزکۆ)، کاتێ داوا لە ئەحمەد پاشا دەکات، تا بۆ لێکۆڵینەوە لەسەر زمانی کوردی-دیالیکتی سلێمانی- هاریکاریی بکات، ئەحمەد پاشا لەسەرتاسەری کوردستاندا، هەر تەنیا (نالی) وەك زمانزانی باڵادەست، بۆ (خۆدزکۆ) باسدەکات.[٢٥]

٥.ئەحمەد پاشا دوای ئەوەی لەبەردەم سوپای عوسمانی (نەجیب پاشا)دا دەشکێ (١٨٤٦ز)، لە رێگەی کرماشان- گەڕووس- سایین قەڵا-وە دەچێتە (شەمدینان)و ماوەی (٥ مانگ) لە خانەقای (شێخ تاهای نەهری- شەمزینی) دەمێنێتەوە.[٢٦]

ئەم بڕگەیەی دوایی (مانەوەی پێنج مانگ لە خانەقای نەهری)، بەڵگەی بەهێزە بۆ پشتیوانیی لەوەی کە ئەحمەد پاشا سەر بەرێبازی نەقشبەندیو پێشتر لە لایەنگیرانی رێبازی مەولانا خالید بووەو هەر ئەم هۆیەش لەگەڵ (نالی)دا، کۆی کردوونەتەوەو دۆستایەتییانی توندو بەهێزکردووەو هەر لەم روانگەیەشەوەیە، کە (نالی) ئەم ستایشە زۆرەی لەو دوو شیعرەی پێشتر باسکراویدا دەکات.

لە بۆنەی چاوگێڕان بەستراکچەری رستەسازیی ئەم بەرهەمە بەپێزەدا، بەهەلی دەزانم ئەم کتێبە بکەمە بیانوو، بۆ زۆر لەو نووسەرانەی کورد، کە شێوەی داڕشتنی رستەسازییو رێنووسی کوردی نووسینیان، لە روانگەی رستەسازیی زمانی عەرەبییەوە سەرچاوە دەگرێ، کە هەردوو زمانی کوردیو عەرەبی لە رووی داڕشتنی رستەسازییەوە زۆر لە یەکتر جیاوازو نامۆن. لەبەر ئەوە خۆزگە دەخوازم رستەسازییو داڕشتنەکانیان کوردانەترو روونو رەوانو زولاڵتربێ..

با لەم بوارەدا ئەم چەند نموونەیە هەر لەم کتێبەی لەمەڕ خۆماندا بەنموونە بهێنمەوە:

١.باشتر وایە دەقەکەی نووسەر، لە پاش گۆڕینی بۆ سەر رێنووسی ئەم سەردەمە، سەرلەنوێ بخوێنرێتەوە، هەر بۆ ئەوەی خوێنەری ئازیز، خۆی ئاشنایەتی لەگەڵ شێوازی بیرکردنەوەی ئەو کاتەدا پەیدا بکات..ل٣١).

لە راستیدا چەند جارێك ئەم پەرەگرافەم خوێندەوە، ئەوسا توانیم بزانم نووسەر چی دەڵێ! لە کاتێکدا دەتوانرا ئەم پەرەگرافە بەم شێوە روونو رەوانە دابڕێژرێ: بۆ ئەوەش خوێنەری ئازیز، خۆی ئاشنایەتی لەگەڵ شێوازی بیرکردنەوەی ئەو کاتەدا پەیدا بکات، باشتر وایە دەقەکەی نووسەر (پاش گۆڕینی بۆ سەر رێنووسی ئەم سەردەمە)، سەرلەنوێ بخوێنرێتەوە.

٢.بەڵگە عوسمانییەکان-ل٣٦: بەڵگەکانی عوسمانی.

٣.بەرهەمە کوردییەکان-ل٤١: بەرهەمی کوردی= بەرهەمگەلی کوردی.

٤.ناوەندە بازرگانییەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست-ل٤١: ناوەندەکانی بازرگانیی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست.

٥.وڵاتە ئەوروپییەکان-ل٤٢، ١٠٨: وڵاتانی ئەوروپا.

٦.سەبارەت باری ئابووری-ل٤٧: سەبارەت (بە) باری ئابووری.

٧.له وڵاته عوسمانییه‌کاندا-ل٤٧: له وڵاتانی عوسمانیدا.
٨.ئه‌فسه‌ره ئینگلیزه‌کان-ل٩٩: ئه‌فسه‌رانی ئینگلیز.
٩.جه‌نگی جیهانی یه‌کەم-ل١٠٠: یه‌که‌مین جه‌نگی جیهانی= جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی.
١٠.ناداد په‌روه‌ریی-ل١٠١: بێدادی.
١١.سه‌رچاوه ئینگلیزییه‌کان-ل١٢٥: سه‌رچاوه‌کانی ئینگلیز= سه‌رچاوه‌گه‌لی ئینگلیزی.
١٢.زۆربه‌ی زۆری وه‌کو دڕکی ناو ئاردی لێهاتووه-ل١٤٧: زۆربه‌ی زۆری وه‌کو ئاردی ناو دڕکی لێهاتووه. چونکه ئه‌گه‌ر (ئارد) له ناو (دڕك)دا. بڕژێ، کۆناکرێته‌وه. (پیره‌مێردی شاعیر) په‌ندی ئاردی ناو دڕکی به‌جۆره له شیعردا به‌کاربردووه (سه‌یریش ئه‌وه‌یه شیعره‌که‌ی پیره‌مێردیش هه‌ر له‌مه‌ڕ شاری سلێمانی‌و بۆنه‌ی گواستنه‌وه‌ی پێته‌ختی بابانه، له قه‌ڵاچوالانه‌وه بۆ (سلێمانی)و گله‌یی گواستنه‌وه‌ی پایته‌خت له سلێمانی ده‌کات:

ئاردی ناو دڕك، چۆنه، واین ئێره
فه‌رموو: دوو ده‌سته دۆست هه‌ڵبژێره
له‌گه‌ڵ یه‌ك ناڕۆین له ڕێی راسته‌وه
خوا ئه‌وه بگرێ شاری گواسته‌وه!

١.ئه‌و شیعره‌ی له لاپه‌ڕه‌کانی (٨٦-٩١) داو به‌ناوی شیعری (مه‌لا حه‌مدوون)ه‌وه راگه‌یه‌ندراوه، به‌شیعرێکی ده‌ست هه‌ڵبه‌ستی ئه‌م رۆژگاره‌ی ده‌زانم.
٢.شیعرێکی (سالم)، که بۆ (عه‌زیز به‌گی بابان)ی نووسیوه‌و له (مێژووی ئه‌ده‌بی کوردی-به‌رگی سێیه‌م)ی دکتۆر مارف خه‌زنه‌داری وه‌رگرتووه‌و له لاپه‌ڕه‌کانی (١٧٩-١٩٠)دا بلاویکردۆته‌وه، زۆربه‌ی به‌یته‌کانی له باری (کێش)ه‌وه له‌نگ‌و له باری رێنووسیشه‌وه پڕ هه‌ڵه‌و په‌ڵه‌و بێ سه‌روبه‌رن‌و ساغکردنه‌وه‌ی زۆرتریان ده‌وێ.

پەراوێزەکان:

١.لەکاتێکدا هەندێ لەو میرنشینانەی دراوسێی کورد، وەك: ئاق قۆینولوو و قەرە قۆینولوو، ئەگەرچیش نامۆو نەشارەزای ئەو ناوچە تازانەش بوون‌و لە سەدان‌و هەزاران کیلۆمەتر دوورترەوەو لە ڕێگەی هێرش‌و داگیرکردنەوە هاتوونەتە ئەو ناوچانەو بەخێراییەکی سەیر، قەوارەو دەسەڵاتیان تیایاندا دامەزراندو بەو میرنشینانەشەوە نەوەستاون‌و بوونەتە دەوڵەت‌و ئیمپراتۆر!.

٢.بۆ نموونە: ئیلی جاف، لە دوای دروستکردنی شاری سلێمانی‌و لە ماوەی دەسەڵات گرتنەدەستی ئەوڕەحمان پاشای بابان (؟-١٩١٣ز)دا تێکەڵ سوپاو بەڕێوەبردنی میرنشینی بابان بوون. (بۆ زیاتر زانیاریی، بنوارە: گەشتنامەی کلودیوس ریچ بۆ کوردستان، وەرگێڕانی بۆ کوردی محەمەد حەمە باقی، چاپی سێیەم، چاپ‌و پەخشی دەزگای ئاراس.

٣.لەو ساڵەدا مەولانا خالید، دوای وەرگرتنی ئیجازەی تەریقەتی نەقشبەندی، لە هیندستان بۆ کوردستان گەڕاوەتەوە.

٤.ئەم هێزانەی کورد لە ناوەڕاستی (مانگی ١٠/١٨٨٠ز)دا، گەیشتنە (٦٠) هەزار کەس.

٥.خالفین: خەبات لە پێناوی کوردستاندا، ل١١٣، هەروەها: شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵا، لە بەڵگەنامەی قاجاریدا، محەمەد حەمەباقی، ل.٧٧

٦.امیر **نظام** گروسی: گزارشهاو نامەهای دیوانی‌و **نظامی**، بەکوشش ایرج افشار، تهران ١٣٧٣ش، ص١٩٦-١٩٧.

٧.هەمان سەرچاوە، ص٢٦٣. هەروەها: محەمەد حەمە باقی، شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵا لە بەڵگەنامەی قاجاریدا، ل.٢٣٨

٨.شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵا لە بەڵگەنامەی قاجاریدا، ل.٢٤٠

٩.بەسەرهاتووی کاکە ڕەشید شەوقی، ئامادەکردنی سدیق ساڵح، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان، زنجیرەی ١٩٥، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٣، ل٦٥-٦٦.

١٠.بێگومان وەك شاعیرێکی پێشەنگو نموونەش، کە بابەتو باسو خواسی تازەو سۆزی نیشتمانیی، ئاوێتەی هەڵوێستو شیعری خۆی کردبوو، لای شاعیرانی ئەو سەردەمە (نالیو سالمو کوردیو مەشوی) چاوی لێکراوەو هەوێنی شیعری ئەویان وەك دەستەچیلە، بۆ شیعری خۆیان خواستووە، کە ئەم راستییە، شاعیرێکی وەك (سالم)، لە جیاتی (نالیو کوردیو مەشوی) ددانی پێدا دەنێو دەڵێ:

لە رۆژی ئیمتیحانا دیم بەرابەر **طالب**و مەعشووق کە مەربەستەی هونەر هاتن، لە تیپی عیشق بازانا

لە یەك لا: نالیو مەشوی، لە لایێ: سالمو کوردی لە هەڵگامەی هونەر گەرمیی، تکا جۆ بوون لە: (مەولانا).ل٣٥

١١.بۆ زیاتر زانیاریی، بنوارە: مودەڕیس، مەلا عەبدولکەریم: یادی مەردان، بەرگی یەکەم، نامەی ژمارە (٥٢)ی مەولانا خالید (بەزمانی عەرەبی) بۆ شێخ مارفی نۆدی، ل٣٩٦-٣٩٨.

١٢.هەمان سەرچاوەی ناوبراو. نامەی ژمارە (٦١)ی فارسی، مەولانا خالید بۆ عوسمان پاشای برای مەحمود پاشای بابان، ل٢٠٩-٢١٢.

١٣.هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٤-١٩٧.

١٤.اسکندر بیگ ترکمان: تاریخ عالم **آراي** عباسی، ج٢، تهران، انتشارات امیر کبیر، ١٣٥٠ش، ص٨٠٧-٨١٠. نصرالله فلسفی: زندگانی شا عباس اول، ج٣-٤، تهران، انتشارات علمی، ص.١١٠٢

١٥.عەلی خان گونەخان ئەفشار، شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵلای نەهری لە بەڵگەنامەی قاجاریدا، وەرگێڕانی لە فارسییەوە محەمەد حەمە باقی، لە بڵاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، چاپخانەی دەزگای ئاراس، ٢٠٠٧، ل١٤٩-١٥٠.

١٦. نصرالله فلسفی: زندگانی شا عباس اول، ج٣-٤، تهران، انتشارات علمی، ص.١١٠٢

١٧.مێژووی ئەردەڵان، مەستوورەی کوردستانی، گۆڕینی بۆ کوردی: د.حەسەن جافو شکور مستەفا. چاپی دووەم ٢٠٠٥، چاپەمەنی ئاراس، ل٣٨-٤٠. هەروەها، علی اکبر وقایع نگار کردستانی، حدیقەی ناصریە در جغرافیا و تاریخ

کردستان، بەتصحیح محمد رئوف توکلی، تهران ١٣٦٤ش، ص١٣١-١٣٣و زۆر سەرچاوەی تر.

١٨.گەشتنامەی کلودیوس جێمس ریچ بۆ کوردستان (١٨٢٠ز) وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە محەمەد حەمە باقی، چاپی سێیەم، چاپەمەنی ئاراس، ل.١٤٢

١٩.هەمان سەرچاوە، ل.١٨٨

٢٠.ئەمە یەکەمین بەیتی سەرەتای ئەو شیعرەی نالییە، کە لە ستایشی سوپاکەی ئەحمەد پاشادا وتوویەتی

ئەم تاقمە مومتازە، کەوا خاصەیی شاهن

ئاشووبی دڵی مەملەکەتو قەلبی سوپاهن —دیوانی نالی، ل ٣٤٠.

٢١.ئەلیکساندەر خۆدزکۆ، چەند لێکۆڵینەوەیەکی فیلۆلۆژی دەربارەی زمانی کوردی (دیالیکتی سلێمانی)، وەرگێڕانی لە فەرەنسییەوە بۆ کوردی: نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپەمەنی بنکەی ژین. سلێمانی، چاپخانەی شڤان، ساڵی ٢٠٠٥، ل.٤٩

٢٢.محەمەد حەمە باقی، کورد لە سەفەرنامەی بیانیدا، وەرگێڕان لە فارسییەوە، گۆڤاری رامان، ژمارە (٥٩)، ل٢١٠-٢١٤.

٢٣.گەشتنامەی ریچ بۆ کوردستان، وەرگێڕانی بۆ کوردی محەمەد حەمە باقی، ل.١٣٢

٢٤.مەسعود محەمەد: دەستەو دامانی زالی- چاپی دووەم، چاپەمەنی دەزگای ئاراس، ٢٠٠٧، ل.١١٩

٢٥.بۆ زیاتر زانیاریی لەم بارەیەوە، بنوارە: ئەلیکساندەر خۆدزکۆ- چەند لێکۆڵینەوەیەکی فیلۆلۆژی دەربارەی زمانی کوردی-دیالیکتی سلێمانی- وەرگێڕانی بۆ کوردی: نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپەمەنی بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٥.

٢٦.نەوشیروان مستەفا ئەمین: میرایەتی بابان لە نێوان بەرداشی رۆمو عەجەمدا، چاپی دووەم، چاپەمەنی خاك، سلێمانی ١٩٩٨ز، ل١٦٨.

هێمن موکریانی

و

ڕۆژنامەی کوردستان (١٩٥٩-١٩٦٣)

سەرنج: ئەم وتارە کە لە ژمارە (٢٦)ی گۆڤاری (ڕۆژنامەنووس)دا بڵاوبۆتەوە، هەڵەی زۆر و پەلەپەل و شپرزەیی بەسەردا هاتبوو، بۆیە بەشێکی هەرەزۆری(لـە نیوەی زۆری) لێ پەڕیو و ناتەواو چـاپکرابوو. لەبەرئـەوە بـە پێویسـتمان زانـی سەرلەنوێ هەڵەگیریی و ڕاستکردنەوە و ناتەواوییەکانیشی پێ زیاد بکەینەوە.

* * *

لە دوای شۆڕش، یان کودەتای (١٤ی تەمموزی١٩٥٨)ی عێراق، کە ڕژێمی ئەو سەردەمەی عێراق، لەلایەن ژەنەراڵ عەبدولکەریم قاسم و چەند ئەفسەرێکی سوپای عێراقەوە، ڕووخێنرا و ڕژێمی کۆماریی هاتە جێی و ئازادیی بەزیندانییانی سیاسی و ڕۆژنامە و گۆڤار و چاپەمەنی و کاری ئاشکرای حیزبایەتی و سەندیکاکانی کرێکاران و پیشەکارانی تری نەتەوەکانی عێراق دراو گەلانی عێراق هەوایەکی ئازاددیان هەڵمژی و لەماددەی (٣)ی **دەستووری کاتیی** عێراقیشدا، ددان بەوەدانرا، کە گەلی کوردی عێراق، لەگەڵ گەلی عەرەبی عێراقیدا، هاوبەش و برایەو بەمەش سەر لەنوێ باس و خواسی ئازادی و مافەکانی گەلی کورد لە عێراق و دەرەوەی عێراقیشدا هاتنەکایە و بەشێکیش لەم باس و خواسانەی ماف و ئازادی کورد و تروسکانەی هیوا، لە خۆرهەڵاتی کوردستانیشدا دەنگدانەوەو زەبری خۆی نواند و بەم هۆیانەوەو لە بەرامبەر ئەمانەدا، ڕژێمی پاشایەتی ئێرانیش، بۆ ڕاگرتنی لەنگەری داروباری ناوخۆی ئێران و پاراستنی ئاسایش و ئارامیی کوردستانی ئێران و بۆ ئەوەش ئەو ڕژێمە ، لە وەڵامی ئەو گۆڕانکاریی و ئازادییانەی لە عێراقدا بۆ کوردانی باشوور، سەریان هەڵداوە و هاوکات بۆ ئەوەی هەر بە ڕواڵەت بە کوردانی وڵاتەکەی خۆی و میدیاکانی جیهانیش بڵێ کە کوردانی خۆرهەڵاتیش مافی روناکبیریی و ئازادیی دەربڕینیان هەیە، بۆیە هەشت ـ نۆ مانگێك دوای ئەم ڕووداوانەی عێراق، ساڵی (١٩٥٩)، بە چاکی زانی ڕۆژنامەیەك بە زمانی کوردی و بۆ چەندین بابەتی هەمەلایەنەی کوردەواریی دەربکات. بۆ ئەمەش بە هاوکاریی چەند نووسەرێکی کوردانی خۆرهەڵات، ڕۆژنامەیەکیان بە ناوی (کوردستان)ەوە دەرکرد.

ژمارەی یەکەمی ئەم ڕۆژنامەیە (کوردستان)، لە ڕۆژی چوارشەممە: ١٥ی مانگی گوڵانی ٢٥٧١ی کوردی، بەرامبەر بە مێژووەکانی: ئۆردیبە هەشتی ١٣٣٨ی هەتاویی، شەووالی ١٣٧٨ی کۆچی، ٦ی نیسان (مەی) ١٩٥٩ی زایینی، چاپ و بڵاوبووەوە، کە دەستەی نووسەرانی بنەڕەتیی ڕۆژنامەکە بریتی بوون لە:

١ ـ عەبدولحەمید بەدیع زەمانی، خاوەنی ئیمتیاز و بەڕێوەبەری لێپرسراو
٢ ـ دکتۆر محەمەد سدیق موفتی زادە ـ سەرنووسەر
٣ ـ عەبدولڕەحمان موفتی زادە ـ نووسەر
٤ ـ ئەحمەد موفتی زادە ـ نووسەر
٥ ـ عابید سیراجوددینی ـ نووسەر
٦ ـ شوکروڵڵای بابان ـ نووسەر
٧ ـ خوسرەو شێخکانلووی میلانی ـ نووسەر

ئەم رۆژنامەیە بۆ ماوەی چوار ساڵ چاپ و بڵاوبۆتەوە، کە مەکۆی بڵاوکردنەوەکەی شاری تاران بووە و ئەمەش ناوونیشانی یانەکەی بووە: مەیدانی بەهارستان ـ شەقامی سەفی عەلی شا، پلاکی ژمارە (٢١٨)، ژمارەی تەلیفۆن: ٣٢٠٠٣.

لە ماوەی ئەو چوار ساڵەشدا (٢٠٩ دوو سەد و نۆ) ژمارەی لێ دەرچووە و هەروەك یەکەمین ژمارەی لە مانگی نیسانی (١٩٥٩ز)دا دەرچووە، بەڵام دوای چوارساڵ دەرچوونی و دوای رووداوە خێراکانی پاش (١٩٥٨) و سەرەتای دەرکەوتنی پەشیمان بوونەوەی رژێمی عەبدولکەریم قاسم، لە بەڵێنەکانی بەرامبەر مافە رەواکانی کورد و هێرشی راگەیاندنەکانی شێڤینیزمانی عەرەبیی دژی کێشەی کورد و قەدەغەکردنی کاری سیاسی و داخستنی رۆژنامە و گۆڤاری کوردی لە لایەك و لە لایەکی تریشەوە سەرهەڵدانی شۆڕشی ئەیلوولی ١٩٦١ و هێرشی راستەوخۆی سوپای عێراق لە ئەیلوولی (١٩٦١)دا بۆ سەر کوردستان و کاولکردنی گوند و ئاواییەکانی کوردستان، هەموو ئەمانەش تەقەللا بوون بۆ کپکردنی هەموو مافێکی کورد، بۆیە رژێمی (شا)ش هاوتەریب لەگەڵ رژێمی عێراقدا بۆ کپکردنی دەنگی کورد، لە دەرکردنی رۆژنامەی **کوردستان** پەشیمان بووەوە و لە مانگی نیسانی (١٩٦٣)دا، بڕیاری داخستنی رۆژنامەکەیان دەرکرد.

ئەم رۆژنامەیە، لە ماوەی چوارساڵ دەرچوونیدا بەو هۆیەوە کە لە لایەکەوە دەستەیەکی رووناکبیری گەورە و قەڵەم بە بڕشتی کورد، هەڵیان سووڕاندووە، باس

و خــواس و بابــەتی هەمــەجۆرەی زۆر دەوڵەمەنــد و بایەخــداری بوارەکــانی لێکۆڵینەوەی ئەدەبیی، کۆمەڵایەتیی، ئـابووریی، زمانـەوانیی، شوێنەوارناسـیی، کەلەپووری تێدا بڵاوبۆتەوە، لە لایەکی تریشەوە و بەو هۆیەوە کە ئـەم رۆژنامەیـە لەو قۆناغەدا و دوای جوانەمەرگ کردنی **کۆماری کوردستان** (١٩٤٦) لە **مەهاباد** و دوای کپکردن و قەدەغەکردنی گۆڤار و رۆژنامە و نووسـین بـە زمـانی کـوردی، تاکانە رۆژنامە و تاکانە دەرەتانێك بووە تا نووسەران و روونـاکبیرانی خۆرهــەڵاتی کوردستان، بە هەلی بزانن و بە ئاشکرا بەرهەم و بابەتی خۆیانی تێدا بڵاوبکەنەوە، بۆیە لە ماوەیەکی زۆر کورتدا، زۆرترین نووسەر، لـە هـەموو ناوچـە جیاجیاکـانی کوردستانی ئێرانەوە(بەتایبەتی)، بێ پسانەوە بەرهەمی هەمــەجۆرەی بــۆ بنێــرن و بەمەش هەموو شێوە دیالێکت و بن دیالێکتەکانی زمانی کوردی تێدابڵاوبۆتــەوە، کە لەم بوارەدا دەبێ بڵێین ئەم رۆژنامەیە یەکەمین رۆژنامە و یەکەمین تەقەللایە بۆ بڵاوکردنەوەی هەموو شێوەزار و بن زارەکانی زمـانی کـوردی و لـەم پێنـاوەدا بـۆ هەریەکە لەم زاراوە و بن زاراوانە، لاپەڕەی سەربەخۆ و تەوەر و ستوونی تایبەتییان بۆ تەرخانکردووە و ئەمەشیان لەو روانگە و مەبەستەوە کردووە، تا بەهەر شێوە و دنەدانێك بێت، نووسەرانی بەشـە جیاجیاکـانی کـوردانی خۆرهــەڵات بجـووڵێنن و خۆیان بکەونە نووسین و زیندووکردنەوەی زمان و کەلەپووری ناوچـەکانی خۆیــان و لەم رێگایەشەوە لە لایەکەوە گەلێ نووسەری شێوەزار و بن زارەکانی تری کـوردانی خۆرهــەڵات بــاس و بابــەت و لێکۆڵینــەوەی بایەخــداریان لــە رۆژنامەکــەدا بڵاوکردۆتەوە، کە شایانی ئاوڕلێدانەوەن. لە لایەکی تریشەوە، هەر ئـەم دنـەدان و هاندانـەی نووســەرانی ناوچــە و شــێوەزارە جیاجیاکــانی خۆرهــەڵاتی کوردسـتان، زەمینەی بۆ ئەوە خۆشکرد، تا نووسەران و دڵسـۆزانی ئـەو ناوچــە و شـێوەزارانە، دەستنووسی دێرینەی سەدان ساڵەی پارێزراوی شیعری ناوچـەکانیان و کەلــەپوور و فۆلکلۆرێکی فرە دەوڵەمەندیان بەرچاوخستووە و بۆ رۆژنامەکەیان نـاردووە و لــەم بوارەدا سامانێکی زۆر بەنرخیان لە رێگـەی رۆژنامەکـەوە، بەرچـاوی خوێنـەران و لێکۆڵەران خستووە. هاوتەریب هەر بەم کارەی رێگەخۆشکردن بۆ نووسین بە زاراوە و بن زاراوەکانی زمانی کوردی، ئەم دەسـتە نووسـەرانەی رۆژنامــەی **کوردسـتان**، جگە لەوەی گەلێ نووسەری نەناسراویان بەرچـاو خسـتووە، لـە هـەمان کاتیشـدا

دەڤەر و قەڵەمڕەوی نووسینیان بە زمانی کوردی، لەو شێوەزارە سنووردار و ناسراوە، هەراوتر و فراوانتر کرد، کە پێشتر و لە ئەزموونی ڕۆژنامەی (**کوردستان**)ی زمانحاڵ و ئۆرگانی **کۆماری کوردستان**، لە مەهاباددا قەتیس بووە و زۆرتر هەر بە دیالیکتی (**سۆران**)، یان (**موکریان**) چاپ و بڵاودەبۆوە.

هەر ئەم کاری هاندانەی نووسەرانی ناوچە جیاجیاکانی خۆرهەڵاتی کوردستان، کارێکی کرد زۆربەی نووسەرانی خۆرهەڵاتی کوردستان، بەتایبەتیش نووسەرانی هەرێمەکانی **سنە، ئەردەڵان، کرماشان، هەورامان، لوڕستان،** بەشداریی و هاوکاریی نووسینی ڕۆژنامەکە بکەن، کە بۆیەکەمین جار نووسەرانی شاری(**سنە**)، نەك هەر بە (**شیعر**)، کە لەناو نەتەوەی کوردا، پێشەنگی بێ یەك و دووی هەموو ژانرەکانی تری ئەدەبی یە، بەڵکو بە (کورتە چیرۆك) بەرهەمیان تێدا بڵاوکردۆتەوە و ناوە درەوشاوەکانی ئەم بوارەش، تا ئێستا زۆر کەم لای چیرۆکنووسانی کوردستان ناسراون. هاوکات نووسەرانی تری ناسراو، وەك **مامۆستا سەیید تاهیری هاشمی، هەژار**(١٩٢١-١٩٩١)، **هێمن** (١٩٢١-١٩٨٦)... بەشداریی ڕاستەوخۆ و بەردەوامیان لەگەڵ ئەم ڕۆژنامەیەدا نەپساندووە.

لەم ڕووەوە ئەوەندەی بابەتگەلی ئەدەبی (دەق، لێکۆڵینەوە، وەرگێڕان)، مێژوو، زمانی کوردی، لە ڕۆژنامەکەدا گرنگییان پێ دراوە ئەوەندە باس و خواسی سیاسەت لە ڕۆژنامەکەدا زەق نەکراوەتەوە و هەر تەنیا ڕووبەری لاپەڕەی یەکەم و چەند ستوون و نیوە لاپەڕەی سەر ڕۆژنامەکەی داگیرکردووە.

لە دەرەوەی کوردستانی خۆرهەڵاتیش، نووسەرانی کورد، لە شارەکانی کوردستانی باشوور و بەغداد و وڵاتانی ئەورووپاوە نامە و نووسینیان بۆ ئەم ڕۆژنامەیە ناردووە و پێوەندییان لەگەڵدا بەستووە و دەستخۆشیی و هاوکارییان کردووە.

سەر لەبەری ژمارەکانی هەر چوار ساڵی ئەم ڕۆژنامەیە (**کوردستان**)، کە لەدەمێکەوە لەلایەن شاعیری ناسراوی شاری سەقز مامۆستا نافیع مەزهەر — شپرزە(١٩١٤-١٩٩٨)ەوە بەشێوەیەکی زۆر دڵسۆزانە، پارێزراو و ڕاگیرابوون و ژمارەکانی هەر ساڵێکیش بە جیا، جزوبەند (تەجلید) کرابوون و بەڕێزیشیان بەو بۆنەیەوە کە لەماوەی مانەوەی درێژ خایانی نووسەری ئەم چەند لاپەرەیەدا،

لەشاری (**سەقز**)، ئاشنایەتی و پێوەندیمان پەیداکردبوو، پێ سپێریی بنەماڵەکەیانی کردبوو، کە دوای مەرگی خۆی، ژمارەکانی ڕۆژنامەی (**کوردستان**) بەمن بسپێرن و بنەماڵەکەشیان بە سوپاسەوە هەر وایان کردو ئێستا نزیکەی (١٣) ساڵێك دەبێ، ئەو ئەمانەتە بەلای منەوەیە و منیش لە دوای گەڕانەوەم بۆ هەولێر، کاتێ برایانی (بنکەی ژین)ی خۆشەویست، زانیان ژمارەکانی ڕۆژنامەی (کوردستان)لای منە، داوایان لێم کرد ڕێگە بەوان بدەم سەرلەنوێ چاپی بکەوە، کە ماوەیەکە بنکەی ناوبراو ئامادەی چاپیان کردووە و لەماوەیەکی کورتدا، لەگەڵ ئەکادیمیای کوردستان، وەك پرۆژەیەکی هاوبەش ، چاپ وبلاوی بکەنەوە.

لەماوەی ئەم چەندین ساڵەدا، کە ژمارەکانی ڕۆژنامەی (**کوردستان**) بەلامەوە بوون و ناوبەناو لە زۆر دەرفەتدا بابەتە جۆربەجۆرەکانیم بەسەر کردوونەتەوە و لای هەندێکیشیان لەنگەری راگوزاریی و لای نووسینە بە پێزەکانی وەك نموونەی دکتۆر محەمەد سدیق موفتی زادە(١٩١٥-١٠٨٤)ش بەتایبەتی لەنگەر و هەڵوێستەی درێژم گرتووە، کە دیارترینیان لێکۆڵینەوە بەنامێکەی ناوبراوە، لەسەر شاعیری گەورە: **مەولەوی تاوەگۆزی**[1]، جگە لەم لێکۆڵینەوەیەی، لێکۆڵینەوەی قووڵیشی لەسەر (**باباتاهیری هەمەدانی**) و (**زمانی کوردی**) کردووە.[2]

بەڵام وەك پێشتر وتمان رژێمی ئێران، هەر بە ڕواڵەت بانگەشەی باس و خواسی ماف و ئازادیی رووناکبیری کوردیی، لە ڕۆژنامەی (**کوردستان**) دا، بۆ میدیاکانی دەرەوەی ولات و بەتایبەتیش بۆ راگەیاندنەکانی ولاتانی ئەوروپا مەبەست بوو، کە لەو کاتەدا چالاکی (**کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد**) لە ئەوروپادا، لەو پەڕی گەشەسەندن و ناساندنی کێشەی کورد بوو بە ولاتانی ئەوروپادا، نەك ئاڵوگۆڕێکی ڕاستەقینە و بنەڕەتیی لەناوخۆی کوردستانی ئێران و خاوکردنەوەی ئابلوقە لەسەر زمان و ئەدەب و رووناکبیریی کوردیی ... تەنانەت ئەم ڕۆژنامەیەی (کوردستان)یش، کە گوایە بەڵگەونیشانەی ماف و ئازادیی دەربڕینی رووناکبیرانی کوردانە، کەچی وەك کوردانی خۆرهەلات دەیگێڕنەوە، ئەگەر خودی ڕۆژنامەی (**کوردستان**)یش، لەناوخۆی کوردستانی ئێراندا، بەدەست کەسێکەوە ببینرایە، کەسەکەیان دەگرت و لە زیندانیان دەنا!.. بەواتەیەکی تر: خوێنەرانی چاپەمەنی

کوردی یان لە ژێر سانسۆر و گوشاری دەسگای (**ساواك**)دا دادەنان و چاودێریی جموجووڵیان دەکردن. کە هەر لەسەروبەندی دەرچوونی ڕۆژنامەی (**کوردستان**)دا، شاعیرێکی ناوداری وەك (**هێمن**)، لە بیرەوەریی خۆیدا دەیگێڕێتەوە[٣]، دوای جوانەمەرگ کردنی (کۆماری کوردستان)، لەوپەڕی تەنگ پێ هەڵچنین و ژێر گوشارو ترساندن و لێپێچینەوەی دەسگای (ساواك)ی ئەو سەردەمەدا بووەو تا مێژووی دەرچوونی ئەم ڕۆژنامەیەی _کوردستان – ١٩٥٩)، دووجار ناچارکراوە ماڵ و منداڵ و زێد و نیشتمانی خۆی بەجێ بهێڵێ و روو لە ئاوارەیی بکات، کە جاری یەکەمیان لە سەرەتای ساڵی ١٩٤٧ و جاری دووەمیش ساڵی (١٩٥٩)بووە..[٤] کەچی لەلایەکی ترەوە و هاوکات هەر لەسەرەتای دەرچوونی ڕۆژنامەی(کوردستان)ەوە، پەیتا پەیتا ڕۆژنامەی (**کوردستان**) یان بۆ (**هێمن**)، بۆ (مەهاباد) ناردووەو داوای هاوکاریی و بەرهەمیان لێ خواستووە!. (**هێمن**)یش پاش دوو مانگ کەمتر لە مێژووی دەرچوونی ڕۆژنامەی (**کوردستان**) ەوە، سەروپێوەندی لەگەڵ گرتوون و نامە و بەرهەمی بۆ ناردوون و لە دووتوێی (هەندێ) لەو شیعر و نووسینانەشدا، سووکە باج و گومرگێکی وەك لە کۆڵ خۆکردنەوە و هێورکردنەوەی ئەو گوشارەی لە سەرێتی، لەو بەرهەمانەی ئاخنیۆن، کەمن لێرەدا هیچ داکۆکی و پاکانەیەکم بۆ ئەو جۆرە باج و گومرگ و هەڵوێست و بەرهەمانەی(**هێمن**) نییەو (**هێمن**)یش خۆی دواتر و دوای کۆکردنەوەو ڕێکخستن و چاپی یەکەمی دیوانی شیعرەکانی خۆی بەناوی (**تاریك و ڕوون**)، کە شەهید قاسملوو پێشەکی بۆ نووسی و (**هێمن**)یش بە پەخشانێکی یەکجار بەرز و شیرین و ناوازە، چمکێکی مێژووی خۆی و دەڤەرەکەی، کردە سەرەتای (**تاریك و ڕوون**)، خۆی لە هەندێ لەو شیعر و نووسینیانە نەبان کرد، یان خۆی بوارد، کە لە باری ئەدەبییەوە لاوازن، یان وەك باج و گومرك لە ڕۆژنامەی (**کوردستان**)دا بڵاوبوونەتەوە و لە (**تاریك و ڕوون**)دا چاپی نەکردنەوە.

بەدەم بەسەرکردنەوەی ڕۆژنامەی(کوردستان)ە وە، لە (٣١)سی و یەك ژمارەی ڕۆژنامەکەدا، بەرهەمی نووسین و شیعری (هێمن)م بەرچاوکەوتن. ئەو(٣١) ژمارەیەش بە پێی زنجیرەی بڵاوکردنەوەیان ئەمانەن:

١. ژمارە (٧) ل٤: شیعری: (کچی مەهاباد)
٢. ژمارە (١٢) ل٤: شیعری: (بانەمەڕ) ـ بەشی یەکەم.
٣. ژمارە (١٣) ل٤: شیعری: (بانەمەڕ) ـ بەشی دووەم.
٤. ژمارە (١٤) ل٤: شیعری: (بانەمەڕ) ـ بەشی سێیەم
٥. ژمارە(٩٣)، ل٩،٢، شیعری: (بەهاری بێ خەزان).
٦. ژمارە(٩٥)، ل٤، ٩، شیعری (ڕۆڵەی ماد).
٧. ژمارە(٩٦)، ل٩،شیعری: (زیپکی شاهانە)، (دڵی شاعیر)، (خونچەی سیس).
٨. ژمارە(٩٧)، ل٣، شیعری: (بەهاری لادێ) و ل١٩(نامە).
٩. ژمارە(٩٨)، ل٣، ٦، شیعری: (کۆچی یار).
١٠. ژمارە(١٠٠)، ل٣، شیعری: (بلوێری شوان)
١١. ژمارە (١٠٦)، ل٢، نامەی هێمن بۆ ڕۆژنامەی کوردستان.
١٢. ژمارە (١٠٧) ل(٤ ـ ٩)، شیعری (چارەنووسی شاعیر).
١٣. ژمارە (١٢٢) ل (٣ ـ ٤)، شیعری (ماچی شیرین).
١٤. ژمارە (١٢٣) ل١٠، شیعری (کەمتەرخەمی).
١٥. ژمارە(١٣٠)، ل٢، وتار و نووسین.
١٦. ژمارە(١٣١)، ل٧، ١١، نامە، وتار (پاشماوەی ژمارەی پێشوو).
١٧. ژمارە(١٣٢)، ل١١، (پاشماوەی وتاری ژمارەی پێشوو).
١٨. ژمارە (١٣٣)، ل٤، دوو پارچە شیعر.
١٩. ژمارە(١٣٤)، ل١٢، (شیعر).
٢٠. ژمارە (١٣٨)، ل٨، شیعر.
٢١. ژمارە (١٤٣)، ل٣، شیعر.
٢٢. ژمارە(١٧٢)، ل٣، ١٠، (نامە و شیعر)
٢٣. ژمارە (١٧٣)، ل٢، پاشماوەی وتاری ژمارەی پێشوو، لەگەڵ شیعری: (سایەی غەم).
٢٤. ژمارە(١٧٤)، ل (٣، ٤)، شیعری: (خاوەنی زێڕ).
٢٥. ژمارە (١٧٥) ل١١، شیعری (ئارەزووی فڕین).
٢٦. ژمارە(١٨٤)، ل(٤، ٩، ١٠) (چیرۆکی وەرگێڕاو).

٢٧. ژماره (١٨٥) ل٦، شیعری (کیژی لادێی).
٢٨. ژماره (١٨٦) ل٣، شیعری (تۆم هەر لە بیرە).
٢٩. ژماره (١٨٧) ل (٣، ١٠)، شیعر.
٣٠. ژماره (١٩٤)، ل١١، شیعری (گێژەڵووکەی خەزان).
٣١. ژماره (٢٠٠)، ل١١، شیعری (شینی گۆران)ی شاعیر.

لەو (٣١) ژمارەیەی رۆژنامەی (کوردستان)دا، کە نامە و نووسین و شیعری (هێمن)یان تێدا بڵاوبۆتەوە، ئاماژە بە ناونیشانی ئەوانەیان دەکەین، کە لە (**تاریك روون**)[5] دا بڵاوبۆتەوەو ئاڵوگۆڕ لە ناوونیشان و ژمارەی بەیت و دارشتنەوەی تازەیان بەسەردا هاتووە و (هەندێ) لەوانەشیان کەلە(**تاریك و روون**)دا بڵاوبوونەتەوە.

١ ـ ژماره (٧) ل٤: شیعری (کچی مەهاباد). ئەم شیعرە لە رۆژنامەی (کوردستان)دا (١٠) بەیتە و لە (بارگەی یاران، ل٩٧)دا (٨) بەیتە، کە بەیتی (٣) و (٥) رۆژنامەی کوردستان، لە (بارگەی یاران)دا نین و ئەمانەن:

١ ـ لە کوێ وەك من دەزانێ: چەندە شیرین و رەزا سووکی
کەسێکی تۆی لە رێ بازا، لە ژێر چارشێوی رەش دا دی؟
٢ ـ دڵی سەد عاشقت کردە نیشانەی تیری موژگانت
کچی کوردی، لە تیر ئەندازیا، مەعلوومە ئوستادی

٢ ـ ژماره (١٢) ل٤، شیعری (بانەمەڕ)، بەشی یەکەم، بەڵام لە (بارگەی یاران، ل٩٨)دا، ناوونیشانی ئەم شیعرە بۆتە (بەهاری کوردستان).
٣ ـ ژماره (١٣)ل٤، شیعری (بانەمەڕ)، بەشی دووەمی.
٤ ـ ژماره (١٤) ل٤، شیعری (بانەمەڕ)، بەشی سێیەمی.
٥ ـ ژماره (٩٣) ل٩، شیعری (بەهاری بێ خەزان)، ئەم شیعرە لە دیوانی (تاریك و روون)دا نییە دوای ساڵ و نیوێك دابڕانی (هێمن) لەگەڵ رۆژنامەی (کوردستان)دا، دووبارە لە مێژووی ئەم ژمارەیە بەدواوە، سەرو پێوەندی (هێمن) لەگەڵ ئەم رۆژنامەیەدا دەست پێدەکاتەوە و رۆژنامەکەش لە بەرامبەر ئەم

سەرلەنویٚ پێوەندییەی (هێمن) لەگەڵیدا، ئەم پێشەکییەی لەلاپەڕە(٢) دا نووسیوە:

برای زاناو هۆنەر و بەڕێز کاك سەیید **محەمەد** ئەمین شیخ الاسلامی

لەسەرەتای دەرچوونی رۆژنامەوە — کە نامە جوانەکەت لەگەڵ ئەو هەموو شوێنە[٦] بە نرخانەدا بۆ ناردووین — ئێمە بەدڵ و گیان هەمیشە چاوەڕوانی گەیشتنی نامە جوانەکانی تۆ بووین وە رۆژنامەمان بەهەر ناونیشانیٚ بۆت ناردووە، گەڕاوەتەوە، زۆر سەرمان سوور مابوو، کە چۆن ئەبیٚ ئەستێرەیێکی رووناکی وەکو تۆ، لە ژێر هەوری چڵکنی گومناوی دا داپۆشریٚ، وە کەسیٚ نەیناسیٚ، تا لەم دواییەدا بە ناونیشانی: (مهاباد، **آقای** سلێمان خان أمیری، کارمند بازنشتەی فرهنگ) رۆژنامەمان بۆ ناردی.

ئێستا کە لە پاش نزیکەی دووساڵ دیسان ئێمەت بە ناردنی نامە جوانەکەت و گەلیٚ هەڵبەست و هۆنراوەی بەنرخ سەربەرز کردووە، وادەی ناردنی وتار و هەڵبەستی ترت پێمان داوە، زۆر کەیف خۆش بووین، وە هیوامان وایە ئەم هاوکاری ئێوە، درێژەی ببیٚ.

نووسەرانی رۆژنامەی (**کوردستان**) بە هاوکاری وەها مرۆێکی زانا و نیشتمان ویست و خوێن خاوێن شانازی ئەکەن وە سەربەرزیی و پیرۆزییتان لە یەزدانی مەزن داوا ئەکەن.

مامۆستا گیان! بە راستی هەموو هەڵبەستەکانت بۆئەوە چاکن کە بە ئاوی زێڕ لەسەر تەختەی زیوەوە بنووسریٚ، وە بۆ شانازیی و سەربەرزیی هەموو کوردیٚ هەتا هەتایە بمێنێتەوە. بەڕاستی ئێوە ئەستێرەیەکی رووناکن کە لە ئاسمانی وێژەی کوردیدا ئەدرەوشێتەوە وە دونیایٚ بە پرشنگی جوانی شوێنە بەنرخەکانی خۆتان رووناك ئەکەنەوە. خودا بتانپارێزیٚ بۆ هیوادریی ئێمە و هەموو برا کوردە نیشتمان ویستەکان.

ئەوا لەم ژمارەوە دەس ئەکەینەوە بە بڵاوکردنەوەی گەوهەرە هۆنراوە بەنرخەکانتان کە بە دیاری بۆ رۆژنامەی (کوردستان)ت ناردووە، وە بە کڕیارانی پڕ بایی وێژەی کوردی یان ئەنوێنین[٧].

٦ ـ رۆڵەی ماد: شیعر، ژمارە (٩٥، ١٩٦١/٣/١)، ل٤، ٩. ئەم شیعرە لە **تاریك و روون** دا نییە:

کوردە! تۆ رۆڵەی دلێرانی　　زادەی خاکی پاکی ئێرانی
ئاریایی نەژاد و خوێنپاکی　　چاونەترس و بە جەرگ و بێ باکی
فەرخەی[٨] شێری رۆڵەی مادی　　نەبەز و سەربڵند و ئازادی
رۆژی سەخت و بەترس و تەنگانە　　قەت نەترساوی تۆ لە بێگانە
ئیمتیحانی شوجاعەتت داوە　　نەتەویی[٩] قەت بە تۆ نەوێراوە
لەسەر ئەو خاکە، خوێنی پاکت رشت　　نەبوو جارێ بکەی لە دوژمن پشت
لە پەلاماری دوژمنی ناڕاست　　ئەو سنوورەت بە خوێنی خۆت پاراست
تۆ لە رێی ئیفتیخاری ئێرانا　　لە هەموو عەسرێکا سەرت دانا
زەربی شمشێری تۆی ئەگەر نەدەچێشت　　((گزنەفۆن)) خاکی تۆی بەجێ نەدەهێشت
تۆ وەشاندت لە ئەرمەنا شمشێر　　هەم لە یۆنان و ئاسیای سەغیر
تۆ بەئمری شەهنشەهی مەشهوور[١٠]　　چوویتە مەیدانی (کەلدە) و
(ئاشوور)
تۆ چەقاندت لە (بابل)ی وێران　　پەرچەمی فەخر و قودرەتی ئێران
ئەوبەری (دەجلە) و کەناری (فورات)　　کوردە! کوڕژنی ئەسپی تۆی لێ هات
تۆ لەگەڵ پادشاهی ساسانی　　چوویتە (مصر) و (یەمەن) بە هاسانی
دۆخی شمشێرێ تۆ لە میسر و شام　　حیفزی کردووە شەعائیری ئیسلام
تۆ نەگەیباتە عەرسەیێ مەیدان　　دەنگی ناقووس دەهات لە باتی نەزان
زیپك و ئازایەتی (صلاح الدین)　　دینی ئیسلامی گرتەوە بە یەقین
تۆ قبووڵت نەکرد نەنگی شکست　　تۆ بەری هێرشی سەلیبت بەست
هەموو سەربازی (نادری)ی کورد بوون　　بۆیە وا دوژمنی بەدەست و بردبوون
کورد بوو، ئەفغان و ئۆزبەکی تاراند　　سوور و ساتی[١١] لە (بمبی)[١٢] ئەستاند
ئێستەکەش بۆ وەتەن وەفاداری　　حازری بۆ هەموو فیداکاری
تاکو ئێران بمێنێ، تۆش ماوی　　سەر و ماڵت بنێ لە پێناوی
وون مەکە شوێنی باب و باپیرت　　بوەشێنە لەسەر وەتەن شمشێرت
بەو هەموو زیپك و غیرەت و هێزە　　وەتەنی ئاریا بپارێزە

((سەید محەمەد ئەمین شێخ الاسلامی ـ هێمن))

٧ ـ ژماره (٩٦)، ل٩، سێ شیعری (هێمن)ی تێدایە:

١ ـ دڵی شاعیر: ئەم شیعرە لە دیوانی (بارگەی یاران)ی سەرجەمی شیعری هێمن، ل١٨٥دا هەیە.

٢ ـ خونچەی سیس: ئەم شیعرەش لە دیوانی (بارگەی یاران)، ل ١١٠ ـ ١١١دا هەیە.

٣ ـ زیپکی شاهانە: ئەم شیعرە لە (تاریك و روون) و (بارگەی یاران)یشدا نییە.

٨ ـ ژمارە (٩٧)، ل٣، شیعری (بەهاری لادێ)، ئەم شیعرە لە دیوانی (بارگەی یاران)، ل٦٦دا هەیە، هەر لە لاپەڕە (١٩)ی ئەم ژمارەیەدا، نامەی (هێمن) هەیە، کە ئەمە بەشێکی پێشەکی نامەکەیە:

سەرەتا، رۆژنامەکە ئەم چەند دێڕەی بۆ نامەکەی (هێمن) نووسیوە:

هۆنەری زمان پاراوی بیرتیژی دڵ رووناکی کورد، کاك سەید محەمەد ئەمین شێخ الاسلامی (هێمن)، نامەیەکی زۆر گەرم و گوڕی بۆمان ناردووە، وە لەبەرئەوە کە مەبەستەکانی ئەم نامەیە لە چاوی وێژەیی و کۆمەلایەتییەوە، زۆر شیاوی چاودێریی و خوێندنەوەیە، کورتەیەکی بۆ خوێنەرە بەڕێزەکان لە چاپ ئەدەین:

«.. من لەوانەنیم کە دەگەڵ دوو قسەی لەتوپەتم کردو دوو شیعری لەنگ و لوێرم وت، پێم وابێ کە دونیا لە شەرافەتی منەوە دروست کراوە، وە چاوەڕوان بووم گەلەکەم دەستی رابگرێو ئەمن بەسەریدا بڕۆم، وەهەتا مابم کارێکی نەکا دڵم گەردێ بگرێ، وە پاش مردنیشم کۆتەڵم بۆ بڕازێنێتەوە، وە گومبەزم لەسەر گۆڕیان بۆ دروست بکاو ....

.. بەڵکو ئامانجم ئەوەبووە ئیستیعدادی خودادای خۆم، کەم یا زۆر، لە رێگای خزمەتی گەل و نیشتمانەکەم بەکار بهێنم، وە لە بەرانبەری ویجدانی خۆمەوە شەرمەزار نەبم. جا خەڵك کردەوەی منی پێ بەکەڵك بووە، یانە، کەیفی خۆیەتی..

..ژیانی خسوسیم خۆش بێ یا ناخۆش، تاڵ بێ یا شیرین، ئێستا خۆم گەلێك بەختەوەرو سەربەرز دەزانم کە لەسایەی.......»

٩ ـ ژماره (٩٨)، ل٣: شیعری (گریانی نیوەشەو). ئەم شیعره لە (بارگەی یاران)، ل ١٠٨ ـ ١٠٩دا بڵاوبۆتەوە. هەروەها: ل٦، شیعرێکی چوارینە بە ناوی: (کۆچی یار). ئەم شیعرەش لەگەڵ چەند چوارینەیەکی تردا، لە **بارگەی یاران**، ل(١١٧)دا، چوارەمین ئەو شیعرەیە، کە ناوی نراوە: (موو ناپسێنم).

١٠ ـ ژماره (١٠٠)، ل(٣)، شیعری (بلوێری شوان)، ئەم شیعره لە (بارگەی یاران)، ل(٨٨)دا هەیە. هەر لە ژێر ئەم شیعرەدا، شیعرێکی تر بە ناوی: (گۆمی خوێن) بڵاوکراوەتەوە، ئەم شیعرەش لە (بارگەی یاران)، لاپەڕە (١١١)دا هەیە. سەیر ئەوەیە ئەم شیعره لەم رۆژنامەیەدا بە ناوی شاعیری شاری (سەقز)، مامۆستا (نافیع مەزهەر ـ شپرزە)ەوە بڵاوبۆتەوە.

١١ ـ ژماره (١٠٦)، ل٢، نامەی هێمن بۆ رۆژنامەی کوردستان، بە بۆنەی بڵاوکردنەوەی شیعرێکی (هەژار موکریانی)، بەناوونیشانی (کارخانەی قەندی، یا: سیلسیلەی مەشایخی نەقشبەندی)، کە لە ژماره (١٠٢) ل (٤، ٩، ١٠) و ژماره (١٠٣) ل (٣، ١٠)ی رۆژنامەی کوردستاندا بڵاوبۆتەوە و هێمن سوپاس و دەستخۆشیی لە رۆژنامەکە دەکات و ئەمەش دەقی نامەکەیەتی:

دیاری خوێنەران

نامەی ((هێمن))

"زۆر جێگای شانازییە، رۆژنامەی خۆشەویستی کوردستان کە ئەستێرەی گەش و روناکی هیوای هەموو کوردێکی پاك و دڵسۆز و شاهدۆست و نیشتمان ویستە، رۆژنامەی کوردستان کە ئاڵاّ هەڵ گری کورد و ناسیونالیزمی ئێرانە رۆژ بە چاکتر و تەواوتر دەبێ و خزمەتی گەورەتر بە مەبەستی خاوێن و ئامانجی بەرزی کوردستانی ئێرانی دەکا".

وادیارە، کە کاربەدەستانی ئەو رۆژنامە لە رێگای پەرەپێ دانی رۆژنامەکەیان و لە پێناوی خزمەتی گەل و نیشتمان دا، خۆیان بۆ هەموو چەشنە تێ کۆشان و فیدارکارێیك ئامادەکردووە و ئاسایشی خۆیان لە پێناو ئاسایش و حەسانەوەی گەل داناوە.

یەکێك لە کارە گەورەکانی ئەوان چاپ و بڵاوکردنەوەی شوێنەواری بەنرخی هۆنەرە کوردەکانە. لەو دواییەدا رۆژنامەی کوردستان هەڵبەستێکی بەنرخی هۆنەری بەناوبانگی کورد کاك هەژاری لە چاپ داوە...

کارخانەی قەندی، یاسلسلەی مەشایخی نەقشبەندی یەکێکە لە جوانترین، بەکەڵکترین، وەپڕ ئیحساس ترین ئاثاری هەژار، وە تەنانەت دەتوانم بڵێم بە شاکاری وێژەی کوردی دەناسرێ. بڵاوبوونەوەی ئەو هەڵبەستە کە کەمە کەمە لە بیرمان دەچووە، سوودی زۆر گەورەی لێ وەردەگیرێ. ئەو هەڵبەستە بێجگەلەوەی کە لە چاو عیرفانەوە ئەثەرێکی بەرز و بێ وێنەیە، لە چاو کۆمەڵایەتییەوەش دەتوانین بەهرەی زۆری لێ وەرگرین. ئەوا بە کورتی سوودی کۆمەڵایەتی ئەوە دەخەمە بەرچاو:

١ ـ چاپ کردنی ئەو هەڵبەستە بە کاك هەژار دەسەلمێنێ ـ با ئەو لە نێو ئێمەشدا نەبێ[1] با ئەو خۆمان لێ بشارێتەوە ـ هەر شتێکی بە قازانجی گەل و نیشتمان بە پێنووسی ئەو بنووسرێ ئێمە سوودی لێ وەردەگرین و بڵاوی دەکەینەوە.

٢ ـ بە برا شیعەکانمان دەسەلمێنێ کە: ئێمەش ئیمامەکانمان لە کن زۆر گەورە و پایە بەرز و ماقووڵن. وە شاعرەکانی ئێمە وا جوان بە ئیمامەکان و پێشوایانی دین هەڵدەڵێن.

٣ ـ بڵاوبوونەوەی ئەو پارچە شیعرە بەنرخە کە لەودا کاك هەژار ئیحساساتی مەزهەبی خۆی چاك دەرخستووە وە... ئەو تاقمە بە درۆوە ئەخاتەوە کە ئەڵێن هەژار شاعرێکی بێ دینە و لە مەکتەبی مادیدا پەروەزە بووە... ئایا کەسێ کە وەها بە سۆزەوە لە خودا بپارێتەوە و بڵێ:

ئیتر من هەر بەوە ئومێدەوارم
کە تۆ نێوت کەریمە و من هەژارم

پیاوێکی مادی و بێ دینە؟! تا ئەو جێگایەی ئەمن تێ دەگەم، وە تا ئەو زەمانەی ئەمن هەژارم دەناسی، هەژار ئێرانی بوو، کورد بوو، خوداناس و موسڵمان بوو... دەبێ هەموومان پشت لەیەك ببەستین، تێ کۆشین، هەوڵ بدەین و بە رابەری(....)[1] خۆشەویست و مەزن ئێران بکەینەوە. ئێرانێك کە چاوی کوێری پێ ڕووناك ببێتەوە.

ژمارە (١٠٧) ل(٤، ٩)، شیعری (چارەنووسی شاعیر)، (٨) بەیتە، بەڵام لە (بارگەی یاران، ل١١٩)دا، (١١) بەیتە، کە بەیتی (٥، ٦، ١٠)ی (بارگەی یاران) زیادکراون و ئەمانە:

---

(١) لەو کاتەدا (هەژار) لە شاری بەغداد نیشتەجێ بووە.

(١) بۆ ڕێزهێشتنەوەی هێمن، ئەو جێگایەم بە چۆڵیی هێشتەوە و نەمنووسی.

١ ـ لەسەر بەفریّ بەکارنایە، وەکو بیستوومە داوی رەش
لەسەر کولّمەت ئەدی بۆ دلّگرە ئەو بسکە تاتایە؟
٢ ـ هونەر ناتوانیّ جوانی تۆ بە هیچ شیّویّکی بنویّنیّ

لە مەڕمەڕ چۆن دەتاشریّ هەیکەلی ئەم بەژن و بالاّیە؟
٣ ـ بەتوو تووش تووشی مەکتەب بۆ دەهاتم من کە زانیبام
خەفەت، مەینەت، کەسەر، حەسرەت، بەشی ئینسانی زانایە

١٣ ـ ژمارە (١٢٢) ل(٣، ٤)، شیعری (ماچی شیرین)، (بارگەی یاران) ل١٢١، بەلاّم لە رۆژنامەی (کوردستان)دا، ئەم پێشەکییە بۆ ئەم شیعرە نووسیوە

((.... ئاوالّێکم دوو شیعری ـ ئەنوەری ـ بۆ خوێندمەوە، کە:
هر بلائی کز آسمان آید گرچه بر دیگران قضا باشد
بزمین نارسیده میپرسد: خانەی أنوری کجا باشد؟

چونکە وەصفەلحالّی برای خۆتان بوو، ویستم وەری گێڕمەوە سەر کوردی و بۆتانی بنێرم، وە ئەوا، وام بەسەرهێنا:

هەر بەلاّییك لە ئاسمانەوە بیّ با، لەویش را نەهاتبیّ بۆ من
کە گەیشتە زەوین، دەکا پرسیار ئەریّ لە کویّ یە مالّی کاك (هێمن)؟

١٤ ـ ژمارە (١٢٣) ل١٠، شیعری (کەم تەرخەمی)، (٥) چوارینەیە، بەلاّم لە (بارگەی یاران، ل١١١٨)دا، جگەلەوەی ناوی شیعرەکەی بۆتە (تووڕەیی)، هاوکات کۆپلەی پێنجەمیشی بواردووە، کە ئەمەیە:

هێندە کێشاومە ڕەنجی بێهودە
پیربووم و توامەوە، وەك شەم
شەرتە تازە نەخۆم غەمی خەڵکی
خۆم بکەم شێت و مەست وکەم تەرخەم

١٥ ـ ژمارە (١٣٠)، ل(٢)، وتارێکی زۆر درێژی (هێمن)ی بە ناوونیشانی: (هەر لە سایەی ئەمنیەتەوە، بە هەموو ئاواتی بەرزی خۆمان دەگەین) تێدایە، کە ڕۆژنامەکە ئەم چەند دێڕەی بۆ سەرەتای ئەو وتارەی (هێمن) نووسیوە:

هۆنەری بەناوبانگ و نووسەری تەواناى کورد، کاك ((سەید محەمەد ئەمین شێخ الاسلامی ـ هێمن)) وتارێکی زۆر جوانی سەبارەت بە پێشکەوتنی شارە خۆشەویستەکەی، یانێ شاری مەهاباد (سابلاغ) نووسیوە و بۆمانی ناردووە، کە لە چاپی بدەین، تاوەکو هەموو برا کوردەکانمان لە ئێران و لە دەرەوەی سنووری نیشتماندا بزانن کە شاری مەهاباد چۆن چۆتە پێش، لەم ژمارەوە دەستی پێ ئەکەین[١٣].

١٦ ـ ژمارە (١٣١)، ل(٧) و (١١)، پاشماوەی وتارەکەی ژمارە (١٣٠)ی پێشوو.

١٧ ـ ژمارە (١٣٢)، ل(١١)، پاشماوەی وتارەکەی ژمارە (١٣١)ی پێشوو.

١٨ ـ ژمارە (١٣٣) ل٤، دوو شیعر، یەکەمیان (هێلانەی بەتاڵ)، (٧) بەیتە و لە (بارگەی یاران، ل١٢٢)، (٩) بەیتە، کە ئەم دوو بەیتە، لە (بارگەی یاران)دا، بۆ شیعرەکە زیادکراوە:

١ ـ ئەرێ ئەی ئاسکی ناسك، هەتا کەی دەستەمۆ نابی؟
ئەرێ پیرۆزەکەی خۆشفەڕ، هەتا کەی نایەماڵی من؟
٢ ـ گوتت: بۆت دێمە جێژوانێ، هەزار سوێندت بە شاڵم خوارد
لە ئاهی عاشقانەی من بترسە، نەك لە شاڵی من

هەروەها ئەم بەیتەی (٤)ی رۆژنامەی (کوردستان)یش:

لە مێژە چاوەڕێی مەرگم، کەچی نایێ نەجاتم دا
شەوی هیجرانە بۆچی؟ وا درێژە ژینی تاڵی من؟

لە (بارگەی یاران)دا، کە بۆتە دوابەیت، ئاوای لێکراوە:

رەش و تار و درێژ و پڕ لە ئازار و خەم و دەردە
بەشی شەوگاری دووری بوو، سەراسەر ژینی تاڵی من

پارچە شیعری دووەمی هەمان ئەم ژمارەیەش، بە ناوی (پەیمان شکێنی)یە و لە (بارگەی یاران، ل١١٧)دا، بۆتە کۆپلەی سێیەمی شیعری (موو ناپسێنم).

١٩ ـ ژمارە (١٣٤)، ل(١٢)، شیعرێکە لەم رۆژنامەیەدا بە بێ ناوونیشان بڵاوبۆتەوە، بەڵام لە دیوانی (بارگەی یاران)، ل(١٢٣)دا، بە ناوونیشانی: (گلێنەی شاعیر)ەوە بڵاوبۆتەوە و لەگەڵ ئەم دەقەی ناو رۆژنامەی (کوردستان)دا، جێگەگۆڕکێی هەندێ بەیتی پێکراوە.

٢٠ ـ ژمارە (١٣٨) ل٨، شیعری (ژیانم پڕ لە دەردە و نامرادی)، کە لە (بارگەی یاران، ل١١٧)دا، بۆتە کۆپلەی یەکەم و دووەمی شیعری (موو ناپسێنم).

٢١ ـ ژمارە (١٤٣) ل٣، شیعری (وڕێنەی رۆژوو)، کە لە (بارگەی یاران)دا نییە و ئەمە دەقەکەیەتی:

وڕێنەی ڕۆژو

ئەمن ئەوڕۆکە پەیدام کردوە بۆ خۆم یەکی دیکە
بڕۆ خوێڕی! نەکەی تۆ بێ یە ئەو جێی ژوانە چی دیکە
بەڵی گرتۆمە یارێکی لەبار و ژیکەڵە و تازە
ئەتۆم ناوێ بەخێرهاتی، بڕۆ هەرچی دەکەی بیکە
کچێکی چاردەساڵەی نازەنینم دیتەوە بۆ خۆم
ئەتۆ کەڵکت نەماوە، هێندە پیری بوویە ئەنتیکە
ئەمن ماچی دەم و لێوی ئەوم بۆ هەڵکەوێ ئاخر
چلۆن وازم دەچێتە تۆ، دەم و لەوست هەمووی لییکە
ئەتۆ پێت وایە لاجانگ بە ڕشك و چاو بەڕیپۆقە
وەکوو تۆ، یارەکەی من، نایچووێنێ تە، نێزیکە
تەماشاکە سەر و بسکی، تەماشاکە دەم و چاوی
ببینە ئەو هەموو صابوون و پودر و ڕۆژ و ماتیکە
خەیاڵی وەی نەکەی، یارم وەکوو تۆ کورتەبالایە
درێژ و خان و مان و نازەنین شووش باریکە
وەکوو تۆ گێژ و ناقۆلا و خوار و خێچ نییە هەی هوو
ئەوەندە ڕاست و لیك لووس و قیتە، هەر دەڵێی پیکە
ڕەش و رووت و ڕەجاڵ وپیس و بێ دەرپێ نییە وەك تۆ
سەر و بەرگێکی خاوێنی هەیە، ئەڵبەتتە زۆر شیکە
لە وێنەی بەختەکەی من نێرگسی مەستی لە خەودایە
سەر و زوڵفی وەکو ڕۆژی منی بێچارە تاریکە
وەکوو خاسەکەوی کوێستانی کوردستان دەقاسپێنێ
ئەو و قوربان ئەتۆش لێت دێ وەکوو مەشکە دڕەزیکە
وەکوو دۆدانە دۆیە مەمکی تۆ ئەمما بە مەرگی تۆ
مەمۆڵەی ئەو کچەتیوە وەکوو لامپی ئەلکتریکە

ئەگەر ووستەی بکەی ورتە لە زاری بێتە دەر ئاوجار
دەبێ منداڵی ئەو دێ یەت وە دووخەم بۆت بکەن فیکە

***   *   ***

وڕێنەی رۆژووە ئەو شیعرە بێ تامەی کە فەرمووتە
ئەگەر پێت ناحەزە کاکە ئەتۆ تێری دە چاکی کە
نیشانی کاك (.....) گەر بدەی ئەو پارچە هەڵبەستەم
دەڵێ ئەو شیعرە نەزمی تۆ نییە سەبکی کلاسیکە
شیعر لوطفی هەبێ، جا تازە بێ یا کۆن بێ هەر باشە
نیشانەی شاعری طــەبعی ڕەوان و فیکری باریکە
ئەمن دڵ بەستەیی هەڵبەستەکانی نالی و کوردیم
بلاّ، ئەو شاعیرە لاوە بلێ (هێمن) فناتیکە

ساڵێکی لە مانگی رەمەزان دا، دوو میوانم بوون کە هەمیشە لەسەر شــیعرەی تازە و کۆن کێشەیان بوو، ئەمنیش کە رۆژوو، نیــوە عــومر و شــپرزە و کەڵــەلای کردبووم، ئەو پارچە هەڵبەستەم بۆ پێ کەنین نووسی

مەهاباد ـ سید محمد امین شیخ الاسلامی (هێمن)

٢٢ ـ ژمــاره (١٧٢)، ل(٣) و (١٠)، نامەیــەکی (هــێمن)ە، کــە ئەمــە دەقەکەیەتی:

برا بەڕێزەکانم، نووسەرانی گەورەی رۆژنامەی خۆشەویستی کوردستان

لە پاش سڵاوی گەرم و سوپاسی زۆر: چەند رۆژ لــەوێ پــێش، چــوومە شــاری مەهاباد، لە ئاواڵێکی کۆن و لەمێژ و دۆستێکی نیزیك و بە ئەمەگم بیست، کە ئێوە لە نەگەیشتنی دیاری و نامەی من، پەشــێو و دڵگیربــوون. بــە راســتی زۆر سوپاستان دەکەم و هەتا دەژیم، مەمنوونتانم، چــونکوو لــەو کوردســتانە دوور و درێژەدا، بەڵکە لەو دونیا پان و بەرینەدا هەر ئێوەن، کە جاروبارە یادم دەکــەن و فەرامۆشتان نەکردووم.

لەوەی کە ساڵی ئەوساڵ هــیچ دیارییــەکم بــۆ ئێــوە نــەناردووە، بــە راســتی شەرمەزارم، بەڵام بیر نەکەنەوە کە ئەمن لە خزمەتکردنی زمان و ئەدەبیاتەکــەم دڵسارد بوومەوە، هەتا رەگێکی تەڕم مابێ، هەرچی لە دەسم بێ، کۆتایی ناکەم، ئەمما داخەکەم سەرچــاوەی تــەبعم ویشــك بــووە، تەســدیق دەفــەرموون: شــاعیر ئینسانێکی عادی نییە، نازانم شێت و نەزانە، یا ژیر و وریایە، هەرچی هەیە، وەك خەڵکی دی ناچێ. هەست و بیری دەگەڵ مەردم جیاوازە، وە ئەگەر وەك خەڵك بیر بکاتەوە، ناتوانێ شوێنەواری بە کەڵك لە پاش خۆی بەجێ بهێڵێ، ئــەمن جــاران شاعیر بووم و هیچم وەك خەڵك نەدەچوو.

دیتنی دیمەنێکی جوانی تــەبیعی، لەنجــەولاری کیــژێك، ســەیری هەڵپــەڕین و رەشبەڵەك، تەماشای گوڵ و شینکە، تیشکەی مانگ، گزینگی هەتاو، گوێ لــێ بوونی ئاهەنگی مووسیقا، قاسپەی کەو، وەرینگەی بولبول بۆ من، ئیلهام بەخش بوون. وە هەروەها فرمێسکی ژنی زك سووتاو، کوڕووزەی هەتیوی بێ باب، فیزی دەوڵەمەند، ناڵەی هەژار، هەستی منیان دەهێنا جۆششەوە. بە کورتی بە هەموو شتی جوان و دزێوی ئەو جیهانە موتەئەثیر دەبووم، وە ئەو تەئەثــورە بــوو هــانی ئەدام هەستی خۆم دەربڕم و شیعر بڵێم، بەڵام بەداخەوە ئێستا پێ لێ دەنــێم کــە بوومەتە پیاوێکی عادی و شاعیر نیم، نەدەتوانم پێبکــەنم و نــەدەتوانم فرمێســك هەڵوەرێنم. بۆچی وام لێ هاتووە نازانم؟ (....)[١٤] دەس تەنگی، لــێ قــەومان و تاڵی ژیان، ناهومێدی، بوونە هۆی ئەوە، یا شتێکی تر، بۆم لێك نادرێتەوە.

خۆشەویستەکانم! ئینصاف بدەن، کەسێکی مەجبوور بێ لە گوندێکی چووکی (٢٠) ماڵیدا، کە تاقە خوێندەوارێکی تێدا نەبێ، بژی و هیچ دڵ و خۆشیێکی نەبێ، نە تەنیا هیچی تازە فێرنابێ، بەڵکە ئەوی دەشی زانێ، فەرامۆشی دەکا.

ئەوە حاڵی منی هەژارە، بەو حاڵەشەوە هیوادارم لە دوارۆژدا بتوانم زیاتر خزمەت بە زمان و ئەدەبیاتی کوردی بکەم، ئەوە دەگەڵ ئەو نامە، چەند پارچە هەڵبەستەی کۆن و تازەی خۆمم بۆ ناردن.

٢٣ ـ ژمارە (١٧٣)، ل(٢)، پاشماوەی نامەکەی ژمارەی پێشووی (هێمن)ە، کە دەستەی نووسەرانی رۆژنامەی (کوردستان)، ئەم پۆزشەیان لەو بارەیەوە نووسیوە:

(لێمان ببوورن کە لە نامەکەی مامۆستا هێمن، کە لە ژمارەی پێشوودا لە چاپمان دا، ئەم چەند واتەی خوارەوە داکەوتبوو):

رۆژێك پۆلێك لە لاوە تازەپێگەیشتوو وە خوێندەوارەکانی شارەکەمان دەورەیان دابووم، وە رەخنەیان لێ دەگرتم، کە بۆچی هەڵبەستەی تازە دروست ناکەی؟ گوتم: براکانم مەسئەلەی مەشهوورە!! هەرکەس گوێزان لە هەنبانەی خۆی دەژمێری))، ئێوە ئاگاتان لە حاڵی من نییە و نازانن لە چ مەحروومییەت و چارەڕەشیدا دەژیم.

دوای ئەوە پرسیم: مەگەر ئێوە عەلاقەتان بە ئاثاری من هەیە؟ تێکڕا بەسەریاندا قیژاندم و گوتیان: جا چۆن وا دەفەرمووی؟ مامۆستا! گوتم: ئەگەر راست دەکەن، هەریەك لە ئێوە چەند کتێبێکم بە ئەمانەت بۆ بنێرن، کە پاش خوێندنەوە، بە ئەحمەقیشم بزانن، بۆتانی دەنێرمەوە، بەڵکە موتالاّ بتوانێ کەمێك لە نارەحەتی و تەنیایی من کەم بکاتەوە. هەموویان گوتیان: بەچاوان، بەلاّم بە گیانی ئێوە هەردوو کتێبم پێ گەیشتووە.

هەر لە هەمان لاپەڕەدا و دوای تەواوبوونی ئەو نامەیە، شیعرێکی (هێمن)ی تێدایە، بە ناوی: (سایەی غەم) کە هەر ئەم شیعرە (لەگەڵ هەندێ جیاوازییدا)، لە (بارگەی یاران)، ل(١١٩)دا، بە ناوی: (بۆسەی رۆژگار)ەوە بلاّوبۆتەوە، بەلاّم لە (بارگەی یاران)دا، بەیتی (٣ و ٤)ی پێ زیادکراوە و بۆتە (٩) بەیت و بەیتی ژمارە (٥)ی ئەوەی رۆژنامەی (کوردستان)یشی لێ دەرهاوێژراوە، کە ئەم بەیتەیە:

دەردی بێ دەرمانی من، چارەی بە هیچ کەس ناکرێ
چونکو دەرمانی نییە، بێجگە لە: ماچی دەم نەبێ

٢٤ ـ ژمارە (١٧٤)، ل (٣ و ٤)، شیعرێکی (هێمن)ی بە ناوی (خاوەنی زێـڕ) تێدایە، کە ئەم شیعرە (بە جیاوازییەکی زۆرەوە) لـە (بارگـەی یـاران)، ل (٦١)دا هەیە. بەڵام هەردوو شیعرەکە، لە هەردوو جێگەکەدا، هەر تەنیا ناوونیشانەکەیان: (خاوەنی زێڕ) وەك یەکە، ئەگینا سەرومڕی هـەردوو دەقەکـە، زۆر جیـاوازن و بـۆ ئەوەش خوێنەران زۆر بە وردەکاریی جیاوازییەکانییەوە خەریك نەکەین، دەقەکـەی ڕۆژنامـەی (کوردستان) بۆ ئێرە دەگوێزینەوە، تا خۆیان لەگـەڵ دەقەکـەی (بارگـەی یاران)دا بەراوردی بکەن:

((خاوەنی زێڕ))

ججێل چاك و لەبارە، خاوەنی زێڕ
ئەگەر پیرێکی خوێن تاڵە و ورگ تێر
ڕەزا شیرینە، شۆخە، قیت و قۆزە
ئەگەر خینگە زلە و خوار و شەل و گێڕ

قسەزانە، ئەدیبە، خوێندەوارە
ئەگەر نەی خوێندبێ، شەش پیت و دوو دێڕ

سلاوی لێ دەکەن، سەر دادەخەن بۆی
لە ڕێ باز و لە کۆڵان و لە بازێڕ

بەڵام زێڕت نەبێ، سووکی، ئەگەر تۆ
بلێی دەرسی هەزاری وەك (شکسپێر)

٢٥ ـ ژمـاره (١٧٥) ل١١، شـيعرى (ئـارەزووى فـڕين)، (٧) كۆپلەيـە، لـە (بارگەى ياران، ل١٠٩)دا، (٦) كۆپلەيە، كە ئەم كۆپلەيەى تێدا نييە:

خێوى بيرێكى بەرز و ڕووناكم
كەچى لە لايان پەستم و نەوى
ئەمن كە دەڵێى ئاوونگى پاكم
نازانم بۆچى هاتمە سەر زەوى؟

٢٦ ـ ژماره (١٨٤)، ل (٤، ٩، ١٠)، لەو چەند لاپەڕەيـەى ئـەم ژمارەيـەدا (هێمن) چيرۆكێكى بە ناوى (كوڕ) تەرجەمە كردووە، كە ڕۆژنامەكە و (هـێمن)يش ئاماژەيان بە سەرچاوەى وەرگێڕان و زمانى دەقەكـە نـەكردووە[١٥]. مـن بـە بـيرم نايەت ئەم تەرجەمەيەى (هێمن)م لە سەرچاوەيەكى تردا بەرچاو كەوتبێ، بۆيە پێم باش بوو بۆ ئێرەى ڕاگوێزم:

کوڕ

وەرگێڕاو لە کتێبی هەفتە ـ بە پێنووسی: مامۆستا هێمن

بەرەبەیانی رۆژێکی رەش و تاڵ بوو، هەموویان بە ڕیز لە لێواری کەنداڵێکدا راگرتبوون، دە کەس بوون کە بڕیاری کوژرانیان درابوو، لە نێو ئەوان را کوڕ و بابێك هەبوون کە دەستی هەردووکیان پێکەوە بەسترابوو. دەستی راستەی باب و دەستی چەپەی کوڕ بەرەڵڵا بوو. بێدەنگ سەریان داخستبوو، ماندوو و شەکەت دەهاتنە بەرچاو، لە تەنیشت یەکتر راگیرابوون، مچ و مۆڕ و بەسام بوون، ردێنیان نەتاشیبوو.

ئەفسەری فاشیست گوتی: دەی بیرت کردووەتەوە.

کوڕ گوتی: نا.

ئوستاشا[١٦] بە رقەوە لێی مۆن بووەوە، کوڕ تێکۆشا خۆی ئازا و نەبەز نیشان بدا، بەڵام سەر و ملی دەلەرزی، شان و پیلی دێشا، زۆر ماندوو و شپرزە بوو، ئەفسەر سەربازەکانی لە بیست هەنگاوی کەنداڵەکەوە بە ریز راگرتن، وە فەرمانی دا فیشەك بخەنە تفەنگ، دەنگی چەخماخان هات، کوڕ ئاوڕی بۆ لای کەنداڵ داوە، کەندناڵ لەبەر چاوی ئەو، قوڵ و پان و پڕ لە لیتە بوو، هەموویان لێرەدا دەنێژرێن. کوڕ لەبەر خۆیەوە گوتی: لێرەدا...

لەرزی و پتر لەوە نەیوێرا چاو لە کەنداڵ بکا، باب بەژنێکی بەرز و نێوچاوانێکی مۆن و گرژی هەبوو، بە هەموو هێزی خۆی هەوڵی دەدا کۆم نەبێتەوەن زۆریان لێدابوو، جەزرەبە درابوون لە لەش و چڕ و چاویدا نیشانەی جەزرەبە دیاربوو ـ سەربازەکان بەرەو رووی کەنداڵ بە ریز راوەستابوون تفەنگیان لە دەسدا بوو، چاوەنۆڕی فەرمانی ئەفسەری خۆیان بوون تا دەسرێژ بکەن، دەیانویست

هەرچی زووتر ئەو کارەساتە دوایی بێن. لە چاوی هێندێکیاندا بێزاری و ماندوویی وە لە چاوی ئەوانی تردا دڵسۆزی و بەزەیی دەبیندرا.

دەی بیرت کردۆتەوە؟

کوڕ گوتی: نا!

ئەفسەر پێکەنی و گوتی: بە جەهەننەم ... لەبەر تۆمە، کوڕ بە قینەوە چاوی لێ کرد، لەو چاو لێکردنەدا رق. بێزاری دەبیندرا، وەك سەگ و گورگ تێك دەفکرین.

هەموویان لە لێواری کەنداڵ، لە لێواری گۆڕ کۆکردبوونەوە، لە تاو ژان و ماندوویی توانای راوەستانیان نەمابوو، شتومەکیان بزگوڕ، بزگوڕ بوو، زۆرداران جل و بەرگی ئەوانیان بە ئامرازی جەزرەبە شڕۆپەتۆڕ کردبوو، بە میلی ئاسن لێیان راکێشابوون، چارەڕەش و بێهیوا، بە جل و بەرگی شڕ و کڵاوی دڕاوەوە ڕیزێکی خوارو خێچ و بەرز و نەوییان پێکهێنابوو، هەموو دەمێك بیردەکراوە لەبەر ماندوویی سللار ببنەوە، باب کڵاوێکی لە پێستی بزنی رەش لەسەر بوو، کڵاوی کوڕی لە خوری سپی بوو، سمێڵی باب رەش و ئەستوور بوو، نووکی بادرا بوو، کوڕ لە مێژبوو ردێنی نەتاشیبوو، تووکی زەرد و تەنك سەر و رووی داپۆشی بوو، ئەفسەر لە پشت سەربازەکان راوەستا و فەرمانی دا ئامادە ..... لە پاشان گوتی:

لە چەپەوە بۆ راست سێ، سێ، تیرەبارانیان بکەن، دوایی قیژاندی: هەرسێ سەربازی، یەکێك بکەنە نیشانە.

دیسان وەك دڵنیا نەبووبێ کە سەربازەکان لە فەرمانی ئەو گەیشتبن، دووپاتی کردەوە: لە چەپەوە بۆ راست، سەربازەکان سێرەیان گرت ((ئاوڕ)).

تەقەی گوللە هات، دووکەڵی رەش لە لوولەی تفەنگەکان هاتەدەر، سێ کەس کەوتنە کەنداڵ، خەریك بوو چوارەمیش دەگەڵ خۆیان سەر و نخوون بکەن، هەرچۆنێك بوو خۆی راگرت، یەکجار پەشێو بوو، دەتگوت: پێی خۆش بوو ئەویش مردبا، کاری تەواوبووبا، ئەوە کوڕەکە بوو.

ئەفسەر پرسیاری کرد: دەی؟

کوڕ گوتی: نا!

ئەفسەر فەرمانی دا تفەنگ پڕ بکەنەوە، دەس بە جێ قیژاندی: ئامادە! لوولەی سێ تفەنگ بۆ لای سینگی کوڕ راداشترا.

لەسەرەخۆبە!...

ئەفسەر بە سەربازەکانی گوت: دەسڕێژ مەکەن، دەتگوت بە ئاواتەوە بۆ کوڕێکی تازەپێگەیشتوو لە مردن رزگار بکا، تەنانەت دڵخۆشیش بوو، وە لەوەی کە کوڕ بیری خۆی گۆڕیوە، رازی دەهاتە پێش چاو، کوڕ باڵابەرز و لاواز بوو، رەنگی بزرکابوو، پاڵتۆیەکی کەسکی درێژی لەبەردابوو، گوێزینگی دەگرت.

وەك چارەنووس، بێ بەزەیی و دڵ رەق بوون، ئەفسەر بە سەربازەکانی گوت: بحەسێنەوە، دەنگی لەرزۆك بوو:

دەی؟ دە رۆژ بوو لەسەریەك ئەوەی بە کوڕەکە گوتبوو، وەڵامی ((نا))ی پێ درابۆوە، هەر گوتبووی:

دەی؟ وە کوڕ وەڵامی دابوەوە: نا!... دە رۆژی تەواو وەخت و بێ وەخت ئەو پرسیار و وەڵامە دووپات کرابۆوە، هەردووك لاسارییان دەکرد. هیچ کامیان لە بیروڕای خۆیان لانەدەدا و ئێستا کوڕ بەزیبوو. وە دەیگوت:

لەسەرەخۆبە!....

ئەفسەر لە کوڕی ویستبوو بە دەستی خۆی بابی بکوژێ و لەباتی ئەو کارە، ئازاد دەبێ و لە مردن رزگار بکرێن، ئاواتی ئەوەبوو بەندییەکان یەکتر بکوژن، نەخۆشی رۆحی هەبوو، کاتێ ئەوان بەگژیەکدا دەچوون، شاگەشکە دەبوو و پێدەکەنی کە خۆی ئەوەندە بەزاکون دەدیت، زۆر شاد دەبوو، وە ئێستا لە هەمیشە زیاتر، چونکو دەیدیت بە فەرمانی ئەو، کوڕێك خەریکە بابی خۆی بکوژێ. ئەفسەر لە پێشدا لە بابی ویستبوو کە بە دەستی خۆی رۆڵەی لاوی لە خوێناو وەردا و لە پاداشتی ئەو کارەدا ئازاد بکرێن، بەڵام پیرەپیاو تووڕە ببوو، وە تەنانەت تفی لە نێو چاوان کوتابوو، ئەفسەر لە پاشان بیروڕای خۆی گۆڕی و ئەو کارەی لە کوڕ ویست و گوتی: (ئەتۆ ئازاد دەکەم).

کوڕ دە رۆژی تەواو خۆی راگرتبوو و نەچۆبووە ژێربار و ئێستا جارێکی تر ئەفسەر لێی دەپرسێ: دەی؟ کوڕ لاڵ و پاڵ بوو.

ئەفسەر گوتی: لە بیرتە چ وادێکم پێ داوی؟ توندی دەدواند تا هەموویان گوێیان لێ بێ و لە مەبەستی بگەن. کوڕ چاوێکی پڕ لە ناهومێدی لە باب کرد و لەبەر خۆیەوە گوتی: ناتوانم...

باب بە بەژنێکی راست و هەروا بێ دەنگ راوەستابوو، دەتگوت تارمایی لەعنەت و بێزارییە.

ئەفسەر رووی لە سەربازەکان کرد و فەرمانی دا: ((ئامادە)). کوڕ نالآندی لەسەرەخۆبە...

جا بۆ؟ کوڕ گوتی: کوتکم وێدە، ئەفسەر قیژاندی: ئەگەر مێشکی پرژ و بلاو بکەی لە مردن رزگار دەبێ، کوڕ دووپاتی کردەوە: کوتکم وێدە، زۆری لە خۆی دەکرد، وەك شێتان نەقیژێنێ.

ئەفسەر، دەستوری دا، دەستی کوڕ بکەنەوە سەربازێك کوتکی هێنا، کوڕ لێوی کورۆت، رەنگی بە روودا نەمابوو.

باب چاوێکی سووکی لە لای کوڕ کرد، بەڵام کوڕ بەری هەڵنەهێنا، تا چاوی بە چاوی باب نەکەوێ ـ وێ دەچوو لە دڵی خۆیدا بڵێ، بابم زۆریش بێ تاوان نییە، چەندی لە دایکم دەدا، هۆی گیرانی ئێمە ئەوبوو، ئەو ئەمنی تووشی ئەو داوە کرد، ئەفسەر دەستی لەسەر شانی کوڕ دانا!...

باب بە تەنێ ماوە. فرمێسکی لە چاودا قەتیس ما، دڵۆپێك فرمێسکی لە چاوی هاتە خوار و بە کوڵمیدا خولۆر بووەوە و لە نێو مووی سمێڵیدا شاردراوە.

ئەفسەر بە پێکەنینەوە گوتی: کوتك هەڵگرە، نیشانەی شادی لە سیمایدا دەبیندرا، کاتێکی خۆشی رادەبوارد.

لەبەرئەوەی کە توانیبووی یەکێك لە بەندییەکان ئەوەندە بچووك و پەست بکاتەوە، شایی لە دڵدا دەگەڕا. کوڕ کوتکی بەدەستەوە گرت، ئەفسەر گوتی: بە زەبرێك، سەربازەکان بە بێزاری تەماشای ئەو کارەساتە دزێوەیان دەکرد، ئەفسەر گوتی: بە هەردوو دەست، کوڕ گوتی زۆر چاکە... دەتگوت: هێزی لێ بڕاوە.

دەست و هەموو گیانی دەلەرزی. کوتك ئارام بە دەوری سەری کوڕدا هەڵسوڕا، ئەفسەر هەڵسوڕانی کوتکی تەماشا دەکرد، لەو کاتەدا چاوی بە باب کەوت، پیرەپیاو بێ دەنگ و بێ جووڵە جووڵ راوەستابوو.

ژیان، تێیگەیاندبوو کە تازە نابێ هیوای بە هیچ هەبێ، کوتك بە توندی لە هەوادا هەڵدەسوڕا، ئەفسەر و پیرەپیاو هەردوو چاویان تێبڕیبوو. لە پڕ هەموو ئەو کەسانەی کە چاویان لەو کارە پڕ لەسامە بوو، لە جێگای خۆیان وشك بوون، کوڕ کە رق و بێزاری هەموو لەشی داگرتبوو، زۆر بە چالاکی بە دەوری خۆیدا سوڕا وە بە هەموو هێزی خۆی کوتکی لە تۆقی سەری ئەفسەر دا، ئەوجار دوو زەبری دیشی لێدا، کوتکی خوێناوی بۆ لای سەربازەکان هاویشت و بە دەنگی بە سامەوە قیژاندی: ئەوجار دەسڕێژ بکەن، بزەیەکی پڕ لە دەرد، لێوی بابی لێك کردەوە.

* * *

مانای وشەی کوڕ

مچ و مۆڕ: رووگرژ و نێوچاو تاڵ
ردێن: ریش
شپرێو: شپرزە
ئاوڕ: لاکردنەوە
پتر: زۆرتر
بزرگوڕ، بزگور: پژگ و بڵاو
ئامراز: وەسیلەی جەزرەبە و ئەشکەنجە
خوار و خێچ: لار و چەوت
سللار: هاتنە لا و مردن
دوپاتە: دووبارە
سێرە: نیشانە
راداشتن: روو بە روو راگرتن
رەنگ بزڕکان: رەنگ پەڕین
کەسك: سەبز
گوێزنگ: قولاپەی پێ
بێ بەزەیی: بێ رەحم
لاسار: لەنج، پێداگرتن
زا کون، زۆردار، بەدەسەڵات
وێ دە: بدە
قەتیس: گیر، بەند
دزێو: پیس و ناشرین

٢٧ ـ ژماره (١٨٥) ل٦، شیعری (کیژی لادێی)، (١٧) بەیتە و لە (بارگەی یاران، ل٧٠)دا، (١٥) بەیتە، کە ئەم دوو بەیتەی (٦) و (١١)ی تێدا نییە:

٦ ـ گەردنت وەکو مینای بلوورە
بێ ڕۆژ و ماتیك، لێوی تۆ سوورە
١١ ـ بێ فڕ و فێڵ و پاك و خاوێنی
کچێکی وەك تۆ، پاکە داوێنی

٢٨ ـ ژماره (١٨٦) ل٣، شیعری (تۆم هەر لە بیرە). (بارگەی یاران، ل٦٩).

٢٩ ـ ژماره (١٨٧) ل(٣، ١٠)، شیعرێکی بێ ناوونیشانە و لە (بارگەی یاران)دا نییەو ئەمە دەقکەیەتی:

گوڵی گەش بە بای شەماڵی بەهار، ئەشنێتەوە
قاسپەی کەوی کەژ، بەرانبەر نزار، بەرز ئەبێتەوە
من کە دیم لەرەی شەپۆلی شنەی....[1] کوردستان
تێکەڵاو ئەبێ لەگەڵ جریوەی ئەستێرەی بەیان
ئەوکاتە هیوا و ئامانجی دوورم، هەردوو پێکەوە
ئەبن بە پرشنگ، گوڵاڵەی سوورم، ئەگەشێتەوە

٣٠ ـ ژماره (١٩٤) ل١١، شیعری (گێژەڵووکەی خەزان)[2]، (٢٥) بەیتە و لە (بارگەی یاران، ل١٢٣)دا، (٢١) بەیتە، کە ئەم بەیتانەی (٣، ٦، ١٠، ١٣، ١٤)ی ڕۆژنامەکە، لە (بارگەی یاران)دا نین و ئەمانەن:

---

(١) لە دەقەکەدا ئەو جێگەیە هەروا چۆڵ بوو، پێدەچێ وشەی (ئاڵا) بێ، کە لەگەڵ وشەی دواییدا، دەبنە (ئاڵای کوردستان).

١ ـ هەڵ دەوێزنێ بیساتی دڵ خۆشی
دای دەمەزرێنی حوزن و خامۆشی
٢ ـ بێ ئەوەی هەر مچوڕکی پێدا بێ
کوڕ لە گریان دەکا لە سوێی بابێ
٣ ـ بزەێیك نابینی لەسەر لێوێ
چاوە، فرمێسکی خوێن دەپاڵێوێ
٤ ـ نەبوو قەت فاجعەی ئەوەندە بەسام
سێ برا، پێکەوە بڕێ ناکام
٥ ـ دەستی تەقدیر لەت لەتی کردن
گورگی برسی ئەجەل هەمووی بردن

٣١ ـ ژمارە (٢٠٠) ل١١، شیعری (شینی گۆران)ی شاعیر، (٢٥) بەیتە و لە (بارگەی یاران، ل١٣٢)دا، (٢٦) بەیتە و وردە جیاوازییەکی زۆریش لە هەردوو دەقەکەدا هەیە، بۆیە پێم باشە، بە مەبەستی بەراورد، دەقەکەی ڕۆژنامەی (کوردستان) بۆ ئێرە ڕاگوێزم:

(٢) لە ڕۆژنامەکەدا بۆنەی شیعرەکەی ئاوا نووسیوە: بە بۆنە پێشاتە ناگەوارەکەی مەهاباد و کوژرانی سێ براکەوە.

شینی گۆران

مامۆستا: هێمن

هەر لە بۆتانەوە هەتا سۆران
هەموو سۆرانی شینە: بۆ (گۆران)
هەر لە کوێستانەوە هەتا گەرمێن
یەخەمان دادڕییوە تا دامێن
لە جزیرە هەتاکوو دەریای رەش
نییە کوردێك سەری نەنابێ لە هەش
لە دیاربەکرەوە هەتا ورمێ
شان بە قوڕ، مل بە کوێنە، نێر و مێ
هەر لە ئامێدەوە هەتاکوو سنە
کوردە غەمناکە، چ پیاو چ ژنە
لە مەریوانەوە هەتا زرێبار
وەك زرێ بارە چاوی کوردی هەژار
هەر لە بۆکانەوە هەتا جوانڕۆ
جوان و پیر پێکەوە دەڵێن: ئەی رۆ!
لە دەهۆکا هەتاکوو هەورامان
هەرچی دەی بینی هەر دەڵێ: ئامان
هەر لە زاگرۆسەوە هەتا ئاگری
کێ یە کورد بێ و ئەتۆ بلێی ناگری
لە سولێمانیا، هەتا سابلاخ

دیاره تێدا نییە دڵی بێ داخ
هەر لە بیجارەوە هەتا شەمزین
کچ و کوڕ لاو و پیری کورد، شەمزین
لە شنۆوە هەتاکوو سەنجابی
تووشی کوردێکی شادمان نابی
هەر لە هەولێرەوە هەتا پاوە
گەلی ئێمە پەشێو و داماوە
لە هەڵەبجە هەتا دەگاتە سەقز
هەمو غەمبارە، رەنجەڕۆیە و کز
هەر لە بتلیسەوە هەتا سونقور
ژن و پیاو پێکەوە دەپێون قوڕ
لە نووسبینەوە، هەتا کەرکووك
شینی گۆران دەکەن، چ گەورە و چ چووك
ئەوەیە حاڵ ـ وەکو ئێرە، وان
خەبەرم نییە چلۆنە ئێرەوان

*   *   *

جا، چلۆن دڵ بەغەم نەبێ، نەگرین؟
جا چلۆن کۆڕی شینی بۆ نەگرین؟
شاعرێك بوو، بەنرخ و بێ وێنە
بیری روون تر بوو زۆر لە ئاوێنە
خاوەنی بیر و ذەوق و حیسس و هەست
رەنگ بوو نێوی بنێن: (خودای هەڵبەست)
فەخری کوردانە گەنجی ئاثاری
شیعری شیرین و ورد و ساکاری
داخەکەم ئەو بلێسە دامرکا

که خەریك بوو: وڵاتی روونترکا
گڵی پێدا کرا، هەتا دامرد
ئەو گڕەی کوردەواری رۆشن کرد
پێم پەری شیعر و مۆسیقا تۆران
بۆیە بردیانەوە بەهەشت گۆران
یا خودای گەورە، تورەبوو لێمان
ئەو چرایەی رەوا نەدی پێ مان

شیلان ئاوێ ـ سابلاخ ـ ١٦ی رەشەمێی ٢٥٧٤

پەراوێز:

(١) ئـەم لێكۆڵینەوەیـە لـە ژمـارە (٣٠)ی رۆژنامەكـەوە تـا دوا ژمـارەی رۆژنامەكە (جگـە لـە یـەك دوو ژمـارە)ی، واتـە: (١٧٩) ژمـارەی رۆنامەكـەی گرتۆتەوە و ئێستا ئەو لێكۆڵینەوەیەم كۆكردۆتەوە و ئامادەی چاپم كردووە.

(٢) دكتۆر محەمەد سدیق مـوفتی زادە، سـەرنج و پێشـنیاری زۆر زیرەكانـە و زانستانەی لەسەر رێنووسی كوردی نووسیوە، وەك ئـەوەی لـەجیاتی (واو) و (ی)ی درێژ، (سەر: فەتحە)ی بۆ پێشنیار كردووە، كە (كـۆڕی زانیـاری كـورد)، لـە دوای دروستبوونی (١٩٧٠)، لە بارەی ئەو دوو پیتەوە، پێشنیارە دێرینەكـەی (مـوفتی زادە)یان پەسەند كردووە و لەسەر لەبەری بەرهەمی چاپكراوی ئـەو قۆناغەیانـدا، پیادە و پێڕەویان كردووە.

(٣) بۆ زیاتر زانیاریی، بنوارە: بارگەی یاران، سەرجەمی شیعری هێمن (واتـە: چاپی دووەمی: تاریك روون)، چاپەمەنی دەسگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦، ل٤٠.

(٤) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٥٤.

(٥) دواتریش: بارگەی یاران.

(٦) شوێن: مەبەست لە (بەرهەم)ی نووسینە. كە دیارە تەرجەمەكراوی (**أثر**)ی فارسییە.

(٧) دەقی نووسینەكەم وەك خۆی بۆ ئێرە راگواستووە.

(٨) فەرخە: بێچوو، بەچكە.

(٩) نەتەویی، دوژمنت (لە دەقەكەدا ئاماژەی ـ پەراوێز ـ ی لەسەر ئەم وشەیە داناوە، بەڵام پەراوێزەكەی بۆ نەنووسیوە.

(١٠) مەبەسـت لـە (كـورش: ٥٥٩ ـ ٥٢٩ پـێش زایـین)ی شـای (هەمەخامەنشی)ییە.

(١١) سووروسـات: مەسـرەفی ئالیـك و پێویسـتی وڵاخـی باربـەری جـەنگ و لەشكركێشی.

(١٢) بمبی: مەبەست شاری (بۆمبی)ی هیندستانە.

(١٣) بەشێکی وتارەکەی (هێمن) لەم ژمارەیەی رۆژنامەکەدایە و پاشماوەکەی لە دوو ژمارەی داهاتوودا بڵاوبووەتەوە، ئەم وتارەی (هێمن) سەبارەت بە باری پێشکەوتن و ئاوەدانی شاری (مەهاباد) ە.

(١٤) ئەو وشەیە کاڵ بوو، نەخوێندرایەوە.

(١٥) بەڵام رۆژنامەکە هەر ئەوەندەی نووسیوە، کە لە (کتێبی هەفتە)وە تەرجەمە کراوە!

(١٦) (خەڵکی یۆگسلاوی بە فاشیستەکانیان دەگوت: ئوستاش).

(١٧) هێمن ئەم چەند وشەیەی خوارەوەی راڤە کردووە، کە لە تەك ئەم وەرگێڕانەدا، ئەو وشانەشمان بۆ ئێرە گواستۆتەوە.

بەرهەمی چاپکراوی نووسەر

١. ژووان، شیعر، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، (١٩٨٠).

٢. گەشتی ریچ بۆ سلێمانی، وەرگێڕان، چاپی یەکەم، بەرگەلوو، (١٩٨٤).

٣. کێشەی کورد، وەرگێڕان چاپی یەکەم، یاخ سەمەر، (١٩٨٦).
چاپی دووەم، ئێران، تەورێز، (١٩٩٠).
چاپی سێیەم، هەولێر، (١٩٩٢).

٤. گوڵەکانی دۆزەخ، شیعر، چاپی یەکەم، ئێران، تەورێز، (١٩٩٠).
چاپی دووەم، هەولێر، (١٩٩٢).

٥. گەشتنامەی ریچ بۆ کوردستان، وەرگێڕان، چاپی یەکەم، ئێران، تەورێز، (١٩٩٢).
چاپی دووەم، ئێران، تەورێز، (١٩٩٥).
چاپی سێیەم، هەولێر، (٢٠٠٢).
چاپی چوارەم، هەولێر، (٢٠١١).

٦. ئەفسانەی ئەدونیس، وەرگێڕان، چاپی یەکەم، ئێران، تەورێز، (١٩٩٤).

٧. گۆرانی کوردی، وەرگێڕان، چاپی یەکەم، ئێران، تەورێز، (١٩٩٤).

٨. مێژووی مۆسیقای کوردی، چاپی یەکەم، ئێران، شەهری کورد، (١٩٩٤).
چاپی دووەم، هەولێر، (٢٠٠٢)، دەزگای ئاراس.
چاپی سێیەم، هەولێر، (٢٠٠٨)، دەزگای موزیك و کەلەپووری کورد.
چاپی چوارەم، هەولێر، (٢٠١٣)، دەزگای موزیك و کەلەپووری کورد.

٩. سەیید عەلی ئەسغەری کوردستانی، چاپی یەکەم، هەولێر، (١٩٩٨).
چاپی دووەم، هەولێر، (٢٠٠٢)، دەزگای ئاراس.

١٠. راوە گزنگ، وتار و رەخنەی ئەدەبیی، چاپی یەکەم، هەولێر، (١٩٩٨).

١١. بیرەوەرییەکانی وەفایی (تحفه المریدین)، وەرگێڕان، چاپی یەکەم، هەولێر، (١٩٩٩). ،چاپی دووەم ، هەولێر، (٢٠١١).

١٢. کەروێشکی زیرەك و گورگی دانا، چیرۆکی منداڵان، وەرگێڕان، چاپی یەکەم، سلێمانی، (٢٠٠٠).

١٣. شۆرشی شیخ عوبەیدوڵڵای نەهری، لە بەڵگەنامەی قاجارییدا، چاپەمەنی موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر، (٢٠٠٠).

١٤. میرنشینی ئەردەڵان، بابان، سۆران، لە بەڵگەنامەی قاجارییدا، چاپی یەکەم، هەولێر، (٢٠٠٠).

١٥. ڕاپەڕینی هەمزائاغای مەنگور، لە بەڵگەنامەی قاجارییدا، چاپی یەکەم، هەولێر، (٢٠٠٠).

١٦. کەروێشك و تانجی، چیرۆکە شیعر بۆ منداڵان، چاپی یەکەم، هەولێر، (٢٠٠٥).

١٧. دیوانی ئەدەب (عەبدوڵڵا بەگی میسباح دیوان)، چاپی یەکەم، هەولێر، (٢٠٠٦).

١٨. أفتتاح ناسری، لە بەڵگەنامەی قاجارییدا، نووسینی عەلی ئەکبەر سەرهەنگ، وەرگێڕان، چاپی یەکەم، هەولێر، (٢٠٠٧).

١٩. شۆرشی شیخ عوبەیدوڵڵای نەهری، لە بەڵگەنامەی قاجارییدا، نووسینی عەلی خان گۆنەخان ئەفشار، وەرگێڕان، چاپی یەکەم، هەولێر، (٢٠٠٧).

٢٠. شۆرشی شیخ عوبەیدوڵڵای نەهری، لە بەڵگەنامەی قاجارییدا، ئینگلیزی و ئەمەریکاییدا، نووسینی وەدیع جوەیدە، لە بەڵگەنامەی قاجارییدا، وەرگێڕان، چاپی یەکەم، هەولێر، (٢٠٠٧).

٢١. شۆرشی شیخ عوبەیدوڵڵای نەهری، لە بەڵگەنامەی قاجارییدا، نامەی دەرباری و سەربازییانە. نووسینی حەسەن عەلی خان، وەرگێڕان، چاپی یەکەم، هەولێر، (٢٠٠٧).

٢٢. شۆرشی شیخ عوبەیدوڵڵای نەهری، لە بەڵگەنامەی قاجارییدا، بەڵگەنامەکانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران، وەرگێڕان، چاپی یەکەم، هەولێر، (٢٠٠٧).

٢٣. شۆرشی شیخ عوبەیدوڵڵای نەهری، لە بەڵگەنامەی ئەرمەنیدا، نووسینی ئەسکەندەر غۆریاس، وەرگێڕان، چاپی یەکەم، هەولێر، (٢٠٠٧).

٢٤. موزیك و گۆرانی کوردی، کۆمەڵە وتار، چاپی یەکەم، هەولێر، (٢٠١١).

٢٥. بیرەوەرییەکانی د. سەیید عەزیزی شەمزینی (ئامادەکردن و پەراوێز بۆ نووسینی) محەمەد حەمەباقی.

٢٦. سەفەرنامەی ژان ئۆتەر، وەرگێڕان لە فارسییەوە، خانەی موکریانی، هەولێر (٢٠١٣)

٢٧. ئەفسانە و تەم، (کۆمەڵە وتارێکی تەرجەمەکراو).

بەرهەمی داهاتوو

١- مەولانا خالید ـ خوێندنەوەیەکی نوێ

٢- مەولەوی تاوەگۆزی ـ خوێندنەوەیەکی نوێ

٣- سمکۆی شکاك ـ لە بەڵگەنامەی ئێرانیدا

٤- نامە و بەڵگەنامەی بەجێماوی عەبدڵڵابەگی میسباح دیوان ـ ئەدەب.

٥- چاپی نوێی دیوانی عەبدڵڵابەگی میسباح دیوان ـ ئەدەب.

٦- دیوانی مەولەوی تاوەگۆزی

٧- کورد لە سەفەرنامەی بیانیدا

٨- بیرەوەرییەکانی لیتن ـ کونسوڵی ئەڵمانیا لە تەورێز ـ ١٩١٤

٩- مەولەوی رۆمی ـ بەسەرکردنەوەی ژیان و بەرهەمی

١٠-کورد لە بەڵگەنامەی ئێرانیدا

١١-کۆمەڵێك بەرهەمی وەرگێڕدراو ـ لە فارسی و عەرەبییەوە.

١٢-نالی و زمانی نالی ـ خوێندنەوەیەکی نوێ